Ára: 1250 Ft TÖRTÉNELMI MAGAZIN 2019/9–10

RUBICON

PEREK, BÍRÁK, BÍRÓSÁGOK

A MAGYARORSZÁGI BÍRÁSKODÁS 1000 ÉVE

- BŰN ÉS BÜNTETÉS
- FELSÉGSÉRTÉSI, FELSÉGÁRULÁSI PEREK
- A SZEGEDI BOSZORKÁNYPER
- FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉK, STATÁRIUM, NÉPBÍRÁSKODÁS
- A KÁROLYI-PER

WERBŐCZY ISTVÁN

A TRIPARTITUM ATYJA

ALAPÍTVA 1989
RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXX. ÉVFOLYAM 337–338. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László, Gyarmati György, Hahner Péter, Hermann Róbert, Magyarics Tamás, Mezey Barna, Németh György, Oborni Teréz, Orosz István, Rainer M. János, Rácz György, Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Lapmenedzser:
Rácz Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél (Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt., 10102237-77185300-00000001), valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán (XIII., Lehel u. 10/A, levélcím: LHI, Budapest 1900), illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban, vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232

TARTALOM 2019/9–10

PEREK, BÍRÁK, BÍRÓSÁGOK

4 **Mezey Barna:** Bűn és büntetés
9 **Tringli István:** Bírósági szervezet a késő középkori Magyarországon
13 **Mezey Barna:** Werbőczy István, 1458–1542. *A Tripartitum atyja*
20 **Homok-Nagy Mária:** Hűtlenség, felségsértés, felségárulás
28 **Oborni Teréz:** Illésházy István megnótáztatása. *Egy hírhedt hűtlenségi per története*
32 **Dominkovits Péter:** Az úriszék. *Egy rossz hírű bíráskodási intézmény a feudalizmus korából*
36 **Varga J. János:** Seregszék, hadiszék. *Katonai bíráskodás a hódoltság kori végvárakban*
42 **Balogh Judit:** A városi bíráskodás
48 **Mezey Barna:** A bírói hatalmi ág kialakulásának kezdetei. *Az 1723-as bírósági reform*
52 **Balogh Elemér:** Viva cremetur! *A leghíresebb hazai boszorkányper, Szeged, 1728*
58 **Stipta István:** Bírósági szervezet és ítélkezés 1848–1849-ben Magyarországon
64 **Antal Tamás:** Az esküdtbíráskodás Magyarországon
66 **Megyeri-Pálffi Zoltán:** Bíróságok a dualizmus kori Magyarországon. *Igazságügyi paloták a polgári korban*
76 **Tóth J. Zoltán:** Statárium, forradalmi törvényszék, népbíráskodás... *Rendkívüli bíráskodás Magyarországon*
86 **Gali Máté:** Károlyi Mihály hazaárulási pere
92 **Drócsa Izabella:** A politikai bűncselekmények és a rendtörvény. *A kommunista mozgalmakkal szembeni büntetőperek a két világháború között*
101 **Veress Emőd:** A jogegységesítés útvesztői. *Polgári perjog Erdélyben 1928/1920 és 1945 között*
104 **Szerencsés Károly:** A politikai érdek üti a jogi érvet. Az „igazságszolgáltatás" működése a második világháború utáni magyarországi demokráciakísérlet felszámolása idején
112 **Horváth Attila:** A bírósági szervezet Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában
122 **Vekov Károly:** Egy erdélyi mártír katolikus pap. *A Szoboszlay-per*
128 **Révész Béla:** Bíróságok a késő kádári években
138 **Kahler Frigyes:** Egy halálos ítélet. *Mi az igazság Kristóf László ügyében?*
144 **Osztovits András:** Európai bíróságok. *Nemzetek feletti intézmények*

E számunkat támogatta az Országos Bírósági Hivatal

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótár, Történelmi Képcsarnok • MTI Fotóarchívum: Adorján Rezső, Bauer Sándor, Boján Sándor, Gere László, Hámor Szabolcs, Kovács Gyula, Mező Sándor, Papp Jenő, Ráth László, Sziklai Dezső, Vigovszki Ferenc • Magyar Nemzeti Galéria • Hanság Múzeum, Mosonmagyaróvár • Országos Széchényi Könyvtár • Magyar Nemzeti Levéltár • Fortepán – Budapest Főváros Levéltára • Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény • Photocon • Hermann Róbert • Megyeri-Pálffi Zoltán • Vekov Károly

Ha a mai olvasó okiratok alapján tanulmányozza a középkor történetét – írja Huizinga –, sohasem érti meg a középkori kedély féktelen lobbanékonyságát.

Bár a hivatalos iratok a legmegbízhatóbb források, a pusztán belőlük alkotott képből kimarad egy fontos mozzanat: az a hatalmas szenvedély, amely a fejedelmeket és a népet egyaránt áthatotta...

A késő középkor igazságszolgáltatási kegyetlensége nem valami beteges eltévelyedés, inkább az állatias, buta öröm tűnik fel benne: a nép az egészet vásári mulatságnak tartotta.

Különböző büntetési formák ábrázolása: vízbe fojtás, máglyahalál, akasztás, felnégyelés, kerékbe törés, lefejezés, kézlevágás, kiseprűzés. Tenglerschen Layenspiegel, 1508

Mezey Barna

Bűn és büntetés

A büntetés históriája egyidős az ember történetével. Az emberi társadalomnak minden korban választ kellett adnia az őt ért külső támadásokra vagy a belső rendjét megszegők, a kohézióját bomlasztók magatartására. Soha nem engedhette meg magának egyetlen közösség sem, hogy büntetlenül hagyja a bűnt, illetve amit annak tart: az isteni és földi törvények megsértését. Az ilyen engedékenység az erőszakos vagy konszenzusos társadalmi szerkezetek felbomlásához vezetett volna.

A büntetés rejtelmessége

A büntetőjogi felelősségre vonás a társadalomirányítók egyik legvégső eszköze hatalmuk és a társadalmi rend fenntartására. A büntetések elszaporodása, illetőleg látványosabbá, propagandaszerűvé válása mindig a hatalmi elit viszonylagos gyengeségét tükrözte a társadalom igazgatásának egyéb területein. Az ítélet-végrehajtás nyilvánossága, a „mások példájára" szervezett elborzasztó rituálék megjelenése a válságkorok terméke.

A büntetés ugyanakkor a társadalmi élet szerves része: nemcsak a hatalmat gyakorlók erőszak-apparátusának eszköze, hanem a mindennapok élményének alkotóeleme. A bűnhődés színpadi esemény és katartikus élmény egyben, a tömegpszichózis sajátságos megtestesülése. A római arénákban vadállatok elé vetett elítéltek kétségbeesett küzdelmét és véres haláltusáját vagy a középkor gonosztevőjének izgalmas eseményszámba menő nyilvános megkínzását és kivégzését alkalmanként többezres tömeg kísérte figyelemmel. Napjainkban minduntalan megfogalmazott köznapi igény még a világ civilizáltabb felében is a halálbüntetés visszaállítása és nyilvánossá tétele. Az Amerikai Egyesült Államokban nemrégiben már arról folyt a jogi vita, lehet-e a televízióban kivégzést közvetíteni. (Kevésbé aggályos államokban, például egyes afrikai országokban bevett megoldás ez a hatalom erőfitogtatására.)

A bűn tiltott gyümölcsének izgalma, a büntetés rejtelmessége, a másvilág ismeretlenségének taszítása-vonzása, a sorsukat magyarázni nem tudók élet- és halálképe misztikussá s egyszersmind prózaivá tette a számos korszakban szinte csak a kivégzésben megtestesülő büntetés jelenségét.

A büntetés célja

A büntetések „céljáról" évszázadok óta polemizálnak tudósok, jogászok és politikusok. Az elméleti vitákban kikristályosodó álláspontok szerint a büntetés feladata a megelőzés, újabb bűncselekmények elkövetésének meggátlása. Akár az elkövető személyére gyakorolt nyomással, mely visszatartja őt a bűnismétléstől, akár a társadalom irányában szervezett felvilágosító-propagandisztikus akciókkal, amelyek a potenciális bűnelkövetőt győzik meg vagy rettentik el.

A megelőzésnek mindkét változatát a büntetés lényegében rejlő „rossz" alkalmazásával lehet legkönnyebben elérni: az elrettentés eszközével. A borzalmas nyilvános tortúrák és kivégzések, az összegyűlt nép előtt ünnepek alatt vagy vásárkor tartott nyilvános megszégyenítések, kikorbácsolások és megcsapatások, a szörnyű börtönökről festett és terjesztett képek mind e célt szolgálták. Emellett persze a büntetés a hatalom megsértett tekintélyének helyreállítása, az általa alkotott jogszabályokat áthágók méltó büntetésének: a megtorlásnak is intézménye. A büntetés így nemcsak a megelőzést szolgálja, hanem egyben a reputációjában sérült hatalom „bosszújának" eszköze is.

Mindemellett nem szabad megfeledkeznünk a társadalom igazságérzetének kielégítéséről sem. A bűn és a büntetés kapcsolata nem csupán a hatalom által terjesztett jogismereti panel, hanem az emberben mélyen gyökerező, az önvédelemre támaszkodó ősi korok maradványaként mindmáig lobogó bosszúvágy megtestesülése is. A társadalom igazságérzete elemi erővel követeli a bűnös megbüntetését. A hatalommal való elégedettség, a társadalom biztonságtudata kimutathatóan összefüggésben van a bűn igazságosnak tekintett szankcionálásával. S végül meglehetősen későn (az állami büntetőjogban csak a 16–17. században) felbukkanó, teoretikusan megfogalmazott célja a büntetésnek a nevelés, a megjavítás és ezáltal a társadalom hasznos tagjai közé történő visszavezetés.

Felnégyelés id. Lucas Cranach metszetén (1512)

Humánum nélkül

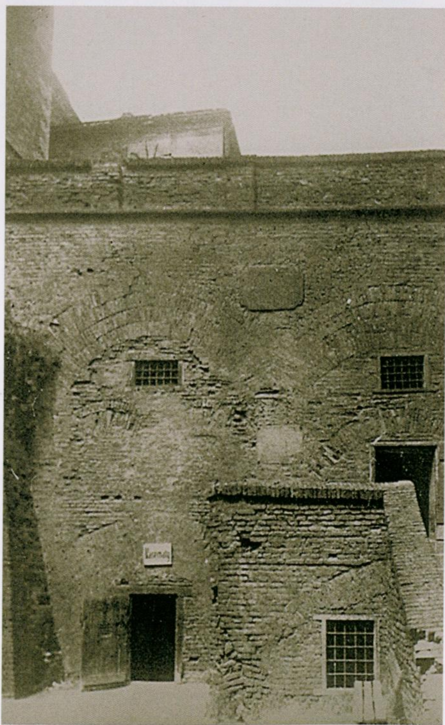
A büntetés nyilvános végrehajtásának jogtudat-szélesítő, jogismeret-bővítő értelmezése is volt. A korábbi korok embere a bűnről, a tiltott cselekmények köréről s az állam által erre adott válaszról leginkább a büntetés-végrehajtás színjátékából értesülhetett. A büntetés a rosszra, a közösség normáinak megtámadására adott válasz, maga is malum, azaz „rossz". Ez pedig determinálja terjedelmét is: hiszen rosszként az értelmezhető, ami az adott korban érvényes személyes értékeket sérti.

Ezen értékek sora véges – s ez egyben meghatározta minden korszak büntetési rendszerének jellegét is. Az ember birtokolható értékei: élete, egészsége, testi épsége, becsülete, vagyona, szabadsága. A büntetések is ehhez igazodtak a történelemben: halálbüntetés, testcsonkítás, verés és sanyargatás, becsületvesztés, pénzbüntetés és jószágelkobzás, börtönbüntetés. A bűn végtelen variációjával szemben e szegényesnek tűnő sort színezték ki az erre hivatott leleményes szakemberek a végrehajtás legkülönfélébb módozataival.

A középkorban a tömlöcök Európa minden táján hasonlóak voltak. A büntetési rendszer valamennyi országban a hétköznapi kegyetlenségekhez igazodott. Amikor a békés életkörülmények is kemények és egyszerűek voltak, a mindennapi életet az erőszak, a rablás és útonállás, a háborúk, az ínség, a nyomor, a járványok jellemezték, s a társadalom többségét kitevő szegényeknek a megélhetésért mindennap kemény harcot kellett vívniuk a természettel, valamint a társadalmi környezettel, a bűn-

Egy gonosztevő kivégzésének jelenetei láthatók az 1589-ben Kölnben készült metszeten: először tüzes vassal kínozzák, majd lefejezik, végül testét elégetik és fejét elrettentésül póznára tűzik

Tortúra a börtönben. A hóhér egyik fő feladatává lett a kínvallatás. Képünk Pongrácz István kassai vértanú megkínzatását ábrázolja, 1619. szeptember 7. (fent)

Ahol magyar politikai foglyok – köztük Wesselényi Miklós, Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Czuczor Gergely vagy Teleki Blanka grófnő – raboskodtak: a kufsteini vár kazamatái (balra)

re válaszul adott büntetés sem lehetett „humánus".

A büntetés lényege, hogy a vétkest hátrányos helyzetbe hozza, rosszabb és kellemetlenebb körülmények közé, mint ahol addig volt. Nem véletlen, hogy a középkor fő büntetése, a poena ordinaria a halálbüntetés és a csonkítás. A vagyonbüntetés évszázadokon át csak a gazdagok büntetése, a becsületbüntetések csak a korabeli zárt közösségekben (falvakban, városokban) élőket érintették, a kitaszítottak, az országutakon vándorlók tömegeit nem lehetett így büntetni.

A szabadságvesztés

A szabadságvesztéssel történő büntetés is csak erős korlátok között érvényesülhetett. Az előkelőket nemesi előjogaik óvták a tömlöctől – legfeljebb a király elleni bűncselekmények elkövetőiként juthattak a hírhedt politikai börtönök valamelyikébe, a Towerba, a Bastille-ba vagy Kufstein, esetleg Munkács várába. A jobbágyokat a földesúri törvényszékek ritkán vonták el bezárással a robottól és egyéb járadékok teljesítésétől: más megoldásokat kerestek, verést, később pénzbüntetéseket alkalmaztak. Így a tömlöc, a carcer a rablók, útonállók, latrok és egyéb törvényen kívüli gonosztevők otthonává lett.

A középkor börtönei föld alatti vermek vagy vártornyok cellái, erődítmények kazamatái voltak, ahol férőhelyre tekintet nélkül zsúfolták össze az elfogott, ítéletre váró vagy már elítélt rabokat: nőket, férfiakat, gyermekeket vegyesen (alkalmanként még a tébolyodottakkal is összezárva). A bilincsbe vert vagy falhoz láncolt foglyok néha évekig nem láthattak napfényt, a carcer sötét volt és levegőtlen, takarítatlan és bűzös. A biztonságos őrzés mellett deklarált célja volt a bezártak fizikai gyötrése is. Jellemző a tömlöcállapotokra, hogy például Magyarországon a háromesztendei tömlöcre szóló ítéletet még a 18. század végén is a halálbüntetéssel egyenértékűnek tartották az ítélkező hatóságok. Mindezek eredményeként a börtönbüntetés – bár jelen volt a büntetőgyakorlatban – csak különleges szankciónemként bukkant fel.

A polgári társadalom új eszményei hoztak változást a szabadságvesztés-büntetés helyzetében. A reformáció, a felvilágosodás felfogása, majd a kialakuló kapitalista piaci szemlélet részben a bűnök, részben pedig a büntetések térképét is átrajzolta. Az egyik legfontosabb társadalmi változás a személyi szabadság értékének ugrásszerű megnövekedése volt, s ez a büntetési rendszer számára új főbüntetési nemet kreált. A szabadságvesztés-büntetés a büntetési rendszer legfontosabb elemévé lépett elő: háttérbe szorította a becstelenítő, fenyítő és halálbüntetéseket, kizárta a csonkító szankciókat, s a pénzbüntetéssel kiegészülve a polgári büntetési rendszer alapjává vált. ◆

TRINGLI ISTVÁN

Bírósági szervezet

a késő középkori Magyarországon

Jó százötven éves múltra tekint vissza az a szokás, hogy a hatalom ágait, a hatalmat gyakorló szervezeteket táblázatokban ábrázoljuk. Így van ez a bíróságokkal is. Egy ilyen ábráról a legfelső jogszolgáltató szervtől kezdve a legalsó fokú törvényszékig bezárólag az egész rendszer alá-fölé rendeltségi viszonyai leolvashatók.

Lehetetlen feladat azonban efféle táblázatot készíteni bármelyik középkori ország bíróságairól. A jogkörök itt ugyanis nem alá- és fölérendeltségben, hanem egymás mellett érvényesültek, a társadalom rendjei bizonyos ügyeikkel az egyik, másokkal másik bírósághoz fordultak,ráadásul a középkorban ismeretlen volt a fellebbezések ma megszokott rendszere is.

Nem kivétel ez alól Magyarország sem. Itt az Árpád-ház kihalása és az utána következő két évtizedes zavaros idők nem rombolták szét az ország kormányzatát. Az 1320-as évek elején beköszöntő belső békében nem alkottak új szerveket, a régieket működtették régi-új emberekkel. Az Anjou királyok alatt az utolsó Árpádoktól örökül kapott bíróságok osztottak igazságot.

Külföldiek számára a kúria szó a legfelsőbb pápai törvényszéket jelenti, Magyarországon azonban a királyi udvar bíróságait. Az udvar kétféle funkciójára két külön latin kifejezést használtak: a kúria szót akkor alkalmazták, ha az udvarnak a köz – ezalatt a birtokostársadalmat értették – számára végzett bírói tevékenységéről beszéltek, az aulát pedig akkor, ha a király személyes udvartartására gondoltak.

A kúria

Korszakunk elején a kúriának két bírósága volt: a nádori és a királyi jelenlét bírósága. Mindkettő élén egy-egy báró állt, az első élén a nádor. Az ő nevében hirdették ki az ott hozott ítéleteket, az ő nevében keltek az ott készült oklevelek, neki címezték jelentéseiket a hiteleshelyek és a megyék, az ő pecsétjét nyomták az ottani oklevelekre, bírói kiküldöttjét nádori embernek hívták. A királyi jelenlétért az országbíró felelt. E magyar elnevezést talán már a 14. században is használták, latin nyelvű forrásainkban a királyi kúria bírájának hívták, a neve mellé pedig mindig odatették az ispán szót. E bíróságon minden az ő nevében történt, más szervek azonban úgy címezték az ide szóló leveleket, mintha a királynak írtak volna, kiküldöttjét is királyi embernek nevezték.

Voltak olyan nagyobb jelentőségű, politikailag kényes ügyek, amelyekben az uralkodó személyesen ítélkezett. A nemesek el is várták a királyuktól, hogy bíróként is megmutassa hatalmát. Az uralkodónak ezt a kezdetben alkalomszerű bíráskodását hívták királyi különös jelenlétnek. Mivel mind többen fordultak ide, e bíróság egyre rendszeresebben ülésezett, és elszakadt a király személyétől. Így jött létre a kúria harmadik bírósága, amely 1374-ban vált teljesen függetlenné. Élére nem egy bárót, hanem a főkancellárt tették, aki főpap, azaz püspök vagy érsek volt. A különös jelenlét levelezése mindenben úgy nézett ki, mintha a király adminisztrációja lett volna.

Alighogy létrejött az önálló különös jelenlét, máris elkezdődött az egyszer már megfigyelt folyamat. A király és a királyi tanács ítélkezése nem szűnt meg, épp ellenkezőleg, ez is egyre szervezettebbé vált. Ennek a bíróságnak a jelentősége akkor nőtt meg, amikor Zsigmond német király lett, Magyarországot pedig távollétében helytartói kormányozták. Ők bíráskodtak a király helyett, a bíróságot pedig királyi személyes jelenlétnek hívták. Zsigmond király uralkodásának végére e bíróság függetlenné vált a királytól. 1435-ben, amikor kibocsátották a király nagy törvénykönyvét, megszüntették a különös jelenlétet, helyébe a személyes jelenlét lépett harmadik kúriai bíróságként. Élére a titkos kancellárt helyezték, aki túlnyomórészt szintén a püspökök közül került ki.

E három bíróság működött a kúriában Albert király haláláig, 1439-ig. Utána a politikailag két táborra szakadt országban gyakorlatilag szünetelt a kúriai igazságszolgáltatás. A konszolidáció csak akkor következett be, amikor V. László 1452 végén elfoglalta trónját. A következő évben négy bíróság is próbált rendet teremteni az elmúlt évtized birtokfoglalásokkal és erőszakoskodásokkal teli világában. A meglévő három bíróság mellé negyedikként újjászervezték a különös jelenlétet. Így aztán Mátyás király koronázásáig, 1464-ig négy kúriai bíróság működött párhuzamosan. Ekkor összevonták a különös és a személyes jelenlétet, név szerint csak az utóbbi maradt meg, amelynek feje az egyesített fő- és titkos kancellár lett. Valójában azonban e bíróságot a kancellár bírói helytartója, a királyi személynök, a personalis vezette.

Mátyás király 1486-ban kiadott nagy törvénykönyve a bíróságok e rendszere miatt beszélt arról, hogy az országnak három rendes bírája van: a nádor, az országbíró, ha jelen van, akkor a titkos kancellár, ha nincs, akkor a személynök. A kúriának e rendszere érdemben már nem változott Buda elestéig, 1541-ig.

A bíráskodás joga

Működött az udvar mellett egy másik bíróság is, ez azonban azoknak a polgároknak a királyhoz fellebbezett ügyeit tárgyalta, akik olyan városban laktak, melyek birtokosa a király volt, és amelyek jelentős kiváltságokkal rendelkeztek. E városokat hívjuk szabad királyi városoknak. Ehhez a bírósághoz azonban csak a legelőkelőbb szabad királyi városokból fordultak. A király egy bárót, az ország legfontosabb pénzügyi tisztségviselőjét, a tárnokmestert bízta meg ennek vezetésével. A tárnokmester

1377 után már nem is végzett más feladatot, a pénzügyi kormányzat ugyanis a kincstartó kezébe került.

Nagyon keveset tudunk a királyi udvarban szolgáló nemesek számára fenntartott bíróságról, melyet némiképp modernizált szóhasználattal lovagi becsületbíróságnak szoktak nevezni, és élén a szintén bárói rangú udvarmester állott.

Három területe is volt az országnak, ahol a helyi tisztségviselő által vezetett bíróságnak joga volt olyan ügyekben is bíráskodni, amelyek egyébként csak a kúriát illették volna meg: Erdély, Macsó és Szlavónia, ahol a vajdák és a bánok nevében folyt a bíráskodás. A vajdák a szentimrei (marosszentimrei) vagy a tordai, a szlavón bánok a körösi vagy ha többen voltak és megosztoztak Szlavónia területén, a körösi és zágrábi törvényszékükön bíráskodtak Erdély és Szlavónia nemesei, ritkább esetben más társadalmi helyzetű lakói fölött. A macsói bánok önálló törvényszéke 1478-ban megszűnt. A fennálló állapotot rögzítette az 1486-os törvénykönyv, amely három méltóságviselőt: az udvarmestert (a törvényben marsallként említették), a horvát–szlavón–dalmát bánt és az erdélyi vajdát hívta bírónak és esküdt tisztségviselőnek. A tárnokmestert azért nem találjuk sem ebben a felsorolásban, sem a nagybírák között, mert delegált királyi bírónak számított és egyébként sem a nemesi jog szerint szolgáltatott az általa vezetett törvényszéken igazságot.

A horvátországi ügyekbe a magyar bíróságok nem szóltak bele, nem is tudtak volna, hiszen a horvát joghoz nem értettek. A horvátok számára a horvát bán külön törvényszéke szolgáltatott jogot.

A sedria

Az ország nem egészen kilencven százaléka megyei igazgatás alatt állott. A megyék egyik legfontosabb feladata békeidőben az igazságszolgáltatás volt, amit a megyei törvényszék, latin mozaikszóval a *sedria* végzett. Vezetője formálisan a megye ispánja volt, valójában helyettese, az alispán elnökölt rajta, aki azonban a szolgabírák nélkül nem ítélkezhetett. Az ítéletlevelek nem a megye, hanem az alispán és a szolgabírák nevében keltek, az ő pecsétjük került az oklevélre is. Megyei pecsét ugyanis korszakunk nagy részében a megyék többségében egyszerűen nem volt.

A sedria jogköre más volt a megye nemesei és az ott élő parasztok fölött. Korszakunk elején – legalábbis látszólag – a nemesek nagyobb jelentőségű ügyeiben, birtokügyekben is ítélkezett, főbenjáró ítéletet is hozott. Az Anjou-kor közepétől aztán alapelv lett, hogy az örökös birtokjogok, a száz forintnál nagyobb értékű és a főbenjáró ügyek a kúriához tartoznak. A székely, szász és kun székeknek, akárcsak a szepesi szászoknak saját bíróságaik voltak, amelyek e területek és népek saját szokásai szerint törvénykeztek.

A közgyűlés

Volt egy sajátos intézménye a vidéki késő középkori Magyarországnak, melyet, mint annyi mást, az Árpád-korból örökölt: a közgyűlés. A hatalmas és európai mércével mérve nagyon egységes országot a királyi udvarból kormányozták ugyan, de a kúriai bíróságok nehezen voltak elérhetők a távoli vidékek lakói számára. Ha Mohamed nem megy a hegyhez, a hegy megy Mohamedhez, szól a mondás, és ez is történt: a király rendszeresen felhatalmazást adott báróinak vagy ispánjainak, hogy egy vagy több megye számára tartsanak közgyűléseket, ahol a helyiek pereiben bíráskodtak.

A közgyűléseket táborszerűen tartották egy-egy település határában. Legtöbbször a nádori bíróságot rendelték ki e feladat elvégzésére. A közgyűlésnek minden olyan ügyben joga volt ítéletet hirdetni, amelyet egyébként csak a kúria tárgyalhatott volna. Feladata kettős volt: a bűnözők elítélése, erre szolgált a levelesítés és a „más ügyekben való ítélkezés". Az ispánok a Zsigmond-korban már alig kaptak közgyűlések tartására felhatalmazást, de a bárók továbbra is tartottak ilyeneket. Az intézmény azonban az Albert király halálát követő zavaros idők után nem talált vissza régi önmagához, s az 1486-os nagy törvénykönyv meg is szüntette. II. Lajos király alatt még egyszer felújították, ekkor azonban már jórészt csak a levelesítéssel foglalkozott. Erdélyben a közgyűléseket a vajdák tartották.

A levelesítés a bűnöző nevének ítéletlevélbe foglalását jelentette. A közgyűlés elején a közgyűlés vezetője felszólította a bírákat és az esküdt ülnököket, hogy állítsák össze a megye közismert gonosztevőinek jegyzékét, leggyakrabban tolvajokét, útonállókét, pénzhamisítókét. A jegyzéket felolvasták és a neveket háromszor kikiáltották. Aki a listán szereplők közül nem jelentkezett, arra úgy tekintettek, hogy távolmaradásával bebizonyította bűnösségét. Az ilyen embert bárki megölhette vagy elfoghatta.

A települések elöljárói mind rendelkeztek bírói joghatósággal, de óriási volt a különbség egy falusi bíró és egy szabad királyi város főbírája között. A falusi bíróságok a parasztok egymás közti ügyeivel, elsősorban az erdei, mezei szokások megtartásával és a falu belső rendjével foglalkoztak. A paraszti vagyon öröklésével kapcsolatos perekben már a földesúri bíróság ítélt, hiszen az a földesúr jogait is érintette. Hasonló volt a helyzet a mezővárosok esetében, ahol azonban a bíróságnak akár örökségi és főbenjáró ügyekben is joga volt dönteni. Ezek a bíróságok valójában a földesúri hatalom letéteményesei is voltak, ezért nehéz őket a földesúri bíróságoktól következetesen elválasztani. A bírókat és az esküdteket megválasztásuk után bemutatták a földesúrnak vagy képviselőjének, és esküt tettek uraik érdekeinek képviseletére.

A szabad királyi városok ki voltak véve a sedria alól. Polgáraik felett a városok határain belül teljes joggal ítélkezhettek, az idegenek ügyeiben azonban már meg volt kötve a kezük.

Az úriszék

A középkorban a hatalom az alattvalók feletti bírói hatalmat is jelentette. Így volt ez a földesúri hatalommal is. A nemeseknek, az egyházi birtokosoknak, de még azoknak a városoknak is, amelyek falvakat tartottak a kezükben, joguk és kötelességük volt alattvalóik fölött bírói hatalmat gyakorolni. A nagyobb birtokosok nem maguk éltek e jogukkal, hanem várnagyaikat, gazdatisztjeiket, városi, falusi bíráikat bízták meg ezzel. Joghatóságuk nemcsak parasztjaikra terjedt ki, hanem a szolgálatukban álló nemesekre, az ún. familiárisokra is. Ez utóbbiak birtokügyeiben azonban nem oszthattak igazságot, az már a kúria dolga volt. A földesúri bíróságot kicsit modernizált szóval úriszéknek nevezzük, a középkorban ez még úr székinek, úr székének hangzott. A szék szó, mint annyi más esetben, a törvényszéket jelentette.

Az úriszék eredendően csak a földesúr saját alattvalói fölött ítélhetett. Ha valakinek bármiféle keresete volt egy paraszttal szemben, itt kellett a maga számára igazságot kérnie. Az úriszék ítélkezett akkor is, ha a földesúr kíséretében parasztjai és familiárisai a szomszéd birtokos földjén erőszakos cselekedetet vittek véghez, ahogy akkortájt mondták, hatalmaskodtak. Az urat a kúria elé idézték, egyben pedig törvényt kellett ülnie parasztjai fölött. Halálbüntetést itt nem szabhattak ki, azaz az úriszék gyilkosság, lopás, rablás ügyében nem ítélkezhetett, az ilyen ügyeket a megyei törvényszék elé vitték.

Az Anjouk alatt kezdődött gyakorlat szerint a király kivételes kegyként megengedte néhány földesúrnak, hogy a birtokaikon elfogott bűnözőket úriszékü-

kön elítélhessék és a büntetést végre is hajthassák. Egy idegen eredetű kifejezés fordításával ezt hívjuk pallosjognak, a középkorban azonban szabad ispánságnak nevezték, mert a földesúr olyan kiváltságot, azaz szabadságot nyert, amely egyébként csak a megyés ispánokat illette meg. Volt azonban egy másik, még találóbb neve is: akasztóispánság. Az első szabad ispánsági kiváltságlevelet 1328-ban állították ki, adományozása azonban csak Nagy Lajos alatt vált rendszeressé. A 15. században már egészen egyszerű nemesek is folyamodtak a királyhoz e privilégium elnyeréséért. Azonban hiába volt akasztóispáni joga egy úriszéknek, a nagyobb ügyek tárgyalásaira meg kellett hívni a megye egyik szolgabíráját is.

Társasbíróságok

A középkori bíróságok mind társasbíróságok voltak. Igaz ez a legmagasabb fokú törvénykezésre is, amikor a király személyesen vett részt az ügy tárgyalásán. Ilyenkor a királyi tanács mondott ítéletet. Egyébként a kúriai bíróságok tárgyalásain, miként a közgyűléseken is, csak a legritkább esetben vett részt a nádor, az országbíró vagy a kancellár. Ők nagyobb urak voltak annál, hogy heteken át hallgassák, hogyan csűrik-csavarják az ügyvédek a szót. Politikai hatalmuk azonban biztosította, hogy működtetni tudták bíróságaikat, de igaz ennek a fordítottja is: tekintélyük és befolyásuk részben bírói hatalmukból fakadt.

A bárók nem értettek a szigorúan szabott szövegű latin mondatok megfogalmazásához és értelmezéséhez, megeshetett az is, hogy némelyik nagybíró még írni-olvasni sem tudott. Így aztán a kúriai bíróságok vezetése, a tárgyalás lefolytatása joghoz értő bíráikra, az ítélőmesterekre maradt. Rajtuk kívül azonban más ülnökök is részt vettek a tárgyalásokon. A falusi, városi bíróságokon a település tanácsa ítélkezett. A közgyűléseket az arra megbízólevelet kapó báró nevében tartották, aki ítélőmesterét és jegyzőit küldte vidékre, akik a megyei törvényszék és sok, csak a közgyűlés idejére választott esküdt meghallgatásával együtt osztottak igazságot.

A bíróságok nem működtek folyamatosan. A kúriai bíróságok csak az év meghatározott ünnepei után egy héttel, a középkori számítás szerint a nyolcadik napon ültek össze, igaz, egy-egy ilyen törvénykezési időszak akár másfél hónapig is eltarthatott. Ezeket a tárgyalási időszakokat hívjuk nyolcados, latinosan oktaválís törvényszékeknek. A 15. század elején a nyolcadok már nem egy héttel az ünnepnap után, hanem valamivel később, a század végén pedig az ünnep utáni huszadik napon kezdődtek.

A különböző kúriai bíróságok más és más ünnepek nyolcadaira hívták perbe a feleket. A középkor végén évente általában négy ilyen oktavát tartottak, amelyek vízkereszt (január 6.), Szent György (április 24.), Szent Jakab (július 25.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napjához kötődtek. Ezek közül a Szent György- és a Szent Mihály-napi hosszabb, a másik kettő rövidebb volt. A hosszabbakat nagyobb nyolcadoknak hívták és negyven napig tartottak, a rövideket néha egyáltalán nem is nevezték oktaváknak, ezeken húsz napig osztottak igazságot. Háború esetén perhalasztást rendeltek el. Ha az országgyűlés ülésezett, a törvényszékek nem működhettek. A hosszabb és a rövidebb törvényszékeken csak meghatározott típusú ügyeket vettek elő.

A tárnokmester évente csak egyszer, ritkábban kétszer hívta össze bírótársait, és csupán néhány ügyet vitattak meg, egy-egy ilyen tárnoki törvényszék alig tartott egy hétnél tovább. A megyei törvényszékek végképp nem működtek folyamatosan: kéthetente jöttek össze, és egy-egy napig üléseztek. Közgyűlésekre egy-két-három évente került sor. A közgyűlések az Anjou-korban egy-két, a Zsigmond-korban két-három hétig, Mátyás korában már akár egy jó hónapig is eltarthattak. A városi és a falusi tanácsnokok is csak meghatározott napokon gyűltek össze ítélkezni. Ha azonban éves vásárt tartottak, készen kellett állniuk, hogy a felmerült jogvitákat azonnal elsimítsák. Vasárnap és a nagyobb ünnepnapokon nem tartottak tárgyalást.

A törvényszék helye

Ha valaki az ország Anjou-kori székvárosában, Visegrádon, majd utóbb Budán a kúriát kereste, nem mutathattak neki egyetlen épületet. Az ország legfőbb bíróságai számára egyáltalán nem emeltek csak e célból épületeket. A nádori bíróság a nádor, a királyi jelenlét az országbíró, a személyes jelenlét az esztergomi érsek budai palotájában tartotta a középkor végén a tárgyalásait. A tárnokmester a 15. század második felében budai polgárházban tartott ítélőszéket. Ezekben az épületekben a folyamatos írásbeli munkára nem sok hely maradt, pedig a kúria bíróságai a tárgyalási szünetekben is működtek: panaszokat vettek fel, parancsleveleket írtak, a jelentéseket lajstromba foglalták.

A „hivatali helyiségeket" az ítélőmesterek visegrádi és budai lakásai jelentették, itt végezték az írnokok a törvényszékek adminisztratív feladait. Az ítélőmesterek kényelemszeretetből még azt is megtették, hogy a saját lakásukban ítélkeztek. Ezt a szokásokkal ellenkező gyakorlatot Mátyás király korában törvénnyel tiltották meg. Nem állt állandó, csak bírósági célra szolgáló épület sem az erdélyi Szentimrén vagy Tordán, sem a szlavóniai Körösön, a vajdák és a bánok törvényszékeinek helyén. A vármegyéknek a középkorban egyáltalán nem voltak megyei tulajdonban lévő székházaik. A gazdag városokban, elsősorban a szabad királyi városokban azonban más volt a helyzet. Itt épp korszakunkban emelték az első városházákat, melyek a bírósági üléseknek is helyet adtak.

A kúriai jogkörök

A párhuzamosan működő három, 1453 és 1464 között négy kúriai bíróság jogköre megegyezett egymással: nemesi jog szerint, a birtokosok, azaz elsősorban a nemesek számára hirdettek ítéletet főleg birtokügyekben, illetve a birtokokhoz tartozó jogok ügyében. A magyar nemesi jogban szinte minden ügy – így vagy úgy – kapcsolatban állt a birtokkal. Ahogy a bíróságok változtak, változtak azok az ügykörök is, amelyeket csak egy meghatározott bírósághoz rendeltek. Elszórt jogszokásemlítések, törvények és jogkönyvek tartották fenn a bíróságok speciális jogkörét. Előfordult, hogy e források csak igényt foglaltak írásba, nem pedig a kialakult és régóta működő szokást. A király és a nemesek közti perek elsősorban a nádor elé tartoztak, a zálogügyeket többnyire a királyi jelenlét elé vitték, a hatalmaskodásokat pedig túlnyomórészt a személyes jelenlét előtt tárgyalták. A jogkörök azonban nem voltak szigorúan elválasztva egymástól, mindegyik bíróság előtt tárgyaltak olyan ügyet, amelyet inkább egy másik elé szoktak vinni.

Szokás szerint

Fél évszázadon keresztül, 1374 és 1435 között a királyi kápolnaispánhoz, legalábbis annak egyik jegyzőjéhez kopogtattak be először a panaszosok, ha pert akartak kezdeni. Ő nemcsak a királyi kápolna istentiszteleteiért felelt, hanem irodája állította ki az előzetes vizsgálatokat elrendelő parancsokat és határozta meg azt is, hogy a feleket melyik bíróság elé idézzék be. Ezelőtt és ezután azonban nem működött ilyen szerv a kúria mellett, a pereskedők maguk döntötték el, hogy melyik bíróság előtt jelenjenek meg.

E tekintetben nem sok különbséget találunk a későbbi korok és a középkor vége között. A 16. század végén egy

sokat forgatott jogi szakkönyv szerzője, Kitonics János a következőket tanácsolta egy képzeletbeli pereskedőnek, aki azt a kérdést tette fel, hogy melyik bírósághoz forduljon: *„Meg kell jól hányni-vetni magában, s végére kell menni, hogy a dolog vagy kereset, melyet más ellen akar indítani, melyik bíróhoz tartozik."*

A középkori jog a szokásokon alapult, ezeket pedig csak a gyakorlatból lehetett megtanulni. A kúriai bíróságok névleges fejei csak annyira ismerték e szokásokat, mint minden más nemesember. A tárnokmester számára azonban még e tapasztalat sem volt kamatoztatható, mert a tárnoki bíróság előtt a tárnoki jog, a városoknak a nemesi jogtól eltérő szokásai szerint ítélkeztek. A középkori Magyarország nemesi joga szokatlanul egységes volt. A középkorban nem volt sem erdélyi, sem szlavón jog, csupán néhány kisebb perjogi szokás tért el az átlagostól. Más kérdés, hogy Erdély egyes népei, a románok, a székelyek, a szászok saját szokásaik szerint éltek, ez azonban az erdélyi nemesi jogot nem érintette.

A joghoz értő emberek valamelyik káptalani iskolában szerezték meg latintudásukat és általános ismereteiket, a jogi műveltséget már egy ügyvéd vagy valamelyik bíróság mellett írnokoskodva sajátították el. Ott tanulták meg a szokásokat mestereiktől és az ott használt iratmintatárakból. A késő középkorban is csak néhány kéziratos törvénytár feküdt egy-egy könyvtárban vagy egy különleges érdeklődésű jogász írópultján. Az első törvény, melyet nyomdába adtak, Mátyás király nagy törvénykönyve volt, ezt aztán jó ideig nem is követte másik.

Werbőczy István *Hármaskönyve* előtt senki sem foglalta össze a nemesi jog szokásait. A városi jog ebben is különbözött a nemesitől. Itt már a 15. században összeállították a tárnoki jogot, ami aztán más városok, még a magán-földesuraság alatt álló mezővárosok számára is mértékül szolgált. Itt rendszeresen forgatták a birodalomban használatos jogkönyveket, a *Szász* és *Sváb tükör* nevű szokásjogi gyűjteményeket.

Egyetemes tudás

Még a legrangosabb magyar jogászok, a kúria ítélőmesterei közül is csak kevesen jártak egyetemre. Nem is nagyon lett volna miért. Az egyetemek jogi karain egyházjogot és civil jogot oktattak, egyszerre azonban nem lehetett mindegyik univerzitáson mindent hallgatni. Az egyházjogot az egyházi bíróságok jogászai használták, a civil jognak pedig nem sok hasznát vették Magyarországon. Ez azon a közös jogon alapult, amelynek forrásai a Iustinianus-kori római jog, annak középkori feldolgozásai: a glosszák és a kommentárok, valamint az észak-itáliai hűbérjog voltak, és amelyet ezek együttes felhasználásával műveltek.

Jellemző példa Werbőczy István esete. A *Hármaskönyv* összeállítója járatos volt az egyházi és a közös jogban, egyszerűen és tömören tudta a legnehezebb kérdéseket megfogalmazni, volt érzéke a különböző témák csoportosításához, az azonban bizonyos, hogy erre a tudásra nem egyetemen tett szert. Werbőczy ugyanis épp csak beiratkozott a krakkói egyetemre, az intézmény padjait azonban valószínűleg egyáltalán nem koptatta, legfeljebb néhány hónapig járt oda.

A fellebbezés helye

A középkor világában teljesen ismeretlen volt a hatalmi ágak szétválasztása. A király és a királyi tanács egyszerre végezte törvényhozói és végrehajtói feladatokat, de ez volt a letéteményese a legmagasabb szintű bíráskodásnak is. A főbírák az ország bárói és kancellárjai voltak: a politikai hatalom minden tekintetben legfontosabb szereplői. Igaz volt ez a vajdákra, a bánokra, az udvar- és tárnokmesterekre is. A nádornak ráadásul I. Károly óta különleges jogai voltak: az ország és nem a király nádorának nevezték. A megyei törvényszék nemcsak bíráskodással foglalkozott: itt olvasták fel a királyi parancsokat, innen küldtek ki az adószedők segítőit, vagyis olyan feladatokat is végeztek itt, amelyeket ma a közigazgatáshoz tartozónak gondolnánk. Fokozottan igaz ez a városi és a falusi tanácsokra, no meg az úriszékek résztvevőire. Ez utóbbiak egyébként az uradalom mindennapjait felügyelték: szervezték a mezőgazdasági munkákat, a robotot, ők feleltek az udvarházak és a várak gazdálkodásáért.

Ma azért készítünk a bíróságok hierarchiáját ábrázoló táblázatot, mert ez segít eligazodni abban, hogy mely bíróságoktól lehet egy másikhoz fellebbezni. A középkori magyar jogban azonban a fellebbezés ismeretlen volt. A kúria bíróságai között egyáltalán nem volt semmiféle ilyen rangsor. Ha valaki nem volt megelégedve egy ítélettel, legfeljebb perének áttételét kérhette egy másik bírósághoz. Ez azonban csak a 15. században jött szokásba. Attól kezdve már gyakran előfordult, hogy a per kimenetelével elégedetlen fél a megye előtt folyó perét a kúria elé kérte áttetetni.

A szlavón báni törvényszéktől a királyi jelenlét elé tették át a pereket, a kizárólagosság azonban ezúttal sem érvényesült maradéktalanul, pedig e szokást még törvénybe is foglalták. Werbőczy ugyan arról írt a *Hármaskönyv*ben, hogy az úriszéktől a megyei törvényszékre, onnan a kúriába lehet áttenni a pereket, a gyakorlatban azonban semmi nyoma nincs ennek az eljárásnak. A városi jogban viszont működött a fellebbezés intézménye. A hét szabad királyi város (Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat Bártfa, Eperjes, Sopron) és a 15. század második felében nyolcadikként hozzájuk csatlakozott Pest polgárai a városi bíróságtól a tárnokmester elé, onnan a személyes jelenléthez fellebbezhettek.

Hivatalos és fogott bírák

Ha nem is a fellebbezések rendszere, de másfajta hierarchikus munkamegosztás érvényesült néhány bíróság között. A középkorban a bizonyítás a pert kezdeményező fél, a felperes feladata volt. Az Árpád-kor végétől kezdve ezt úgy tették meg, hogy a kúriából parancsot adtak bizonyító vizsgálat elvégzésére. A teljes erejű bizonyításhoz ugyanabban az ügyben három vizsgálatot kellett elvégezni, kettőt a kúriából kirendelt nádori vagy királyi ember végzett, egyet pedig a vármegye. Az 1397-ben tartott temesvári országgyűlés után a kúriából a megyéknek olyan parancsokat is adtak, amelyek az elfoglalt birtokok azonnali visszaiktatását és vizsgálat végzését rendelték el. Ugyanezekre a feladatokra a vajdák és bánok törvényszékei is utasíthatták a területükön fekvő megyék hatóságát.

A középkori jogszolgáltatás maitól legjobban eltérő sajátossága azonban az volt, hogy a bíróságok egyáltalán nem voltak egy jogvita elintézésének kizárólagos fórumai. A középkori ember a pert nem tartotta sokkal jobb megoldásnak, mint egy ügy önhatalmú elintézését, a viták igazi lezárását pedig az egyezségben látta. A legjobb megoldás az volt, ha a felek egyáltalán nem fordultak hivatalos bírósághoz, hanem maguktól vagy közvetítők segítségével kiegyeztek egymással. E felfogást segítették a perjogi szabályok: a per bármely szakaszában lehetőség volt az egyezségre, sőt még az ítélet kihirdetése után is. A felek ismerőseik, bizalmasaik közül kértek fel egyenlő számú embert, akik a két fél megelégedésére elsimították az ügyeket. A választott bíróságok résztvevőit hívták fogott bíráknak. Előfordulhatott az is, hogy a pereskedők magukat a hivatalos bírákat kérték fel arra, hogy fogott bíróként tegyenek pontot ügyükre. Egyezségre minden bíróság előtt sor kerülhetett. ◆

MEZEY BARNA

A Tripartitum atyja Werbőczy István 1458–1542

Werbőczy István szobra. Donáth Gyula alkotása, 1908. A Kígyó (1921-től Apponyi) téren állt, 1945-ben ledöntötték

„Nincs ember, aki a nemzet életére oly hathatós befolyást gyakorolt volna, mint ő" – vélekedett Szekfű Gyula, míg Acsády Ignác történelemképében úgy jelenik meg, mint *„a rendi önérzet elfajulásának igazi fajképe"*. Szalay László szerint *„ha államférfiúi működését vesszük szemügyre, lépten-nyomon a rövidlátás és a nyegleség megdöbbentő jeleivel találkozunk"*. Kornis Gyula számára *„legfeltűnőbb a tudós jogász vagyonszerző kapzsisága"*.

Werbőczy István életművének értékelése tehát meglehetősen ellentmondásos. Legendája a *Hármaskönyv* évszázados tekintélyében teljesedett ki. Életének hátterét a reneszánsz Európa és a rendi Magyarország adta. Werbőczy részben a reneszánsz Itáliában végezte egyetemi tanulmányait, és a zavaros 16. század Magyarországán csinált karriert.

Egyénisége, sikeres életpályája, történelmi szerepe e két alapvető hatás keveredéséből bontakozott ki.

Werbőczy István, 16. századi történelmünk egyik legrejtélyesebb alakja 1458 körül született az Ugocsa megyei Werbőc faluban Kerepeczi Osvát és Deák Apollónia gyermekeként. A Bereg megyei Kerepec falucskából származó szegény köznemesi família két leszármazottja, Kerepeczi János és Barla 1429-ben szerezte meg adásvétellel a Werbőc helységben fekvő nemesi kúriát Werbőczy István és Mátyás Ugocsa megyei nemesektől. Ettől fogva az új birtokosok hol Kerepeczinek, hol Werbőczynek nevezték magukat. A harmincas években vármegyei hivatalokat ellátó Kerepecziek közül Barla a királyi udvarba került, a királyi főasztalnok helyetteseként tett szert némi befolyásra, míg János a korban mind jellemzőbbé váló köznemesi pályára lépett: ügyvédként tevékenykedett. A két fivér kezdte meg a családi vagyon gyarapítását. János fia, az úgyszintén János nevet viselő fiatalabb Kerepeczi már Budán, a királyi törvényszék mellett ügyvédkedett. Fraknói Vilmos feltételezi, hogy az ő gondoskodásának köszönhetően került az unokaöcs, Werbőczy István a királyi udvar közelébe, s kezdhette meg tanulmányait, hogy majd üstökösként tűnjön fel a kor politikai életében.

A reneszánsz ember

Bár életének kutatói bizonytalanok tanulmányai színhelyének meghatározásában, munkái alapján valószínűsíthető, hogy a pozsonyi Istrapolitana Academián kívül megfordult valamelyik itáliai egyetemen (Páduában vagy Bolognában), s egyes feltételezések szerint bécsi előadásokat is hallgatott. A kor szelleme tehát a legközvetlenebbül érintette meg: nemcsak a reneszánsz királyi udvar, de egyenesen Itália reneszánsz világa formálta gondolkodását.

Itáliában ekkor bontakozott ki a kereskedelem és pénzélet forradalma. A félszigeten, majd annak mintájára szerte Nyugat-Európában addig ismeretlen méretű kereskedelmi társaságok alakultak, a vállalkozásokba társult hitelező bankárok korábban elképzelhetetlen mértékű haszonra tettek szert. A kor mindemellett a látványosan sikeres életpályák időszaka. Az egyéniséget favorizáló reneszánsz szellem tág teret nyitott az egyéni érvényesülésnek. Elképesztő gazdagodásnak és családok hirtelen fölemelkedésének lehetünk szemtanúi. A jövedelemskálák széthúzódtak, újgazdagok karrierjei bomlasztották föl a tradicionális vagyonokat, s a kiváltságolt famíliák kezében óriási földbirtokok összpontosultak.

A reneszánsz teret biztosított a hatalmi elit pereméről, a kispolgárságból és a kisnemességből kitörni vágyók számára is. A legtehetségesebbek, a vállalkozó szelleműek számára esélyt teremtett a fölemelkedéshez. A középkor merev, hierarchizált világához képest a reneszánsz már sokkal inkább a teljesítmény alapján értékelt, ezzel helyzetbe hozta a merész, vállalkozásokra és kockázatra kész egyéniségeket. A karrierépítés elfogadott módszere lett a ravaszság, a vakmerőség, az erőszak. A kormányzatokban az örökletes nemesség mellett felbukkant az eszével boldoguló, munkájával, hozzáértésével és tapasztalataival rangot kivívó, művelt szakértő alakja, aki nélkülözhetetlenné válása következtében az érvényesülés lehetőségeinek biztosítását személyes közreműködése feltételéül. Werbőczy István teljes mértékben megfelelt ezeknek az igényeknek. Pályafutását állami szolgálatban kezdte, rutinos hivatalnok, éles eszű, hihetetlenül művelt jogász volt. Bírta a latin, a görög, a német és a magyar nyelvet, tárgyalt Loredano dózséval, X. Leó és VII. Kelemen pápával, fogadta őt V. Károly, teológiai vitába keveredett Luther Mártonnal. Mecénásként segítette Janus Pannonius tíz elégiájának kiadását (1514), támogatta Joannis Camers bécsi ferences könyvének megjelentetését (1520). Kiadatta Hyeronimus Balbi pozsonyi prépost wormsi birodalmi gyűlésben mondott beszédét (1521), finanszírozta Ambrosius Catharinus sienai jogtanár hitvédelmének bécsi publikációját (1521).

A reneszánsznak az egyént előtérbe, sőt az események és a figyelem középpontjába állító közfelfogása fizikai és szellemi védekezésre inspirálta a középkor zárt közösségeiből kiszakadó védtelen, magányos individuumot. A közösségi kapaszkodók és megszokott tradíciók híján elmagányosodó szubjektum részben az irracionálisban, részben a világ anyagi javaiban keresett támaszt. A vallásosság (jóllehet gyakran megreformált keretek között) felerősödött: a kor embere ebben kereste a szorongás, a bűntudat, a magány, a pesszimizmus feloldását. Kortársai feljegyezték Werbőczyről, hogy mélyen hívő, imádkozó és jótékonykodó, buzgó vallásos ember volt. *Giulio Medici* segítségével megszerezte *Szent Sebestyén* vértanú ereklyéjét, Rómában tagja lett a Confraternitas Sancti Spiritus de Urbe vallásos társulatnak, egyházasnyéki birtokát az esztergomi egyháznak, Pest vármegyei Csaba nevű faluját a budai domonkosoknak adományozta, s végrendeletében jelentős összegeket hagyott egyházi és jótékony célokra.

A hit mellett az anyagi biztonság fokozása is megfelelőnek látszó támasznak ígérkezett az elbizonytalanodott reneszánsz embernek. Nincs abban semmi különös, hogy Werbőczyt is hatalmába kerítette a vagyonszerzési láz. Életrajzírója, Fraknói Vilmos mintegy kétszáz(!) adománybirtokról tud, mely negyvenkét év alatt Werbőczy tulajdonába jutott. S mint kritikusai fölrótták neki: vajmi kevés erkölcsi aggály korlátozta a további vagyongyűjtésben. Jogi ismereteit, politikai kapcsolatait fölhasználva gátlástalanul gyarapította birtokait, kihasználva adósai megszorultságát, ügyfelei kiszolgáltatottságát, politikai ellenfeleinek az ő megnyerésére irányuló erőfeszítéseit is. Amikor a jószágvesztéssel járó hűtlenségi ítéletet meghozta az országgyűlés, már a királyság nagybirtokosai közé sorolták, s az ország minden részében voltak Werbőczy-birtokok. Azt hihetnénk, életének hirtelen fordulata: a szédületes karrierjéhez mérhető váratlan bukása a vagyongyűjtő életmű összeomlásához vezetett. Ehelyett Werbőczy István reneszánsz feltámadásának leszünk szemtanúi: erőszakos halálának bekövetkeztéig folytonosan ingatlanvagyonának gyarapításán dolgozott.

Werbőczy egyetemi végzettsége, itáliai tanulmányai, reneszánsz viselkedése ellenére sem vált humanistává. Műveltsége reneszánsz hatásokat tükröz, de inkább képviselője a tradicionális rendi értékeknek, a skolasztika és a kánonjog metajurisztikájának, mint az új szellemi áramlatoknak. Politikai filozófiája rendi és konzervatív, érvelése a szokásjogon alapul. Fraknói Vilmos fogalmazott így: *„tudós lett, mint egy bolognai professzor, magyar maradt, mint bármelyik Szabolcs megyei köznemes."* A humanista műveltség az ő számára forma és eszköz volt rendi és nemzeti koncepciójának megvalósításához. Mátyás dicsőséges uralkodása nem a reneszánsz királyság magyar változatát jelentette számára, hanem a nemzeti királyság eszményének megvalósulását. Az univerzálisból kibontott személyi szemlélet a Szent Korona szimbolikájának megformálásában volt segítségére, a modern ember irodalmi becsvágya és a művére büszke reneszánsz szerző öntudata tükröződik ugyan a *Hármaskönyv* soraiban, ám az tartalmában inkább hagyományos, érvelésében sokszor konzervatív.

A politikus

A reneszánsz társadalomban a vagyonosodás társadalmi felemelkedést is hozott. Az újnemesek, újgazdagok megjelenése azonban még nem a polgári szemlélet és gazdaság diadalát, hanem paradox módon a hagyományos hierarchia megszilárdulását hozta. Nem a polgárság diadalmaskodott a tradicionális rendek fölött, hanem a gazdag polgárságot mosták bele a politikai praktikák a hagyományos arisztokráciába. A királyi hatalom a meggazdagodó közép- (és új-)nemességet, a vagyonosodó polgárságot szerte Európában a nemesség soraiba emelte, s ezzel a tradicionális nemesség összetétele is változtatott, a gazdagodásból fakadó feszültségeket pedig kioltotta.

Magyarországon a polgári rend nem veszélyeztette a politika terrénumát, kialakulatlansága, erőtlensége kizárta a nyugatihoz hasonló hely elfoglalását. Kelet-Közép-Európában a reneszánsz hatások haszonélvezői a kis- és középnemesség rátermett képviselői voltak. A vármegyei szegény kisnemesi családból nádori rangig jutó Werbőczy István a sikeres reneszánsz életút magyarországi típuspéldája. Politikai karrierjét a Szobi Mihálynak tett szolgálatok alapozták meg: Szobi révén hamarosan az országgyűlés köznemesi pártjának vezéralakjává emelkedett. A kezdetben inkább a politikai szándékokat jogi formulákba öltöztető Werbőczy a századfordulóra politikai vezérré nőtte ki magát. Politikai veszélyességét részben hirtelen hivatali előmenetele (országbírói ítélőmestersége), részben az 1502. évi országgyűlés megnyitása előtt két nappal elnyert királyi jószágadomány igazolja: ezek kétségtelenül az ellenfél egyik legkiválóbb szónokának megnyerését szolgálták. Ezt követően az 1505. évi országgyűlésig Werbőczy István visszahúzódott a pártküzdelmektől.

1505-ben a szabad királyválasztás érdekében megfogalmazott okirat – mely a köznemesi párt ujjongó lelkesedését és nemzeti jutalmat megszavazó ovációját váltotta ki – politikai rövidlátásról tanúskodott, s közjogi érvelése sem vált a szerző dicsőségére. A jogot alárendelte a politikai célnak, a politikai szándéknak megfelelően, rabulista módon csűrte-csavarta, forgatta a magyar törvények szabályait. Indoklásaiban szükség szerint alkalmazta históriai ismereteit, tetszés szerint idézte meg és értelmezte a történelem eseményeit. A közvetlen politikai csatározásokban alkalmazott jogászkodás kizökkentette tudósi megfontoltságából, s számára idegen területekre tévedt. Igaz, életpályájának sajátságos vonása, hogy jogászi talentumának kibontakoztatása a politikai útvonal bejárásához köttetett. Ha nem bocsátkozik politikai csatározásokba, nem vállalja a politikai szolgálatot, talán haláláig nótárius marad a kancellárián.

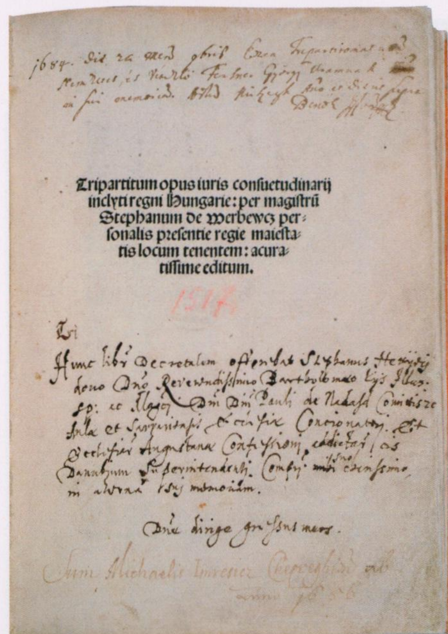
Így azonban pályája magasra ívelt. Olykor jó politikai érzékkel alapozta meg a továbblépést, bár a közvetlen politikai akcióknál messzebbre alig látott. A gyermek Lajos megkoronázásának támogatása 1508-ban például megelőlegezte az uralkodó jóindulatát, sőt trónra lépte után bőséges adományát is (kilenc évvel a történtek után Werbőczy István jelentős birtokadományokat kapott a fiatal uralkodótól, aki az adománylevélben félreérthetetlenül kifejezte, hogy azok a koronázás körül tett szolgálatai jutalmának tekintendők). Ezzel az Ulászlónak tett gesztusával ugyanakkor a Szapolyai-pártot megfosztotta a rákosi végzésre alapozott közvetlen dinasztikus reményeitől. Tette ezt akkor, amikor politikai pályáját Szapolyai pártjához kötötte, s amikor tudvalévő volt, hogy nemzeti királyságra alapozott elgondolásai Szapolyai szereplése nélkül nem kecsegtetnek komolyabb eséllyel.

A reneszánsz korában két jellegzetes társadalmi változásnak lehetünk szemtanúi. Amellett, hogy kitágultak a politikai horizontok, és az országok között kapcsolatok egyre intenzívebbé váltak, látványos mértékben megnőtt a nemzeti azonosságtudat jelentősége. A magyar történelem sajátossága a rendi öntudattal együtt jelentkező függetlenségi gondolat. A nemzeti dinasztiáját vesztő ország az idegen uralkodócsaládokkal szemben féltékenyen őrizte szabad királyválasztó jogát és rendi kiváltságait. Ebben a korban hihetetlen jelentőséggel bírt Werbőczy nemzeti álláspontja (a nemzeti királyság következetes képviselete és a nemesi nemzet politikai definiálása) s a *Hármaskönyv*ben kifejtett közjogi tanok elterjedése. A három részre szakadás pedig szomorú aktualitást kölcsönzött e törekvésnek.

Werbőczy István nemesi címere

Az 1521. évi országgyűlés Werbőczyt az országos kincstárnokok egyikének választotta meg. A Dunán inneni 28 vármegye pénzügyi felelőseként tapasztalnia kellett a rendi apparátus eljárásának vontatottságát, az adófizetési morál gyengeségét. A kormányzati tehetetlenséget látva a politikus Werbőczy hangja megkeményedett. A bírálatot fenn, a királyi udvar táján kezdte meg. A közreműködésével készült követelésekben a rendek 1523-ban még csak a külföldiek eltávolítását sürgették a királyi udvarból, s a lutheránusok fő- és jószágvesztéssel történő büntetését követelték. 1524-ben már a törvények végrehajtásának elmaradását sérelmezték, az idegenek hivatalviselését kifogásolták, a magyar bárók kötelezettségteljesítését hiányolták, különösen honvédelmi kérdésekben, s a királyi tanácsba köznemes ülnökök befogadását szorgalmazták. E sérelmek előadója, a köznemesek szónoka ekkor Werbőczy István volt. A neves pártvezér és utolérhetetlen szónok előlépett a háttérből, és vállalta a személyes szereplést. Egy évre rá a fegyveresen összegyűlt rendek hangos helyeslésétől kísérve – Istvánfi Miklós tanúságtétele szerint – Werbőczy már így beszélt: *„A legragadozóbb és legkegyetlenebb emberek, sőt félzsidók sincsenek a hivatalból kizárva; a miután gonoszságuk a kincstárt kimeríté, a legkisebb szük-*

A Tripartitum 1517-ben Bécsben kiadott példányának címlapja. Werbőczy saját maga jelentette meg, s küldte szét a megyéknek

ségek felmerülése esetén is kénytelenek vagyunk hozzájuk folyamodni, tőlük magas uzsorakamatra pénzt kölcsönözni. Szabadítsuk meg az országot ezen telhetetlen vérszopó viperáktól." Azon nyomban követelte a kikeresztelkedett zsidóként számon tartott Szerencsés Imre alkincstárnok máglyán történő megégetését is. A királytól elvárta, hogy a jövőben csak magyar tanácsnokokat tartson udvaránál, aki kötelezettségeit nem teljesíti, az legyen elmozdítva, s vizsgáltassanak meg a pénzügyek, különösen a közjövedelmek kezelői. A rendek a királyi válasszal nem elégedtek meg, s követeléseik nyomatékosítására Hatvanba új országgyűlést hirdettek. A végzéseket Werbőczy fogalmazta. Ekkor még nem sejtette, hogy ez lesz a veszte: ez a döntés alapozta meg egy évvel később a hűtlenségi ítéletet.

Politikai pályaíve 1525-ben jutott a csúcsra. Az áprilisi országgyűlés köznemesi résztvevői a sérelmeikre adott királyi válaszok fölötti elégedetlenségükben újabb országos tanácskozás egybehívásáról határoztak. A júniusi hatvani gyülekezet a nádori tisztségétől korábban már megfosztott (majd az uralkodó által törvénytelenül visszahelyezett) Báthory Istvánt ismételten letette, s Werbőczyt emelte nádorrá. *„Kit tehetnénk, kit választhatnánk jobbat, kinek az ország és a közönség romlása inkább fájna, a ki az ország szabadságát és törvényét jobban tudná, mint Werbőczy uramat? Mi szükség nádorispánná mindig olyat tennőnk, kinek még tanulni kell? Nem jobb olyat tennünk, ki mindent tud és mást taníthat?"* A lelkes szónoklatok nyomán egyhangúlag kiáltották nádorrá Werbőczyt.

Egyéniségét azonban nem tudta alárendelni politikai énjének, nem tudta alkalmazni a párthoz tartozás eszméjéből következő politikai hűség követelményét. Sajátos fényt vet erre a Szapolyaiak és a korona között lefolytatott birtokper, mely a Szapolyai István és Újlaky Lőrinc között köttetett kölcsönös testvérré fogadás nyomán az utód nélkül elhunyt Újlaky birtokára benyújtott Szapolyai-igény érvényesítéséért folyt. A király a birtokok nagyobb részét már eladományozta kegyeltjeinek. Szapolyai első fokon pert nyert, s csak a királyi ügyész ügyességének köszönhetően újították meg a pert. A közvélemény biztos volt az ítéletben. A törvényszék elnöke a nemrég Szapolyai támogatásával nádorrá emelt Werbőczy volt. Az ítélet annál megdöbbentőbb: Werbőczy István támogatója, pártvezére, szövetségese rovására a koronát hozta ki pernyertesnek, a kincstárnak ítélve az Újlaky-javakat. Lehet, hogy a jogász Werbőczy az igazság diadalaként élte meg ítéletét, de a politikus Werbőczy élete legnagyobb baklövését követte el. Nem ismerte fel, hogy a politikában nem lehet átmenetileg félretenni a politikai szempontokat, hogy azután változatlan intenzitással forduljon szövetségeseihez. Ezután aligha volt várható, hogy Szapolyai János majd mozgósítja pártját és híveit a nádor érdekében, amikor Báthory István bosszúszomjasan fölvonultatta fegyveres párthíveit az országgyűlésben Werbőczy megbuktatására. Így az 1526-ban Rákoson összegyűlt rendek hűtlenségben vétkesnek nyilvánították és teljes jószágvesztésre ítélték Werbőczyt, aki Zólyom megyei dobronyai birtokára menekülve várta az események kedvezőbbre fordulását.

Szerencséjére az ellenpárt megelégedett letételével, s a jószágvesztés büntetését sem hajtatta végre az uralkodó. Politikai visszatérésére irányuló törekvése azonban csak részleges eredménnyel járt. A Szapolyai János királlyá választása érdekében tett erőfeszítéseit János király birtokadományokkal s a kancellári tisztre történő kinevezésével honorálta. Felhasználta a kiváló jogászt és szónokot a portával folytatott tárgyalásokban, de ez Werbőczy számára már a fokozatos kiszorulást jelentette az aktív politizálásból.

A földbirtokos nemes

Pedig Werbőczy István tizenöt esztendő alatt kisnemesből Magyarország nagybirtokos főura lett. A vagyonszerzésnek hódoló legendás jogász és politikus láthatóan nagy kedvvel és gátlás nélkül gyűjtögette a birtokait növelő adományokat. Legtermészetesebb formája volt ennek az uralkodótól nyert jószágadomány, de nem vetette meg a kisebb pénzjuttatást sem. Sőt, nem tartózkodott az üzérkedéstől, a hitelműveletek változatos nemeinek alkalmazásától, a pénzajándékok, a zsarolás eszközeitől sem.

Az új életfelfogás, a jelentős mértékben anyagi javakra koncentráló gondolkodás követői a vagyonok megszerzésének módozatai között alig válogattak. *„Meglepő, hogy a renaissance laza erkölcse, pompakedvelése és élvezetvágya mennyire harácsolóvá, haszonlesővé, megvesztegettetésre hajlamossá tette az államférfiakat"* – írta Kornis Gyula. S Werbőczynek egyáltalán nem voltak gátlásai. Politikai helyzetét és jogi ismereteit is felhasználva a koronára visszaháramlott jószágok leggyakoribb kérvényezőjeként tűnt ki az udvarnál. Gyakran jutott politikai szolgálatok fejében adományhoz. A feltűnően sűrű királyi adományok nyilvánvaló célja az ellenzék egyik vezéralakjának lekötelezése, semlegesítése volt. Érzékelhető ez a kapcsolat a politikai események és az adománylevelek dátumaiból is. 1502 és 1515 között több tucat falut és pusztát, jelentős birtoktesteket kapott adományul az uralkodótól. Szatmári György pécsi püspök 1506-ban, a Miksa császárral kötött szerződés idején a német kapcsolatot ellenző nemzeti párt vezérének megnyerésére hat falut engedett át Werbőczynek Pozsony megyében. Ferdinánd főherceg is tett lépéseket lekenyerezésére: 1522. évi nürnbergi követségére 300 forint kölcsönt folyósított Werbőczynek, amit azután nem igényelt vissza, majd közbenjárt Lajosnál, hogy Werbőczyt juttassa bizonyos jószágok tényleges birtokába. 1526-ban Werbőczy volt a vezérszónok a királyválasztó országgyűlésen, még a királynét is igyekezett rábírni a Szapolyai Jánossal kötendő házasságra. Ezt már János király is komoly adományokkal jutalmazta.

Peres ügyekben is vállalt közbenjárást ajándékok, adományok fejében. Az egri

Werbőczy dicsősége – A Hármaskönyv

Werbőczy neve összeforrott a *Hármaskönyvvel*, a joghistória panteonjában Werbőczynek nem politikai pályája, személynöki tevékenysége vagy nádorsága biztosított helyet, hanem a *Tripartitum*, mely a köznemesség közjogi egyenjogúságának elismertetését diadalra vitte. Amely nyíltan és világosan leszögezte, hogy *„e Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesei és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve a szabadság, kivételesség, adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága".* A legendás „primae nonusban" (az első rész kilencedik címében) meg is határozza az egységes jog legkézzelfoghatóbb elemeit, az ún. négy fő és kiváltságos jogot: a nemesek személyes szabadságát (őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül letartóztatni senkinek a kérésére nem lehet), a király igazságszolgáltatási hatósága alá tartozását (közülük a törvényes úton kívül sem személyében, sem vagyonában senkit háborgatni nem szabad), az adómentességet (mindenféle jobbágyi szolgálattól, járadékfizetéstől, rovástól és egyéb adók, vámok, harmincadok fizetésétől mentesek) és végül az ellenállási jogot (melyet az *Aranybulléra* alapítva hűtlenség bűnének vádja nélkül gyakorolhatnak).

A *Tripartitum* a darabokra szaggatott országban az egység szimbóluma lett. *„A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme"* (Hóman Bálint). A Szent Korona tanának kifejtése, a tradicionális magyar közjog alapelveinek összefoglaló értékelése, az ősi jogba vetett bizalom megerősítése, az egységes magyar jog eszméjének hirdetése támaszt nyújtott az ország egységének visszaállításában hívő és gondolkodó politikusoknak, a praktikusok számára pedig alapul szolgált az egységes joggyakorlat kialakításához. A szabad királyválasztás, a megosztott hatalom, a nemzeti királyság eszménye, melyet történeti alapokon épített föl, a magyar rendi harcok egyik elvi megalapozójává tette. Csekey István a Mohács után széthullott magyarság lelki-szellemi egységének fenntartóját tisztelte benne. S persze a *Tripartitum* a magyar jobbágyság röghöz kötésének legfontosabb tényezője volt. A Dózsa György vezette parasztháborút megtorló intézkedések beemelése az évszázados jogi gyakorlatot tükröző jogkönyvbe olyan benyomást keltett, mintha az új jogállapot is a hagyományos magyar jog része lett volna. Werbőczy műve – Hóman Bálint szavaival – *„a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait".* A politikus Werbőczynek ez a döntése végül is három évszázadra konzerválta a második jobbágyságot Magyarországon. Rendkívüli hatásánál, megingathatatlan tekintélyénél fogva gátjává vált a fejlődésnek. A magánjogot – s ezen belül az ingatlan- és áruforgalmat, tulajdonviszonyokat, kereskedelmi tevékenységet – is szabályozó *Hármaskönyv* a 18. század jozefinista programjának akadályozója, a 19. század nagy liberális reformhullámában a fejlődés kerékkötője lett. Széchenyi István engesztelhetetlen ellenszenvvel viseltetett a *Hármaskönyvvel* mint reformkoncepciójának legfőbb akadályozójával szemben.

püspökség 1507. évi gazdasági számadása tartalmazza azt a bejegyzést, hogy *„István ítélőmester maga kérvén az ajándékot, nem tagadhatta meg tőle, mert az országban, főképen a népnél nagy a hatalma".* Máshol pedig: *„István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni – ha akar."* Azon sem ütközött meg senki, ha egy végrendelet megírásakor a többinél nagyobb hányadot kapott örökös röviddel később a protonotariusra nézve előnyös jószágadományt tett vagy öröklési szerződést írt alá. Hogy mennyire természetesen kérte és fogadta el az ajándékokat, bizonyítja szokásává lett megjegyzése arra, ha „ingyen szolgált". A nevezetes, politikai karrierjét derékba törő Újlaky-per ítéletének meghozatalakor a felek egyikétől jelentős adományt fogadott el, melynek erősen megvesztegetés jellege volt. Így jutott a Veszprém megyei Vázsony vára és az ahhoz tartozó összes birtok tulajdonába.

Máskor politikai hivatalát használta fel előnyök szerzése érdekében. Felfelé ívelő jogi és politikai pályáján bőven akadt lehetősége befolyásával élni bizonyos ügyekben. Néha a viszonzás nyilvánvaló, amikor az adománylevél *„hálából a vett jó szolgálatokért"* formulával indokolja a juttatást. De burkolt módon is jutott vagyoni előnyökhöz: nem volt egyedi eset, hogy feltűnő értékaránytalanság mutatkozott a cserélt birtoktestek között vagy a megvásárolt javak értéke s a vételár között, sőt még az is előfordult, hogy a Werbőczy által megvett birtokot egy napon belül négyszeres áron vásárolták vissza tőle.

Kölcsönöket folyósított, melyek fejében zálogba vett pusztákat, falvakat és birtokrészeket, s azok jó része nem teljesítés miatt az ő tulajdonába ment át. Kedvelte a kölcsönös örökösödési szerződést, aminek útján úgyszintén növelni tudta jószágait. Előfordult, hogy óvást emeltek birtokátengedések ügyében, mert az ítélőmester kiskorú gyermeket rábeszéléssel és ígéretekkel törvénytelenül bírt rá öröksége átengedésére. Politikai előnyöket kovácsolt jogi szolgálataiból. Bakócz Tamás érsek végrendeletét Werbőczy készítette el. Szapolyainak és Corvin Jánosnak politikai és jogi ügyeit is egyengette különösebb ellenszolgáltatás nélkül, a majdani támogatás reményében. Heves levelezéssel, türelmetlenül követelte a vármegyéktől a tolnai gyűlés által neki megszavazott adó behajtását.

Magyarország a keresztény Európához történt csatlakozása óta annak gazdaságpolitikai vonzásterében élt. A Nyugattal kialakított hagyományos munkamegosztás Magyarország számára a nyersanyag- és élelmiszer-szállító szerepkörét tartotta fenn. Az évszázadokon át gyümölcsöző együttműködés éppen korszakunkban szakadt meg. Az óceánhajózás és a felfedezések átrajzolták Európa kereskedelmi és gazdaságföldrajzi kapcsolatrendszerét. A Nyugat nagyobbik része a partnert már nem Közép-Európában, hanem az Újvilágban, a gyarmatokon kereste. A történelmi események szerencsétlen összejátszása folytán a nyugati kereskedelmi kapcsolatok összeomlásával egy időben zárta el a keleti áruforgalom útvonalait az expanzív periódusába jutó Oszmán Birodalom. A nemesérckészlet kimerülése belülről vesze-

lyeztette az éppen csak kialakulófélben lévő árutermelést és pénzgazdálkodást. Az elért nívójáról lemondani nem kívánó nemesség kénytelen volt a leghagyományosabb eszközökkel kicsikarni parasztjaitól a járadékot. Visszakényszerítette a jobbágyot abba a kiszolgáltatott státusba, amelyben az a paraszti árutermelés kibontakozásának eredményeképpen megszerzett viszonylagos szabadság kora előtt élt.

Miért is gondolnánk, hogy a kor újgazdag birtokosa másként gondolkodott, mint rendjének többi tagjai? Miért is várnánk el – miként szociális érzékenységű kritikusai teszik – Werbőczy Istvántól, a kisnemesből nagybirtokossá lett, ízig-vérig magyar nemestől, hogy a jobbágyságban mást lásson, mint amit a birtokos nemes látott akkoriban: bevételi forrást, személyileg alávetett munkaerőt? A Dózsa-féle parasztháború leverésében nem pusztán személyesen vett részt, de saját költségén kiállított jelentős fegyveres csapat élén harcolt. Azt pedig, hogy éppen ő lett a költözködési szabadság tilalmát kimondó törvények megfogalmazója, történelmi véletlennek is tekinthetnénk. A *Hármaskönyv* hatályos joganyagot magában foglaló, összegző jogkönyv, a nemesség megerősödő, keményedő uralmának jogi tükre. Szigora 1526 márciusában is érvényesült, amikor Werbőczy nádorként ítélkezett a besztercebányai bányamunkások zavargásai ügyében. A lutheránus jellegű mozgalom vezetőinek kivégeztetése után követelte, hogy a lakosság térjen át a lutheránus hitről – ezt szabta a büntetlenség feltételéül.

A jogász

A magyar jog a 11. és a 16. század között jellegzetesen szokásjogi úton fejlődött. Az írott jog tartományának kiterjesztése a jogtudók feladata; s amíg a jogot dinamikusan alakítani képes elméleti jogismerők hiányoztak a jogásztársadalom palettájáról, erre vajmi kevés esély volt. A 16. század ebből a szempontból ígéretes változásokat jelez. A király jogi szakértőiként működő klerikusokat mindinkább háttérbe szorították a világi jogtudók. A 15. századtól intézményesült a vármegyékben a jegyzők szervezetszerű igénybevétele, a kancellária és a kúria, az azokból kivált szervek és a kereteik között működő notarius és jogismerő réteg pedig a központi hatalom szolgálatában kamatoztatta ismereteit. Ez egyben a jogi írásbeliség általános elterjedését is lehetővé tette, ami ösztönzőleg hatott a jogalkotó tevékenységre. Az országban a jogi képzés sajátosságaiból következően hiányzott a római jogot ismerő, képviselő s azt a jogba integráló jogászok kategóriája. A római jogi képzettséggel bíró, egyetemet végzett „doktorok" arisztokratikusan elkülönült kasztja a diplomácia terepére húzódott vissza, átengedve a törvénykezés terepét a „praktikusoknak".

Werbőczy István különleges alakja éppen a doktori és praktikusi képességeket egyesítette magában. Azon kevés, egyetemet járt jogász közé tartozott a 15–16. század fordulóján, akik a világi jogtudó értelmiség számát gyarapították. A bíróságok ingadozó és ellentmondó gyakorlatában élő amorf anyagba csak az vihetett rendszert, aki azon felül tudott emelkedni. Dacára egyetemi végzettségének, köznemesi származása három jogászi pályára predesztinálta: visszatérhetett megyéjébe megyei hivatalnoknak, választhatta az ügyvédi pályát, melyen nagybátyja is elindult, s végül tarthatott a királyi udvarba is. Ez utóbbinak az esélyét javította nagybátyja, János deák, aki ekkor már Báthory István országbíró és erdélyi vajda szolgálatában állott – ő ajánlotta be unokaöccsét a királyi kancelláriára. Werbőczy István a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint 1483. január 8-án már levéltárőri minőségében iktatott okleveleket a királyi könyvbe. A levéltárőri státus a majdani karrier lehetőségét hordozta: a kancellária conservatorai rendre ítélőmesterek, nagybírák, királyi titkárok lettek. Werbőczy életpályája is ennek megfelelően alakult. Három évvel később továbblépett a hivatali ranglétrán, s 1492-ben már a királyi kúria notariusa volt. Mindkét hivatal kiváló lehetőséget biztosított számára, hogy a legközvetlenebbül ismerkedjen meg az érvényes magánjoggal, a közjog alapintézményeivel, a hazai jog szellemével és alapelveivel. A jegyzők a Királyi Táblán közvetlenül a személynök irányítása mellett végezték munkájukat. A személynök, a magyar jogtörténetben az első, király által kinevezett országos nagybíró nem egyszerűen törvénykezett, de a király jogalkotási tevékenységében is aktív részt vállalt. Így például az országgyűlések elé terjesztendő törvényjavaslatok elkészítésében oroszlánrész jutott személyi apparátusának. Ennek köszönhette első kodifikacionális feladatát Werbőczy István is: curia regiae notariusként részese lehetett a központosító államhatalom első nagy jogrendezési vállalkozásának, a kibocsátója által „örök időkre" szánt *Decretum Maius*, a nevezetes mátyási kódex elkészítésének.

A kúriai jegyzői pályán veszteglő Werbőczy mellékállásban kamatoztatta jogi tudását. Szobi Mihály titkára, jogtanácsosa is volt egyben, s ez a kapcsolat vonta be Werbőczyt a megélénkülő politikai életbe. 1500-ban már ő volt a világi urak és a főpapok ellenében a királyhoz intézett fölirat szerzője, a királyt a *„megfogyatkozott ősi szabadság"* megtartására szorító végzés fogalmazója. Kétségkívül egyre jellegzetesebb és egyre nagyobb hatású vezéralakjává vált a köznemesi pártnak. Életrajzírói szerint ennek köszönhető hirtelen előmenetele is. A királyi kúrián immáron tizenöt esztendeje jegyzősködő jogászt röviddel az 1502. évi országgyűlés előtt ítélőmesterré léptették elő az országbíró mellé. Az ítélőmester – protonotarius – a kor törvényszéki mindeneseként vezette az egész perfolyamatot, idézett, kihallgatott, előadott, részt vett az ítélet meghozatalában, iratokat (köztük ítéletleveleket) állított ki. Az ítélőmester volt a kor legkiválóbb jogismerője: az országos törvényszékek előtt valamennyi ügytípus tárgyalásra került, a törvényi jogtól a consuetudóig, a praktikum élő szempontjainak megfelelően.

Az előléptetés növelte személyes tekintélyét is. Ugyan rövid visszahúzódása miatt az ország átmenetileg kénytelen volt nélkülözni a harcos vezérszónok Werbőczyt, aki azonban országbírói ítélőmesterként az országgyűlés egyik jegyzője lett. E tisztségében immáron hivatalos feladatává vált a feliratok fogalmazása, az országgyűlési végzések szövegének szerkesztése is. Rövidesen ismét a köznemesi párt egyik vezéreként tért vissza a politikai küzdőtérre. Sorra kerültek ki keze alól a párt által javasolt végzések tervezetei. Tartalmilag ezek kevéssé váltak dicsőségére jogászi életművének, hiszen a politikai érdekek sok esetben a jogász szakembert a politikus mögé utasították. A már említett 1505. évi végzésben például a rendek az ország minden problémájáért, a romlásért kizárólag az idegeneket (külhonból jött urakat és dinasztiákat) okolják. A határozattervezetet fogalmazó Werbőczy a tényeket, történelmi ismereteit félretolva, a magyar

közjog tételeit kicsavarva, alkotmányos logikátlanságokat is elkövetve érvelt, csak hogy beteljesülhessen a nagy álom, a *„nemzet törzsökéből választott király"*.

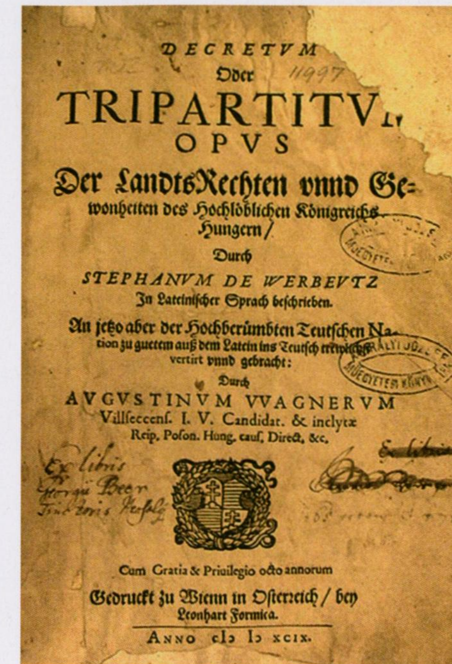
A jogtudós

Hiába volt a lendületes politikai előmenetel, a politikai csatározások frontvonalába került Werbőczy példátlan elismerése, életpályájának nagy pillanatához mégiscsak jogászként érkezett el. Bár a megbízás időpontját csak hozzávetőlegesen ismerjük, valószínűsíthetően 1504 előtt kelt királyi felkérés tette lehetővé az ítélőmester számára, hogy – Magyarország történetében első ízben – elkészíthesse a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyvet. A királyi meghagyás nem pusztán szokásjogi jogkönyv alkotására utasította a jogtudóst: azzal bízta meg, hogy *„az ország jogait, törvényét, bevett és elfogadott szokásait, rendeleteit* [...] *gyűjtse egybe, szokott módon, fejezetek és címek szerint állítsa össze* [...] *és egy könyvbe foglalja"*. Vagyis a feladat a teljes magyar írott és íratlan joganyag összefoglalása volt. Ez magyarázza többek között a *Tripartitum* évszázados hatását és rendkívüli befolyását a jogéletre. E megbízást Werbőczy olyan korban kapta, amikor magyar jogtudomány még nem létezett, a jog praktikusai megelégedtek a joggyakorlatot megkönnyítő formuláskönyvek összeállításával. Jogi tételek kifejtésére, a jog elveinek részletes elemzésére korábban nem került sor. Úttörő munkát végzett tehát Werbőczy ítélőmester a *Tripartitum* elkészítésével.

A *Hármaskönyv* (teljes nevén *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae*, avagy *Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve*) valójában a nemesi jogot foglalta össze, ami részben politikai, részben pedig gyakorlati okokból teljesen természetes volt. A köznemesség közjogi küzdelmei és egyenjogúsításának koncepciója magától értetődővé tette, hogy a köznemesi párt vezéralakja, az érvényesülést köznemesi keretek között megtaláló Werbőczy család sarja a köznemesi status jogi alapjainak összegzését végezte el. Emellett praktikus indokok is magyarázták a nemesi jog tartalmi túlsúlyát. A tárnoki jog még csak alakulófélben volt ekkor, a szabad királyi városok joga országos szintre még nem emelkedett. A paraszti jog pedig nem politikai megfontolásból szorult vissza a joganyagban, hanem mert az immunitásra és pallosjogra, a földesúri jogokra, az úriszékre telepített paraszti jog még kevesebb egységességet mutatott, mint a városok joga.

A magyar országos jog összefoglalását tartalmazó művet megtárgyalta és elfogadta a magyar országgyűlés, a király 1514-ben megerősítő levelével is ellátta. Szentesítését azonban – Perényi Imre nádor és az udvari párt nyomására – már megtagadta az uralkodó, így az nem válhatott alakilag a törvényi jog részévé. Ez azonban nem vethetett gátat a jogkönyv általános érvényesülésének. Az ítélőmester Bécsben saját költségén nyomtatta ki művét, s küldte szét a vármegyéknek és a bíróságoknak. A törvénygyűjtemény a *Corpus Juris seu decretum generale* elnevezést 1696. évi közzétételekor kapta Szentiványi Márton nagyszombati kiadásában. A mű ekkor már a bírák által rendszeresen használt, időről időre az újabb jogalkotás termékeivel kiegészített, ismételten közreadott, tekintélyes gyűjteményévé vált.

Werbőczy a királyi szentesítés elmaradása miatt lemondott ítélőmesteri tisztségéről. Ezután Szapolyai János mellett látjuk viszont az erdélyi vajda protonotariusaként (Transilvanensis protonotarius). Azonban ezt a státust is csak egy esztendeig töltötte be. 1516 márciusában elhunyt II. Ulászló király, utóda, az ifjú Lajos pedig emlékezett még a volt ítélőmester szolgálataira megkoronázásának elfogadtatása kapcsán. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy Werbőczy 1516-ban a királyi tanács választása nyomán királyi személynök (personalis presentiae regiae in judiciis locumtenens) lett. E pozíció addig szokás szerint egyháziaknak jutott, így az 1507. és 1514. évi törvények, melyek szerint e tisztet világi férfiúnak kell betöltetnie, ekkor foganatosították első ízben. Werbőczy ettől kezdve a Királyi Tábla elnöke, nagybírája volt, a király képviselője az igazságszolgáltatásban. Személynöki megbízatását 1524-ig, nádorrá választásáig teljesítette. Personalisként tudta leginkább kibontakoztatni jogi talentumát, műveltségét. Tevékenysége a törvénykezés területére esett, egyéb (politikai) feladatokat nemigen kellett ellátnia. Igaz, rövid nádorsága idején is ítélkezett, a palatinus azonban emellett elsősorban politikai pozíciónak számított. A nádor hadvezér is volt, diplomata, az udvar és a rendek közötti közvetítő.

A Tripartitum 1599. évi kiadásának címlapja

E feladatával Werbőczy nehezen birkózott meg. Már nem volt elég a tehetség és a tudás, tekintélyre, családi reputációra, tradicionális befolyásra lett volna szüksége. Rövid nádorsága dicstelen véget ért: a hűtlenségi perben elmarasztalva a szentencia szerint elveszített mindent, vagyont, pozíciót, befolyást. A Szapolyaiak által később biztosított státus érdemi tevékenységet már nem engedett számára; az igazságszolgáltatástól távol eső területen tevékenykedett.

A Szapolyai megbízásából többször Sztambulban tárgyaló Werbőczy elnyerte Szulejmán jóindulatát, aki őt Buda elfoglalása után a magyarok főbírájává tette. A rákövetkező esztendőben tisztázatlan körülmények között – méreg vagy pestis végzett vele, ma már kideríthetetlen – e funkciójában fejezte be kalandos életét. Jogászként kezdte s jogászként is zárta le ragyogó életpályáját.

Politikus és jogász: e két én vegyült Werbőczy alakjában, munkásságában és karrierjében. A politikus Werbőczy kérdőjelekkel teli, hatalmasra épített és porig rombolt életművet hagyott maga után. Jogászi munkássága: törvényező, törvényhozó és jogösszefoglaló tevékenysége viszont méltán indít emlékezésre. ◆

Kinek volt joga a felségsértés gyanújába keveredett magyar főurakat elítélni? Mely bíróságok kaptak szerepet ezekben a perekben? Habsburg uralkodóinknak joguk volt-e a magyar törvényeket figyelmen kívül hagyva német-osztrák hivatalnokokból felállított „különös" bíróságokat létrehozni és ezekkel kimondatni a kegyetlen ítéleteket? Hogyan változott meg a felségsértés bűntettével vádolt elkövetők elleni eljárás a magyar büntető törvénykönyv, a Csemegi-kódex megszületésével?

Orlai Petrich Soma: Zách Felicián

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Hűtlenség, felségsértés, felségárulás

„A hűtlenség esetei: első a felségsértés, ha ugyanis valaki gonosz szándékkal kezet emelne fejedelmünk személyére; avagy fegyverrel vagy méreggel életére törne; avagy azt a falat vagy házat, melyen belül a fejedelem tartózkodik, erőszakosan megtámadná. A második eset, midőn valaki nyíltan föltámad a király és a korona közhatalma ellen."

A fogalmi háttér

Ha a felségsértés mint bűncselekmény lényegét meg akarjuk érteni, elemeznünk kell a törvényeinkben és Werbőczy István *Hármaskönyvében* rögzített tényállásokat. Enélkül szinte lehetetlen megérteni a magyar történelem azon eseményeit, amelyek az uralkodó ellen lázadó, összeesküvő magyar főurak elleni „nagy" pereket meghatározták.

A felségsértés kifejezés jelentheti azt, hogy valaki közvetlenül az uralkodó személyét sérti meg akár szóval, akár tettlegesen, de magában foglalja az uralkodó szűkebb családjának tagjai ellen elkövetett hasonló magatartásokat is. Ez az aránylag szűk körre korlátozható cselekménycsoport az évszázadok alatt folyamatosan bővült és kiterjedt a király iránti kötelező hűség bármilyen módon való megszegésére, sőt – a magyar alkotmányos élet sajátosságából fakadóan – a magyar államot megtestesítő Szent Korona ellen elkövetett bármilyen cselekedetre. A király a maga személyében testesítette meg az államot, ezért a királyt ért sérelem az állam ellen elkövetett cselekménynek is minősült.

A király személyével szembeni bármilyen cselekedet a király iránti hűség megszegését jelentette. A hűség egy idő után már nem kizárólag a király iránti lojalitást, hanem a király által megtestesített egész ország, a magyar állam iránti elkötelezettséget jelentette. Már ebből is látszik, hogy az egymást követő századok történelmi eseményei bőven szolgáltattak arra lehetőséget, hogy – egyrészről a pontos törvényi szabályozás hiánya, másrészről az egyes történelmi helyzetek, mint például a török hódoltság, az erdélyi fejedelem és az osztrák császár közötti bonyolult viszonyok miatt – egyre több olyan cselekedetet minősítsenek felségsértésnek, illetve hűtlenségnek, amely a fogalom szoros értelmezése alapján nem lett volna annak tekinthető.

Mivel az uralkodót tekintették a legfőbb bírónak, a személye ellen elkövetett bűncselekményt is az uralkodó – személyesen vagy az általa kijelölt személyekből álló külön (különös) bíróság – ítélte meg. Ennek alapján pedig felvetődhetett a kérdés, vajon jogszerűen, igazságosan járt-e el a király vagy az általa életre hívott bíróság egy-egy magyar főúr ellen indított felségsértési, hűtlenségi eljárás során.

Már Szent István és Könyves Kálmán rendelkezett a hűtlenséget elkövetőkről és büntetésükről. E korai időben ténylegesen a király személye, méltósága ellen elkövetett vétket tekintették felségsértésnek, ami azonos volt a korai hűbéri államokban kialakult hűbéri eskü megszegésének értelmezésével. A hűtlenség, a felségsértés, a felségárulás fogalmai még nem határolódtak el egymástól, a 11–12. században még szinonim fogalmaknak tekinthetőek. A későbbi századokban a hűtlenség lesz az a bűncselekménycsoport, amelynek egyik eleme a felségsértés: *„ha valaki gonosz szándékkal kezet emelne fejedelmünk személyére"*, a másik eleme pedig a felségárulás: *„midőn valaki nyíltan föltámad a király és a korona közhatalma ellen"*.

Laborfalvi Róza mint Gertrúd
Katona József *Bánk bán* című drámájában.
Barabás Miklós rajza, 1846

A felségsértés a király személye elleni bűncselekmény volt, míg a felségárulás már az ország, a közhatalom ellen irányuló bűnös magatartás. Természetesen a kettőt nem lehetett mindig elhatárolni, hiszen a király a maga személyében testesítette meg az államot. A fogalmi kör bővülését jelentette, amikor az új elvnek megfelelően már a Szent Korona jelképezte a magyar államot, s ezzel minden olyan cselekedet, amely a Szent Korona joghatósága ellen irányult, ténylegesen a felségsértés, felségárulás körébe volt sorolható. A büntetés minden esetben fej- és jószágvesztés volt, amely alól kizárólag a király adhatott kegyelmet.

Bánk, Petur, Záh Felicián

Gondoljunk itt elsőként Bánk bán történetére. A magyar főurak összeesküvése nem az országtól távol lévő II. András ellen irányult, hanem a magát német udvaroncaival körülvevő, azokat magyar birtokokkal, hivatalokkal megajándékozó felesége, Gertrudis ellen. Gertrudist a pilisi erdőben 1213-ban egy kisebb magyar főúri csoport ölte meg. Az összeesküvők vezére nem Bánk, a nádor volt, amit bizonyít az a tény, hogy a királyné meggyilkolásáért II. András őt nem vonta felelősségre, s csak néhány évre vesztette el nádori hivatalát.

Az összeesküvés feje Petur ispán volt, az egyetlen, akit II. András kivégeztetett. Az összeesküvés többi résztvevőjének felelősségre vonása csak jóval később következett be, amiről közvetett módon, a király birtokadományozó leveleiből tudunk. Mindenesetre a *Hármaskönyvben* rögzített fej- és jószágvesztés büntetés mint főbüntetés már e korai esemény következményeiben megjelenik, függetlenül attól, hogy Petur ispán esetében a fejvesztésről, Bánk esetében a jószágvesztésről maradtak fenn források.

Az Anjou-kornak a maga teljességében máig megfejthetetlen eseménye Záh Felicián cselekménye. A történet annyiban ismert, hogy Felicián kivont karddal tört rá az együtt tartózkodó királyi családra, s Erzsébet királyné néhány ujját levágta, valamint a királyi gyermekeket védők közül többeket súlyosan megsebesített, mielőtt őt magát a helyszínen megölték. A cselekményt nem kell részletesebben elemezni

Vitéz János, a börtönben elhunyt esztergomi érsek

ahhoz, hogy mindenki számára egyértelmű legyen – bármi volt Záh Felicián indítéka –, a királyi családra kivont karddal rárontó Felicián felségsértést követett el. Már Szent István is azt rögzítette törvénykönyvében, hogy aki kivont karddal embert öl, az ugyanazon kard által bűnhődjön. Ez meg is történt.

Ami miatt az eset napjainkig a történészek és jogászok által egyaránt elemzett történet maradt, az a Felicián nemzetségével szembeni megtorlás. A fennmaradt ítéletlevél szerint Felicián *„minden nemzetségéhez tartozó ember, akit csak rokoni kapocs fűz harmadízigLen hozzá, kegyetlen halálbüntetéssel lakozzon. Felicián nőtestvéreinek fiai és leányai, valamint tulajdon lányainak leszármazottai ugyancsak a halálos ítélet büntetését viseljék.* [...] *A Záh nemzetségnek a többi, a harmadik rokoni foknál távolabb eredő tagját vessék örökös szolgaságra."*

A harmadízigleni rokoni kört ért megtorlás az eset súlyosságát jelzi különösen annak fényében, hogy Szent László és Kálmán már rendelkezett arról, hogy a bűncselekményt elkövető apa tíz, illetve 15 év alatti, ártatlan családtagjait nem lehet felelősségre vonni. Károly Róbert ítélete a büntetés kiszabásánál ténylegesen a *generalis preventio* elvének érvényesítését jelentette.

Az ítéletlevél még egy fontos, a következő századokban is érvényesülő eljárási szabályt rögzített. Felicián cselekedete a király, a királyi család ellen irányult, ezért Károly Róbert mint legfőbb bíró akár személyesen is ítélkezhetett volna. Nem így történt. Az ítéletlevélben felsorolták, kik vettek részt az ítélet meghozatalában és kik látták el azt pecsétjükkel. *„Az ország nemesei tehát azonos súllyal velünk, az alább megnevezett bárókkal és főemberekkel* [...] *pecsétjeik rátétele révén örökre szóló jóváhagyással megerősítvén a jelen iratot."* Ez bizonyítja, hogy a király az előkelőkkel együtt ítélkezett, ami a későbbi idők felségsértési pereiben is megfigyelhető lesz. Sőt törvények mondják ki, hogy felségsértési perekben az uralkodónak kötelessége a bárói tanáccsal együtt ítélkezni.

Ha a felségsértés, tágabb értelemben a hűtlenség körébe tartozó eseményeket vizsgáljuk, feltétlenül ide kell sorolni az Anjou Mária és anyja, Erzsébet ellen kitört lázadást, mely a két nő fogságával, majd Erzsébet halálával végződött, de ide sorolható Luxemburgi Zsigmond fogságba vetése is. Egyik esetben sem tudunk arról, hogy az összeesküvés főszervezőit felelősségre vonták volna. Nem történt eljárás a Hunyadi Mátyás ellen szervezett összeesküvés résztvevőivel szemben sem, igaz, Janus Pannonius menekülés közben megbetegedett és meghalt, Vitéz János pedig fogságban vesztette életét.

Uralkodói felségjog

A rendi monarchia évszázadaiban a király kezében összpontosult a törvényhozó, a kormányzati és a bírói hatalom. Még ha nem is a maga személyében gyakorolta uralkodói felségjogait, az általa kinevezett és e feladatokat ellátó főméltóságok mindig neki tartoztak közvetlen felelősséggel.

Ha a király bírói hatalmát megtestesítő felsőbíróságok szervezetének fejlődését vizsgáljuk, akkor a 13. századig csak azt tudjuk, hogy a király az udvarában élő előkelőkkel együtt hozta meg döntéseit, legtöbbször az ún. királyi jelenlét *(praesentia regia)* fórumán. Ezen helyettesíthette őt, de mindig uralkodói felhatalmazással a nádor, aki 1222-ig a király helyett és a király nevében bíráskodhatott. Ebben történt változás, amikor a nádor mint bíró kikerült a királyi udvarból, s önálló bírói joghatóságot kapott. *„A nádor országunk valamennyi embere felett különb-*

ségtétel nélkül ítélkezzék, de a fej- és jószágvesztésre ítélt nemesek ügyében a király tudta nélkül ítéletet ne hozzon."

Helyét a királyi jelenlét fórumán az országbíró vette át. *„Udvarispánunk, amíg a királyi udvarban tartózkodik, addig mindenki felett ítélkezhet."* Mindez nem jelentette azt, hogy a király lemondott volna a személyes ítélkezés jogáról, amit tükröz a különös királyi jelenlét és a személyes királyi jelenlét bírói fórumainak megjelenése. E fórumok nevükben is tükrözik, hogy megszervezésükkor mindig személyesen ítélkezhetett a király, később pedig ezt a jogot átadta valamelyik főméltóságnak, a nagyobb vagy titkos kancellárnak, később a személynöknek. Az viszont főszabályként érvényesült, hogy felségsértés esetében csak a király, a király bírósága dönthetett, ahogy Hajnik Imre megfogalmazta: *„Csupán a felségsértési s hűtlenségi perek azok, melyekben már a régi szokás szerint a király személyesen, nagyobb számú főpapok és országnagyokkal* [...] *ítélt."*

Akármely bírói fórumon jelent meg a király, ott mindenki másnak a bírói joghatósága megszűnt. Ezt nagyon jól tükrözi a nádor bírói joghatóságának körülírása, aki minden ügyben ítéletet hozhatott, de a fej- és jószágvesztéssel fenyegetett tettek esetében nem rendelkezett a végrehajtás jogával. Azt csak a király hagyhatta jóvá vagy kegyelmezhetett meg az elkövetőnek. A rendi monarchia keretei között a rendek az eredetileg a királyt megillető törvényhozói, kormányzati és bírói hatalom gyakorlásába is beleszólást nyertek. Az uralkodó még a személyét érintő hűtlenség eseteit sem bírálhatta el egyedül, a bárói tanács véleményét is meg kellett hallgatnia. Viszont a legsúlyosabb ítélet kimondása és a végrehajtás elrendelése a király egyedüli joga maradt.

A felségsértők elleni eljárásban sajátos helyet foglal el az 1298. évi decretum, amely nemcsak fej- és jószágvesztéssel, de a kánoni jogban alkalmazott kiközösítéssel is fenyegette az elkövetőket. Ez a törvényhely tudósít először arról, hogy e vétkek megítélésében az uralkodó már nemcsak a királyi tanácsot köteles meghallgatni, de az országgyűlés előtt kell felelősségre vonni a bűnösöket. Záh Felicián esetében, ha országgyűlést nem is hívott össze az uralkodó, de az ítéletet a bárói tanáccsal együtt mondta ki.

A végső döntés a király kezében

Mátyás az 1464. évi decretumában igen jelentős reformokat valósított meg, amikor a királyi jelenlét fóruma mellett megszervezte a különös és személyes jelenlét fórumából a Királyi Táblát, az első állandóan működő bíróságunkat, melynek élére a személynököt tette. Mai szóhasználattal élve a királyi kúriában két felsőbíróságként működő rendes bíróságot szervezett, a korai századoktól működő, időszakos királyi jelenlétet és az újonnan felállított Királyi Táblát. Ezt bizonyítják azok a törvények, amelyeket Hunyadi Mátyás (1464:3. tc.), illetve II. Ulászló (1492:13. tc.) adott ki. Általános hatásköre a Királyi Táblának volt, miközben a hűtlenségi és a felségsértési perek a királyi jelenléthez tartoztak. *„A királyi felségnek a főpap és bárók tanácsa nélkül senkit sem szabad az országlakosok közül hűtlenség vétkében vagy bűnében marasztalni."* Az 1495:3. tc. a hűtlenség eseteit már *„az országgyűlés hatáskörébe utalta, az idézés ezekben a király elé, de a legközelebbi országgyűlésre szólt".*

A király, a Szent Korona és az állam ellen elkövetett legsúlyosabb bűncselekmények körét még mindig nem rögzítették egy törvényben. Sőt, a századok során egyre bővült azon cselekmények köre, amelyeket a legsúlyosabbnak, a király iránti hűség megszegésének minősítettek. Először az 1495:3. tc. sorolja fel a hűtlenség eseteit, majd Werbőczy István a hűtlenség eseteinek még szélesebb körét határozza meg *Hármaskönyvében*. Ezt a bűncselekménycsoportot a büntetési tétele, a fej- és jószágvesztés fogja egybe.

A témánk középpontjában álló felségsértés kérdésében a Mohácsig terjedő évszázadokban általánosan elfogadott norma volt, hogy a királynak személyes döntési joga van. A kérdés csak az, hogy dönthetett-e egyedül, vagy köteles volt meghallgatni báróinak a véleményét, esetleg a megszervezett felsőbíróságok helyett mint rendkívüli bíróság az országgyűlés járhatott-e el.

Mire bekövetkezett az ország három részre szakadása, a hűtlenség fogalmába tartozó cselekmények körét, köztük a király személye ellen irányuló felségsértést és az ország, a nemzet, a Szent Korona közhatalma elleni felségárulást részben az 1495:3. tc., részben Werbőczy *Tripartituma* már tartalmazta. Hosszú idő alatt az is körvonalazódott, hogy az e bűncselekményt elkövetők elleni eljárást a király bírói tanácsában vagy az országgyűlésen kell lefolytatni. A végső döntés a király kezében volt.

Habsburg-hatások

Az 1541-ben magyar királlyá koronázott Habsburg Ferdinánd és utódai kezében ott voltak azok a hosszú évszázadok alatt kiérlelt és törvénybe is iktatott szabályok, amelyek figyelembevételével az ellenük irányuló összeesküvéseket megítélhették volna. A mohácsi csatavesztés, majd Buda török általi elfoglalása nem tette lehetővé, hogy a 16. század elejére kialakult kormányzati és bírói szervezeti rendszer változatlanul és folyamatos működés mellett tovább éljen. Az igazságszolgáltatás rendszerében ekkor kap sajátos helyet a nádor/helytartó hivatali tanácsa, a Helytartótanács. A nádor önálló bírói tevékenységét már Hunyadi Mátyás megszüntette, aki mint a király helyettese elsődlegesen kormányzati, de a királyi udvarban igazságszolgáltatási feladatokat is ellátott az egyházi és világi főurak tanácsában.

A Hunyadi Mátyás által megszervezett Királyi Tábla sem tudott folyamatosan működni, ennek köszönhetően a 16. században a nádor irányítása alatt álló bíróság jelentősebb szerephez jutott a Királyi Tábla bírói fórumánál. Ez lehetőséget adott az uralkodónak, hogy a maga személye helyett helytartót nevezzen ki, különösen azért, mert az 1485. évi nádori cikkelyeket követően a nádort az országgyűlésnek kellett volna megválasztania. A helytartó mellett működő tanács – a formálódó Helytartótanács – a kormányzati feladatok mellett egyre gyakrabban igazságszolgáltatási tevékenységet is ellátott, s 1535-ben *„a király ellen lázadók és hűtlenek ügye"* is hatáskörébe került.

A Habsburg uralkodók a bizonytalan politikai helyzetet kihasználva a két felsőbíróság mellett alkalmanként ún. delegált bíróságokat szerveztek kifejezetten büntetőbíróságként és ezen belül is elsődlegesen azokban az esetekben, amikor a hűtlenség/felségsértés gyanúja felmerült. A Habsburg uralkodók és a magyar nemesi rend közötti összeütközéseket jól jellemzik az egyes hűtlenségi, illetve felségsértési perek során kialakult anomáliák. Mivel a 16. századra a felségsértés a király, a Szent Korona és az állam ellen elkövetett cselekményeket egyaránt magába foglalta,

Nádasdy Ferenc kivégzése Bécsben, 1671

Martinovics Ignác és társai kivégzése, 1795. május 20.

gyanú esetén részben az 1495. évi decretum, részben a *Tripartitum* szabályait kellett volna betartani.

Mivel a felségsértés mindig érintette a király személyét, neki volt joga az eljárást megindítani, neki volt joga elrendelni, hogy az országgyűlés vagy az általa felállított delegált bírói tanács folytassa-e le az eljárást. Mivel a hűtlenség büntetési tétele fej- és jószágvesztés volt, Habsburg uralkodóinkat sokszor illették – nem alaptalanul – azzal a váddal, hogy a kincstár számára akarják a magyar főurak birtokait megszerezni. Az ország két, majd három részre szakadása után létrejött hatalmi központok egymással való vetélkedése állandóan változó területi fennhatósággal járt, ami egyre több lehetőséget adott hűtlenségi perek kezdeményezésére. Az erdélyi fejedelem és a Habsburg-udvar, a katolikusok és a protestánsok között fennálló ellentétek könnyen alapot adtak a hűtlenség gyanújának.

Perényi, Dobó, Balassa

A bizonytalan politikai helyzetben a magyar főurak közül többen hol a Habsburg uralkodónak, hol Erdély fejedelmének fogadtak hűséget. Ezáltal könnyen felségsértés gyanújába keveredhettek. Ez történt Perényi Péter koronaőrrel, aki részt vett a mohácsi csatában, majd 1527-ben előbb I. Ferdinándnak tett esküt, majd átállt Szapolyai oldalára. Szapolyai halála után ismét Ferdinándnak tett hűséget, de gyanúba keveredett, hogy birtokai védelmében a törökkel szövetkezik. Ferdinánd jogerős bírói végzés nélkül elfogatta és minden bírói eljárás nélkül fogva tartotta. Perényi az ellene felhozott vádakra válaszolt, de ügye még delegált bíróság elé sem került. Bár az ország akkori helytartója, Thurzó Elek is kezességet vállalt Perényiért, az uralkodó nem engedte szabadon bécsújhelyi börtönéből.

A felségsértési perek egyik jó példája a Dobó István és Balassa János elleni eljárás, amely nem nélkülözte az udvar birtokszerzésre irányuló törekvését sem. Dobó István esetében a háttérben húzódó birtokperhez hozzákapcsolták azt a vádat, hogy Dobó István János Zsigmonddal kötött szövetséget. Balassát és az idős Dobót maga az uralkodó hívta meg az országgyűlésre. A meghívólevélben külön kiemelte az uralkodó, hogy számít a hűséges főúr jelenlétére. Dobó a rendelkezésre álló források szerint nehezen döntötte el, hogy elmenjen-e az országgyűlésre vagy sem. Végül úgy határozott, hogy idős kora és betegsége ellenére megjelenik. Az országgyűlési tárgyalások látszólag zavartalanul folytak, majd annak berekesztése előtt az országgyűlés tagjainak jelenlétében az uralkodó parancsára Dobót és Balassát elfogták és börtönbe vetették.

Az 1495:3. tc. rendelkezése szerint hűtlenség gyanúja esetén a király *„országgyűlést rendeljen, amelyre a királyi felség parancslevelével, valamely káptalannak vagy konventnek szóló kézbesítőlevél mellett azt is személyesen és nem ügyvéd útján, perbe kell hívni, akit hűtlenségi vétekkel vádolnak”*. Dobó esetében a személyes királyi meghívás megtörtént, de az országgyűlésre szóló meghívólevél nem tartalmazta a hűtlenség gyanújának vádpontjait. Sőt, a király kifejezetten jóakaratáról biztosította Dobót. Nem tudunk arról, hogy káptalani vagy konventi kézbesítőlevél készült volna. Az elfogás – a szabályok szerint – az országgyűlésen történt, viszont a felségsértési per nem a még együtt lévő országgyűlés tagjai előtt indult el. Eljárásjogilag a magyar jogszabályok szerint nem volt jogszerű az uralkodó eljárása. Dobó fogságának az vetett véget, hogy Ferdinánd és János Zsigmond kiegyezett egymással.

A Wesselényi-féle összeesküvés

Az 1664-ben megkötött s a törökök kiűzését hosszú időre elodázó, megalázó vasvári békét követően a magyar főurak egy csoportja a királyi udvar ellen szövetkezett. A Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter horvát bán, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc országbíró és I. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett összeesküvés valóban a Habsburg-udvar ellen irányuló – francia segítséggel megvalósuló – szervezkedés volt, amely szervezetlensége, kezdetlegessége miatt hamar kitudódott. Az érintettek közül előbb Frangepán és Zrínyi, majd Nádasdy is személyesen ment Bécsbe, hogy I. Lipót bocsánatát kérje.

Az uralkodó nem hívott össze országgyűlést, hanem élt azzal a lehetőséggel – ha már az érintettek feladták magukat –, hogy delegált, különös bíróságot állítson fel. Azonban nem magyar főpapokból, bárókból, nemesekből, hanem kizárólag hozzá hű német mágnásokból hívta létre a konkrét esetben eljáró bíróságot, amelynek székhelye Bécs volt, vezetője pedig a Német Lovagrend nagymestere lett. I. Lipót nyíltan semmibe vette a magyar törvényeket. A bécsi delegált bíróság mellett Pozsonyban is megszervezett egy hasonlót, ahol a Wesselényi-féle összeesküvés mintegy 300 tagját vonták felelősségre. Ennek a bíróságnak sem voltak magyar tagjai, így nem ismerte a magyar törvényeket, kizárólag a német–osztrák szabályokat alkalmazta és ezek ismeretében szabta ki a kegyetlen büntetéseket. Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt fej- és jószágvesztésre ítélték, amit 1671-ben végrehajtottak. Az első kettőt Bécsújhelyen végezték ki, az utóbbit Bécsben.

De a Pozsony székhellyel működő különös törvényszék az összeesküvésben részt vevők körén kívül sok más személlyel szemben is eljárást folytatott. Ezt az alkalmat használta ki az udvar, hogy a protestánsok ellen nagyobb szabású „hadjáratot” indítson. Ekkor ítéltek el több tucat protestáns lelkészt azon az alapon, hogy *„idegen vallásra tértek”*. Ez volt az ún. pozsonyi vésztörvényszék, amely a felségsértés-hűtlenség fogalmi körébe vont egyházi bűncselekmény ürügyével – eljárási és anyagi szabályok félretételével – ténylegesen politikai ügyeket elbíráló különbíróság lett, kizárólag az uralkodó akaratából. Joga volt kiszabni a fej- és jószágvesztést, joga volt csak vagyonvesztő hatályt megállapítani, joga volt a hitét meg nem tagadó lelkészt gályarabságra ítélni.

Nádasdy Ferencet fej- és jószágvesztésre ítélték. A hatalmas Nádasdy-vagyon szinte teljes egészében a kincstárra szállt. Gyerekeinek viszont, akikel szemben nem tudták bizonyítani az összeesküvésben való részvételt, hiszen apjuk halálakor még nem érték el a nagykorúságot, fejenként 15 000 forintot fizettek. A gyerekeknek egyúttal megtiltották, hogy a Nádasdy nevet viseljék. Ezt azért fontos kiemelni, mert Werbőczy külön hangsúlyozza, hogy a felségsértés vétkébe esett személy ártatlan családtagjait nem lehet felelősségre vonni, sőt a vagyonvesztő hatály érvényesítésekor előbb osztályra kell bocsátani a vagyont. Ebben az esetben tehát csak az apai részt lehetett volna az ítélet hatálya alatt elvenni. Nem ez történt. Még rosszabbul járt Zrínyi Péter családja, kinek felesége nyomorban, elmebajban halt meg, leányai apácák lettek, akiknek nem lehetett vagyona, így hozományuk is a kincstárra szállt. Egyetlen fiát besorozták a császári hadseregbe, majd koholt vádak alapján börtönbe zárták, ahol meg is halt. Ha nem is tűnik olyan kegyetlennek az ítélet, mint Záh Felicián nemzetsége esetében, a Habsburgok eljárása a 17. században minden jogszerűséget nélkülözött.

Magyar törvények, magyar bírák

A török hódoltság megszűnését követően ismét változás állt be a bírósági szervezetben. A Királyi Kúrián belül állandósult a két felsőbíróság, melyek közül a nádor vezette Hétszemélyes Tábla csak fellebbviteli fórum volt, míg a személynök vezette Királyi Tábla működése állandóvá vált. Szervezetüket, hatáskörüket az 1723. évi reform állandósította. A felségsértés esetének megítélése továbbra sem tartozott a Királyi Kúria hatáskörébe. A magyaroknak 1715-ben csak annyit sikerült az uralkodóval elfogadtatniuk, hogy felségsértés esetén az eljárás alá vont személy ügyében a magyar törvények alapján magyar bírákból álló bíróság ítélkezzék. Amennyiben a király személyesen nem akart részt venni az eljárásban, a felségsértési pert Magyarország területén kellett lefolytatni. A király személyes részvétele esetén akár az ország határain kívül is lefolytatható volt a per. Felségsértés esetében *„semmi előzetes idézésre”* nem volt szükség (1715:VII. tc.).

1791-ben a felségsértési pereket első fokon a Királyi Tábla hatáskörébe utalták, ahonnan a Hétszemélyes Táblához lehetett fordulni. Ezzel megszüntették Habsburg uralkodóinknak a delegált bíróságok létrehozására irányuló gyakorlatát. Végre a magyar törvények alapján magyar bíróság ítélkezhetett egy-egy felségsértési perben. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne történtek volna visszaélések.

Wesselényi Miklós 1834-ben

A magyar jakobinusok elleni hűtlenségi pert ugyan már a Királyi Tábla folytatta le, de még sem gyakorlata, sem kidolgozott eljárási rendje nem volt e tekintetben. A jakobinus per vádlottjait nem Magyarországon, hanem Bécsújhelyen tartották fogva, ami ellen több vármegye is tiltakozott. Sándor Lipót főherceg, nádor mindezt jogszerűnek tartotta az 1715. évi törvény alapján, mint ahogy jogszerűnek tartották a halálos ítéletek kimondását is.

Még mindig nem volt egységes magyar büntető törvénykönyv, ezért a 19. században továbbra is esetről esetre ítélték meg, hogy egy cselekmény felségsértésnek minősül-e vagy sem. Ez vezetett a reformkor nagy hűtlenségi pereihez, melyek elszenvedői Wesselényi Miklós, az országgyűlési ifjak és Kossuth Lajos voltak. E hűtlenségi perekben ugyan a Királyi Tábla járt el első fokon, a fellebbezést követően pedig a Hétszemélyes Tábla, de igen sok eljárási szabályt megsértettek mind az idézés, mind a fellebbezési eljárás során.

Az osztrák–magyar kiegyezést követően a polgári alkotmányos állam kiépítése tette lehetővé a felségsértés törvényi tényállásának pontos meghatározását és az eljárási szabályok megteremtését. Az 1869:IV. tc. szétválasztotta egymástól a közigazgatási és a bírói hatalmat, s lefektette a modern bírósági szervezet alapját. Hűtlenségi és felségsértési perekben első fokon a királyi törvényszékek rendelkeztek hatáskörrel, az esküdtszékek felállítását követően esküdtszéki eljárást kellett lefolytatni. Az esküdtszékeket azonban nem kizárólag a felségsértési eljárásokra találták ki, hanem minden olyan súlyos bűncselekmény megítélésére, amelyet a törvény öt évnél hosszabb ideig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett. A fellebbezési fórum a Királyi Ítélőtábla lett, és meghatározott feltételek esetén még a Királyi Kúriához lehetett fordulni.

1878-ban végre megszületett a magyar büntető törvénykönyv, melyet készítőjéről *Csemegi-kódex*nek nevezünk. Az 1878:V. tc. felségsértésnek minősítette *„az állam lényeges alkotó részeinek megsemmisítésére irányuló cselekményeket”*. Ez lehetett az uralkodó személye, az alkotmány vagy az állam területe ellen elkövetett erőszakos cselekmény. Halálbüntetéssel vagy szabadságvesztéssel fenyegette a felségsértés elkövetőit. Halálbüntetést azonban csak az uralkodó személye elleni cselekmény esetében lehetett volna kiszabni, ahogy ez történt 1853-ban, amikor Libényi János szabólegény egy délutáni sétája során megszúrta Ferenc Józsefet, aki súlyosan megsérült. A szabólegényt a neoabszolutizmus katonai bírósága halálra ítélte.

A kiegyezést követően Ferenc József személyét több ilyen támadás nem érte. A felségsértés tényállásának többi elemét, az alkotmányt és az ország területét érintő cselekedetekért több felségsértési per indult. Ezekben az ügyekben már a *Csemegi-kódex* alapján jártak el törvényszékeink.

Az osztrák–magyar kiegyezéssel létrejött alkotmányos állam keretei között pontosan meghatározott bírósági szervezet törvénykönyvben rögzített hatáskörrel és illetékességgel ítélkezhetett felségsértési ügyekben. Ez biztosította a király, az államfő büntetőjogi védelmét, de megteremtette azt a jogbiztonságot is, amely nélkül egy alkotmányos állam nem tud létezni. Az I. világháborút követően a felségsértés megítélése nem változott. Alkotmányjogi értelemben a király személyét helyettesítő kormányzó, Horthy Miklós büntetőjogi védelmét kellett biztosítani. Ez a *Csemegi-kódex*ben megfogalmazott tényállás alapján történt. ◆

Olvasta már?

HOMOKI-NAGY MÁRIA:
Hűtlenségi perek a reformkorban.
Megjelent: Rubicon 2015/10.

ROMSICS IGNÁC:
Martinovics Ignác
Megjelent: Rubicon 2014/9.

BENE SÁNDOR:
Zrínyi, Frangepán, Nádasdy
Megjelent: Rubicon 1995/6–7.

KÖPECZI BÉLA:
Rákóczi a vizsgálóbíró előtt
Megjelent: Rubicon 2014/9.

OBORNI TERÉZ

Illésházy István „megnótáztatása”

EGY HÍRHEDT HŰTLENSÉGI PER TÖRTÉNETE

Ha egy nemesurat a 16–17. században „megnótáztattak”, az bizony nem sok jót jelentett. Nem arról volt szó ugyanis, hogy a helyi fogadóban eldalolták vele legkedvesebb nótáját, hanem hogy fej- és jószágvesztésre ítélték felségsértésért és/vagy hűtlenségért. Utóbbin az uralkodó és közvetve a haza törvényes rendje iránti bűntettet, árulást kell értenünk, amelynek latin elnevezéséből, a *nota infidelitatis*ból eredt a korabeli magyar kifejezés. A 17. század elején a bécsi központi kormányzat által a magyar főurak ellen indított felségsértési és hűtlenségi perek sorában talán a legismertebb az Illésházy István elleni nota per, amelynek hátterében azonban nem csupán a nagy ívű életpályát befutó főúr sérelme állhatott.

Illésházy István, aki Magyarország első protestáns nádora volt (1608–1609)

Illésházy István (1540/41?–1609) fiatalsága katonáskodással telt, mégpedig a Délvidéken, Erdődy Péter horvát-szlavón bánsága alatt az 1560-as évek elején. Később szolgált Győrben és Dersffy István dunáninneni kerületi és bányavidéki főkapitánysága alatt Léván. A Pozsony megyében birtokos család sarja nagyapját, Györgyöt, aki a mohácsi csatában esett el, már nem ismerhette. Az Erdődyek – mint az északnyugati régióban szintén birtokos főúri család – jelentették Illésházy számára az első és legfontosabb kapcsolatot a felemelkedéshez. Általában ritkán fordult elő, hogy a patrónus és familiárisa között szorosabb családi viszony szövődik, Illésházy esetében mégis így történt. Harmincévesen, viszonylag későn és nyilván jól megfontoltan házasodott.

JÓ HÁZASSÁGOK

Első felesége a húszéves Erdődy Anna lett, korábbi katonai felettesének, Dersffy Istvánnak az özvegye, aki rangban jóval fölötte állt a köznemesi sorból származó Illésházynak. Az 1572-ben köttetett házasság azonban alig hat évig tartott, a fiatal feleség 1577-ben Pozsonyban elhunyt. Illésházy, aki 1577-től néhány évig Pozsony vármegye alispánja volt, hamarosan újabb rangos özvegyasszony kezét nyerte el. 1582-ben – más adatok szerint 1586-ban – ugyancsak a tágabb Erdődy-rokonságból kikerülő hölgyet, a jelentős birtokokkal (Likava, Szitnya, Csábrág várai és uradalmai) rendelkező és fiúörökös nélkül elhunyt Krusics János özvegyét, Pálffy Katát vette nőül, aki a kor híres hadvezérének, Pálffy Miklósnak a nővére volt. Illésházy a Pálffyak kiterjedt kapcsolati hálója révén társadalmi megbecsülésre és sógorában tekintélyes támogatóra tett szert.

Mindkét házasságában a feleségek álltak magasabban a nemesi társadalom ranglétráján: mágnásasszonyok voltak, az első hölgy a családja, a második pedig elhunyt férje jogán. A második asszonnyal – akinek ekkortájt már hat kővár és uradalom volt a birtokában – Illésházy előkelő társaságba került, hiszen Kata az arisztokrácia legmagasabb köreiben is otthonosan mozgott, családi összeköttetései révén kiterjedt ismeretséggel rendelkezett a birodalmi nemesség soraiban is. A kora újkori főúri-nemesi házasságkötések első számú hazai szakértője, Péter Katalin úgy véli, a feleség részéről bizonyosan érzelmi indíttatású lehetett ez a házasságkötés, hiszen Pálffy Katának sem anyagi, sem társadalmi tőkére nem volt már szüksége, amikor Illésházyt férjül választotta.

Érdekes azonban, hogy – a feltételezett szerelem ellenére – Pálffy Kata egyfajta „házassági szerződést” kötött újdonsült férjével, amelyből kiderül, hogy a házasfelek között vagyonközösség nem jött létre, és merőben szokatlan módon a feleség adott jegyajándékot a férjnek – Likava vára és uradalma felét –, s leszögezték benne, hogy István az ezt követően szerzett vagyonát magáénak tekintheti.

Ugyancsak Péter Katalin elemezte nemrégiben az elérhető források, mindenekelőtt házastársi levelezésük fényében Illésházy jellemét. Arra a megállapításra jutott, hogy főhősünk már ifjúkorától kezdve a „fontos ember” attitűdjét magára öltve vívhatta ki Pálffy Kata csodálatát, megbecsülését és szerelmét, hiszen levelezésükből kitetszik, hogy Kata Illésházy kérésére azonnal ugrott, helyeselt, mindenben férje szolgálatára állott.

Illésházy néhány évig (1577–1582) a Magyar Kamara tanácsosaként tett szert rendszeres jövedelemre, majd 1582-ben az esztergomi érseki birtokok adminisztrátori hivatalát nyerte el. Amikor 1600-ban Trencsén várát megvásárolta a királytól, az adománylevélbe – tartva magát a házassági szerződéshez – tényleg nem foglaltatta bele felesége nevét. Illésházy 1582-től Liptó vármegye főispáni hivatalán is osztozott Maximilian von Dietrichsteinnel. E tisztséget korábban Krusics János, Pálffy Kata néhai férje töltötte be.

1587-ben Rudolf király rangemelésben részesítette kedvelt hívét: a mágnások, azaz a nagyságosok közé emelve bárói rangot adományozott számára, egyúttal a magyar tanácsosi címet és a királyi udvarmesteri hivatalt is megkapta az uralkodótól, amelyet korábban szintén az elhunyt Krusics viselt. Illésházy ekkor vált rangban egyenlővé Pálffy Katával, és nem lehet nem észrevenni, hogy hősünk felesége korábbi férjének tisztségeit és a főnemesi rangot megszerezve lépegetett előre a kor nemesi közösségében.

HÁBORÚS KONJUNKTÚRA

A remek szervezőképességgel rendelkező Illésházy az 1590-es években intenzíven beszállt a háborút vívó magyar királyi katonaság élelmezésébe. Sógorával, Pálffy Miklóssal együttműködve biztosította a gabona-, hús- és borszállítmányokat elsősorban Pálffy katonasága számára. A fiatalon, 1600-ban elhunyt Pálffy is a háborús konjunktúra révén nem csekély vagyont felhalmozó nemesurak köréhez tartozott. Illésházy kamarai tisztségviselése és a katonai ellátásban vitt szerepe révén bontakoztathatta ki nem mindennapi tehetségét. Pálffy Miklóssal fennálló szoros baráti viszonyát jelzi, hogy a katolikus Pálffy nem csupán gyermekei keresztszülőjének hívta az evangélikus Illésházyt, de végrendeletének is egyik végrehajtójává jelölte ki 1596-ban.

Érdemes ezen a ponton néhány szót ejteni a háború utolsó periódusára kialakult birodalmi pénzügyi-gazdasági válságról. A birodalmi kincstár kiürülőben volt, miközben a mezőgazdasági termékek ára töretlenül ívelt felfelé. A kincstár hitelezőket már nemigen tudott felhajtani, a Habsburg-országok, így a Magyar Királyság nemeseitől azonban a koronabirtokok elzálogosítása révén még lehetett pénzhez jutni. Így ezek a birtoktestek sorra zálogbirtokokká váltak, kikerültek a kincstári-kamarai kezelésből. S mivel a kincstár nem tudta visszaváltani a birtokokat, sőt újabb és újabb kölcsönöket kellett fölvennie, könnyen előállt az a helyzet, hogy egy-egy királyi birtoktól örökadomány vagy eladás révén végleg meg kellett válnia. Eközben a zálogbirtokos magyarországi és birodalmi főurak egyre gazdagodhattak, az eladott mezőgazdasági árucikkekből hatalmas vagyonokat tudtak felhalmozni.

Ezt a jelenséget jól példázza, hogy Illésházy István szentgyörgyi és bazini jószágainak jövedelme 1581 és 1601 között 8000 forintról 25 000-re növekedett. Makkai László kalkulációja szerint Magyarországon a három Habsburg uralkodó a 16. század végére 60-70 nagy koronauradalmat zálogosított vagy adományozott el, az azokhoz tartozó ezernél több faluval együtt, cserébe pedig mintegy nyolc-kilenc millió forintra tehetett szert. A háborús üzletből folyamatosan gazdagodó Illésházy a trencséni várat és uradalmat 200 000 forintért vásárolta meg a királytól, és miként az erről szóló kamarai jelentés általános jelenségként leírja, a leendő zálogbirtokos *„a pénzszükségletet kihasználva olyan feltételeket szab, amilyenek neki tetszenek”*. Illésházy ezenfelül morvaországi birtokvásárlásba kezdett, amire néhány év alatt hihetetlenül nagy összeget, mintegy 900 000 forintot fordított. A precíz elszámolásokat készítő, kitűnő kereskedelmi képességekkel rendelkező főúr azonban fukarságáról is elhíresült.

BONYODALMAK A ZÁLOGJOG KÖRÜL

A felségsértési és hűtlenségi eljárás Illésházy ellen két Pozsony megyei mezőváros, Szentgyörgy és Bazin miatt bontakozott ki. A két városkának 1548-ban sikerült akkori földesurával, Serédy Gáspárral szemben privilégiumlevelet kieszközölnie I. Ferdinándtól. Amikor 1575-ben zálogba adták a városokat és a hozzájuk tartozó falvakat a Krusics családnak, a zálogbirtokosokat már kötelezték a lakosság kiváltságainak megtartására. Az időről időre meghosszabbított zálogszerződés a kihalt Krusics családtól házassága révén Illésházy birtokába került, ám a 16. század végén (1599 januárjában) ismételten lejáróban volt. Szokás szerint ilyenkor a zálogbirtokosnak kellett a zálogszerződés meghosszabbítását kérnie az uralkodótól, amit azonban Illésházy valamilyen okból elmulasztott. A mulasztás jogot és okot adott a királyi kincstárnak arra, hogy a zálogösszeg kifizetésével a városokat visszaváltsa Illésházytól, és azok újból a királyi kincstár tulajdonába kerüljenek.

A hosszú háború miatt azonban a kincstár kiürült, kellő anyagi forrással nem rendelkezett, az uralkodó nem tudta volna visszaváltani a két birtokot, így 1598-ban különös eset történt: a két város arra kapott felkérést Rudolf királytól, hogy 140 000 tallér kifizetése ellenében váltsák ki magukat Illésházytól mint zálogbirtokostól, és térjenek vissza a király birtokába. Hasonlóképpen, mint ahogyan korábban a szomszédos Modor mezővárossal is történt. Bár az összeg óriási volt, az ikervárosok ráálltak, ám a feltételük az volt, hogy a kiváltakozást követően tíz évig minden jövedelmüket maguknak tarthassák meg, majd a tíz év elteltével kezdjenek tárgyalásokat az őket terhelő szolgáltatásokról. Rudolf ezt a feltételt elfogadta, sőt viszonzásképpen arra is kötelezte magát, hogy a város-

kat a továbbiakban soha, senkinek nem fogja eladni vagy elzálogosítani.

Tény, hogy a kincstár rendszeres jövedelmet csak az oklevélben leírt tíz év elteltével remélhetett a két várostól, ám a városok visszaszerzése már önmagában is jelentős fegyvertény volt. A két város visszaváltását az udvar feltehetően nem a közvetlen pénzszükséglet kielégítése érdekében kezdeményezte. A birtokzálogok rendszerének fölszámolása mögött a koronabirtokok visszaszerzésének, a jelentősebb, önmagukat megváltó mezővárosok és váruradalmak szabad királyi városi rangra emelésének távolabbi célja is állhatott. A szabad királyi városok számának növelése révén azután újabb adóösszegekre és az országgyűléseken politikai támogatásra is bízvást számíthatott az uralkodó.

A királyi biztosok 1601. február közepe-április eleje között szálltak ki a birtokokra, és néhány hetes huzavona után Illésházy és felesége a korábban megnevezett összeg fejében átadta a birtokokat a király tulajdonába, akinek mint új földesurának nevére a városkák lakossága április 9-én fölesküdött. A házaspár Bazin várában élt, ott tartotta rezidenciáját, és talán ezért is történt, hogy Illésházy, amint tudomást szerzett a mezővároskák által tervezett kiváltakozásról, mindent megtett annak megakadályozására. Tiltakozott ellene a királynál és Mátyás főhercegnél, úgy értelmezve a dolgot, mintha a két város közössége örökjogon kapta volna meg az uralkodótól a bazini és szentgyörgyi birtokokat. Érvelése szerint ezzel az uralkodó az ősi rendi jogokat sértette meg, hiszen jobbágyok nem birtokolhatnak, ezenfelül a számára – mint Krusics János örököse számára – az 1575. évi záloglevélben örökjogon történő eladás esetére biztosított elővásárlási jogot sértette meg az uralkodó. Ha valóban örökjogon történő eladásról lett volna szó, ez az érvelés megállta volna a helyét, azonban a városok számára adott királyi oklevélben nem erről, hanem a fentebb említett feltételekkel történő visszaváltásról egyezett meg a király és a két mezőváros közössége.

A felségsértő főúr

Illésházy fűnek-fának felháborodottan terjesztette, hogy óriási sérelem érte, meg akarják fosztani jogos zálogbirtokától, illetve a király az ősi magyar rendi jogokat veszi semmibe, hiszen jobbágyoknak akar birtokot adományozni. A század végére már gazdag és tekintélyes főúr nem csodálkozhatott, amikor egyszerre csak felségsértés és hűtlenség vádjával nota pert indítottak ellene. Az uralkodó sértegetése, jogainak kétségbe vonása nem szülhetett jó vért, kivált nem a tizenöt éves háború végének zaklatott időszakában. Nem volt taktikus lépés a vádaskodás azért sem, mert a királynak – miként erre a kormányzat hivatalnokai érvelésükben figyelmeztették is a felháborodott főurat – országában, amely teljes egészében az ő tulajdona, mindenre joga van. Az is érdekes kérdés, hogy valójában mit remélt Illésházy. Vajon tényleg annyira aggasztotta a két mezőváros elvesztése, amelyekért – nem mellesleg – horribilis összeget kapott, és ebből bárhol jelentős birtokot vásárolhatott, vagy egyszerűen csak dühében reagált, meggondolatlanul?

A Szentgyörgy és Bazin körüli zűrzavart fokozta, hogy a bécsi központi kormányzat királyi beleegyezéssel az 1599. évi országgyűlésre meghívta Modor mezővárost, az 1602. évi diétára pedig a két másik várost is. A kormányzatnak a városok jogi helyzetével kapcsolatos álláspontja értelmében ugyanis, mivel mindkét várostípus a király tulajdona volt, a szabad királyi városi rang azonos jogállást jelentett az ún. kamarai (mező)városok státusával, tehát a király jogosult volt azok meghívására. A magyar rendek álláspontja azonban ezzel az értelmezéssel szöges ellentétben állt, eszerint a szabad királyi városok jogi helyzete nem azonos a királyi mezővárosok (másként koronavárosok) helyzetével. Utóbbiak ugyanis nem az országgyűlési „karok és rendek” részei, lakosságuk jobbágyi státusú, az országgyűlésen részvételi joguk nincs.

Illésházy István 1600 őszén vette kézhez a zálog felmondásáról szóló uralkodói levelet, és úgy tűnik, nem próbálkozott azzal, hogy nagyobb összeget ígérve folyamodjon a zálog megtartásáért, hanem hangsúlyozottan politikai síkra terelte az ügyet. Benyújtott tiltakozólevelében azzal érvelt, hogy a rendelkezéssel az ország törvényes alapjai rendülnek meg, a jobbágyok nem birtokolhatnak, s az ország rendjei ezt nem fogják szó nélkül hagyni. A király nevében megfogalmazott viszontválasz keményen szólt: *„Urad és királyod ellen támadni vetemedtél s nem átallottad szemérmetlenül megkísérelni, hogy királyi jogunkat, tekintélyünket és hatalmunkat szemtelenül szűk korlátok közé szorítsad és mintegy saját ítéleted alá vessed, s királyi kezeinket saját tulajdon javainkkal való rendelkezésben megkötözzed.* […] *Méltóságunk illő módon való megoltalmazására fenntartjuk magunknak megfenyítésedet.”*

Az udvar jogi érvelésében azt a magyar szokásjogból fakadó érvet hozta fel, hogy az uralkodói hatalommal való szembeszállás, a király személyének megsértése kimeríti a hűtlenség vétkét (*Tripartitum* I. 14.). Erre hivatkozva a Magyar Tanács véleménye szerint Illésházyt meg kell idézni a nádori helytartó és az ország rendes bírái elé, az országgyűlés törvényszékére, hogy erről a gonosztettről számot adjon. Bár könnyű lenne Illésházy esetében is azzal vádolni az udvart, hogy pénzszerzésre használta fel a peres eljárást, azonban nem vagy nem csak erről volt szó.

A korszak nota-perei többségében – miként ezt Makkai László már 1974-ben megállapította – a vádlottak bűnössége igazolható volt, és az ilyen jellegű perek nagy része a kamarának fizetett „váltságdíj”, vagyis kiszabott bírság fejében királyi kegyelemmel zárult. Kétségtelen tehát, hogy a nota perek révén jelentős, számos esetben rendkívüli bevételre, sőt mondhatni, zsákmányra tett szert a kamara, például a szintén „megnótáztatott” Thelekessy Mihály vagyonának vagy a magszakadással elhunyt Dobó Ferenc gazdag örökségének megszerzése révén, ám a királyi tulajdonú, zálogbirtokosoknál kint lévő fekvőjószágok visszaszerzése jelenthette az igazi nyereséget a királyi kincstár számára.

Menekülés Lengyelhonba

Illésházy a fenyegető levél kézhezvétele után más hangot ütött meg újabb felterjesztésében. Védekezni kezdett, kijelentve, hogy ő semmiképp nem akarta a királyi méltóságot megsérteni, kérése mindössze annyi, hogy őfelsége magyar tanácsosai előtt előadhassa álláspontját. Rudolf császár végül úgy határozott, hogy rendben van, döntsön a Magyar Tanács a nádori helytartó – mint a nádort országos főbírói minőségében helyettesítő személy – elnökletével az ügyben, hiszen a rendek és a király közötti vitás kérdésekben amúgy is a nádort illette meg a bíráskodás joga.

Istvánffy Miklós nádori helytartó

A Magyar Tanács Pozsonyban ült össze. 1603. március 10-én kihallgatták a vádlott Illésházyt, aki maga is királyi tanácsos volt. Bár akadtak a jelen lévő tagok között, akik a főúr ártatlanságára szavaztak, a tanács végül Illésházyval szemben elmarasztaló jogi véleményt fogalmazott meg, és kimondta, hogy végső ítéletet csakis az országgyűlés színe előtt lehet hozni. Ez az opinio érdekes módon nem maradt az utókorra, talán tudatosan semmisítette meg valaki a tanácstagok közül, tekintve, hogy élete végén Illésházy a legnagyobb magyar rendi pozícióba került, nádorrá választották, nem lett volna tanácsos lelepleződniük az ellene szavazóknak…

A tanácsosok véleménye ellenére az udvar arra utasította Istvánffyt, hogy hűtlenség vétkének bebizonyosodása okán fogalmazza meg a fej- és jószágvesztésről szóló ítéletlevelet. Illésházy eközben – bizonyosan Istvánffytól – értesülhetett a várható ítéletről, és hirtelen reakcióként beárulta az akkoriban személynöki tisztséget betöltő Joó Jánost, akinek egyik hozzá írott, a királyt árulónak bélyegző levelét eljuttatta Bécsbe, hogy ezzel demonstrálja a valódi felségsértést. Illésházynak azonban ezzel sem sikerült kibújnia az ítélet meghozatala alól. Istvánffy Miklós nádori helytartó így hát 1603 novemberében a tanácsosok márciusi véleményét ítéletlevéllé alakította át. Mentségére szóljon, hogy Istvánffy tudatában volt annak, mekkora törvénytelenséget követett el, és úgy tudjuk, azonnal tájékoztatta az ítéletlevélben foglaltakról Illésházyt, sőt később több alkalommal kinyilatkoztatta, hogy csak az életét is fenyegető kényszer alatt volt hajlandó a hamis ítéletlevél megfogalmazására.

Közben Illésházy – talán az ő pártján álló Mátyás főherceg segítségével – Lengyelországba szökött. Birtokait elkobozták és egy birodalmi nagykereskedőnek, Henckel Lázárnak ígérték. A Bécsből való elmenekülés története jól ismert: Illésházy a Mátyás főhercegtől kapott idézés ellenére 1603. november 4-én reggel nyolckor nem jelent meg a palotában, hanem kifutott Bécsből, Lengyelország felé vette útját. Pálffy Kata már másnap felkereste Istvánffy Miklós nádori helytartót, aki a férje elleni eljárást vezette, és közölte vele a történteket. Elmondta, hogy férje azért menekült el, hogy elkerülje a király korlátlan hatalmának következményeit, s erre a cselekedetre a természetjog alapján joga is volt. Kata ezt követően mintegy két esztendeig hol Bécsben, hol Prágában, hol pedig Pozsonyban tárgyalt, ügyintézett, eljárt férje és a maga érdekében. A peres ügy hullámai azonban hamarosan elhaltak, a király Bazin és Szentgyörgy városokat a továbbiakban nem hívta az országgyűlésbe, ezzel le is vették a kérdést napirendről, a rendeket már nem érdekelte Illésházy és Joó felségsértési ügye.

Illésházy a rendek élén

Az Illésházy–Pálffy házaspár súlyos anyagi veszteségei mellett hasonlóképpen súlyos presztízsveszteséget volt kénytelen elszenvedni. Kata rendületlenül járta a Hradzsin és a Burg hivatali szobáit, hogy birtokjogaikat bizonyítsa és férjét védelmezze, Illésházy pedig híres politikai üldözötté vált, aminek volt némi tudatosan előidézett jellege is, hiszen a főúr igaztalan meghurcolásának hírét részben saját maga, részben felesége is terjesztette, így nem meglepő, hogy előbb-utóbb kapcsolatba került a királyi hatalom ellen felkelt rendek vezéralakjával, Bocskai Istvánnal. A dél-lengyelországi (Krakkó környéki) Skawina városkában lakó Illésházy feleségével folytatott levelezése mellett 1605 tavaszán lépett kapcsolatba Bocskaival, s hosszas vívódás után jutott arra az elhatározásra, hogy a felkelés mellé áll. Ezt a döntését június 6-án kelt levelében tudatta is a fejedelemmel.

Bocskai mellett Illésházy István a magyar rendek politikai irányadó figurájává nőtte ki magát, sőt, a béketárgyalások során kifejezett vezéregyéniséggé lépett elő. A fejedelem messzemenően bízott benne, noha politikai nézeteik Magyarország és Erdély további sorsáról sok tekintetben különböztek. Nem csupán a bécsi béke, hanem a zsitvatoroki béke tárgyalási folyamatában is jelentős szerepet játszott. A Habsburg-udvar, elsősorban Mátyás főherceg a felkelt magyar rendek első embereként tárgyalt Illésházyval, aki egyre komolyabb és elismertebb lett bécsi kormánykörökben is. Mindkettejük sikerét, a közös érdekek mentén kidolgozott jövőbeni együttműködés alapjait jelentette, amikor 1618 novemberében Mátyást királlyá választották a magyar rendek, és másnap Illésházyt nádorrá emelték.

A magas politikába csak élete utolsó esztendeiben bekerülő, ekkor 67-68. életévében járó főúr ezzel pályafutása csúcsára jutott, bár a nádorságot csupán kilenc hónapig tudta viselni. Ugyan Bazin és Szentgyörgy ügyét a bécsi békepontokban nem sikerült a maga számára megnyugtatóan rendeznie, hiszen abban annyit fogalmaztak meg, hogy csak a szabad királyi városok lehetnek az országgyűlés tagjai, illetve hogy a többi város jogállásáról a későbbiekben kell dönteni. Ám, a békepontok megtiltották az uralkodónak, hogy a rendek beleegyezése nélkül községeket szabad királyi várossá emeljen, és kimondták, hogy községek semmi módon ne kaphassanak birtokot. Illésházy annyiban mégis sikerrel járt, hogy a frissen királlyá választott Mátyás főherceggel 1608-ban visszaadatta magának a nevezett városokat. A két városka 1649-ben már a szabad királyi városok sorában szerepelt. ◆

DOMINKOVITS PÉTER

AZ ÚRISZÉK

EGY ROSSZ HÍRŰ BÍRÁSKODÁSI INTÉZMÉNY A FEUDALIZMUS KORÁBÓL

Az úriszék elsősorban a földesúri jogszolgáltatást biztosító intézmény volt a birtokain élő népesség fölött. Létrejöttének gyökerei a középkorra nyúlnak vissza, de hazai virágkorát a jogtörténész szerzők (Eckhart Ferenc, Varga Endre, Degré Alajos) a 16–17. századra teszik. Egy olyan időszakra, amelyben az eddigi narratívák szerint a nagybirtokosok feltétlen urai voltak jobbágyaiknak. Ezt a tényt támasztja alá az 1618:33. törvénycikk is, amely előírja, hogy a megyei és katonai hatóságok ne akadályozzák a földesúri bíráskodást.

Az úriszék iránt a kormányzat a 18. század közepétől mutatott komolyabb érdeklődést, ami szorosan összefüggött a felvilágosult abszolutizmus adóalap- és jobbágyvédő politikájával. Az úriszékek kontrolljának jelentős állomása volt a központi kormányzati szervek 18. századi kiépülése, elsősorban a Magyar Királyi Helytartótanács felállítása (1723), amely a rabtabellák felküldetése és átvizsgálása révén is felügyeletet látott el mind a megyék, mind az uradalmak bíráskodási tevékenysége fölött. De a kontrollfunkciók ellátását az a tény is segítette, hogy az úrbéri pereket a törvény a megyék felügyelete alá helyezte.

ÍTÉLKEZÉS ÉS JOGORVOSLAT

A hazai történetkutatásban az úriszéki bíráskodás első, primer forrásfeltáráson alapuló feldolgozása az 1950-es években történt meg. Eckhart Ferenc (1885–1957) jog- és gazdaságtörténész professzor 1954-ben napjainkig kézikönyvszerűen használatos monográfiában dolgozta fel a kor kívánalmainak megfelelően a földesúri büntetőbíráskodást. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert – miképpen a kor másik nagy munkája, a Varga Endre vezette munkabizottság által szerkesztett és összeállított, 16–17. századi úriszéki perszövegek is kitűnően illusztrálják – az úriszékeken nemcsak büntetőügyekben bíráskodtak, de polgári és úrbéri ügyeket is tárgyaltak. Sőt az úriszékek megszűnéséig (1848-ig) a jobbágyok vagyonjogi és polgári perei képezték a tárgyalt esetek túlnyomó részét.

Az 1796:26. törvénycikk 11. pontja értelmében az úriszék házassági pereket nem tárgyalhatott, azokat automatikusan az illetékes szentszék elé tették át, miképpen a végrendeletek végrehajtásával kapcsolatos perek is oda tartoztak. Ugyanakkor házassági kérdések megítélésébe az úriszékek is beavatkoztak (pl. döntöttek együttlakásra kötelezés kérdésében). A 18. század második felében tovább szűkítették a pallosjoggal nem rendelkező úriszékek hatáskörét.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy az első fokon eljáró úriszékek döntéseivel szemben milyen jogorvoslat létezett. Már Werbőczy *Hármaskönyve* megengedte a megyékhez történő fellebbezést. A *Négyeskönyv* annyiban módosította ezt a gyakorlatot, hogy ugyanazon földesúr jobbágyainak egymás közötti pereit kivette a megyére fellebbezhető perek közül. Nem csekély jogi vitát követően az 1729. évi 41. törvénycikk biztosította a megyéhez történő fellebbezés lehetőségét. A tárgyidőszak jelenleg ismert pereit az jellemzi, hogy büntetőperekben ritka a fellebbezés, vagyoni, örökségi perekben viszont annál gyakoribb. A 18. században immáron nemcsak a megyékhez, hanem a Királyi Táblához történő fellebbezéssel is találkozhatunk. A büntetőeljárásokban is a fokozatos humanizáció figyelhető meg. Az 1830-as években már ritka a testi fenyítés, ha mégis ilyen ítélet született, a végrehajtás előtt a vádlott fizikai állapotáról a bírák orvos vagy bába véleményét is kikérték.

Az úriszéki eljárások sokáig csak szóbeli, sommás eljárások voltak, melyek döntéséről többnyire ítéletlevelet adtak ki. Az első úriszéki jegyzőkönyvek a 16. század derekán, második felében keletkeztek. A jelenleg ismert legkorábbi dunántúli úriszéki jegyzőkönyv 1556-ból, Nádasdy Tamás uradalmából (Sárvár, 1556. november 6.) származik. Ugyanekkor ez a jegyzőkönyv már magán hordja a forrástípus összes főbb jellemzőjét, tehát biztosan állítható, hogy e dokumentum hosszas alaki fejlődés után született.

A ÚRISZÉKI BÍRÁSKODÁS JELLEGZETESSÉGEI

A fennmaradt úriszéki jegyzőkönyvek szerint a földesurakat ügyvéd *(procurator)* képviselte. A 16–17. századi úriszéki bíráskodások esetében az ítélkezést viszonylag nagy létszámú testület *(gremium)* végezte, melyben nemcsak a földesúr személyes képviselete jelent meg, hanem helyet kaptak az adott megye egyes tisztségviselői (ritkábban az alispán, gyakran a szolgabírák az esküdtekkel), valamint a szomszéd birtokok, olykor a szomszédos falvak elöljárói is. Így akár kéttucatnyi bíró előtt is folyhattak a perek.

A következőkben a petőházi Zeke család úriszékének 1600–1630 közötti működéséből hozunk konkrét példákat az úriszékek működésére. A középbirtokos nemesség alsó részébe tartozó, de pallosjoggal nem rendelkező nemesi család a Pozsony megyei Csallóközből a 16. század derekán beköltözve eresztett gyökeret Sopron megye birtokostársadalmában. A család házasság révén szerzett birtokot, s az 1598-as, illetve az 1609-es adóösszeírás szerint csupán két adózó portával rendelkezett, ami szerénynek mondható, de ezzel a birtoknagysággal már kiemelkedett a Répce-völgy vagy a Rábaköz birtoktalan kisnemesi világából. Az 1599-es házösszeírás szerint a valószínűsíthetően Esztergom 1594. évi ostrománál elhunyt Zeke János özvegyének, Szemcsei Orsolyának birtokán 27 lakott és két lakatlan, puszta ház állott.

A vizsgált időszakban felvett úriszéki jegyzőkönyvek sorából tartalma miatt külön kiemelésre érdemes az 1604. május 22-i úriszék jegyzőkönyve. Ugyanis e forrás szerint a földesúr asszony itt nem egyes jobbágyaival, hanem az általa birtokolt falu lakosságának jelentős részével állt perben. A konfliktus abból eredt, hogy Szemcsey Orsolya a falu volt bíráját, Kapás Miklóst bírói hivatalában kívánta hagyni. A falu lakosai közül többen (így Nova Mihály, Tot János, Debella István, Jancsics Gergely) ezt másképpen gondolták, és küldöttséget menesztettek földesúr asszonyukhoz, valamint hangsúlyozták, hogy ők tovább ezt a bírót nem kívánják elszenvedni.

Az asszony kijelentette: amennyiben állásfoglalásukat megindokolják, ő kész arra, hogy a bírót megbüntesse. Ám az elégedetlenek erre nem mutattak hajlandóságot, s makacsságtól vezérelve más bírót választottak. Szemcsey Orsolya az újonnan választott bírót hivatalából eltávolította, és büntetéspénz kirovása mellett a falusi bíró hivatalába saját jelöltjét ültette. A földesúr asszony és a község lakossága között más konfliktus is kibontakozott. Miképpen a második eset tárgyalásából kitűnik, a fenti vádlottak a bíró házából elhozták az ott tárolt, hitelesnek tekintett mértékeket, így az ország köblét és más űrmértékeket. Mindezeket nem adták át földesuruknak, hanem szintén hatalmaskodva maguknál tartották.

E konfliktussorozat csúcspontja tettlegességig fajult. 1601 karácsonyán a renitens csoport konkrétan meg nem nevezett okból megtámadta Szalay Miklóst, Szemcsey Orsolya petőházi ispánját, és megverték az asszony Kocsis György nevű szolgálóját is. Amint a fennmaradt 1600–1604 közötti úriszéki jegyzőkönyvekből kitűnik, a perek központi kérdése a földesúr és jobbágyai közötti viszony volt, s büntetésképpen a földesúr asszony pénzbírságot szabott ki.

A következő úriszéki jegyzőkönyvek több mint egy évtizeddel későbbi időszakból, 1615-ből (február 2.) maradtak fenn. Ekkor is közel tucatnyi bíróból állt az úriszék. A vármegye főispánjának, Batthyány Ferencnek familiárisi szolgálatokat tevő mankóbüki Horváth Bálint alispán mellett még két szolgabíró és négy esküdt képviselte a vármegyét, s e testület tagja volt Lepovics Péter, a szomszédos nagybirtokos Nádasdy család kapuvári tiszttartója is. A per és a konfliktus tárgya szintén úrbéri jellegű volt. A vádbeszédből az tűnik ki, hogy Szemcsey Orsolya jobbágyai már Győr török fennhatóság alá kerülése (1594) óta nem adták meg a földesuruknak járó jobbágyi szolgáltatásokat. Egykori urbárium hiányában e perből tudjuk meg, hogy konkrétan mik is voltak ezek.

Házanként 100 kéve nádat kellett adni, valamint az elmulasztott nádaratás után egy forint bírságot kellett fizetni. Szolgáltatásaik részét képezte, hogy minden ház után egy nap kendertöréssel, valamint egy hosszú gyékény megszövésével és átadásával tartoztak. Ugyanakkor a szomszéd birtokos, Megyery Zsigmond Vörös Mihály nevű jobbágyának vallomásából kiderül, hogy a korabeli táj természeti viszonyaihoz szervesen kötődő jobbágyi szolgáltatások megadása már korábban is problémákat okozott, emiatt Szemcsey Orsolya költözni kívánó jobbágyait azzal igyekezett visszatartani, hogy földesúri járandóságait elengedi. Bár a jobbágytelket terhelő szolgáltatások teljes rendszerét nem ismerjük, a forrás szerint a negyedtelkes jobbágyoknak 25 kéve nádat kellett évente aratniuk és mindegyikük egy-egy napot kellett kendert vagy lent tilolni. Csak feltételezhetjük, hogy a földesúr szolgálói a közeli soproni piacon értékesítették az így előállított nádtermékeket.

Az úriszéki jegyzőkönyvek között két speciális forrás is fennmaradt, melyek a vádlottaknak a maguk mentségére tett tisztító vallomását/esküjét tartalmazták. 1619. február 2-án (ismét gyertyaszentelő Boldogasszony napján) Nagy Ambrusnak a rábízott jószágok elvesztése ügyében kellett mentenie magát. Nagy értéket, három ökröt vesztett el, de az úriszék beérte annyival, hogy harmadmagával, becsületes, esküt tett személyekkel mentse ki magát, amit sikerrel teljesített. Ugyanezen alkalommal egy másik jobbágy kezességgel igazolta ártatlanságát. Egy 1629. április 28-án kelt tisztítószéki jegyzőkönyvből pedig az is kiderül, hogy akár a huszad- vagy negyvenedmagával előírt kezesség sem okozott megoldhatatlan problémát – még egy ilyen kis közösségben sem –, ugyanis a vádlott mellett felsorakozott petőházi lakosokon kívül a szomszédos települések lakosai, csapodi, endrédi, szentmiklósi jobbágyok is vállaltak kezességet, amit az úriszék bírái elfogadtak, s ugyanígy a tanúk vallomását is.

BOSZORKÁNYPEREK

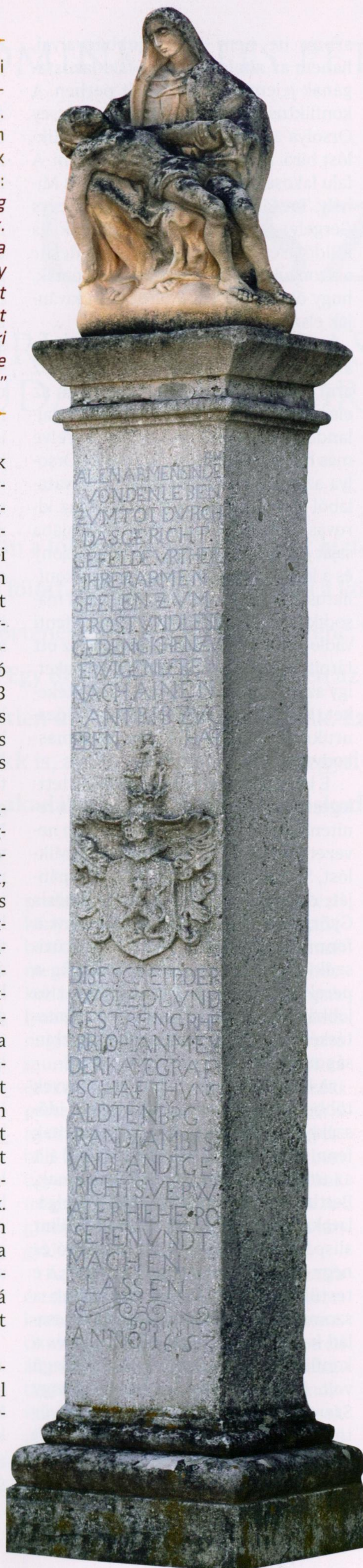
Még egy ilyen, pallosjoggal nem rendelkező birtokos nemesi úriszéken is tárgyaltak büntetőpereket. Ezek egyik leggyakoribb típusát a rontással-gyógyítás-

Az ún oszlopos Pieta, amelyet az óvári úriszék áldozatainak állított az akasztódombon az uradalom Verwaltere (intézője). Egyedülálló művészeti emlék egy olyan korból, amikor még a pallosjogú úriszék létezett. A német nyelvű felirat magyarul: „Minden szegény bűnösöknek, akik a bíróság ítélete folytán az életből a halálba kerültek. Azok szegény lelkének vigasztalására és végső emlékére, az örök életre még egy ösztönzésül állíttatta ezt az emléket legnemesb és nemzetes Mey János úr, az itt székelő és tevékenykedő magyaróvári császári grófság kormányzója és úriszéke vezetője az Úr 1653. esztendejében."

sal kapcsolatos vádak képezték, melyek súlyosabb konfliktus esetén boszorkányvádban és boszorkányperben öltöttek testet. Az alapvető boszorkányvádakat a Zeke család 1629. március 31-i keltezésű úriszéki jegyzőkönyvében rögzítették. Ezt megelőzően kiterjedt tanúkihallgatás történt, melynek jegyzőkönyve szintén fennmaradt. 1628. november 1-jén Völcsey Ádám szolgabíró harmadmagával Petőházára kiszállva 73 tanút hallgatott ki a település köz- és erkölcsi állapotairól. A csendes, békés Ikva menti településen boszorkány- és szodomita vádak hangzottak el.

Az úriszéki jegyzőkönyv konkrét vádakon alapuló rövid tárgyalásokat rögzít rontó asszonyokkal szemben. Többek között Tóth Mihály feleségét, Dorottya asszonyt vádolták meg más ördöngös asszonyokkal való kapcsolattartással, az ördög testének maguk számára történő megformálásával, valamint rontással. A jegyzőkönyv vádpontjai között szerepelnek a boszorkányrontás klasszikus esetei, egyebek mellett a boszorkánynyomás, azaz az áldozat éjszakai felkeresése, a mellére kifejtett nyomás, illetve az áldozattal szemben alkalmazott fizikai behatás, ami miatt később a boszorkány által felkeresett személyek (Takács István, Takács Mátyás, Debelj András) életüket vesztették. A három halálos kimenetelű eseten kívül Debelj Miklósnál alkalmaztak a boszorkányság vádjával illetett asszonyok konkrét fizikai kényszert, továbbá Tóth Gáspár fiát, Jánost és Debelj Pétert fenyegették meg rontással.

A szerelmi varázslás, illetve kötés körébe tartoztak a Tóth Gáspárnéval szemben megfogalmazott vádak, amelyek szerint az áldozatok férjhezmenetelét befolyásolta. A tehénrontás, tejelvitel klasszikus vádját testesíti

meg Debelj Istvánné vádja Handalicz Mihályné és Horváth Györgyné ellen. Tóth Mihályné esete pedig egyértelműen azt illusztrálja, hogy a boszorkányság vádját gyakran összekapcsolták a megvádolt személy ledér életvitelével, házasságtörő kapcsolataival; így a megnevezett asszony Debelj Andrással folytatott szerelmi viszonya is elhangzott a tanúk vallomásában vádpontként. A Takács Mátyás halála miatt megvádolt boszorkányos Kis Antalnét pedig a vejével, Varga Györggyel elkövetett házasságtöréssel gyanúsították. Tehát a boszorkányság vádjával illetett 11 asszonyból kettőről köztudott volt feslett életvitele. A per egy gyógyító asszony és társai ellen lefolytatott boszorkány- és szodomita vádakra épült, melyek hátterében egy kis közösség belső konfliktusai húzódnak meg.

Polgári peres ügyek

Az úriszék döntött polgári peres esetekben is. Zeke György 1630. augusztus 10-i úriszéke tárgyalta végrendelet nélkül elhunyt jobbágyának, Bodis Katalinnak az esetét. Az úriszék megkérdezte a földesurat, kíván-e azon jogával élni, hogy végakarat hiányában őt illessék az elhunyt javai. Az úriszék megkeresésére a földesúr azt válaszolta, hogy figyelembe véve az elhunyt javait, a hátrahagyottak állapotát, ő ezzel a jogával nem kíván élni, neki adjanak 9 ezüsttallért, a többi tulajdon szálljon az örökösökre.

Az úriszékek jobbágymigrációról is tudatosítanak. Az 1630-ban, Szent Jakab ünnepnapján megtartott úriszékben Zeke György két petőházi jobbágyának esetét tárgyalták, ugyanis Horvát Márton és Pál földesuruk engedélye nélkül, önhatalmúlag költöztek át gr. Nádasdy Pál szomszédos birtokára. Nevezettek határozottan tagadták, hogy átköltözésük hátterében egzisztenciájuk javítása állt, azaz ők maguknak házat kértek a Fertő melletti Endréden. Huszadmagukkal leteendő tisztítóeskövel menthették magukat, aminek az 1630. szeptember 5-i tisztítószéken eleget is tettek.

A fenti esetekből is látható, hogy az úriszéki perszövegek a kora újkori mezővárosi, falusi társadalmak mikrostruktúrájába vezetnek el bennünket, és hihetetlen plasztikussággal mutatják be a kor falvainak mindennapi életét, a helyi lakosság, a kis agrárközösség társadalmi kapcsolatrendszerét, az egykori társadalom működési mechaniz-

musait. Az úriszéki perek, ahogy a fenti esetek is mutatják, valójában az egyetlen forrásai a kora újkori falusi élet tanulmányozásának. Valószínűleg nem ok nélküli, hogy a falusi bíráskodásokról, a falu füstjéről is Eckhart Ferenc írt tanulmányt.

Amikor a város működteti az úriszéket

A magánföldesúri úriszékek mellett a jobbágyfalvakkal rendelkező szabad királyi városok ítélkezőfórumát a történetkutatás csak minimális figyelemre méltatta. Sopron szabad királyi városnak a 13–16. században nyolc faluból álló uradalma alakult ki a város körül és a Fertő mellékén. A városi magisztrátus a földesúri jogokat már a 15–16. században a két városvezető (a polgármester és a bíró), valamint a tanács urai által gyakorolta. A jobbágyfalvak gazdálkodásának irányítására a városvezetők és a tanácsurak évente ún. grafokat választottak egy-egy falu élére, akik fáradozásukért az adott település biztosította haszonélvezeteket saját gyarapodásukra fordíthatták.

Ebben az időszakban a jobbágyközségek a városi magisztrátus előtt intézhették peres ügyeiket. A jobbágyfalvak igazgatásában a Mária Terézia-féle úrbérrendezés, az urbáriumok kiadása jelentett fordulópontot. Ekkor jelent meg az inspektor tisztsége, akinek személye szintén a tanácsurak sorából került ki. Az ő jelenlétükben történt meg a községi bíró és az esküdtek választása. Ők közvetítettek a tanács és a jobbágyközségek között. Szükség esetén személyesen is megjelenve ők készítették el a leltárakat, becsléseket, illetve hagyták jóvá a szerződéseket.

A 18. század végén Sopron pénzügyi válságához kapcsolódott a jobbágyközségek fölötti uralmi viszonyok átalakítása. 1782. július 24-én a tanáccsal elégedetlen polgárok kérésére báró Schilson János, a Magyar Udvari Kamara tanácsosa érkezett Sopronba, hogy az eladósodott városban a pénzügyi visszaéléseket megszüntesse, a település pénzügyi konszolidációját elősegítse. Intézkedései nyomán új hivatali tisztség alakult ki, az inspektorok helyét provizor vette át, aki egy személyben az összes jobbágyfalu felett gyakorolta a fennhatóságot.

Így mind a nyolc falu ügyeit a provizor közvetítette a városi magisztrátus felé. Az ő feladata volt a magisztrátus rendeleteinek betartatása, jelenlétében került sor a községi elöljáróság megválasztására, ő irányította a községek gazdasági életét, jelenleg nem ismert adminisztrációs apparátussal az ő feladata volt a robotról, az árvavagyonról történő elszámolás. Jóváhagyásával történtek meg az adásvételek és cserék. Hasonlóképpen feladatai közé tartozott az adóösszeírások és zsellérkimutatások elkészítése.

Sopron város első úriszéki jegyzőkönyve 1791. március 17-éről maradt fenn, amikor Neuhold János városbíró elnökölt, és a város képviseletében több szenátor, a jegyző, a szószóló, valamint az ügyvéd jelent meg, de a vármegye is egy szolgabíróval, alszolgabíróval és esküdtjeivel képviseltette magát. A kamarási számadáskönyvek elszórt adatai, a fennmaradt pénztári bizonylatok szerint a város már korábban is tartott úriszéket, így 1775-ben február 21–24., illetve március 11–18. között. Olykor az úriszékek székhelye nem Sopron, hanem valamelyik jobbágyközség volt (pl. 1775. március 15., Kópháza). Az 1790-es évek első felében évente négy úriszéket tartott a város, de 1793-ban nyolcat. Az 1800-as években az országos tendenciának megfelelően itt is csökkent az úriszéktartások száma, így 1833-ban és 1834-ben csak két-két úriszék megtartására került sor.

Az úriszékek tartásának leggyakoribb költségét a bírák napi- és fuvardíja, szállásköltsége, ellátása jelentette. A fennmaradt részletes számadások jelentős része gazdag táplálkozástörténeti adatokkal is szolgál. Az úriszéken felszolgált ételek a katolikus egyház előírásait követték, figyelembe véve a böjti és az ún. absztinencianapokat (péntek, szombat, esetleg szerda). E napokon halakat szolgáltak fel, melyek között egyaránt találni friss, helyben fogott csukát, compót vagy sózott tengeri halakat (pl. Bécsen keresztül szállított sózott vagy szárított tőkehalat). Más napokon vadhús (nyúl, fogoly, szarvasünő), marha- és borjúhús szerepelt az étlapon. Lencse, borsó, kelkáposzta, karalábé volt a legtöbbször felszolgált növényi táplálék, elkészítésükhöz faolajat, vajat, tejet használtak fel.

Ahogy a petőházi példákból is láthatjuk, az úriszéken folytatták le az uradalmi tisztviselőkkel, alkalmazottakkal szembeni – többnyire számadásvizsgálattal kapcsolatos – pereket. Az ilyen típusú perek leginkább a 19. századot jellemzik. A tágabb térségből ilyen a szomszédos Győr megyei szentmártoni uradalomhoz tartozó Varsány (Veszprém megye) ispánja, Entzinger Ignác ellen 1817-ben lefolytatott számvizsgáló per, melynek dokumentumai elsősorban a helyi uradalmi gazdálkodásba vezetnek be bennünket.

Az úriszékek működése a Corpus Jurist megújító, a polgári Magyarország alapjait megteremtő 1848. áprilisi törvényekkel befejeződött, bár olyan törvénycikket nem találunk, amely expressis verbis kimondta volna az intézmény megszűntét. Az úrbériség eltörlésével kapcsolatos törvényekbe van ez elrejtve: az 1848. évi 9. törvénycikk 4. paragrafusa mondta ki az úri, azaz földesúri törvényhatóság megszüntetését, míg a 11. törvénycikk az eddig földesúri hatóságok illetékességébe tartozó polgári és büntetőperes ügytípusokról intézkedett. ◆

Olvasta már?

DOMINKOVITS PÉTER:
Sopron mint olvasztótégely. Kultúrák és etnikumok találkozása a 16–17. századi Sopronban
Megjelent: Rubicon 2014/8.

DOMINKOVITS PÉTER:
Sopron vármegye. Rendi jogok védelme – központi törekvések végrehajtása. A 16–17. századi magyar megye funkciói
Megjelent: Rubicon 2018/3–4.

KRISCH ANDRÁS
A hűség „jutalma". A németek elűzése Sopronból, 1946
Megjelent: Rubicon 2007/1–2.

KRISCH ANDRÁS
A soproni németek története a 13. századtól a kitelepítésükig
Megjelent: Rubicon 2012/11.

D. SZAKÁCS ANITA
Új választások, új konfliktusok. Nős papok a 16. századi Sopronban
Megjelent: Rubicon 2014/8.

SZENDE KATALIN
Hűség és kiváltság. Kihez és miért volt hű Sopron a középkorban?
Megjelent: Rubicon 2014/8.

VARGA J. JÁNOS

Seregszék, hadiszék

KATONAI BÍRÁSKODÁS A HÓDOLTSÁG KORI VÉGVÁRAKBAN

Karóba húzás. Áruló vallon zsoldosok kivégzése Pápa várának előterében. Georg Hufnagel metszete, 1617

Ákosházi Sárkány István, a Zala megyei Kemend[1] várának kapitánya 1678-ban seregszéket ült végbeli tisztekkel és a vármegye szolgabírájával a közeli Szentgyörgyváron. Egy becsületsértési ügy vádlottja, Fáncsi István összekapott társaival, s amikor „búcsút adott" nekik – a perjegyzőkönyv tanúsága szerint – gyalázkodó szavakkal illette őket: *„Beste lélek kurafiak, alá is út, föl is út, fölszélre is száz mérföld, alszélre is száz mérföld, nyitva a kapu, elmehettek"* – kiáltotta. Azután kit vén kopónak[2], curkosnak[3], majomábrázatúnak, kit meg puskatoknak[4], csürtösnek[5] nevezett. Nem tudjuk, hogyan szólt a deliberatum (ítélet), de a ránk maradt hasonló ügyek alpereseit pénzbírsággal sújtották. Valószínűleg Fáncsit is.

1 | Ma Kemendollár, Kemend és a vele szomszédos Ollár helységek összeolvadásából. A 16–17. századi vár a Zala folyó szigetén állt.
2 | Kutya, eb. Esetleg másik egykorú jelentésben: harácsoló, lopó.
3 | Talán: koszos, mocskos.
4 | Valószínűleg a német zsoldos 17. századi „tokos" gúnynevéből. Vagy nem derék puskás katona, csak a tokja.
5 | Régi jelentése: fürt. Itt átvitt értelemben: egy tőről való a többi senkiházival. De lehet a „csürhe", „csürhés" szavak változata is.

A seregszék

Sárkány István idejében már szilárd alapokon állt a királyi fizetésű végvári katonaságnak a 16. század közepétől német minták alapján kialakított igazságszolgáltatási szervezete. Először a várkapitányok kaptak felhatalmazást az uralkodótól a nekik alárendelt őrség feletti ítélkezésre. A várkapitány helyettese a várbeli vicekapitány vagy valamelyik tapasztalt tiszt volt. A nagyobb erősségekben idővel a katonák által választott, ám a bécsi Udvari Haditanács által jóváhagyott seregbíró (*judex bellicus*) is tevékenykedett. Őt segítette az írástudó seregjegyző (*nótárius*) és a 8–12 bírótársból – a környékbeli várak tisztjeiből és a vármegye meghívott elöljáróiból, valamint mezővárosi vásárbírákból – álló esküdtszék. Előfordult, hogy fontos ügyek tárgyalásakor 24 hites személy jelent meg a fórumon. A kisebb őrhelyek esküdtszékei lényegesen alacsonyabb létszámmal működtek, többnyire csak a nótárius és néhány gyalogos vajda meg lovas hadnagy foglalt helyet az elnöklő várkapitány-seregbíró oldalán.

A seregszéken elvileg a kapitányi joghatóság elve érvényesült, ami csak a parancsnok kardja alá rendelt katonák ügyeinek tárgyalását tette lehetővé. A várkapitányok azonban gyakran szereztek érvényt akaratuknak a falakon túl is, és bíróságuk elé idézték a személyüket vagy embereik érdekeit megsértő mezővárosi lakosokat és a kisebb végvárak őrségének tagjait. Csáky Ferenc veszprémi kapitány 1654-ben még a győri végvidéki generális jogkörét is figyelmen kívül hagyta, hogy behajtsa a tihanyi legényeken anyagi veszteségét, amely egy török rab adásvételekor érte. Sőt, egyesek az uralkodói rendelkezéseket sem tartották be maradéktalanul, amikor kriminális ügyekben (paráználkodás, rablás, gyilkosság) a végvidéki főkapitány előzetes jóváhagyása nélkül döntöttek.

A „vitézlő törvényszék" ítéletei jellemzően a katonai szabályzatok megsértőit, az államközi békét veszélyeztető, tiltott portyák résztvevőit, a falvak és vásárok prédálóit, valamint a közbűncselekmények elkövetőit sújtották. Közülük az asszonyokat és lányokat meggyalázók, a bigámisták, a ló- és marhatolvajok, valamint a rablók és gyilkosok életükkel fizettek. A 16. század közepén a sümegi seregszék habozás nélkül felköttette Magyar Bálint fonyódi és szigligeti kapitány ökörlopáson ért legényeit, és Thury Márton (a híres Thury György unokaöccse) is így büntette a többnejűség vádjával komáromi széke elé került nagymegyeri vádlottat.

Erkölcsi súlyát és következményeit tekintve különlegesnek számított a „törökösség" vádja, amelyért katonákat és polgári személyeket egyaránt elmarasztaltak. „Törökös"-nek nevezték a törököknek fegyvert és élelmiszert szállítókat, a velük összejátszókat. Jól mutatja megvetettségüket a rájuk ragadt „pribék" (áruló, hitszegő) megnevezés. A törvényhozás már a 16. század közepén deklarálta, hogy az ellenségnek fegyvert és más hadiszert szállítók *„ha megkaphatók és kitudhatók, elsőbben is a fegyverek és az ilyen tiltott tárgyak elvétele mellett, az ítélet reájuk legott kimondatván, halállal büntessenek"* (1563:67. tc.). Ugyanilyen megtorlást helyezett kilátásba az 1601:20. tc. a töröknek élelmiszert szállítóknak.

A jogszabály szellemében járt el a Kaproncán ülésező seregszék 1577 decemberében. A bíróság előtt Paczkó Mihály azt állította, hogy egy Radocza nevű haramiavajda a törökök kezére akarta juttatni a kaproncai várat. A bizonyságtevő tanúk kihallgatása után a testület elrettentő ítéletet hozott: *„Radocza vajda ötven nemes emberrel tisztázza magát. Ha sikerül ártatlanságát kimutatnia, meg kell esküdnie Paczkó Mihály fejére. Ez esetben Paczkó Mihály lófarkon meghurcoltatik, felnégyeltetik és négy karóra vonatik. De ha Radocza vajda nem tudja magát menteni, a szentencia az ő fejére száll s a lófarkra, illetőleg a karóra ő kerül."*

A végvidéki főkapitányságok központjaiban működtek a „vitézlő nép" másodfokú igazságszolgáltatási fórumai, a hadiszékek. Ilyen katonai fellebbezési fórum működött Győrben is. Képünk Győr várát ábrázolja, amikor 1598-ban Pálffy Miklós a törököktől visszafoglalta a várat.

A hadiszék

Az 1560–80-as években alakultak meg a végvidéki főkapitányságok központjaiban (Kassa, Érsekújvár, Győr, Zalaegerszeg, Körmend) a „vitézlő nép" másodfokú igazságszolgáltatási fórumai, a hadiszékek. Utolsóként az 1630-as évek elején a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságban, amely többnyire Egerszegen, ritkábban Körmenden ülésezett. A hadiszékek élén elvileg a végvidéki generálisok vagy helyetteseik álltak, munkájukat – számos katonai teendőjük ellátása miatt – hivatásos hadbírók (szintén judex bellicus) segítették. Mellettük alakult ki az esküdtszék, a várkapitányok, törvénytudó megyei alispánok, szolgabírák és városi szenátorok testülete a nótáriussal.

A hadiszék tevékenysége a végvidéki főkapitány és helyettese, valamint a hadbíró feladatmegosztásán és együttműködésén alapult. A bíróságot többnyire a generális vagy vicéje hívta össze, és ők idézték be a peres feleket az általuk vezetett tárgyalásra. A hadbíró a szükséges bírói teendőket végezte, megfogalmazta az esküdtszék ítéletét, és főkapitányi jóváhagyás után kihirdette.

A főkapitánysági központok helyzetéből következett, hogy hadiszékeiken ítélkeztek a helyben szolgáló katonaság és a vármegye nyilvános gonosztevőinek ügyeiben, ott igazították el a végvári kapitányok személyes viszálykodását, a magasabb rangú tisztek pereit, és oda apelláltak a végvidékhez tartozó várak seregszékein vesztes felek. A fellebbezett ügyek felülvizsgálata, az ítéletek jóváhagyása vagy elvetése és új eljárás kezdeményezése jelentette a hadiszékek munkájának jelentős részét.

Ez történt Csáky Ferenc veszprémi kapitány és a tihanyi katonák említett ügyében is, amely egy sebesült török fogoly miatt támadt. Csáky 500 forintért megvásárolta a rabot, aki hamarosan belehalt sérülésébe. A kapitány visszakövetelte a pénzét, amit a tihanyiak elutasítottak, ezért Csáky a joghatósága alá nem tartozó vitézeket elfogatta és bebörtönöztette, majd saját veszprémi seregszékén érvényesíteni akarta jogait. A tárgyaláson a peres felek egymásnak ellentmondó vallomást tettek a közöttük létrejött szóbeli megállapodásról, ezért a seregbíróság a kapitánynak ítélte a perdöntő esküt.

Az esküre mégsem került sor, mert az alperesek apelláltak Philipp von Mansfeld győri végvidéki generális hadiszékén. A fellebbviteli fórum „igen rendetlennek" minősítette és 1655 januárjában érvénytelenítette a seregbíróság végzését. Deliberátuma szerint Csáky-

Kanizsa vára 1600-ban török kézre került. Az erősség feladása miatt Georg von Paradiesert mint kanizsai végvidéki főkapitányt a bécsi Udvari Haditanács által delegált, különböző rangú katonai tisztségviselőkből álló császári hadbíróság ítélte halálra. Először a jobb karját, azután a fejét vágta le a hóhér.

nak nincs „jurisdictiója" a tihanyi legények fölött: nem fogathatja el, nem tömlöcöztetheti és széke elé sem állíthatja őket. Mivel a veszprémi várparancsnok mindezt figyelmen kívül hagyta, megsértette a győri főkapitány jogait és méltóságát. A hadiszék ezért megsemmisítette az ítéletet. Ugyanakkor meghagyta Csákynak a jogot, hogy az ügyet illetékes bíróság elé terjessze. Az ítélethez hozzátette, hogy *„az incattusok* [alperesek] *az fogságbúl* [...] *fölszabadíttatnak"*.

Jellegzetes katonai vétségnek minősült a várbeli „fegyvervonás", azaz jogtalan fegyverhasználat, amit nem önvédelemből, hanem indulatból, bosszúból vagy ittas állapotban követtek el. A tettesre kiszabott büntetés többnyire a cselekmény körülményeitől és következményeitől függött. A Kanizsával szembeni végvidék hadiszéke tárgyalta 1691 novemberében az *„Egerszegre való"* Péczeli János ügyét, aki ellen korábbi vétkeiért elfogatóparancsot adott ki a magisztrátus, Péczeli azonban *„meztelen szablyával"* támadt a mezőváros kirendelt tisztjeire és hajdúira. A vádlott ittassággal igyekezett menteni magát, de sikertelenül, mert – amint a deliberátum mondja – *„régi bevett szokásunk szerint a részegség senkit meg nem ment, sőt inkább vádol. Az okáért convicáltatik* [ítéltetik] *említett incattus itt és a több végházakban régi bevett szokás szerint: magisztrátus ellen fél díján, úgymint in. forint 20*[6]*, az itt való tisztek penig és bírák urak ellen in. forint 4*[7]*."* Péczeli csak megkísérelte az ellenállást, az elfogására kirendelt hajdúk azonban megfékezték, így nem tehetett kárt senkiben. Nyilván ezt méltányolta a bíróság, amikor régi „szokás szerint" pénzbírsággal büntette. Ha a fegyverhasználatnak súlyos következményei voltak, általában halálra ítélték a tettest.

1672-ben bujdosó kuruc vitézek foglalták el Árva várát, amit Johann von Sporck császári generális hamarosan visszaszerzett. November 25-én – elrettentésül – Pika Gáspárt lefejezték, harmincegy társát pedig kerékbe törték, karóba húzták, felakasztották.

A bűncselekmény felderítése

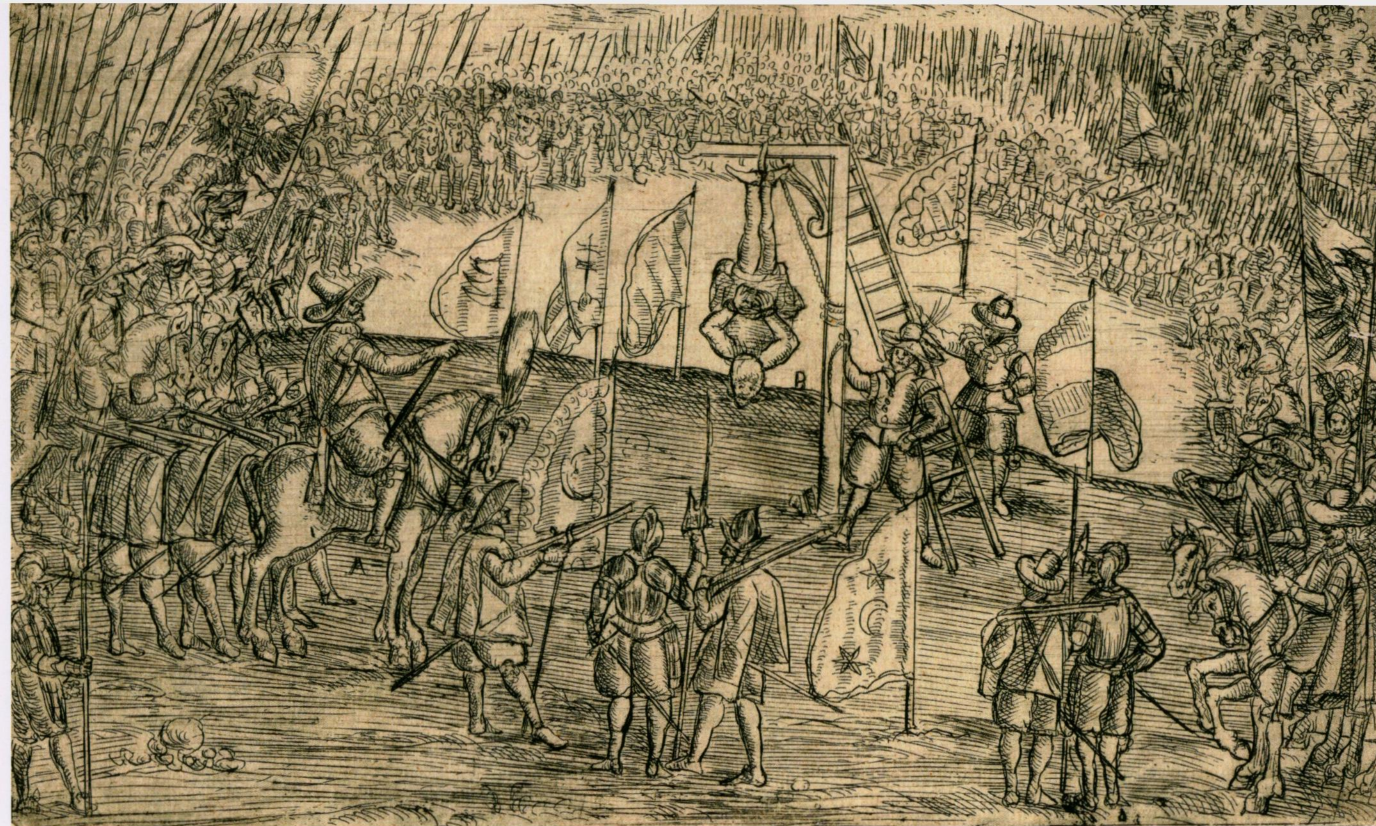
Nyomozás

A hódoltság kori büntetőperes eljárás a nyomozórendszerre épült, amely lehetővé tette a bíróság számára, hogy tudomására jutott büntetendő cselekmény vagy gyanú esetén vádemelés nélkül megindítsa a vizsgálatot. Ilyenkor a hatóság igyekezett összegyűjteni a gyanúsított elítéléséhez szükséges terhelő bizonyítékokat. Az egykorú perjegyzőkönyvek tanúsága szerint minden esetben nyomozás előzte meg a katonai fórumokon lezajlott tárgyalást; ellentétben a jobbágyok sommás pereivel, ami a büntetőügyek kivizsgálása tekintetében (is) a „vitézlő rend" különállását mutatja a feudális társadalomban.

A bűncselekmény felderítésére – a seregszék vagy a hadiszék elnökének felkérése alapján – bizottság alakult végvári kapitányok, megyei tisztségviselők és városi polgárok részvételével. A nyomozás a gyanúsított személy és a tanúk kihallgatásával kezdődött, helyszíni szemlével, házkutatással és szükség esetén seborvosi látlelet felvételével folytatódott. Az összegyűjtött terhelő adatokat jegyzőkönyvbe foglalták, és a talált bűnjelekkel együtt felterjesztették az illetékes bírósághoz. A valószínűsített nem nemes elkövetőt vagy a tetten ért nemesembert azután letartóztatták és a tárgyalás napjáig vizsgálati fogságban tartották. Szabadlábra akkor kerülhetett, ha a meghatározott óvadékkal – akár ingó, akár ingatlan vagyontárgyakkal – rendelkező kezesek kiváltották, és vállalták azonnali előállítását esetleges újabb bűncselekmény elkövetésekor. Más esetben a gyanúsított ígért ad absurdum terjedő garanciát. 1673 májusában kelt Győrött az az írás, amelyben a kezesek vállalásai mellett találjuk a szabadlábra helyezett Olle István Esterházy János győri vicegenerálisnak szóló levelét: *„hogyha ennek utána azon cselekedetit* [ti. 2 lovat és 32 forint készpénzt lopott] *megújítaná vagy más rendbéli latorságot cselekednék, őnagysága törvény nélkül azt cselekedhesse vele, valamit akar."*

A per

A bíróság, ha a vizsgálati jegyzőkönyv alapján megalapozottnak találta a gyanút, és a felperes is benyújtotta a vádlevelet, kitűzte a perfelvétel határnapját.

Némethy Balázs kivégzése 1604. november 30-án. Basta császári hadvezér a két nappal korábbi edelényi csatában elfogott hajdúkapitányt előbb lábánál fogva felakasztotta, majd két óra múltán kihallgatta, végül fejét vétette. A képen jól láthatók a „rettenet színházának" díszletei: az egyik oldalon a győztes császári csapatok félköríve, a másik oldalon a legyőzött hajdúk zászlóinak kiállítása.

E napra a vádat is magában foglaló idézőlevéllel megidézte a peres feleket vagy az ügy vitelével megbízott prókátort, valamint a tanúkat, hogy korábban tett vallomásukat megerősítsék vagy módosíthassák. A per – az ügy jellegétől és az érdekeltek társadalmi állásától függően – szóban vagy írásban folyt le.

Az eljárás legérdekesebb mozzanata a „perbeli feleselés" volt, amikor a felek vagy képviselőik érvei és ellenérvei elhangzottak. Azután a bíróság megítélte valamelyik félnek a perdöntő esküt állításának, illetve tagadásának alátámasztására. Büntetőügyben általában a terheltnek kellett úgynevezett „tisztító esküt" tennie, hogy tisztázza magát a vád alól. Ha a bíróság döntése vagy az alperes felajánlása alapján a felperest *(actor)* illette meg az eskü, ő azt perbeli ellenfele fejére tett kézzel mondta el, legtöbbször nem egyedül, hanem a vele azonos rendi állású eskütársakkal közösen. A társak – akik száma a per súlyosságától függött – nem a perben vitatott ténykérdést bizonyították, hanem azt erősítették meg, hogy az ő (ügy)felük hitelt érdemlő, becsületes ember, akinek szava igaz, nem hamis.

Az ítélet

A bíróság ezután ítéletet hozott, ami a pert az illető fórumon lezárta. A vesztes fél a törvény szabta esetekben perorvoslattal élhetett. Ilyenkor az elsőfokú törvényhatóság az ügy iratait a fellebbviteli fórum elé terjesztette, ahol végső döntés született. Perújítás esetén az egész eljárást megismételték, hogy az alperes alaki és érdemi érveit még egyszer a bíróság elé terjeszthesse.

Az ítélethozatal terén nem alakult ki egységes gyakorlat korszakunkban; ugyanazon cselekményért különböző helyeken más-más büntetéssel sújtották az elmarasztalt felet. Talán a fejváltság tekinthető országosan alkalmazott pénzbírságnak, mert a társadalmi hovatartozás objektív alapul szolgált a dijtételek meghatározásakor. Elsősorban a hatalmaskodások elkövetőire vetették ki, hogy megválthassák fejüket. Egyik fajtája, a vérdíjnak nevezett holtdíj a 17. század végén is megőrizte eredeti funkcióját: ha a gyilkos kifizette a meghatározott összeget áldozata családjának, megmenekült a jogos bosszútól. Gyakran a bírók és bírótársak honoráriuma társult hozzá, miként az egerszegi hadiszéken történt Péczeli János perében.

A 17. század közepétől jellemző bűncselekménynek számított a törvényileg büntetni rendelt istenkáromlás és általában mindenféle káromkodás, amiért egyes helyeken először *„500 pálcára"*, ismétlődés esetén halálra ítélték a *„lélekmondó"*-t, mást „nyelvkivonás" követte a botozást. Így a büntetési nemeknek nagy változatossága alakult ki, a halálbüntetés gyakori alkalmazása terén azonban egység uralkodott. A fejvesztés és az akasztás mellett különféle halálnemeket alkalmaztak, mint az elevenen elégetés, kerékbe törés, karóba húzás, horogra vetés és vízbe fojtás. A kínzással súlyosbított ítélet célja bevallottan az elrettentés volt, amit a kivégzések nyilvánossá tételével is biztosítottak. A tortúra másik célja a beismerés kicsikarása volt, ugyanis azt tekintették a legfőbb bizonyítéknak. Az egykorú összeírások gyakran említik a várak udvarán, a katonai táborok szélén felállított csigázófát, az akasztófát és a fővesztéshez ácsolt pódiumot – a „rettenet színházát". Ennek ellenére a korszak egyik jellemzője a végvári katonák durva világa és a polgári lakosságot sújtó önkényük, garázdálkodásuk – jóllehet nem fér kétség pozitív történelmi szerepükhöz.◆

6 | A társadalmi állástól függően meghatározott fejváltság összegének a fele.
7 | A bíróságnak fizetett tiszteletdíj.

Debrecen szabad királyi város címere, 1693

BALOGH JUDIT

A VÁROSI BÍRÁSKODÁS

A középkorban a magyarországi városok között komoly rendi és „rangbeli" különbségeket találunk. A legmagasabb rangú városoknak a szabad királyi városi címet elnyert településeket (civitas) tekintjük, amelyek ehhez a címhez királyi kiváltságlevéllel jutottak. E városok – és a falaikon belül a polgáraik – viszonylag széles körű szabadságot élveztek. Megillette őket a szabad bíró- és papválasztás joga, vásártartási és általában ezzel egybekötött árumegállító jogot kaptak, a király meghatározta azt is, mely városjogot használhatják, valamint országrendiséget is nyertek: követet választhattak és küldhettek az országgyűlés alsótáblájára.

A városok a késői rendi korszakban saját területükön az ügyek egészen széles körét intézhették önállóan a mezőrendészettől a katonai ügyekig, a köztisztaságtól a főbenjáró büntetések kiszabásáig. A városok vezetése, a városi ügyek intézése a bíró és a szenátusnak vagy magisztrátusnak nevezett városi tanács kezében volt, az utóbbi 12 tagját a város polgárainak közössége (vagy az ún. nagytanács) választotta. Ennek egyik legfontosabb feladata éppen az igazságszolgáltatás volt, amely a korszak általános felfogása alapján a mai fogalmaink szerinti végrehajtó hatalom, az igazgatás szerves és elválaszthatatlan részét képezte.

Önkormányzati bíráskodás

A civitas kollektív privilégiummal jött létre, azaz a kiváltságok a várost és nem a polgárait illették. A város „egy kollektív nemesnek" számított, s két követének összesen egy szavazata volt az országgyűlésben. A polgárok jogállása a városon belül a nemesi jogálláshoz volt hasonló, sőt, a szabad végrendelkezési jog miatt akár még a nemesinél is szélesebb szabadságot élveztek (az ősi jószágok tekintetében a nemeseket a végrendelkezési jog nem illette meg, ők csak az életükben szerzett vagyonról tehettek végintézkedést). A városfalon kívül azonban jogi megítélésük a jobbágyok jogállásához állt közelebb, kiváltságaik itt már nem illették meg őket.

A mezőváros *(oppidum)* lakossága általában mezőgazdasággal és kézművesiparral foglalkozott, az országgyűlésben nem volt képviseleti joga, és hatásköre is földesurától – aki lehetett a király, a kamara, egy püspök vagy bármely (fő)nemes – függött: egyes földesurak szélesebb, mások szűkebb körű jogosítványokat engedtek át mezővárosaiknak.

A rendi korszak (azaz a 14–15. századtól 1848-ig tartó időszak) felfogása szerint a bíráskodás nem képezett önálló hatalmi ágat, az a végrehajtó hatalmi tevékenység része volt. A Habsburgok trónra lépését követően a központi, országos ítélkezésben megszűnt a király személyes bíráskodása, és a központi bírósági fórumok jelentősége is csökkent. A jogszolgáltatás súlypontja ezért a rendi elemek, a helyi hatóságok kezébe került át, amelyek hosszú időn keresztül gyakorlatilag ellenőrizetlen tevékenységet folytattak. Csak III. Károly nevezetes, 1726. évi rendelete írta elő – de még évtizedekig szinte hatás nélkül – a peres jegyzőkönyvek felterjesztési kötelezettségét, aminek eredménye az lett, hogy a bár továbbra sem teljes, de legalább fennmaradt jelentésekből némi képet kaphatunk a városi szervek ítélkezési tevékenységének tárgyairól, volumenéről és jellegéről. Ezért a városi bíráskodásról szerzett ismereteinket elsősorban a 18. századi gyakorlat alapozza meg.

Az elsőfokú eljárás

A szabad királyi városok kiváltságai közé tartozott, hogy lakosságuk felett bírói joghatóságot gyakorolhattak. A rendi korszak bíráskodását azonban nem a maihoz hasonlóan kell elképzelnünk, hiszen nem egyetlen személy ítélkezett, hanem mindig társas bíráskodás folyt: a városi szenátus (magisztrátus) együtt hozta meg a döntést. Az ítélkezés sem azt jelentette, hogy a feltárt eseménysorra valamely jogszabályhely rendelkezését alkalmazták a bírák, hiszen a tanácsnokoknak nem volt jogi végzettségük, hanem az eseteket az általuk ismert gyakorlat, a szokások szerint – a kollektív bölcsesség alapján – döntötték el, mintegy „megtalálták" a „jó" (azaz jogos, helyes) megoldást.

A városokban, persze, jócskán találunk jogtudó személyeket, akik általában teológiai vagy történelmi ismeretek kiegészítéseként tanultak jogi tárgyakat (elsősorban természetjogot vagy római jogot), de olyan peregrinusokat is, akik külföldön (itáliai vagy németországi egyetemeken, esetleg Németalföldön) kifejezetten jogi tanulmányokat folytattak, s ezzel a tudással álltak városaik szolgálatába szenátorként, ügyészként vagy jegyzőként. Így aztán nagy hatást tudtak gyakorolni a város igazgatására és a joggyakorlatra is.

A 18. századtól a tanács gyakran kisebb bírói *curiá*kra oszlott, a városi jegyzőkönyvekben ezeket gyakran nevezik *deputatió*nak, de *sedriá*nak is – nem tévesztendő azonban össze ez a fórum a vármegyei törvényszék (*sedria*) közkeletű elnevezésével. Így már nem 13, hanem esetenként csak 4-6 személy ítélkezett egy-egy ügyben. Ez a gyakorlat feltehetőleg azon alapult, hogy az 1723. évi 31. törvénycikk értelmében a polgári ügyek elbírálásához elegendő volt két jogban jártas szenátor jelenlétével működő bírói tanács is. A büntetőügyekben eljáró bíróság a cselekmény súlyától függetlenül azonban továbbra is a teljes magisztrátus (a bíróval együtt 13 fő) volt.

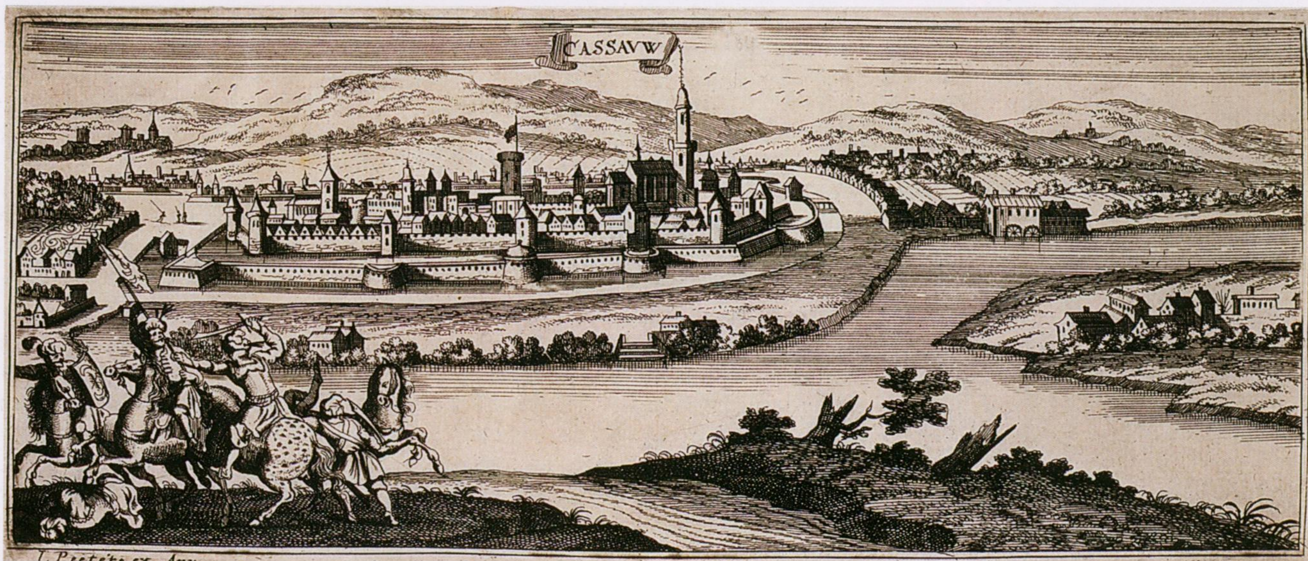
A városi tanács elsőfokú hatáskörébe alapvetően minden ügy beletartozott – már csak azért is, mert a 17. század előtt nemigen tehetünk különbséget az ítélkezés különféle fajtái között. Sem a bíróság összetételében, sem az eljárásban nem volt különbség egy lopás és egy vissza nem fizetett kölcsön esete között, ezért a városi tanács mint bírói fórum vegyesen ítélt (a mai megkülönböztetés szerinti) polgári és büntetőügyekben, ráadásul az utóbbiban – mivel pallosjoggal rendelkezett – akár halálos ítéletet is kiszabhatott, és büntetőügyben hozott döntése ellen nem is lehetett fellebbezni.

A városi tanácsok elsősorban a területükön élők felett gyakorolhattak bírói joghatóságot. Így a tanács ítélkezhetett a polgárjoggal rendelkezők, a szabad városiak, sőt a beköltözött nemesek ügyeiben is. A szabad királyi városok polgárai tekintetében ezt az alapelvet rögzítette Luxemburgi Zsigmond király 1405-ben kiadott második decretumának 11. törvénycikke is. Debrecen város magisztrátusa 1568-ban azt is kimondta, hogy a nemesek a bíró előtti idézésre kötelesek megjelenni, törvény elé állni és az ítéletet elfogadni. Az egyháziak esetében akkor járhatott el a városi bírói fórum, ha nem fegyelmi ügyről volt szó (mert ez utóbbiak mindenképpen az egyházi főhatóságok hatáskörébe tartoztak). A városok régi joggyakorlatának kutatói azt igazolták, hogy a (rendi állás szerint) különböző bíróságok egymással együttműködtek: a nemesek fölött ítélni jogosult sedria vagy az úriszékek előtti perekben szükséges bizonyítást adott esetben lefolytatta a városi tanács is, és fordítva.

A 18. században, amikor már különvált a büntető- és a magánjogi ítélkezés, a polgári perekben az alperes lakóhelye határozta meg a per bíróságát. Polgári ügyekben tehát továbbra is a városi lakosok pereiben járhatott el a tanács. A büntetőperekben azonban több tényező is befolyásolhatta az illetékességet. A legfontosabb (és a városi tanács hatáskörét leginkább megalapozó körülmény) ugyanaz volt, mint a magánjogi perekben: a város lakossága felett – akárhol követte is el a tettét – annak a városnak a tanácsa bíráskodhatott, amelyikben a lakóhelye volt.

A városok a rend fenntartása érdekében hamar elérték, hogy az idegenekkel szemben is eljárhassanak, ha azok a város területén követnek el bűncselekményt. Így aztán a városon belül és a városhoz tartozó külterületeken történt valamennyi cselekmény elkövetője – mégpedig általában rendi állásától függetlenül – a városi tanács elé került. Országos nagyvásárokat tartó városokban, mint például Budán, ez kifejezetten fontos rendelkezés volt, hiszen az ország minden részéből, sőt, a határokon kívülről is jöttek kereskedők, s ilyenkor ugrásszerűen megnőtt az elkövetett bűncselekmények száma. Ezt az illetékességi okot használták a Hajdúkerületben is, s ennek alapján formáltak jogot a hajdúvárosok bármilyen rendi állású személy feletti eljárásra, ha az a Hajdúkerület határán belül követett el bűncselekményt.

Kassa látképe a 17. században

Buda szabad királyi főváros címere az 1703-ban adományozott kiváltságlevelén

Végül a harmadik körülmény, amely alapján a városok tanácsai eljárhattak büntetőügyekben, az volt, hogy hol fogták el a bűncselekmény elkövetőjét. Ez főként a szökésben lévő és a városban megtalált személyek feletti ítélkezést jelentette. Ilyen eset az előbbieknél ritkábban fordult elő, hiszen a korabeli bűnüldözési gyakorlatban alig volt még ismert az országos körözés, lassan értek el az információk egyik fórumtól a másikig. Így legfeljebb akkor kerülhetett sor szökésben lévő elkövetővel szembeni eljárásra, ha a Helytartótanács leiratának tartalmából széles körben ismertté vált valamely bűntettes kiléte, és – például újabb bűncselekmény elkövetése miatt – egy városban elfogták.

A városok magisztrátusa szinte minden héten ülésezett – szemben a vármegyei sedriákkal, amelyek átlagosan havonként vagy az úriszékekkel, amelyek nemritkán csak évente egy-két alkalommal ültek össze. Így aztán a városiaknak nem kellett nagyon sokáig várniuk ügyük elbírálására. Az eljárás gyors lefolytatását segítette, hogy a magisztrátus szinte csak ismert, már lefogott, tömlöcben sorsára várakozó terheltek ügyében ítélkezett, ismeretlen tettes ellen alig, csak a legsúlyosabb ügyekben nyomoztak. A városokban általában a városháza pincéjében volt a tömlöc – ez azonban nem a büntetések végrehajtására szolgált, hanem az elfogott gyanúsítottnak a tárgyalásig történő fogvatartásra –, és hóhért is tartottak (akit néha „kölcsönadtak" más fórumoknak, például az úriszékeknek vagy Debrecen esetében a Hajdúkerületnek, hogy – jó pénzért – segítsen az ítéletek végrehajtásában).

A városi tanácsok ítélkezési gyakorlatából általános következtetések csak nagyon óvatosan vonhatók le, és ezek is csupán a büntetőperek tekintetében. A magisztrátusok a vallomások kikényszerítése érdekében alkalmazták – a nemesek és polgárok kivételével – a tortúra különböző fokait, ami a hóhér feladata volt. A városi tanácsok – talán a magasabb fokú jogismeret miatt – összességében enyhébben ítélkeztek, mint a vármegyei sedriák vagy az úriszékek. Általában ritkábban hoztak halálos ítéletet, s még ritkábban hajtották azt végre (akasztással, fővétellel vagy megégetés útján). A büntetés végrehajtásának módját elsősorban nem az elítélt neme, hanem az elkövetett bűncselekmény határozta meg: a boszorkányságban bűnösnek talált férfiakat ugyanúgy megégették, mint a nőket, a tolvajokat pedig felakasztották, akár férfiak voltak, akár nők.

A legtipikusabbnak a testi büntetések számítottak: a botozás, vesszőzés, megbélyegzés, korbács (utóbbi elsősorban nőknek), testcsonkítás (pl. kézlevágás), és jelen voltak a tükröző büntetések is (mint a nyelvkivágás), gyakran megszégyenítéssel kísérve (pellengér, nyakvas, szégyenpad, kivesszőzés). Mintegy mellékbüntetésként szerepel az ítéletekben a városból való kitiltás, a polgárjog elvesztése vagy a céhből, mesterségből kizárás.

A tanács ítélkezése mellett a rendi korszak városi „különbíróságainak" számítottak a vásárbírák, akikből általában hat volt azokban a városokban, amelyek rendszeresen tartottak nagyvásárokat. Ezeknek kisebb büntető hatáskörük mellett elsősorban a kereskedelmi ügyletekből adódó jogvitákat (ár-, mérték-

és súlyproblémák, minőségi kifogások stb.) kellett elbírálniuk. Eljárásuk szóbeli és gyors volt, még a vásár tartama alatt megszületett az ítélet. Az általuk kiszabott büntetés jobbára pénzbüntetés volt. Súlyosabb ügyekben az eljárást gyakran átengedték a magisztrátusnak.

Jogorvoslati lehetőségek

A szabad királyi várost alapító királyi kiváltságlevélben az uralkodó nemcsak az autonómia különböző elemeit adományozta a közösségnek, hanem egyben megjelölte azt a jogcsaládot is, amelynek az adott város tagja lesz. Magyarországon két „anyajog” volt ismert: a budai és a fehérvári jog. A városok nagy része a budai jogot használta: ide tartozott Buda, Pest, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa és Eperjes – azaz a szabad királyi városok többsége –, valamint a Habsburg uralkodóktól később privilégiumlevelet kapó városok, például Debrecen. A szabad királyi városok kisebb része a fehérvári jog szerint élt, így Székesfehérváron kívül például Esztergom, Lőcse, Kisszeben és Szakolca.

Annak, hogy egy város melyik jogcsaládhoz tartozott, a városjog alakulása mellett a fellebbviteli fórumrendszerre is kihatása volt. A budai jogot használó városok polgárai abban az esetben, ha a városi magisztrátus ítéletét nem fogadták el (mert vagyonjogi ügyekben – különösen öröklési és adóssági perekben – élhettek fellebbezési joggal), a tárnokmester bíróságához, az ún. Tárnoki Székhez fordulhattak jogorvoslatért. Ezt rendelte el 1405-ben Luxemburgi Zsigmond, amikor így rendelkezett: *„Abban az esetben pedig, ha a panaszlók eme bíráink és esküdt polgáraink* [ti. a városi tanács] *ítéletében nem akarnának megnyugodni, akkor az efféle ügyeiket a régi szokáshoz képest, tárnokmesterünk elibe feljebbezhetik. Aki köteles leszen részükre ott újabb ítéletet hozni és teljes igazságot szolgáltatni és hathatósan gondoskodni, hogy ezt az ítéletet a nevezett bírák és esküdt polgárok tiszteletben tartsák. És ha az említett panaszlók sem ama bírák és esküdt polgárok* [ti. a városi tanács], *sem a tárnokmester ítéletével nem elégednének meg, akkor az ilyen ügyeiket (a különben szokásos módon) felségünk elé vihetik, kiknek mi olyan törvényt és igazságot fogunk tenni, aminőt a törvény rendje fog követelni.”*

A tárnokmester ítélőtársai ezen a fórumon olyan városi polgárok voltak, akik ugyanazt a jogrendszert ismerték és használták, mint a perlekedő felek. A budai jog szerint élő városok előbb két-két, majd egy-egy ülnököt küldtek a tárnokmester bíróságára. Idővel a tárnoki széken alkalmazott jogot is összegyűjtötték: a 15–16. századi anyagot 1602-ben egészítette és adta ki *Tárnokjogi cikkelyek* néven Laki-Thuz János. Ez később a magyar törvények gyűjteményében *(Corpus Iuris Hungarici)* is szerepelt egy ideig.

A fehérvári jogot használó városok fellebbezési fóruma a személynök *(personalis)* bírósága, a Személynöki Szék volt. Itt azonban a személynök nem polgárokkal, hanem nemes ülnökökkel ítélt együtt, így aztán a magánjogi jogvitákat másodfokon már a nemesi jog (döntően Werbőczy István *Hármaskönyve*) alapján döntötték el.

Büntetőügyekben a 18. század végéig a városi tanácsok ítéletei ellen – Werbőczy *Hármaskönyve* alapján – egyáltalán nem lehetett fellebbezéssel élni, még halálbüntetés kiszabása esetén sem, hacsak nem ártatlan embert akart a bíróság mindenáron elveszejteni, mert akkor az atyafiak nyomban a királyi felséghez folyamodhattak. 1563-ban a 41. törvénycikk hiába engedte meg a gyilkosság miatt elítéltek fellebbezését, az általánosan elterjedt gyakorlat ezt nem tette lehetővé. Egyedül a halálos ítélet ellen lehetett kegyelmi kérvénnyel az uralkodóhoz fordulni. Mária Terézia számos elítéltnek kegyelmezett meg akként, hogy a kiszabott halálbüntetést várbörtönre vagy vasban végzendő közmunkára változtatta.

Az 1791. évi 43. törvénycikk a nem nemesi jogállású személyeknek – azaz a városi magisztrátusok által elbírált bűnelkövetők döntő többségének – csak halálbüntetés, legalább háromévi börtön vagy egyszerre kiadandó száz bot- vagy korbácsütés esetén engedett fellebbezést a Királyi Táblához, majd esetlegesen a Hétszemélyes Táblához. Ezek a felsőbírói fórumok a tanács által megállapított tényállás alapján, kizárólag az iratokat figyelembe véve döntöttek.

A városi bíróságok átszervezése

A városi bíróságok a rendi korszakban önkormányzati bíróságok voltak. A közösség választotta meg tagjait, a közösségben élők jogvitáinak elintézésére volt hivatott, és a közösség tartotta fenn az ítélet végrehajtását segítő bázist is. Az önkormányzati jellegű bíráskodás tehát olyan sokszínű lehetett, amilyen sokszínűek az ország önkormányzó közösségei (megyei, városi, egyházi testületei, kiváltságos kerületei) voltak. Az önkormányzati jelleg vonatkozásában nem, de a rendi eredetből származó különbségek felszámolása tekintetében nagy lépést jelentett az 1848-as jogi forradalom. A törvény előtti egyenlőség kimondása ugyanis – bár évtizedes folyamat útján – végül azt eredményezte, hogy minden országlakosra ugyanaz a jogszabály ugyanúgy vonatkozott. Egy átmeneti periódus után ennek tényleges megvalósulását jelentette az egységes, állami bírósági rendszer kiépítése.

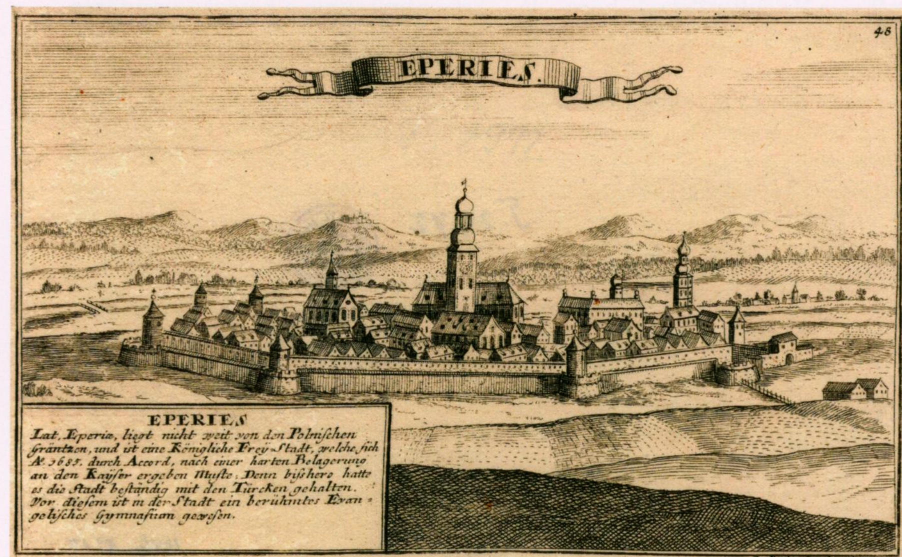
Az 1848. áprilisi törvények nem hoztak érdemi változást a bírósági szervezet tekintetében. *„A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállásukban s a törvény további rendeletéig eddigi szerkezetökben fenntartandók”* – rendelkezett az 1848. évi 3. törvénycikk 27. §-a. Ennek megfelelően működött 1848 és 1850 tavasza között például Debrecen város törvényszéke is, és ítélt minden nagyobb súlyú büntető- és polgári ügyben. Emellett – alsóbb fokon – a reformkorból megmaradt mezőrendőrség, továbbá a városkapitányi hivatal (ezen belül a kapitányszék) és a hadnagyszék volt hivatott jogviták rendezésére.

A szabadságharcot követő erős osztrák központosítás az önkormányzati bíráskodás megszüntetését eredményezte: államosították az igazságszolgáltatást, törekedtek a bírói hatásköröknek a közigazgatásról való leválasztására, és fórumrendszert hoztak létre. A neoabszolutizmus drasztikus változásokat hozó császári intézkedései természetesen több okból is ellenkezést váltottak ki Magyarországon. Nyilván azért is, mert a korábbi önkormányzati testületek kezéből kivették a bíráskodás – egyébként sokszor kifejezetten terhesnek tekintett, mégis hatalmat jelentő – jogát, lényegesen csorbítva, megcsonkítva ezzel az autonómia tartalmát.

1861-ben az *Ideiglenes törvénykezési szabályok* az 1848 előtti bíróságok visszaállítását rendelte el. Visszaállították a városi törvényszékeket mint önkormányzati bíróságokat, amelyek 1871-ig, a királyi bíróságok felállításáig működtek. A törvényszéken belül három tanácsot szerveztek: a polgári és a büntetőtanács mellett ide sorolták be a városi bíróságnak nevezett, egyesbíróként kihágási ügyekben eljáró fórumot is. Az ITSZ megtartotta az abszolutizmus 1852. november 29-ei pátense alapján felállított úrbéri bíróságokat, az 1855-ös telekkönyvi pátens alapján elrendelt telekkönyvezést pedig a városi törvényszékek hatáskörébe sorolta. A fellebbvitel terén sem következett be változás: a városi törvényszékektől a Királyi Táblához lehetett fellebbezni.

A korszakot tartalmi-szervezeti értelemben az 1868:54. tc., azaz az *Ideiglenes törvénykezési rendtartás* zárta le, amely a szabad királyi városokban a városi bíró és a városi tanács ítélkezését tartotta fenn azzal, hogy a bírói tanácsok létszámát három főben határozta meg. A rendi kötöttségektől való elszakadás első jele tehát az így létrejött háromfokú bíráskodás volt. Ez azonban még mindig nem volt egységes, különösen nem állami szervezet, hiszen a szabad királyi városok bírói jogkörét fenntartotta, ráadásul a kivételes vagy különbíróságok rendszerét is megerősítette. A szabad királyi városi törvényszékek hatáskörébe tartozott ugyanis a vásári bíráskodás, valamint megmaradt a kereskedelmi és váltóbíráskodási hatáskör is.

1869 volt az a meghatározó évszám, amikor az igazságszolgáltatás mint önálló hatalmi ág létrejött, szervezeti és szakmai értelemben is leválva a közigazgatásról. Ebből a rendelkezésből vezetjük le a bírói függetlenséget, amely magában foglalja a bírói szervezet függetlenségét a közigazgatási szervezetrendszertől, és ebből következik az is, hogy a városok – mint közigazgatási egységek – ezt követően már nem vettek részt az állami feladatként megszervezett bíráskodásban. Legkésőbb 1871 decemberében minden városi törvényszék megtartotta utolsó ülését, a magisztrátus tagjai pedig átadták helyüket az ítélkezésben a magyar királyi járásbíróságoknak. ◆

Eperjes látképe a 17. században

Nagyszombat látképe 1730 körül

III. Károly magyar király
(VI. Károly német-római császár)

MEZEY BARNA

A BÍRÓI HATALMI ÁG KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI

AZ 1723-AS BÍRÓSÁGI REFORM

A magyar rendi országgyűlések legélesebb pengeváltásaira a rendi és a királyi-kormányzati oldal között évszázadokon át a jogszolgáltatás állapota adott okot.

Mivel bíró csak „hatalommal rendelkező személy" lehetett, minden olyan pontján az államszervezetnek, ahol magánjogi-földesúri vagy közigazgatási feladatok sűrűsödtek, magától értetődő természetességgel alakult ki a törvénykezésnek valamiféle fóruma.

A bíráskodás a hatalomgyakorlás szimbolikus és tényleges formája volt, minden érdekelt ragaszkodott a kialakult jogkörökhöz, ami a háborúkkal terhelt 16–17. században kaotikus állapotokat teremtett. A törvénykezés jobbítására tett országos lépések rendre kísérleti stádiumban maradtak.

1723-ban azonban a jogszolgáltatás átszervezésében eltökélt III. Károly és a rendek reformpárti szárnya között kialakuló kompromisszum lehetővé tett egy olyan bírósági reformot, amelyben már felbukkantak a modern állam bírói hatalmi ágának körvonalai is.

A három részre szakadt Magyarország Habsburg-jogar alá került területein a 16–17. században meglehetősen áldatlan állapotok uralkodtak az igazságszolgáltatásban. Eltekintve most a török háborúk okozta zavaros határviszonyoktól, az alkotmányos struktúra átrendeződése önmagában is komoly problémákat okozott. A királyi központ külhonba kerülése, a közép-európai birodalmat építő Habsburg uralkodók hol hanyagoló, hol intenzíven beavatkozó uralmi filozófiája, a rendek folyamatos térfoglalási törekvései, alkotmányos jogvédő harcai s közjogi bástyává erősödő vármegyei pozíciói és a dikaszteriális kormányzati szervek konfliktusai feldúlták az állami élet korábban megszokott rendjét.

Felsőbíráskodás a királyi Magyarországon

Az új közjogi környezet több téren is átalakította a törvénykezési szervezetrendszert. A Mohács utáni igazságszolgáltatás legjellegzetesebb vonása, hogy megszűnt a király személyes bíráskodása. A király visszavonulása a bíráskodástól együtt járt az ehhez kötődő törvénykezési fórumok többségének megszűnésével, így a király személyes ítélkezését szimbolizáló személynöki bíráskodás is veszített jelentőségéből. A továbbra is egzisztáló két országos bírói fórum, a Nádori Szék és a Királyi Tábla – közös elnevezéssel a kuriális törvénykezés fórumai – jelentették a 16–17. században a központi királyi ítélkezés tradicionális szerveit.

A középkorban kialakult gyakorlatnak megfelelően a felsőbíráskodás ún. oktávákon folyt, eredetileg valamely jeles katolikus ünnep nyolcadik napján, utóbb az ünnepet követő héten. Mátyás korában évente két nyolcadot hirdettek, egyiket Szent György-, a másikat Szent Mihály-napot követően. Az egyik oktáva Alsó-, a másik Felső-Magyarország számára szolgáltatott igazságot. (Később megjelentek a kisegítő jellegű, ún. „kisebb oktávák", de jelentősen szűkebb hatáskörrel és rövidebb időtartammal.) Háború esetén azonban – s ez a török megjelenését követő másfél évszázadban gyakran előfordult – a felsőbíróságok törvénykezési szünetet tartottak.

Ám a Habsburg uralkodók a köztes békés időszakokban is gyakran megfeledkeztek a nyolcadok meghirdetéséről. Így az is megesett, hogy a magyar felsőbíráskodás akár ötven esztendeig szünetelt (például 1650 és 1700 között). Az egyébként alkalmilag meghirdetett ítélkezési időszakokról sem lehetett biztos információt szerezni. A király ítélkezési hatalmát a bécsi kormányzat igyekezett új fórumokkal és eljárásokkal helyettesíteni, a rendi gyakorlat pedig kitermelt bizonyos pótlólagos megoldásokat a nehézségek orvoslására. A két ellentétes törekvés tovább fokozta a felsőbíráskodás zavarait, kiszámíthatatlanságát, és mindkét oldalon törvénytelenségekkel, sérelmekkel járt.

A királyi kormányzat a katonai bíráskodás kiterjesztésével, a kancelláriai bíráskodással, delegált büntetőbíróságok kiküldésével (felségsértési és hűtlenségi perekkel), a kamarai bíráskodással, a török kiverése után az Újszerzeményi Bizottság létrehozásával és működtetésével járult hozzá a magyar jogélet zavarossá tételéhez és a rendi sérelmi politika erősödéséhez. A rendek értelemszerűen a vármegyei törvényszék hatáskörének bővítésével, a korabeli jogfelfogáshoz igazodó választottbíráskodás megerősítésével s leginkább az ítélőmesteri törvénykezés (az utazó bíráskodás) igénybevételével keresték a kiutat.

Ami ebben a konstrukcióban biztos jellemző volt, az a kiszámíthatatlanság: az ítélkezési időszakok meghirdetésének véletlenszerűsége, a központi bíráskodás esetlegessége, a perek elhúzódása, a fellebbezési lehetőségek tisztázatlansága, a hatáskörök zűrzavara, a hazai és birodalmi jog keveredése, a korrupció általánossá válása. Aligha véletlen, hogy érlelődni kezdett a bírósági reform gondolata.

A törvénykezési reform ügye

A törvénykezési szervezet megújításának igénye – bár teljesen más okokból, de – mindkét fél oldaláról megfogalmazódott. Az udvar a török elleni győzedelmes háborúkat követő országrendezés részeként kívánta az igazságszolgáltatást átalakítani. Birodalmi szintű egységet vizionált, a hatáskörök centralizálását, a központi igazságszolgáltató jogkörök megerősítését. A rendek a törvénytelen bíróságok felszámolását, a visszaélések megszüntetését, a hosszú törvénykezési szünetek kiküszöbölését, a végtelen perfolyamok lezárását, a jogviták gyors, igazságos lezárását remélték a reformtól.

A törvénykezési reform a kormányzati oldalon többet jelentett egyszerű

szervezeti reformnál. Az organizatórikus átrendeződés a hatáskörök átcsoportosítását is magával hozta volna, a perjog megújítása ugyanúgy a terv része volt, mint az abszolutizmus jogrendezési törekvéseként a kodifikáció. Ez pedig az anyagi jog – főként a magánjog és a büntetőjog – változásával is együtt járt volna. A rendek természetesen foggal-körömmel ragaszkodtak hagyományos törvénykezési jogaikhoz. A rendezést úgy gondolták el, hogy az a nemesi előjogokat és a tradicionális szervezeti kereteket nem érintené, sőt megerősítené azokat. Orvosolná ellenben a sérelmeket, felszámolná az anomáliákat, kiiktatná a visszaéléseket. A jogösszefoglalást támogatták, de a szisztematikus kodifikációban ítélkezési szabadságuk veszélyeztetését látták.

Ezek a félelmek köszöntek vissza az 1687. évi országgyűlés reakciójában, amikor a rendek I. Lipót törvénykezési reformkezdeményezését még visszautasították, és kérték az igazságszolgáltatás megjavítását, a régi szokások visszaállítását. Kollonich Lipót győri püspök tervezete, a *Magyar Királyság berendezése (Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn)* tartalmazta a felsőbíróság reformját, mely szervezeti átalakítások mellett az osztrák perjog hazai bevezetését is javaslatba hozta.

A *Hármaskönyv*et bíráló és a magyar nemesi törvénykezési rendet támadó *Einrichtungswerk* éles ellenállást váltott ki a nemesség körében, enyhe abszolutizmusa pedig kevés támogatóra lelt az udvarban. Így az igazságszolgáltatás megújítása elmaradt. A Rákóczi-szabadságharc alatt, 1708-ban összehívott pozsonyi országgyűlésen a rendek megint felemlegették a visszaéléseket, a törvénysértő és jogellenes delegált bíróságok, a kamarai és a bécsi udvari szervek igazságszolgáltatását, s a sérelmek orvoslását követelték az uralkodótól. I. József egyetértett a hazai törvények javításával, így bizottsági tárgyalásra utalta a törvénykezési reformot. Ettől azonban a rendek húzódoztak mint szokásaikkal ellentétes gyakorlattól. Újabb országgyűlés következett tehát.

III. Károly közjogi célkitűzéseiben fontos helyen szerepelt a jogszolgáltatás reformja. A kaotikus magyar igazságszolgáltatás, az áttekinthetetlenül bonyolult, fölöttébb nehézkes és bizonytalan bíráskodási rendszer, a felsőbíróságok működésének zaklatottsága, a törvénykezés akadozása, a bíráskodásnak a kortársak szerint is tűrhetetlen állapota halaszthatatlanná tette a megújítást. Már 1715-ben az országgyűlés napirendjére került a törvénykezés és az anyagi jog reformja, programmá lett a törvények felülvizsgálata.

Az 1715:24. törvénycikkben a rendek rendszeres bizottságot *(systematica commissiót)* küldtek ki, melyre *„a törvények s törvényszékek javításának gondját ruházzák”*. A megválasztott deputátusok *„kötelesek lesznek az országgyűlés bevégeztével a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását magokra vállalni, s ha azt elvégezték, a legközelebbi országgyűlésen előterjeszteni”*. A *Novum Tripartitum*ot, az anyagi jogszabályok egybeszerkesztésével született gyűjteményt az 1722–23. évi országgyűlés elutasította ugyan, de a törvénykezés jobbítására irányuló előterjesztésekkel hajlandó volt foglalkozni. Persze ezeket is a rendi szűrőn átengedve, erős korlátozásokkal fogadta csak el, ám a szentesített artikulusokat a jogtörténet-tudomány mégis a 18. század legnagyobb horderejű változásaként tartja nyilván.

Szervezeti átalakítás

Az 1722–23. évi országgyűlés törvénykezési reformjait a történeti szakirodalom hagyományosan a bírósági szervezetrendszer oldaláról közelíti meg. Minthogy a sérelmek és visszaélések nyomán keletkezett panaszok főként a felsőbíráskodást érték, erre a terepre koncentráltak a kormányzati és a reformpárti rendi erők. Alapvető jelentőségű változásként könyvelhető el, hogy a legfelső szintű bíráskodás, mely korábban a király kúriájában zajlott, önállósodott és véglegesen különvált az udvartól.

Azzal összefüggésben, hogy az ország központja határokon túlra került, s hogy a király tartózkodási helye és a királyi bíráskodás térbelileg szétvált, a curia megnevezés – többnyire már a 17. században – a két meghatározó felsőbíróság együttesét jelentette. Így kezelte ezt az 1723. évi törvényekben megfogalmazott jogszolgáltatási reform is, jóllehet a kifejezés első ízben az 1729. évi 30. törvénycikkben fordult elő. Ettől kezdve azonban a törvényalkotás következetesen ezt a megjelölést alkalmazta. A megnevezés állandósulása egyben a szervezet állandósulását is szimbolizálta.

A korábban is a nádor elnökletével ülésező s a 17. században már tagjai számáról Hétszemélyes Táblának nevezett fellebbezési fórum (Tabula Septemviralis) mint végső fok – ahonnan nem lehetett fellebbezni már a királyhoz sem – szervesült a Királyi Kúriában. A Királyi Kúria elsőfokú és fellebbviteli hatóságaként határozta meg a törvény a személynök vezette Királyi Táblát (Tabula Regia Judiciaria), ahonnan a fellebbezés útja a Hétszemélyes Táblára vezetett. Az idevágó artikulusok pontosan meghatározták a két tábla tagjainak számát, összetételét, a jelenléti kötelezettséget, az akadályoztatás és a helyettesítés szabályait, s szóltak a bírák javadalmazásáról.

A Hétszemélyes Tábla elnöke a nádor (egyszersmind királyi helytartó) volt, akit akadályoztatása esetén az országbíró helyettesített. A táblát öt főpap, hat főúr és kilenc nemesi ülnök alkotta. A határozathozatalhoz tizenegy tag jelenléte volt szükséges. A Hétszemélyes Tábla hatáskörébe a Királyi Táblától fellebbezett ügyek tartoztak.

A Királyi Tábla elnöke a személynök volt, helyetteseiként a törvény az alnádort és az alországbírót nevesítette. Tagjai szavazati joggal két főpap, két főúr, négy királyi, két prímási és kilenc szám feletti ülnök, egy bányaügyi előadó, valamint a négy ítélőmester voltak. Az üléseken tanácskozási joggal vett részt a királyi jogügyigazgató is. Az ítélet meghozatalához szükséges jelenlévők számát kilencben rögzítették. A Királyi Tábla a hűtlenségi és felségsértési ügyekben, valamint az ingatlanra vonatkozó gyökeres jogok bizonyítására vonatkozó perekben járt el első fokon. Másodfokú fórum volt mindazon perekben, amelyeket a horvátországi Báni Táblán, a kerületi táblákon, a Tárnoki Széken és a vármegyei törvényszékeken hozott ítéletek ellenében fellebbeztek meg.

A Hétszemélyes, valamint a Királyi Tábla a korábbiakban is ismert bírói fórumok voltak. Az 1723. évi reform jelentősen átalakította szervezetüket és működésüket. Az újonnan életre hívott kerületi táblák (tabulae judiciariae discrictuales) azonban teljesen ismeretlenek voltak, mind létüket, szervezetüket, működésüket, mind illetékességi szintjüket tekintve. A kerületi táblák létrehozásakor nem szokásos megoldást választottak: nem egy már létező közjogi vagy magánjogi hatalmi tényezőhöz párosítottak ítélkező hatalmat, hanem fordítva: egy olyan szinten hoztak létre törvénykezési szervet, ahol nem volt neki megfelelő szintű állami (közigazgatási) orgánum. Hatásköre pedig valójában egy, a gyakorlatban kialakult igazságszolgáltatási feladatmegoldás leképeződéseként fogalmazódott meg: a hevesen bírált ítélőmesteri *(protonotariális)* bíráskodás feladatait vette át. Így nem egy már létező hatalom definiálásáról és igazságszolgáltatással történő kiegészítéséről volt szó, hanem egy, a praxisban kialakult, közjogilag eredetileg illegitim, „tisztán” jogszolgáltatási hatáskör újragondolásáról. A kerületi táblák hatáskörére utalva a törvény bevezetője meghatározta, hogy a táblák az ítélőmesterek vidéki tevékenységét hivatottak átvenni. Ebből következően azok a perek, amelyekben addig az ítélőmesterek jártak el, immáron a kerületi táblák alá kerültek.

A kerületi táblák előtt kizárólag nemesek által első fokon indított magánjogi perek szerepelhettek. Az „alattas ítélőtáblák” mindegyike öt főből állt, beleértve az elnököt is. Az ítélkező tevékenység kiszolgálására és az ügyintézés bonyolítására öt esküdt jegyzőt is a táblákhoz rendeltek, közöttük egyet a perek szokásos felszerelésére, egyet pedig kiadmányozásra alkalmazva.

A négy kerületi tábla illetékességét az országban hagyományosan kialakult négy vidékhez vagy kerülethez igazították (aminek korábban nagyjából az ítélőmesterek működése is megfelelt). Székhelyüket is a szokott törvénykezési központokhoz kötötték, amelyek Pozsonyból nézve a Dunán inneni Nagyszombatban, a Dunán túli Kőszegen, a Tiszán inneni Eperjesen és a Tiszán túli Nagyváradon voltak. A Tiszán túli kerületi tábla székhelye utóbb Debrecenbe került.

Valódi reformfordulat

A törvénykezési szervezet megújításának tényleges értéke azokban a részletekben olvasható, amelyek a törvényekben még elszórtan jelentek meg, de összességükben határozottan a modern igazságszolgáltatás irányába mutattak.

Ezek között is a legfontosabbnak ítélhetjük a Kúria szervezeti függetlenedését a királyi udvartól. A bírói tevékenység ennek következtében már jelezte az új hatalmi ág önállósodását, jóllehet a nagybírák és a táblák tagjai még nem különültek el a kormányzati-közigazgatási hatalomtól. A 18. század Európájának felvilágosult abszolutizmusa is elfogadta a szisztematikus államberendezkedés egyik feltételeként az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásának tézisét. A bécsi udvar különös határozottsággal pártolta, mivel a rendi alkotmányosság alapjának tekintett vármegye az egységesen gyakorolt (jogalkotó/ítélkező/közigazgató) hatalom fő pillére volt – tartalmilag és szervezetileg egyaránt.

Az 1722–23. évi országgyűlés az igazságszolgáltatásnak a közigazgatásról történő leválasztása érdekében tett legfontosabb lépése a kerületi táblák létrehozása volt. Ezen a regionális szinten ugyanis nem szerveződött végrehajtó hatalom, ennek megfelelően nem is érvényesülhetett a klasszikus feudális-rendi modell. Lényegében itt sikerült megszakítani azt a rendi metódust, hogy a területi illetékességet gyakorló közigazgatási vezető – mint „hatalommal rendelkező személy” – legyen egyszersmind a helyi lakosság bírája, a törvényszék vezetője. Vagyis megtörtént a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása eleve a bírói hatalom önállósulása irányába mutatott. A kerületi táblák bíráinak kinevezésénél már nem szerepelt feltételként bármiféle hatalom birtoklása, valamiféle rang az államszervezetben, csupán a magyar születés és a földbirtokosság (vagyis a nemesség). Újdonságként viszont felbukkant az igény arra, hogy a kinevezendő és felesketendő bírák *„a hazai jognak szabatos ismeretével”* rendelkezzenek. Ez a korábban szokatlan elvárás határozottan a szakmaiság követelményét formulázta meg. Hasonlóképpen a bíráskodás hivatásként történő értelmezését erősítette a bírói javadalmazás intézményesítése, melynek finanszírozását az állam vállalta magára.

Az 1722–23. évi országgyűlés törvényeinek jelentőségét növelte az a tény, hogy a magyar jogtörténetben első ízben szabályozták átfogóan a felsőbíróságok rendszerét. A felsőbíróságok hatáskörét világosan rögzítették, a fellebbezési utakat egyértelműsítették, s mindezt „rákötötték” a regionális szintű bíráskodás (a kerületi táblák és a Báni Tábla) törvénykezési jogkörére.

Az 1723. évi törvényhozás másik nagy vívmányaként deklarálták a bírói fórumok állandóságát. Sem a táblák összetétele, sem ülésezésük tartama és meghirdetése nem a tradicionális, alkalomhoz kötött formát követte. A felsőbíróságok folyamatosan működtek: a Hétszemélyes Tábla, a Királyi Kúria fellebbezési fóruma évente kétszer 40-40 napig ülésezett, a Királyi Tábla a felsorolt törvényszünetek és ünnepek kivételével folyamatosan tárgyalta az ügyeket. A folyamatosság jelképes kifejezéseként a Királyi Kúria két bírósága Pesten nyert állandó elhelyezést. 1723 előtt a kúriának nem volt állandó székhelye, már csak azért sem, mert mint láttuk, törvénykezési időszakait, az oktávákat külön hirdették Alsó- és Felső-Magyarország számára. Így az ítélkezés Pozsonyban, Nagyszombatban vagy Eperjesen történt.

A modern szellemű törvénykezés térnyerését jelezte az a szabály is, mely – igaz, 15. századi kezdeményekre hivatkozva – az összeférhetetlenség eseteit foglalta össze. A bíró nem járhatott el saját ügyében, „főnökének” a Királyi Táblán forgó perében, továbbá a *„bármi más módon érdekeltek”* is ki voltak zárva az ítélkezésből. Különös hangsúlyt adott a rendelkezésnek, hogy hatálya kiterjedt az alispánokra, a szolgabírákra és az ülnökökre is, amennyiben összeférhetetlennek értékelte részvételüket az általuk tárgyalt ügyek vitatásában.

A reform eredményeképpen a korábbi szétszórt, alkalmi törvénykezési struktúrából a hagyományokat is figyelembe véve kialakított, egységes, szervezetében, működésében újragondolt konstrukció született. A felső és középső szinten átszervezett bírósági rendszer rendezett hatáskörei és jogorvoslati struktúrája még nem érintették a nemesi vármegye és az úriszék ítélkezési szintjét, de megelőlegezték a jövőbeni változtatásokat. A törvényhozás ekkor még nem akarta megzavarni a régi jó jog szerinti törvény folyását, csupán javítani akart annak hatékonyságán. Ezért rendelkezett úgy a diéta, hogy a törvények további „kijavításáig” a perek fellebbezhetőségét vagy *„felebb nem vihetőségét, s a karok és rendek részéről odaterelt egyéb jogorvoslatokat, s a megyék és szabad királyi városok bíráskodását s bírói hatóságát* […] *mostani állapotukban s az eddig szokásos gyakorlatban hagyják”*. A rendek tehát ismét megerősítették a törvényhatóságok bíráskodási jogosítványait, köztük a büntetőügyek fellebbezhetetlenségének intézményét. Az udvarnak pedig többet ért a kerületi táblák létrehozása és a korrupt ítélőmesteri bíráskodás felszámolása, mint hogy feszegesse a vármegyei törvénykezési hatásköröket. ◆

BALOGH ELEMÉR

Viva crematur!

A LEGHÍRESEBB HAZAI BOSZORKÁNYPER

Szeged, 1728

A boszorkányperek az európai jog- és kultúrtörténet nagyon jellemzőnek mondható, egyszersmind sok tekintetben máig rejtélyes jelenségei voltak. Jogföldrajzilag a nyugat-európai kereszténység országaiban tombolt ez az őrület, időben pedig – bár minden fő motívumot illetően a középkorba nyúlnak vissza – túlnyomórészt a kora újkor évszázadaira estek a perek.

Az áldozatok számáról csak becsléseink vannak, de biztosan százezres a nagyságrend. Annyiban a kereszténység gondolat- és hitvilágából erednek az esetek, hogy a központi vádpont rendre az ördöggel való szabályszerű szövetségre lépés, szerződés volt.

Az alvilág fejedelmével „cimboráló" személyeket, férfiakat és nőket vegyesen, mindig rendes büntetőeljárás keretében vonta felelősségre a hatóság: ezért beszélünk boszorkányperekről s nem csupán boszorkányokkal szembeni fellépésről.

Magyarországon a legnagyobb számban egyszerre elítélt és kivégzett boszorkányok pere Szegeden zajlott. Az elítéltek máglyái 1728. július 23-án lobbantak fel a Tisza partján.

A kollektív fantáziában a boszorkány általában bosszú karmú. vigyorgó, rosszarcú vénasszonyként jelent meg. Az ördögböz hasonlóan ő is felvehet más alakot, de végül akarva-akaratlan mindig visszanyeri eredeti külsejét. A 13–14. századi Európában még nagyjából ugyanannyi nőt állítottak boszorkányként bíróság elé, mint férfit varázslóként. A 14–15. században felerősödött a boszorkányok üldözése. 1451 és 1500 között már tízszer annyi boszorkányt állítottak bíróság elé, mint varázslót. A legtöbb máglya azonban a 16. és a 17. században lángolt fel Európában. Magyarországra kissé megkésve érkezett a boszorkányüldözés legintenzívebb szakasza.

„De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat" – olvassuk Kálmán királyunk híres törvényében, amelynek értelmezése máig sem mentes bizonyos félreértésektől. Erre a *striga* szó ad alkalmat, amelyet a legtöbb szótár egyszerűen boszorkányként értelmez. A valóság ezzel szemben az, hogy a középkor nagyon gazdag képzelete a túlvilág negatív szereplőire egy sor kifejezést (*saga, venefica, striga* etc.) alakított ki. Az egykorú magyar latinitás ezekből leegyszerűsítve leggyakrabban tényleg a striga szót használta, amelynek magyar megfelelőjeként sommásan az egyébként ótörök eredetű boszorkány kifejezés terjedt el. A Kálmán királyunk idézett törvényhelyében egyszerűen csak boszorkánynak fordított striga eredetileg és közelebbről nem is ember, hanem olyan éjjel röpködő lény volt, aki az ördöggel paráználkodott.

Kik a boszorkányok?

Germán uralkodók már a 7–8. században tiltották ilyen tévhit miatt emberek büntetését, és ehhez a gondolati fonálhoz kapcsolódott Kálmán is. Szó sincs tehát arról, hogy a középkorban „épeszű" ember kételkedett volna olyan emberek létezésében, akik képesek és hajlandók az ördöggel kapcsolatra lépni, vele együttműködni. Ez az álláspont nem műveltség kérdése volt, a dolog éppen fordítva állt: eretneknek számított, aki ezt tagadta. A rontó hajlamú és képességű embereket ellenben az ősi magyar szokásrend is üldözte; forrásaink őket a *maleficus* és a *veneficus* kifejezésekkel illetik, és az újkori magyar boszorkányüldözések is tartalmukban leginkább az efféle „foglalkozású" egyének ellen irányultak, kiegészülve persze egy sor új vádponttal.

A szoros, jogtörténeti értelemben vett boszorkányperek vádlottjai tehát olyan személyek voltak, akiknek cselekedetei arra utaltak, hogy szerződést kötöttek az ördöggel. A szerződés (*pactum*) lényeges elem, mert világosan mutatja a egyébként gyökeresen irracionális vádak mentén lefolytatott eljárások kínosan „jogszerű" karakterét. Már ez is a latin Európa egyik jogtörténeti karakterisztikuma, hiszen egyetlen más nagy vallás eszmeiségét sem hatotta át olyan mélyen a – római – jog a maga racionalitásával, mint a nyugati kereszténységét (*ecclesia vivit lege Romana*). Talán meglepő, de igaz: az ortodox Kelet-, Délkelet-Európában nem voltak a nyugatihoz fogható boszorkányperek. Szépirodalmi hivatkozásként elég Wass Albert remekművére utalni: a főhős, Nuca boszorkányosan szép havasi leány volt, aki egyszerre látta a múltat és a jövőt, ha az emberek szeme közé nézett. Nem happy end volt a sorsa…

Boszorkányok éjszakai tivornyája. Francisco Goya festménye, 1798. A 18. században szerte Európában efféle elképzelések éltek a boszorkányszombatról

Vallásos világkép és a jogforrások

A boszorkányság a maga sajátos minőségében kontinensünkön középkori eredetű. Elválaszthatatlan kapcsolatban állt azzal a vallásos világszemlélettel, amelyben az immanencia és a transzcendencia – ma így mondanánk – virtuális egységet alkotott. Úgy képzelték, hogy ha a gondviselő Istennel és szentjeivel valóságos kapcsolat létesíthető, akkor ugyanez a helyzet a Gonosszal is. Fel kell azonban figyelnünk arra a tényre, hogy a markánsan vallásos világnézetű középkorban szinte elenyészően kevés máglya tüze lobbant fel boszorkányok alatt az újkori számhoz viszonyítva. Valóban, a boszorkányüldözések „virágkora" a 16–18. század. Csak a felvilágosodás erőteljes térhódítása volt képes visszaszorítani a helyenként majdnem fékezhetetlen boszorkányüldözést. Módszeres és kimerítő, tudományos igényű válasz mindmáig nem született erre a történelmi jelenségre.

A magyarországi joggyakorlat számára irányadó, boszorkányságot érintő jogforrások egytől egyig idegen eredetűek vagy indíttatásúak voltak. Középkori jogunk autonóm módon fejlődött: csak azt, annyit és oly módon vett át külföldről, amit és amennyit az élet szükségessé vagy kívánatossá tett. Hazai viszonyaink között a kiemelkedően legfontosabb idegen jog, a római-kánoni jog kizárólag az egyházi bíróságokon nyert alkalmazást, de ez a magasan fejlett ókori jogintézményekre épülő jogrendszer a boszorkányságról alig tartalmazott valamit. Csak a középkor végén, VIII. Ince pápa buzdítására elkészített *Boszorkánypöröly (Malleus maleficarum)* foglalta össze az egyház részéről egységes szemléleti és módszertani rendszerben a boszorkányok elleni fellépés jogi rendjét (1484). A világi jog büntetőtörvényei azután nagyrészt ennek nyomán alakították szabályaikat.

Kimondható, hogy az egykorú magyar jogérzéktől idegen volt az a kíméletlen és módszeres, jogi köntösbe bújtatott boszorkányüldözés, amely Európa nyugati felében tombolt. A legújabb forráskiadványok világos bizonyítékát adják annak, miként hódított tért országunkban a német ajkú városokon kezdve az osztrák-német jog, amelynek egyik újkori kulcstényállása éppen a boszorkányság (*Hexerei, Zauberei*) volt.

A bűnösség vélelmének talaján álló *Inquisitionsprozeß* során hideg fejjel folytatták eljárások ezreit olyan vádlottakkal szemben, akiknek cselekménye anyagi jogilag irracionális volt, eljárásjogilag azonban cinikusan teljes komolyságot színlelve bonyolították le a pert, és a tortúra alkalmazásával látványos eredményeket értek el. A 17. század leghíresebb német jogtudósa, egyben bírája, a lipcsei Benedikt Carpzov (1595–1666) személyéhez a kortársak mintegy 20 ezer halálos ítéletet kapcsoltak, melyek zömében boszorkányok ellen születtek.

Ebből az elképesztő számból a modern német tudomány mintegy 300 esetet lát igazolva, de ez is nagyon magas. Mindezzel szemben a magyarországi boszorkányperek legfeltűnőbb formai, statisztikai jellemzője, hogy a boszorkányperek száma Európa nyugati felével összehasonlítva sokkal kisebb, és aránylag kevés a halálos ítélet: a perek döntő többsége felmentéssel vagy enyhe büntetéssel zárult. Az üldözések nálunk oly tömegesek és pusztítók sosem voltak, mint külföldön. A legtöbb áldozatot követelő éppen a szegedi volt, ahol egyszerre 13 elítéltet égettek el, de mi ez a toulouse-i (400) és a carcassoni (200) számokhoz képest?! Két németországi példa: Bambergben 1624–1630 között 900 boszorkányper folyt, Hallstadtban 1617. augusztus 16. és 1618. február 7. között 102 per indult: szerencsére nem mind végződött halálos ítélettel…

A magyarországi joghelyzet

Hazánkban 1880. szeptember 1-jéig nem volt hatályos, a bűntetteket és szankcióikat a teljesség igényével szabályozó büntetőtörvény. A joggyakorlat azonban az újkor dinamikus világában mind nehezebben volt meg ennek hiányában, ezért kénytelen-kelletlen idegen jogforrásokat is alkalmazott. Ennek egyébként jogforrástani szempontból nem volt különösebb akadálya, mert a történeti alkotmány kodifikálatlan rendszerében a jogalkalmazó olyan jogforráshoz nyúlhatott, amit alkalmasnak talált az adott ügy eldöntésére. A régi, jól ismert és beváltnak tekintett szokásjogi normák (ezek voltak a legfontosabbak) mellett a bíró saját bölcsessége is komoly kútfőnek számított, de kétségtelen, hogy az elérhető, szisztematikusan megalkotott külhoni büntetőkódexeket és magánosok munkáit is gyakran forgatták bíráink.

A szegedi boszorkányperek szempontjából a legfontosabb ilyen jogforrás a lipcsei „vérbíró" *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635) című műve és a hozzá szervesen kapcsolódó *Peinlicher sächsischer Inquisitions- und Achtprozeß* (1638), amelyek szerzőjük halála után 120 évvel is irányadóak voltak német jogterületeken. A másik, szintén alkalmazott idegen jogforrás az osztrák *Ferdinandea*, a magyar *Corpus Juris* függelékében akkor már szereplő *Praxis criminalis* volt.

Nem hagyható említés nélkül, hogy éppen az ominózus szegedi boszorkánypöröket nem sokkal megelőzően Nagyszombat város szenátora, az egyetem jogtanára már elkészített egy büntetőtörvény-javaslatot, amelyet az országgyűlés le is tárgyalt, de végül nem cikkelyezett be. A szakirodalomban Bencsik-féle javaslatként ismert latin nyelvű operátum (1712) jól sikerült ötvözete volt a középkori magyar jognak és a fentebb említett, osztrák eredetű *Praxis criminalis* rendelkezéseinek.

Nem kizárt, hogy Szegeden is ismerhették ezt a megfeneklett törvényjavaslatot. Lássuk, miként határozta meg a boszorkányság tényállását:

> *„Aki az ördöggel szerződést köt, tükör vagy más eszköz útján beszélget, nevét annak könyvébe beíratja, vagy a szent ostyát babonás célra használja, tűzhalállal lakoljon, ha nem is ártott senkinek. Ha az ördöggel csak hallgatólagosan szerződött, de embernek vagy állatnak megrontás, ráolvasás stb. útján ártott vagy főbenjáró bűncselekmény végrehajtására ilyen ördöggel cimborálót használt fel, kard által haljon meg. Ha pedig az illető nem érintkezett, nem szerződött az ördöggel, se nem ártott senkinek, csak babonás beszédek és tárgyak révén gyógyít, talál meg tolvajt stb., szabadságvesztéssel sújtsák, de visszaesés esetén a körülményekhez képest esetleg fejvesztéssel is. A tűzhalál előzetes lefejezéssel enyhíthető.”*

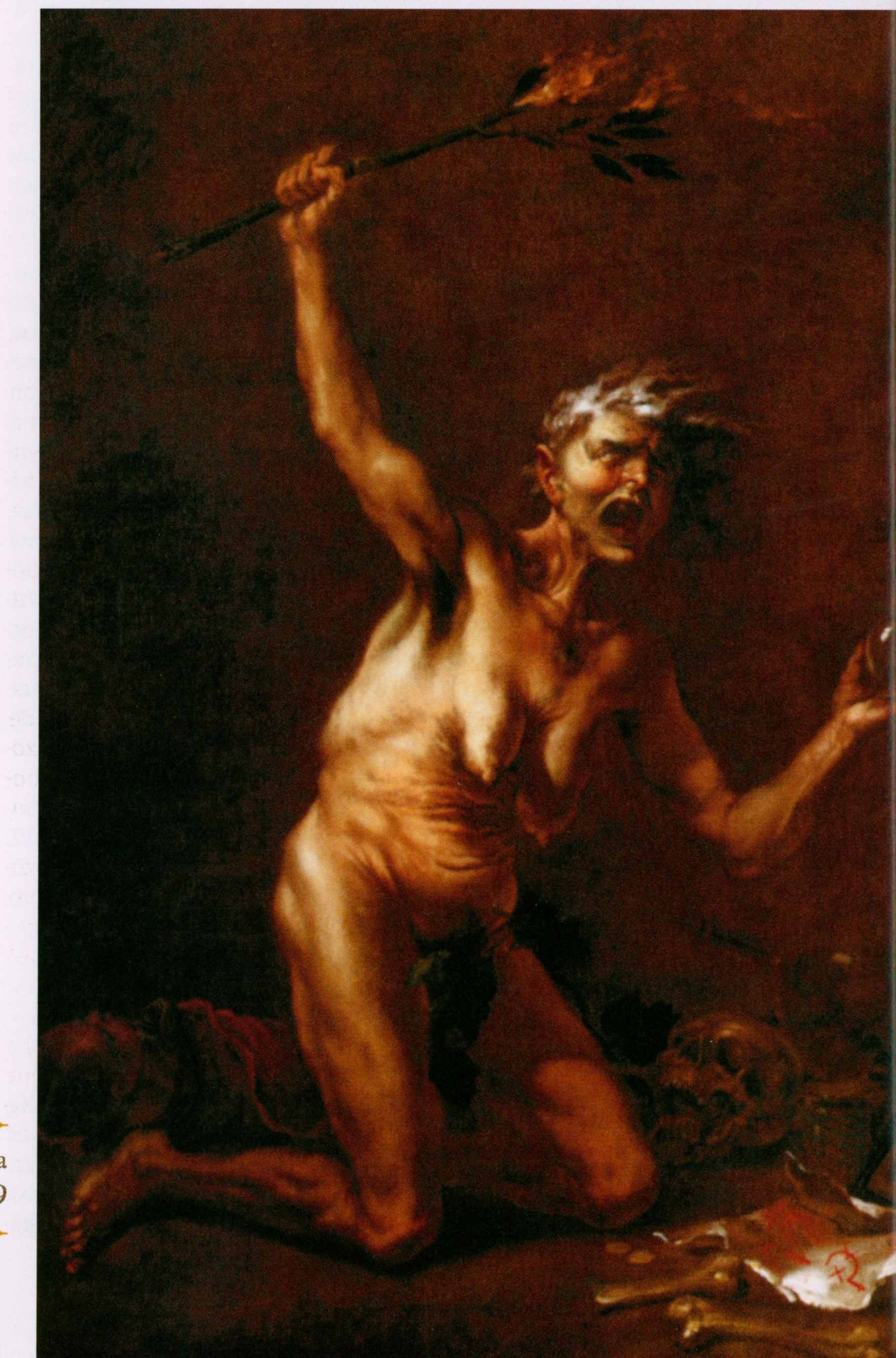
Akár innen, akár a *Praxis criminalis*ból vagy Carpzov hasonló témájú munkájából merítettek a szegedi inkvizítorok, a per szerkezete oly hasonló és a szöveghűség olyan nagy, hogy félreérthetetlenül a német–osztrák jog Európában egyik legkeletibb gyakorlati megnyilvánulását kell benne látnunk.

A „PÖR”

A nevezetes szegedi boszorkányper eljárási rendje teljesen megfelelt a német indíttatású nyomozó eljárásnak, tartalmilag pedig azt az ősrégi magyar közfelfogást fejezte ki, amely a titokzatos erők birtokában lévő, ártó személyeket rettegte és üldözte. A „befogások” és kínvallatások 1726-ban indultak, amikor Podhradszky főbíró Pozsonyban tartózkodott, az országgyűlésen, ezért Müller bíró helyettesítette, a nagy per első szakasza azonban 1728 júniusában kezdődött. Az eljárást legrészletesebben leíró klasszikus várostörténetíró, Reizner megemlíti, hogy 1728-ban a korábbi aszályos évek után még sivárabb esztendő köszöntött be. Éhínség fenyegetett.

Ilyenkor a közhangulat bűnbakot keres, legalább burkolt magyarázatot kell találni. Az istencsapásnak tekintett nélkülözéseket sokan az emberek valóstól való elfordulásával magyarázták, és hamar elterjedt az a nézet, hogy az ördöggel cimborálók mesterkedései lehetnek a háttérben. A szegedi boszorkányper legáltalánosabb és valószínűleg legfontosabb társadalom-lélektani okát ebben kell megjelölni.

Híre ment, hogy a csapás nem Istentől, hanem az ördögtől ered. Szóbeszéd indult az oltáriszentséget kiköpő vagy babonás célra felhasználó személyekről. Effajta szentségtörés hírébe került Dancsóné Hisen Borbála, Végné Koncz Sára, Katona Ferenc etc. Különösen Kökényné Nagy Anna és Szanda Kata boszorkánysága vert gyökeret aköztudatban, mert őket Makóról két évvel korábban emiatt már kiseprűzték. Az egymással kapcsolatba hozható személyekből hamar összeállt a vádlotti kör. „Megtalálták” a társaság főnökét és a boszorkányhad tisztségviselőit is: volt kapitány, hadnagy, strázsamester, zászlótartó, dobos, trombitás. Így került a képbe Rósa Dániel, a város hajdani bírája, akkor már 82 éves öregember. Német mintára alkalmazták az egykori istenítéletet, a vízpróbát az Alsó-Tisza-parton. Három öregasszony nyomban vízbe fulladt, akiket ily módon ártatlannak tekintettek, ám ez számukra kevés vigaszt jelenthetett.

Életelixírt készítő boszorka Salvator Rosa festményén, 1649

A boszorkányszombat egykorú ábrázolása

A kihallgatás/(kín)vallatás során feltett kérdések részint a német mintát követték (eszerint a boszorkányok szervezetbe tömörülnek, tisztségviselőket választanak, az ördöggel kötött szövetség jeléül pecsét kerül a boszorkányok testére, az ördöggel fajtalankodnak etc.), részint a magyar őshitben is honos rontó szándék és tudomány körülményeit tudakolták. A szegedi perek bábái, javasasszonyai is leggyakrabban növényi eredetű gyógyszerekkel orvosoltak vagy éppen rontottak. A vallomásokban sűrűn előforduló fürdők és kenőcsök állandó komponensei is ilyen anyagok voltak. A perből az is kiderült, hogy Rósa Dániel volt a titkos kenőcsök fő forgalmazója.

A végítélet 18 személyt érintett, akik közül három a börtönben vesztette életét (az ő halálukat a bíróság a főbűnős, Rósa Dániel nyakába varrta). Az 1728. június 26-án meghozott kíméletlen ítélet *(viva cremetur)* nyomán közel egy hónap múlva, július 23-án a valószínűleg az áldozatokról elnevezett Boszorkányszigeten lobbant fel az a három máglya, amelyen a 12 elítéltet (6 férfi és 6 nő) elégették. A 40. esztendejében járó Légrádiné Malmos Katalinnak előbb fejét vették, és csak teste került társai közé a máglyára. Végné Koncz Sára megégetését elhalasztották, mivel gyermeket várt. Őt és Bogadusnét 1729. március 7-én égették el, de előbb nekik is fejüket vették. A legszomorúbb véget ért magyarországi boszorkánypörnek tehát összesen és bizonyíthatóan legalább 21 áldozata volt.

A felkorbácsolt népindulatnak olyan embereket vetettek oda, akik két kivétellel idősek, egy kivétellel mind a társadalom lumpen rétegéhez tartoztak, s akik közül sokan nem is helybeliek voltak. A Rósa házaspár rikítóan kilógott a sorból; itt érvként hozható föl a társadalmi irigység, de az a szempont sem egészen elhanyagolható, amit Bálint Sándor említ. Eszerint Rósa Dániel kapcsolatot tarthatott a Rákóczi-emigrációval. Rósának tehát nemcsak mint vagyonos embernek, hanem talán politikai előélete miatt is sok haragosa lehetett a bírói tanácsban is, amit bizonyít, hogy hajlott kora dacára többen kívánták kínvallatásának elrendelését.

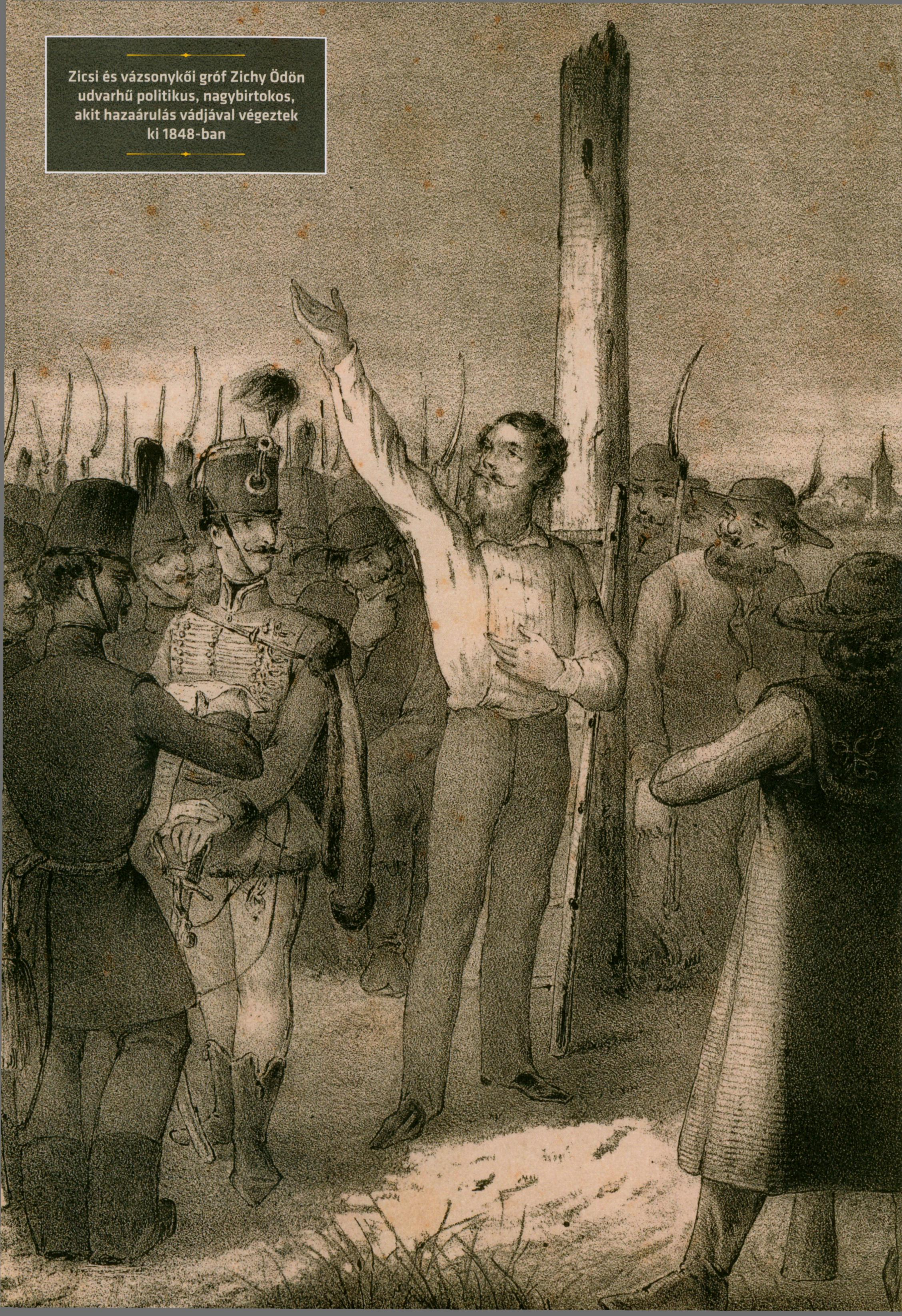
Tanulságos a szegedi pör utóélete is. A város a perek iratait a Titkos Levéltárba helyeztette. Történt, hogy 1830-ban Miskolczy István, Babarczy Csongrád megyei alispán és egyben Szeged királyi biztosának írnoka és titkára Szeged történetének tanulmányozása céljából a boszorkánypörök iratait (is) kikérte a tanácstól. A kérelmezőt azonban elutasították, mondván, az iratok *„az emberi nemzetnek gyalázatjára szolgálnának, Tiszti Főügyész Úrnak erántok az a kívánsága, hogy ezek Városunk hírének kímélése végett közönségessé ne tétessenek”*.

A nagy szegedi boszorkányper, mely valójában perek éveken át tartó sorozata volt, az európai boszorkányperek sorában már későinek számított, ezért bizonyos nemzetközi érdeklődést is kiváltott. A 18. század nagy szellemi felfrissülése, a felvilágosodás eszmevilága egyszer s mindenkorra véget vetett ennek a középkori eredetű, a jogi eljárásrend köntösébe csomagolt hisztériának. ◆

OLVASTA MÁR?

RUBICON 2012/1. KÜLÖNSZÁM

Zicsi és vázsonykői gróf Zichy Ödön udvarhű politikus, nagybirtokos, akit hazaárulás vádjával végeztek ki 1848-ban

STIPTA ISTVÁN

Bírósági szervezet és ítélkezés 1848–1849-ben Magyarországon

Az 1848-as áprilisi törvények új alapokra helyezték az állami hatalom mindhárom ágát. A törvényhozás területén népképviseleti rendszert alakítottak ki, a végrehajtó hatalom középpontjába a felelős minisztériumot állították.

Az utolsó rendi országgyűlés e két hatalmi szférában olyan sikeres volt, hogy az ekkor kialakított állami intézmények meghatározó jellegzetességeiket 1949-ig megtartották.

A nagy változások időszakában egyedül az igazságszolgáltatás átfogó reformja maradt el. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy 1848–1849-ben miért késett a törvénykezés rendszerének polgári átalakítása, továbbá hogy a tárgybeli részrendelkezések milyen külső körülmények hatására születtek, mennyiben változtatták meg a korábbi rendi bírósági szervezetet és jogszolgáltatási gyakorlatot.

Az 1848–1849-es hazai bírósági szervezeti reformok korhoz kötöttek voltak, történetüket három szakaszra oszthatjuk. Az első időszak (jogi forradalom) az áprilisi törvények elfogadásától azok életbe léptetéséig tartott. A második – lényegében rendkívüli állapotot jelentő – periódus az ítélkezés területén is a szervezett önvédelem időszaka volt. A bírósági szervezet harmadik történeti szakaszát a Szemere-kormány megalakulásától a szabadságharc bukásáig számíthatjuk.

Bírósági reformok a jogi forradalom időszakában

Az első periódusban a bírósági rendszert sajátos ellentmondások jellemezték. Az áprilisi törvények a bírósági szervezet terén nem eredményeztek döntő változást. A régi ítélőfórumok (a Királyi Tábla, a Hétszemélyes Tábla és a vármegyei törvényszékek) megszakítás nélkül működtek tovább. Egyelőre nem változott meg személyi összetételük és természetesen ítélkezési szemléletük sem. A felsőbíróságok az évekkel korábban megkezdett jogvitákat a rendi korszakbeli szabályok szerint tárgyalták. Az 1848. évi III. tc. 27. §-a a jogi stabilitás érdekében még azt is rögzítette, hogy *„a törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállásukban, s a törvény további rendeletéig eddigi szerkezetükben fenntartandók”.* A rendi korszakban választott bírák elmozdíthatatlanságáról is törvényi rendelkezés (1848. évi XXIX. tc. 29. §) született.

A központi bíráskodás irányítása területén is csupán annyi változás történt, amennyi az államszervezeti reformokból feltétlenül következett. A Kúria felügyeletét – a megszüntetett kancellária helyett – az igazságügyi minisztériumra bízták (1848. évi III. tc.). Az uniót kimondó törvény (1848. évi VII. tc.) az erdélyi jogvitás ügyeket a Kúria hatáskörébe vonta, és bírói joghatóságát az úrbéri viták végső fokon történő elbírálására (1848. évi X. tc.) is kiterjesztette. A sajtótörvény (1848. évi XVIII. tc.) a legfőbb hazai bíróságot a sajtóügyekben eljáró esküdtszékek felettes fórumává nyilvánította. A nádori törvényszék megszűnésével a Kúria lett a Jászkun kerület ügyeinek fellebbezési bírósága (1848. évi XXVIII. tc.). Az országgyűlésről hozott döntés (1848. évi IV. tc.) értelmében a Királyi Tábla a törvényhozási időszakban is bíráskodhatott, tehát – ahogyan a reformkorban – ezután is folyamatosan működő ítélőfórum maradt.

Az áprilisi törvények nem számolták fel a vármegyék igazságszolgáltatási autonómiáját, sőt – az átmeneti helyzet miatt – újabb hatásköröket állapítottak meg számukra. Az úriszékek azonnali hatályú megszüntetésével a sommás perek a szolgabírák, míg a büntető- és egyéb polgári ügyek a vár-

megyei törvényszékek elé kerültek (1848. évi IX. tc. 4. §). A földesúri felügyelet alatt álló hatósági épületeket (tömlöcöket) az 1848. évi XI. tc. 4. §-a alapján szintén a vármegyék vették át. Az összesítési és elkülönítési pereket az 1848. évi X. tc. az alispánok elé utalta; e fórum feladata lett az ilyen tárgyú felsőbírósági ítéletek végrehajtása is. A korábban a földesúri hatóságok elé tartozó árvaügyek is a vármegyékhez kerültek. A vármegyei igazságszolgáltatás szervezetében sem történt döntő változás. A politikai, a közigazgatási és a bírói ügyek területi szintű elkülönítésére 1848 első törvénykezési periódusában még nem került sor.

Az áprilisi törvények nyomán azonban e szakaszban fontos szerepet ellátó új jogintézmények is születtek. Mindenekelőtt az 1848. évi III. tc. 32. §-ával bevezetett miniszteri felelősséget kell említenünk. A miniszterek felelősségre vonását már nem a rendes bíróságok hatáskörébe utalták, hanem a törvényhozás által választott testületekre bízták. A megoldás lényegében azonos volt azzal, amit Szemere Bertalan 1843-ban az országgyűlés alsótábláján javasolt. Eszerint a miniszterek vád alá helyezése az alsótábla hatásköre volt, míg a büntetést az országgyűlés által választott bíróság szabta ki.

A bírósági szervezet terén a sajtóesküdtszékek felállítása alapvető változást eredményezett. Az erről szóló 1848. évi XVIII. tc. II. fejezete a sajtóesküdtszékek szervezetének kialakítását az igazságügyi miniszter rendelkezési körébe utalta. Deák Ferenc 1848. április 29-én adta ki sajtóesküdtszéki rendeletét, amelynek 13–15. §-ai szabályozták a büntetést kiszabó bíróságok szervezetét. A rendelet szellemiségében és részletszabályaiban egyaránt az 1843. évi javaslatot követte. A bíróságokat törvényhatóságonként szervezték meg, az esküdtképességet az országgyűlési választásoknál alkalmazott cenzusokhoz hasonló feltételekhez kötötték. A magyar sajtóesküdtszéki rendszer európai összehasonlításban is haladó volt. Ez volt hazánk első olyan igazságszolgáltatási szervezete, melynek a szóbeliségre, a közvetlenségre, a kötelező védelemre és az ügyfélegyenlőségre épülő perrendtartása volt. Nem ismerte a rendi különbségeket, garantálta a vádlott eljárási jogait, biztosította a perbeli nyilvánosságot. Az esküdtek kiválasztásában a kontinensen legszűkebbre szorította a kormány befolyását.

A jogi forradalom alatt megszűnt a magánföldesúri bíráskodás, felszámolták az úriszékeket (1848. évi XI. tc.). A földesurak hatáskörébe tartozó kisebb polgári perek a szolgabírói székhez, a jelentősebb polgári és büntetőügyek a megyei törvényszékekhez kerültek. A volt úrbéri viszonyokból eredő vitákat a közigazgatási szervek helyett ezt követően már bíróságok döntötték el. A rendi korszak különbíróságai ugyan még nem szűntek meg, de az 1848. évi XXII. tc. 31. §-a megtiltotta a nemzeti őrsereg tagjainak testi büntetéssel való fenyítését. Az áprilisi törvények viszont nem oldották fel az osztrák katonai büntetőjog hatályát. A sorkatonákra változatlanul az osztrák császári hadijogot kellett alkalmazni.

Szemere Bertalan belügyminiszter

A szervezett önvédelem bírósági rendszere

Az új rendszer azonban rövidesen önvédelemre kényszerült. Az áprilisi törvények végrehajtását az ország déli részén egyre nyíltabban tagadták meg. Báró Perényi Zsigmond belügyminiszterhez küldött jelentése szerint 1848 júniusában már Erdély is kormányozhatatlan állapotban volt. A Székelyföldön *„mindenki háborog mindenki ellen”*, az egykori jobbágyok fellázadtak volt uraik ellen. A tömeges elégedetlenség visszaszorításához a kormánynak meglehetősen kevés büntetőjogi eszköz állt rendelkezésére. A hatályos törvények közül egyedül az 1723. évi IX. tc. kínált rendteremtő célú tételes jogi megoldást. Az osztrák–magyar közjogi viszony jogi védelmét garantáló törvény fejvesztéssel és vagyonelkobzással büntette azokat, akik *„nyíltan a szentkorona, királyi felség és ország közállománya ellen támadnak s ellenszegülnek”*. A törvény 5. §-a azokat is büntetni rendelte, akik *„az ország belső állományának feldúlására vagy felzavarására akármiféle embereket behoznak és felfogadnak”*.

Az 1848 nyarán támadt rendbontások azonban más természetűek voltak. Ezekre nem lehetett alkalmazni a rendes bíráskodás normáit, hiszen tömeges méretűek voltak és gyors intézkedéseket igényeltek. A hűtlenség fent említett esetei egyébként is a Királyi Tábla hatáskörébe tartoztak, így ezekben az ügyekben hatékony és a megváltozott korszellemmel egyező ítélkezésre nem lehetett számítani.

A nemzetiségi és parasztmozgalmakkal szemben az új kormány nem kerülhette el a rendkívüli bíráskodás bevezetését. Ilyen különleges esetre szóló eljárási lehetőség a magyar hagyományos jogrend szerint csak a statárium volt. Igaz, a korábbi rögtönítélő bíróságok az útonállók, a rablók, a gyilkosok, a haramiák és a gyújtogatók fölött ítélkeztek. A közrendet 1848 nyarán azonban nem a köznapi bűnözők, hanem az elégedetlen társadalmi csoportok veszélyeztették. Szemere Bertalan belügyminiszter a statáriális bíróságok hatáskörének fokozatos kiterjesztésére kényszerült.

Az 1848. június 12-i, a nádor jóváhagyásával kiadott miniszteri rendelet a rögtönítélő bíróság hatáskörét *„az ország békéjének s a törvényes közrendnek erőszakos kitörésekkel kísért lázadás, lázítás, lázadásra bujtogatás s annak következtébeni gyilkosságok, rablások és gyújtogatások eseteire”* állapította meg. Hamarosan kiderült azonban, hogy a délvidéki polgári bíróságok nem teljesítik kötelezettségüket. Szemere ezért 1848. július 19-én újabb rendeletet adott ki. A délvidéki harcokat hadiállapotnak tekintette és a statáriális jogkört a hadbíróságokra ruházta át. Szemere ezt a nehéz lépést azzal indokolta, hogy nem voltak olyan civilek, akik vállalták volna a statáriális bíróságban való részvételt vagy a nehezen meghozott ítéletek végrehajtását.

A rendelet a korábbi szabályoknál pontosabban írta körül azokat a cselekményeket, amelyek a katonai bíróságok elé tartoztak. A bíróságok tagjai katonák vagy nemzetőrök voltak. A rendelet megszüntette azt a korábbi gyakorlatot, amely lehetővé tette a halálbüntetés alól mentesülő vádlott ügyének áttételét a Királyi Táblához. A rendelkezés nem volt hatékony, mert csupán a vádlott tettenérése vagy az üldözés közbeni kézre kerítés esetén tett lehetővé büntetőjogi szankciót. A hadi ítélőszékek ráadásul – magyar szabályok hiányában – az osztrák hadijog normái szerint ítélkeztek.

Ebben a helyzetben természetes módon merült fel egy egész országra kiterjedő hatályú vésztörvényszék létrehozásának igénye. A képviselőház 1848. július 24-én napirendre is vette az ostromállapot bevezetéséről szóló képviselői indítványt. A kérdésben szenvedélyes vita alakult ki. Palóczy László szigorú törvény meghozatala mellett érvelt. *„Hozzunk egy törvényt* – mondta –, *mely a hazát a lehető legnagyobb veszélyben is megtartja.”* Tőle eltérően Szemere Bertalan – Deákkal egyezően – nem kívánt a kormánynak diktátori

A legkonzervatívabb államhatalmi ág

A bíráskodás a legkonzervatívabb államhatalmi ág, hiszen a társadalom által igényelt jogbiztonság minden történelmi időszakban a jogszolgáltató szervezet stabilitását követelte. Az igazság kiszolgálása hazánkban évszázados szokások, országos és helyi elvek szerint zajlott. Az ítélkezés szervezete a rendi társadalom rendkívül tagolt értékrendjét, a közösségek együttélési szokásait követte, ezért törvényi szintű megváltoztatása, országos egységesítése a hagyományos érték- és életrend drasztikus átalakítását jelentette volna. Az állam ítélkezési tevékenysége egyébként is távolabb állt a politikától, a köznapi konfliktusok bírói feloldása, az igazságtételi szervezet folyamatos működése a mindenkori hatalmi elit és a jogkereső polgárok közös érdeke volt. 1848 reformerei is azon az állásponton voltak, hogy először az alapvető társadalmi és államszervezeti reformokat kell életbe léptetni, és csak ezt követően lehet a korszellemmel egyező jogszolgáltatást bevezetni.

A polgári jellegű átalakítás élére álló (javarészt jogi végzettségű) reformpolitikusok jól ismerték az igazság kiszolgálásához fűződő közösségi érdekeket. Az ókori rómaiakkal együtt ők is vallották, hogy az igazság az állam fundamentuma, a társadalmi béke megteremtése az állam egyik legfontosabb célja és át nem hárítható feladata. Tisztában voltak azzal is, hogy a hosszan tartó reformkori időszak projektumait, mindenekelőtt az 1843–44-es országgyűlés által kidolgozott javaslatokat rövidesen érvényesíteni kell. A polgári időszak hazai nyitányán az is egyértelművé vált, hogy a szükséges reformok megvalósítására esélyt kínál a történelem 1848 tavaszán.

A hazaárulás haditörvényszék elé tartozó esetei

1 | Ellenséggel való cimborálás

2 | Az ellenség számára történt segítségnyújtás, kémkedés

3 | Az ellenség felhívásainak szándékos terjesztése

4 | Az ellenséges csapatmozdulatokról szóló jelentés elmulasztása a községi bírák és elöljárók részéről

5 | Az országgyűlés, a kormány, a magyar hatóságok elleni lázítás, álhírek terjesztése

6 | A honvédek, polgári lakosok vagy fegyverek kiszolgáltatása az ellenség részére

7 | Az ellenségtől hivatal, megbízás elfogadása és az abban való működés

8 | A haza és az alkotmány elleni fegyveres harc

hatalmat biztosítani. Magyarországon – sokkal nagyobb belső veszély ellenére – nem alakult ki a franciára emlékeztető forradalmi bíráskodás.

A katonai események hatására az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. október 16-i utasításával felfüggesztette a civil bíróságok működését, és – a népfelkelés sikerének biztosítása érdekében – kiterjesztette a haditörvényszék hatáskörét a népfelkeléssel szemben tanúsított engedetlenségre is. Az utasítás a katonai és polgári biztosok, valamint a községi elöljárók számára katonai törvények szerinti statáriális jogkört biztosított. A katonai biztosok sorra terjesztették ki a haditörvényszék hatáskörét a felügyeletükre bízott területekre. Szemere Bertalan – Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosaként – 1849. január 16-i rendeletében nyolc pontban sorolta fel a hazaárulás haditörvényszék elé tartozó eseteit.

A Honvédelmi Bizottmány számára azonban idővel egyértelművé vált, hogy az osztrák jogot alkalmazó és többségében egykori osztrák tisztek által irányított hadbíróságok nem láthatják el a magyarországi szervezett önvédelem jogi feladatát. E felismerés nyomán született meg az 1849. február 13-i vésztörvény.

A törvény alapján létrehozott fórumok rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróságok voltak. Tagjaikat a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki, szervezetük a megyei bírósági rendszertől független volt. Polgári és katonai tagokból álltak, azonos eljárás szerint bírálták el a katonai és civil személyek politikai cselekményeit. A bíróságok felügyeletét az igazságügyi minisztérium látta el. A rendkívüli bíróságok egyik változata a főhadsereggel együtt mozgó vegyes bíróság, a tábori vésztörvényszék volt. Fontos szerepet töltött be a pesti vészbíróság.

Az 1849. február 13-i vésztörvény jogtörténeti szempontból is rendkívül fontos dokumentum. Bár a meghozatala napjára utaló cím a francia forradalom hasonló tárgyú törvényét idézi, mégsem a radikális terror jogalkotási terméke volt. Tartalma nagy részben az 1843. évi liberális javaslatra és a jogrend alapvető elveit tiszteletben tartó 1848. júliusi tervezetre épült. Polgári elvek nyomán szabályozta újra az államellenes bűncselekmények körét, védte az átalakulás addigi törvényi eredményeit. Érvényesítette a törvény előtti egyenlőség elvét, s a büntetendő magatartásokat mindenki számára érthetően fogalmazta meg.

Eljárásjogi rendelkezései a közvetlenség, a szóbeliség és a nyilvánosság elvét követték. A vádlott érdekében lehetővé tette a tárgyalás felfüggesztését. A tanúktól nem követelt esküt, tiltotta az erőszak alkalmazását. Paradox módon a rendkívüli helyzet, nemzetünk önvédelmi igénye teremtette meg a polgári kor első korszerű hazai büntetőjogi normáját.

A vésztörvényszékek ítéleteinek teljes levéltári anyagát Sarlós Béla dolgozta fel. Adatai szerint 1849 márciusától június végéig az ország egész területén 18 vészbíróság működött. A bíróságok összesen 367 vádlott ügyében hoztak ítéletet. A halálos ítéletek száma 122 volt, 107 esetben felmentés történt, 138 vádlott ügyét pedig rendes bíróságokhoz tették át. A halálra ítéltek döntő többsége (108) idegen nemzetiségű volt. A bíróságok zöme (12) Erdélyben és Délvidéken működött.

Kossuth már a vésztörvény meghozatalának másnapján utasította Szemerét, hogy állítson fel vésztörvényszéket Miskolcon. Foglyokat is küldött, akiket hazaárulásért kellett volna megbüntetni. Szemere azonban nem adott ki rendelkezést a bíróság megszervezésére. Bízott abban, hogy a katonai helyzet megváltozása esetén vissza lehet térni az alkotmányos bíráskodáshoz.

Palóczy László, a Kegyelmi Szék elnöke

A konszolidáló bírósági reformok

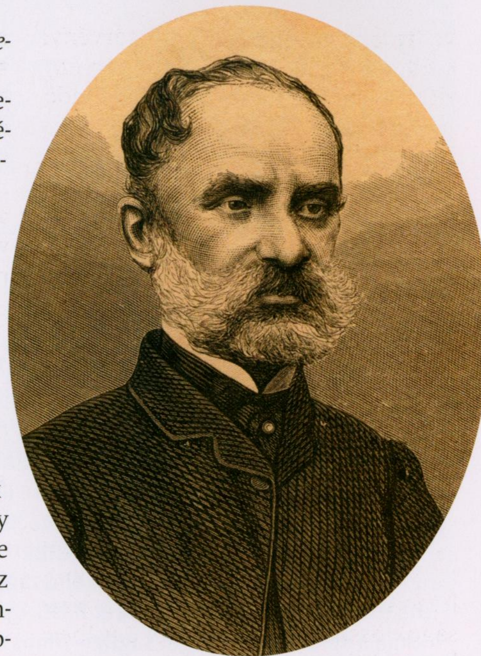
A vésztörvény alkalmazása során 1849 májusában érdekes kérdés merült fel. A Nagykállóban működő bíróság egy konkrét ügyben az Országos Honvédelmi Bizottmány állásfoglalását kérte a törvény visszaható hatályával kapcsolatban. A Honvédelmi Bizottmány a *Közlöny* 1849. április 14-i számában az 5635. számú állásfoglalásában nyilvánosságra hozta, hogy *„mindazon honárulási váddal terhelt egyének, kik a vésztörvény meghozatala óta fogattak el, habár tetteik a törvény keletkeztét megelőző időre esnének is, ezen rögtönítélő bíróság eljárása alá tartoznak, s ép ezért a törvényszéknek nem a tény mikori elkövetése, hanem a befogás idejét kell mindig szem előtt tartani".*

Elvi súlya miatt a kérdés a képviselőház elé került. Az 1849. május 3-i ülésen Nagy Károly igazságügyi osztályfőnök terjesztett elő egy javaslatot, amely törvényesíteni kívánta a Honvédelmi Bizottmány egyedi állásfoglalását. Az előterjesztés szenvedélyes vitát váltott ki. Ez volt az első eset, amikor a magyar törvényhozás a *nullum crimen sine lege* elvéről, ezen belül a visszamenőleges hatály kérdéséről érdemi vitát folytatott. A képviselőházban 17 képviselő fejtette ki álláspontját. A javaslatot támadók hangsúlyozták, hogy minden törvény csak az életbe léptetés utáni esetekre vonatkozhat (Szász Károly). Mások az ország, a képviselőház becsületét, „rendíthetetlen részrehajlását" fontosabbnak tartották, mint az elrettentést (Besze János).

Csertán Sándor szerint *„forradalmunk fő erénye az, hogy szelídséggel és az igazság erejével győzünk",* ezt az erkölcsi fölényt nem szabad a törvény indokolatlanul szigorú alkalmazásával kockáztatni. Zeyk József szerint a vésztörvény meghozatalának legfőbb célja a gyors büntetés, így célszerűtlen azt régebben elkövetett bűncselekményekre alkalmazni. Lónyai Gábor abból indult ki, hogy a rögtönítélő bíráskodás célja az állam elleni cselekmények megelőzése, a jövőbeli bűntényektől történő elrettentés. A visszamenőlegesen alkalmazott törvényekkel egyetlen cselekményt sem lehet elhárítani. Mészáros Lázár a humanitás nevében tiltakozott az előterjesztés ellen.

A többség azonban a visszamenőleges hatály mellett szavazott. A legnyomósabb érv az volt, hogy a legsúlyosabb bűnöket minden esetben meg kell torolni. A rendes bíróságok eltávolodtak a forradalom céljaitól, így döntésük alá adni az elkövetőket azok felmentésével lenne azonos. Vukovics Sebő azzal érvelt, hogy a *nullum crimen sine lege* elve az anyagi büntetőjogra vonatkozik, az eljárási jogra nem érvényes.

A Szemere-kormány idején az eltérő ítélkezési gyakorlat irányítására 1849 júniusában a hazaárulást elbíráló új bíróságokat egy országos központi vésztörvényszékbe vonták össze. A központi vésztörvényszék országos hatáskört gyakorolt, szervezetileg az igazságügyi minisztérium alá került. Bíráinak többsége a megszüntetett pesti vésztörvényszéktől került át. Vukovics Sebő igazságügyi miniszter elvi meggyőződéssel szervezte a központi bíróságot. Megnövelte a bírák és ügyészek létszámát, két tanácsba osztotta be a bírákat. Nyilvántartást vezettetett a folyamatban lévő ügyekről, ezek tárgyalásáról gondoskodni kívánt. A vádemelés jogát kivette az ügyészek kezéből, s a minisztériumon belül egy „álladalmi ügyészi" osztályt hozott létre.

Vukovics Sebő igazságügyi miniszter

Szemere Bertalan miniszterelnök és Görgei Artúr hadügyminiszter azonban személyes ügyének tekintette a rendkívüli bíráskodás felszámolását. 1849. június 2-án Görgei kezdeményezte a tábori vészbíróság megszüntetését, majd a június 8-án tartott minisztertanács Szemere javaslatára határozta el a vésztörvényszékek megszüntetését. Helyettük egy pesti központú országos politikai vegyes bíróság felállításáról döntöttek.

A viszonyok átmeneti normalizálódása után a hagyományos bíróságok is tovább működhettek. A Királyi Kúria azonban nem követte a kormány elképzeléseit, ezért Vukovics Sebő igazságügyi miniszter már 1849. május 26-án javasolta Kossuth Lajos kormányzóelnöknek a felsőbíróság teljes átalakítását. Kossuth ennek megfelelően elrendelte a Hétszemélyes Tábla, a Királyi Tábla és a Váltófeltörvényszék megszüntetését, valamint olyan felsőbíróságok felállítását, amelyek a *Függetlenségi nyilatkozat* szellemében bíráskodnak. Az átalakított Hétszemélyes Főtörvényszék fellebbezési bíróságként működött; a Királyi Tábla helyébe állított Országos Törvényszék az előbbi hatáskörében járt el. A bíróságok tagjai egyenlővé váltak, „jogban és kötelességben" nem különböztek egymástól. Az elképzelés szerint ameddig az esküdtszék büntetőügyekben is ítélkezik, az Országos Törvényszéken egy olyan elkülönített osztályt kell alakítani, amely csak bűnügyekben dönthet. A szabadságharc államának ekkor megfogalmazott terve szerint a Hétszemélyes Törvényszéken egy váltóosztály létesül, és megszűnik az úrbéri perek külön elbírálása.

Megszüntették a nádori bíróságot, a Tárnoki Széket és a Személynöki Széket, s a hozzájuk tartozó ügyeket az Országos Törvényszék hatályába utalták. A kor szellemével egyező intézkedésként megszűnt az elsőfokú bíróságok személyi illetékessége terén korábban fennálló rendi különbség: a városok területén lakó nemesek is a városi bíróságok alá tartoztak.

A magyar törvényhozás kísérletet tett a hadijog és a katonai törvényszéki rendszer átalakítására is. Az erre vonatkozó szabályozást az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848 júliusában adta ki. Súlyosabb vagy ismételten előforduló katonai fegyelmi vétség esetén a nemzetőri zászlóalj becsület-, illetve esküdtszéke járt el. A 21 tagú testület elnöke csak a század kötelékébe tartozó tiszt lehetett. Az 1848. november 25-i hadügyminiszteri rendelet elvi éllel szögezte le, hogy a magyar hadsereg törvénykezési ügyeit ezután kizárólag magyar bíróságok intézhetik. Ezzel egy időben egy királyi katonai feltörvényszék felállítását rendelték el. A kormány Debrecenbe költözésével a katonai jog szerint hozott ítéletek fellebbezési fóruma a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya lett.

A szabadságharc kormánya visszatért a törvényesség területére. Vukovics Sebő igazságügyi miniszter – Szemere Bertalan miniszterelnök instrukcióinak megfelelően – megszüntette a testi büntetéseket, elrendelte a tárgyalások teljes nyilvánosságát, és eltörölte a fellebbezési jog gyakorlásánál addig fennálló rendi különbségeket. A büntetőjogi reformok kidolgozói és a szabadságharc irányítói a végveszély napjaiban is példát mutattak a polgári jogállam, a korszerű bírósági rendszer későbbi hazai építőinek. ◆

ANTAL TAMÁS

Az esküdtbíráskodás Magyarországon

Az esküdtszék a kiegyezéskor nem volt teljesen hagyományok nélküli a magyar jogban, mivel az 1848. évi XVIII. tc. – az első sajtótörvény – már létrehozta a sajtóesküdtszékeket, amelyek szervezését és eljárását Deák Ferenc rendeletileg szabályozta is az év áprilisában. Azonban ez a jury akkor elméleti lehetőség volt csupán, hiszen a hamarosan kezdődő szabadságharc az esküdtszéki bíráskodást szinte teljességgel meghiúsította. Így az 1867-ben Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter által átvett forma tartalommal való megtöltése a dualizmus évtizedeire maradt. Kezdetben a sajtóperekben a volt kerületi táblák székhelyein alakult ún. vegyes bíróságok, majd később külön jogkörrel felruházott törvényszékek jártak el 1900-ig. A sajtóvétségi büntetőeljárás regulációja a korszak elején igazságügy-miniszteri rendeletekben történt, míg később a *Bűnvádi perrendtartás* és annak egyik végrehajtási törvénye szólt az esküdtszék előtti főtárgyalásról, illetve az esküdti szolgálat adminisztratív hátteréről.

A sajtóesküdtszék

A Magyar Országgyűlésben az 1867. március 12-én házhatározattá emelt igazságügy-miniszteri előterjesztésben jelent meg először az a gondolat, hogy – az 1848. évi sajtótörvénnyel bevezetett sajtóvétségi eljárást a kiegyezéssel megváltoztatott közjogi viszonyokhoz igazítva – az esküdtszékeket nem minden törvényhatóságban, hanem csupán a kerületi táblák székhelyein (Debrecen, Kőszeg, Eperjes, Nagyszombat) és Pesten kellene működtetni. Az esküdtszéki eljárást szabályozó, Horvát Boldizsár jegyezte új „alaprendeletet" 1867. május 17-én hirdették ki: ezzel létrejött egy provizórikusnak szánt, ám 1900-ig alkalmazott különleges jogszabály, amely az első „kodifikált" büntető-eljárásjogi „rendtartás" volt Magyarországon. Ez elsősorban a Deák-féle tervezeten alapult, de szükségképp eltért néhány vonásában: például elhagyta a vádesküdtszéket, megváltoztatta a szavazati arányokat (8-ról 7-re csökkentette a bűnösség megállapításához szükséges vótumokat), mellőzte a kötelező védelmet, ugyanakkor mégsem volt a kormány önkényének teret engedő eszköz a sajtó felett.

Az 1867. májusi rendelet azonban nem bizonyult elegendőnek. Mivel 1848-ban csupán egyetlen ismert eljárást tartottak (Pozsonyban), a szabályozás hiányosságai sem világlottak elő, a kiegyezés utáni években azonban ezek hamar megmutatkoztak. Ezután az igazságügy-miniszterek rendezték, árnyalták az egyes intézményeket: 1867 júliusától sorra jelentek meg a pótrendeletek. E jogalkotási megoldás kellően rugalmasnak bizonyult az anomáliák megszüntetésére. Számos probléma merült fel a nyomozati feladatokat teljesítő vizsgálóbírák s a vizsgálat eredményét értékelő közvádlók jogainak gyakorlása, továbbá a magán- és a közvádló eljárásjogi helyzetének pontosítása, szerepük tisztázása körül. Szó volt a kiegészítésekben a büntetés végrehajtásának intézményi szabályozásáról is: e klauzulákat leginkább 1868-ban alkották meg. A szoros értelemben vett esküdtszéki eljárást e korrekciók érintetlenül hagyták, csupán a bírói tanács jogi helyzetének részletezése látszott szükségesnek.

Az első öt év átmeneti megoldásai után 1872-től külön miniszteri rendelet határozta meg azon kiemelt hatáskörű törvényszékeket, amelyek kebelében esküdtszék is működött, 1893-tól pedig az újonnan megszervezett királyi ítélőtáblák székhelyein és a fővárosban funkcionáltak a magyar juryk. Az 1867–68. évi szabályozás hatálya Erdélyre nem terjedt ki, ezért ott csak az 1871. május 14-én kiadott két jogforrás teremtette meg a számon kérhető sajtószabadságot; az első rendelet az esküdtszék bevezetéséről, a második az erdélyi sajtóesküdtszékek működéséről szólt. A bíróság székhelyéül Marosvásárhelyt jelölték ki.

A sajtóvétségek elbírálása Magyarországon igencsak kaleidoszkopikus képet mutatott a századfordulóig: ugyanis a Királyhágón túli területeken az 1852. évi osztrák sajtórendtartás volt hatályban esküdtszékkel, Fiumében ugyanez esküdtszék nélkül, a Határőrvidéken az 1862. évi osztrák sajtórendtartás, az ország többi részében pedig az 1867-ben vagy az 1871-ben kibocsátott magyar igazságügy-miniszteri rendeletek voltak irányadók.

A kiterjesztett hatáskörű esküdtszék

A laikus bíráskodás beemelése jelentette az egyik neuralgikus kérdést a magyar *Bűnvádi perrendtartás* elhúzódó kodifikációja során, ami bár 1872-ben kezdetét vette, mégis csak a 19. század legvégén (1896. évi XXXIII. tc.) jutott nyugvópontra. Az első három tervezet még nem számolt az esküdtszékkel, a negyedikbe azonban Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter jóvoltából – aki a jury egyik hazai zászlóvivője volt – végül bekerült mint a bíróság előtti főtárgyalás egyik formája. A reformer miniszter utóda, Erdély Sándor 1897-ben nyújtott be külön az esküdtszék szervezéséről szóló javaslatot a képviselőházban, mivel a perrendtartás csupán a szoros értelemben vett eljárásjogi kérdésekkel foglalkozott. Az így megalkotott 1897. évi XXXIII. törvénycikket augusztus 28-án hirdették ki. A továbbiakban a 3300/1898. számú bel- és igazságügy-miniszteri rendelet intézkedett e szervezeti (szervezési) jellegű törvény végrehajtásáról. 1900. január 1-jétől 65 városban működött esküdtszék Magyarországon.

Az esküdtek alaplajstromát elkészítő összeíró bizottságot minden évben április végéig kellett megszervezniük Budapest kerületi választmányainak, a törvényhatósági joggal bíró városok törvényhatósági bizottságainak, Fiume kerülete képviselő-testületének, valamint a rendezett tanácsú városok és a községek képviselő-testületeinek. A bizottságokban minden székesfővárosi és törvényhatósági jogú városi kerületből két-két, a községekből pedig egy-egy küldött vett részt. A bizottságokat a kerületi elöljáró, a polgármester, illetve a községi bíró vezette.

Az összeírók az esküdtképes férfiak lakásán való megjelenéssel vagy a nyomtatványok kiküldésével és későbbi beszedésével végezték az adatok gyűjtését a névjegyzék elkészítéséhez. A cenzusrendszer életkori, nemi, vagyoni és/vagy értelmiségi kritériumokon alapult. Az így létrejött alaplajstromokat közzé kellett tenni, hogy az esküdtképességgel bíró férfiak azokat megtekinthessék és szükség esetén a kiegészítésüket kérjék. Azután a bizottságok megszerkesztették a végleges alaplajstromokat (őslajstromokat) – amelyekben minden esküdtképes, a szolgálatból ki nem zárt személyt fel kellett tüntetni –, majd szeptember 1-jéig elküldték azokat az illetékes törvényszék elnökének.

Az éves ún. szolgálati lajstromok összeállításához az e célra kiválogatott esküdtek névjegyzékét október végéig terjesztették fel a törvényszékhez. A törvényhatósági bizottságok tagjaiból és a rendes bírákból álló „szelektálóbizottságok" az el nem intézett felszólalások felett is határoztak, ezt követően készítették el kiválasztás útján az alaplajstromokból az évi szolgálati lajstromokat, azaz egy-egy fő- és helyettes jegyzéket. Az ülésszakonkénti tényleges szolgálati névsort pedig sorshúzással ebből állapították meg. Az esküdti kötelesség teljesítéséért jutalom nem járt, a mulasztó esküdtet viszont bírsággal sújtották. Az esküdtbíróság elnökét minden év decemberének elején jelölte ki a területileg illetékes ítélőtábla elnöke többnyire a törvényszéki bírák köréből.

Az új esküdtszékek már nemcsak sajtóvétségekben, hanem az 1878. évi büntető törvénykönyv *(„Csemegi-kódex")* alapján több, súlyosnak minősülő bűntett elbírálásában működtek közre. A perrendtartást életbe léptető 1897. évi XXXIV. tc. sorolta fel azon eseteket, amikor az esküdtszéki főtárgyalás kötelező volt (a lista jobbára állam és közbiztonság, élet és testi épség, illetve vagyon elleni deliktumokat tartalmazott).

Az említett jogszabályok töretlenül igen rövid ideig lehettek hatályban: a reformjukra 1914-ben került sor. Ám ezt az ország nagyobb részében már nem tudták végrehajtani, mivel a világháború kitörését követő hónapokban a magyar kormány egyre több törvényszék területén függesztette fel a laikus bíráskodást, míg végül az csak a hadműveletektől egyelőre távol eső, belső államterületen működött 1918-ig. Bár az esküdtszéket az „őszirózsás forradalom" után proklamált köztársaság fenn kívánta tartani, annak aktiválására többé nem került sor. Európa-szerte általában háttérbe szorult a törvénykezés e formája a világégés után, nálunk pedig egyenesen megszűnt: a kiterjesztett hatáskörrel csupán kevesebb mint két évtized jutott neki.

A laikus bíráskodás korabeli megítélése

A széles körű esküdtbíráskodást nagy várakozás előzte meg, amit vegyes értékelések követtek: a kortársak közül az elméleti jogászok pozitívan, a gyakorló jogászok kritikusan nyilatkoztak a magyar jury intézményéről.

Még az esküdtszéki reform életbe léptetése előtt panaszkodott Finkey Ferenc arra, hogy *„a jury 30 éves fennállása daczára sem tudott nálunk valami nagy népszerűséghez jutni, s még ma is a nagyközönség előtt meglehetősen idegen intézményként tűnik fel".* Ennek okát abban látta, hogy az esküdtszékek hatáskörét szűkre szabták, és az országban akkor még (1898) csak tizenegy városban működtek. A sajtóesküdtszéket inkább politikai, mint jogi intézménynek tartotta.

A perrendtartás hatályba lépését követően (1900) a *Jogtudományi Közlöny* mérsékelten bírálta a szabályozást; a hibákat inkább a rendszer kiforratlanságában és a törvény egyes normáiban, semmint az esküdtekben vélte megtalálni. Az egyik ilyen kritika az volt, hogy a perrendtartás nem engedett kérdést feltenni az enyhítő körülmények iránt, *„s így az esküdt a magas büntetési maximumaink mellett előre megközelítőleg sem lehet tájékozva a kiszabandó büntetés mértéke iránt.* [...] *Az esküdt, megriadva a szigorú közvádtól, inkább felmentésre szavaz, semhogy az ő szavazata folytán a bíróság a maximum és minimum közti széles latitude felhasználásával túl szigorú büntetést szabjon ki."* Máskor a tárgyalás vezetését vagy a kérdések hibás szövegezését találták a téves verdiktek forrásának.

Több irányból érte kifogás az ún. paraszt-esküdtszékeket. Bleuer Samu egy jogászegyleti vitában 1904-ben rámutatott: *„a paraszt ember egy bűneset concise* [tömör] *tényállását elbírálni nem tudja.* [...] *Csak attól az esküdtbíróságtól féltem az igazságot, melynek minden bírája földműves."* Bródy Ernő szavai szerint azonban *„a magyar paraszt okos, józan gondolkodású"* volt, Kármán Elemér pedig azzal érvelt, hogy ha mindenképp jury-re volt szükség, az abba bekerült földművelő általában községi bíró vagy legalábbis tanácsbeli volt már, s így részt vett a közügyek intézésében, az esküdti mivoltát pedig megtisztelőbbnek érezte, mint egy polgár.

Az esküdtszék elleni támadás szakmai tetőpontját Vargha Ferenc koronaügyész-helyettes 1905-ben közzétett cikksorozata jelentette. A jó bírótól három aranytulajdonságot kívánt meg: a jogászi tudást, a kellő pszichikai és logikai képességet s végül azt, hogy az általa hozott ítélet alkalmas legyen a felülvizsgálatra. Ami a laikus elem jogászi tudását illeti, abban már a franciák sem bíztak, ez volt az oka annak, hogy csak a ténykérdés megítélését hagyták az esküdtekre 1791-ben. Ezzel szemben az osztrák és a német modelleket követő perrendtartásunk a tizenkettek hatáskörébe utalta mind a tény-, mind a jogkérdéseket. Vargha a bíráskodásban is a szakszerűséget követelte, szemben azokkal, akik ezt „veszedelmesnek" tartották. Arra a kérdésre, jobbá tette-e az igazságszolgáltatást az esküdtbíráskodás, határozott nemmel felelt. Szerinte a jogban való jártasság, a szakértelem sine qua nonja volt a bíró jellemének, az esküdtek viszont nem tartoztak valódi felelősséggel a határozatukért, hiszen a verdiktet nem indokolták meg.

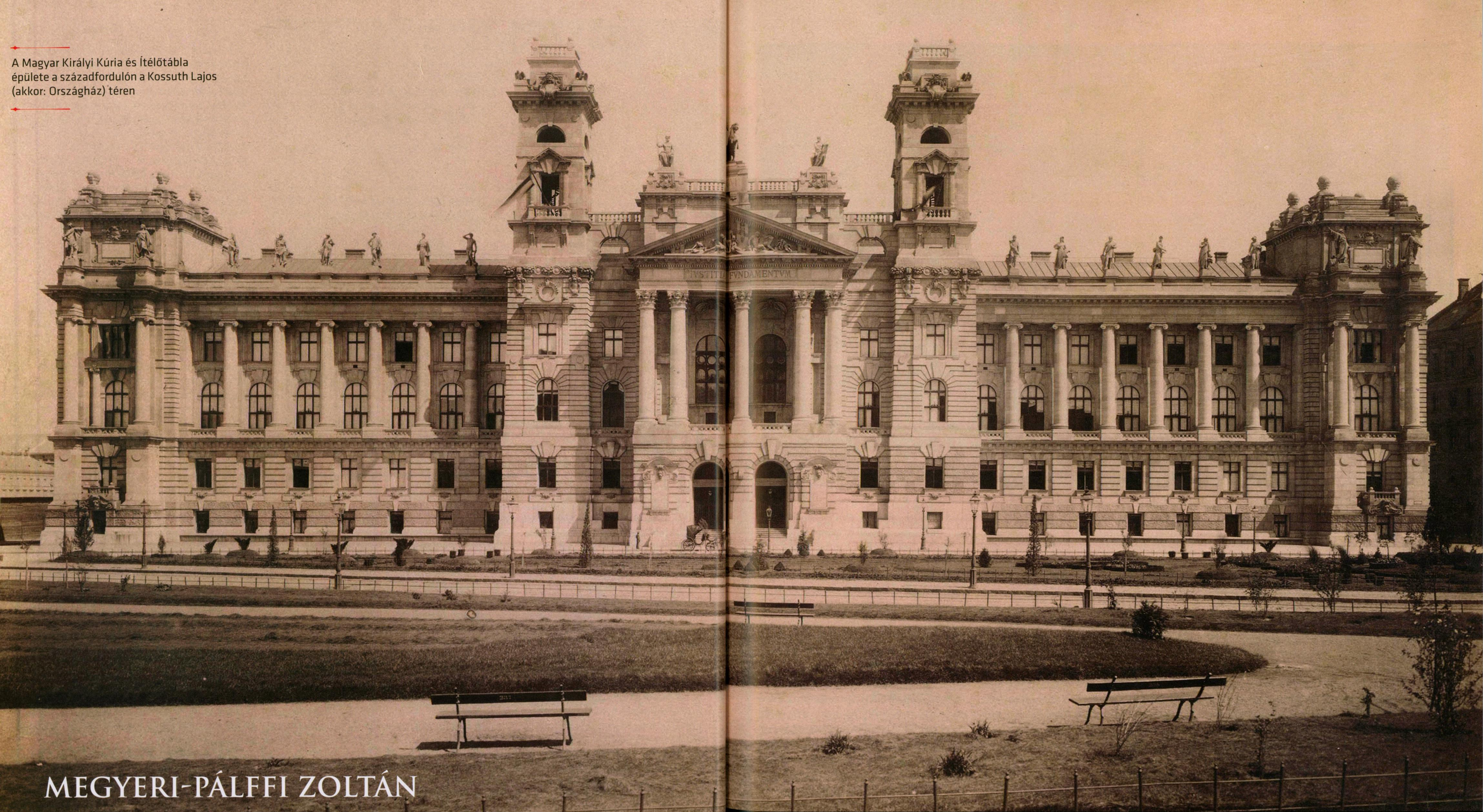
Vargha az ítélethozatal lélektanának vizsgálatával mutatta ki a szakbíróság felsőbbrendűségét. A bizonyítási eljárás alatt az ítélet meghozatalában szerepet játszik a figyelem, az emlékezet s az emlékezet anyagának logikai feldolgozása, aminek külső megjelenési formája a bíróság határozata. A szakbíró az ítéletét a bizonyítékok egybevetésével, mérlegelésével hozza meg, s ezen eljárása az indokolásból ellenőrizhető, amelyet a bíró a posteriori fogalmaz meg. A *„szuggesztibilisebb"* esküdtben viszont minden új benyomás más-más színt kölcsönöz az érzelemnek, így folytonosan változik a lelkülete. Az állandó, „energikusabb" lelkű esküdt verdiktjét sem tartotta értékesebbnek a *„szeszélyes, változékony laikus bíró"* ítéleténél, mivel végül szintén az érzelmei alapján döntött. Erre utalt az intellektuális érzelmek irradiációjának tana is, amely a domináns benyomás eluralkodását hirdeti az érzékelés folyamatában – a törvény szavai helyett. Ezzel ellentétben a hivatásos bírák „sablonszerű" gondolkodását tekintette az igazság megállapítása legerősebb garanciájának. Figyelmeztetett: a védő egy szuggesztív beszéddel nagy hatással lehet a laikusokra, ehhez járul még a személyes érintkezésekből vagy a sajtóból származó befolyás. Arra a következtetésre jutott, hogy a jogkérdések eldöntését laikusokra bízni nem szabadna, de a ténykérdés megoldására sem vélte őket igazán alkalmasnak.

Az esküdtbíráskodást aligha opponálta valaki szellemesebben, mint Baumgarten Izidor a *Jogállam* lapjain (1905). Az esküdtszék behozatalának okát Rousseau tanaiból kiindulva a teljes tájékozatlanságnak és tapasztalatlanságnak a minden hivatással járó egyoldalúság fölé helyezésében jelölte meg. Abból a téves feltevésből indultak ki a felvilágosodás korában, hogy a természet az esküdtet „igazságösztönnel" látta el. Ama kor filozófiai nyelvén az esküdt a büntetőtörvény szenvedőleges, érző és beszélő hangszere, a verdiktje pedig *„a természetnek önként fakadó szózata"* volt. Valójában azonban a jury tagjai *„emberi hangszereken akarnak játszani, ámbár fogalmuk sincs az emberi lélek működésének törvényeiről, és azt hiszik, hogy a művészet technikájának rövid körülírása felér a hangszer kezelésében hosszú évek fáradságos munkájával elsajátított mesteri ügyességgel.* [...] *A művészet* – folytatta Baumgarten – *nem egyéb, mint a természet egy temperamentum érzületében,* [...] *az ítélet* [pedig] *egy esemény az intellectus mérlegén."* Ehhez az észnek kell győzedelmeskednie az érzelmek felett.

Természetesen olyan álláspontok is léteztek, amelyek képviselői a hivatásos bírákat tekintették a büntető törvénykezési bajok fő okának, s megvédték az esküdtszék intézményét. 1903-ban Finkey Ferenc az esküdtszék előnyeként említette a hagyományos fellebbezés kizárása miatt az eljárás gyorsítását, a nagyobb nyilvánosságot, a bíráskodás népszerűsítését s a jogi közfelfogás pozitív alakítását. Nyíltan kimondta: *„az esküdtbíróság ítéletéért a bírói tanács a felelős, s ezért az absurd verdict is részben a bírói tanácsra is árnyat vet."* A szakbírák ellenében ekként érvelt: *„éppen az teremtette meg az esküdtszéket, hogy a hivatalnok-, törvénytudó bíró folytonos törvényalkalmazása a chablonos ítélkezés folytán érzéketlen lett az élet, a társadalmi és egyéni bajok és szenvedések iránt.* [...] *A szakbíróság a legtöbb esetben inhumánus, túl szigorú ítéletért megnyugtatja lelkiismeretét a törvény rideg betűjével.* [...] *Ezt a bürokratizmust, a bírói mindenhatóságot, a rideg betűimádást teszi lehetetlenné az esküdtszék."*

Az esküdtek védelmében Fayer László 1905-ben kifejtette, hogy azon támadás, mely a verdiktek indokolásnélküliségét ostorozta, alaptalan, hiszen mindez az új bizonyítási rendszer, a bizonyítékok szabad mérlegelésének egyik következménye volt. A szakbíróság azonban éppen az ellenkezőjét valósította meg: inkvizitórius (nyomozóelvű) mechanizmust követett. Fayer – a megfelelő esküdt értelmességéből, jellemszilárdságából, higgadtságából és elfogulatlanságából kiindulva – a juryt vélte üdvösebbnek: *„az esküdtszék a szakbíróság kezében tükre és próbája a bizonyítékoknak",* így a laikus elem frissítő szellemet hozott a bíráskodásba – szemben a „fásult" hivatásos bírói felfogással. Üdvözölte a bírói tanács kettéosztottságát azért is, mert a két kollégium kiegyensúlyozta egymást, s így valósággal „egyezményes" fórummá alakult: *„a parlamentarismus is ugyanazon gondolaton alapszik, mint az esküdtszék. Különböző tényezők együttműködése útján jobban intézhetők el az ügyek* [...] *A kölcsönös ellensúlyozás a közös alapgondolat itt is, ott is."*

A Magyar Királyi Kúria és Ítélőtábla épülete a századfordulón a Kossuth Lajos (akkor: Országház) téren

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

BÍRÓSÁGOK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

IGAZSÁGÜGYI PALOTÁK A POLGÁRI KORBAN

A bírósági épület fogalma és léte szorosan összekapcsolódik az igazságszolgáltatás szervezetével, a róluk alkotott képünk pedig csaknem másfél évszázada formálódik. Ezért ha a bíróságokra gondolunk, akkor – mind szervezeti, mind építészeti értelemben – ma is tradicionális tartalmak jelennek meg előttünk, holott napjaink Magyarországa folyamatosan törekszik modernizálni igazságszolgáltatását, s ez igazságügyi épületeink körében is látványosan megjelenik. Mindemellett e hagyományokkal átitatott kép hátterét a Monarchia korának – mondhatni – tömeges igazságügyi építkezései adják, valamint az, hogy az ekkor létesített épületek jelentős részben ma is eredeti funkciójukat őrzik.

Nagyenyed, Királyi Járásbíróság, 1914

Besztercebánya, Deák Ferenc utca (ulica Skuteckého), Törvényszéki Palota (ma Körzeti Bíróság), 1906

A magyarországi bíráskodás – hasonlóan Európa más államaihoz – csak a 19. század második felében „érdemelt ki" saját épületet. Ez az igazságszolgáltatási szervezet fejlődésével áll összefüggésben: az államhatalmi ágakat el kell választani egymástól, s biztosítani kell független működésüket. Ahol ez megvalósult, ott a bíróságokat fokozatosan számukra emelt épületekben helyezték el.

Magyarországon a bíráskodás joga évszázadokon keresztül a királyi és a rendi szerveket illette meg, s ebből következően a törvénykezés helyszíne egybeesett e szervek működésének helyével. Így az uralkodó udvarában, a vármegyeházán, a városházán vagy éppen a földesúr kúriájában egyaránt lefolyhattak eljárások, csakúgy, mint az egyházi épületekben. A legrégebbi megyeházáinkban és városházáinkban ma is láthatók az igazságszolgáltatás nyomai, elsősorban a végrehajtáshoz kapcsolódó helyiségek – tömlöcök, pincebörtönök – maradtak fenn. Szépirodalmi műveink is híven őrzik annak a kornak az emlékeit s mutatják be sajátosságait, amikor a földesúr, a megye vagy a város nemcsak igazgatott, hanem bíráskodott is. Eötvös József, Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán írásai jól visszaadják az önkormányzás jogával bíró rendi kori szervek működésének jellegzetességét, amelynek fontos eleme volt a bíráskodás.

A hatalmi ágak elválasztása és az igazságszolgáltatás reformja

Bár voltak rá törekvések korábban is, csak az 1867-es kiegyezést követően kerülhetett sor a hatalmi ágak – a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás – elválasztására Magyarországon. Az önálló bírósági épületek megjelenése is ehhez a korszakhoz kötődik, a kiegyezést követően kisebb-nagyobb lépésekben megreformált struktúra megkövetelte az újonnan létrehozott igazságügyi szervek korszerű elhelyezését, amihez az államnak megfelelő épületeket kellett biztosítania.

A bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvénycikk 1. §-a alapján elválasztották egymástól a közigazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységeket. A kormányzat megkezdte e területek szervezeti rendezését a megfelelő törvénytervezetek beterjesztésével. A közigazgatás s mellette az igazságszolgáltatás szervezeti kodifikációja egyszerre indult, a bírósági rendszer reformja valamivel később valósult meg. Ennek a folyamatnak fontos eleme volt az ún. elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkek megalkotása. Ezek alapján álltak fel és kezdték meg működésüket 1872. január 1-jével a királyi járásbíróságok és törvényszékek. Ezekkel – s az 1868-os rendelkezések értelmében már működő királyi ítélőtáblákkal és a Kúriával együtt – négyszintű bírósági szervezet jött létre a Magyar Királyságban.

A bíróságok székhelyeinek végleges kijelölésével 102 törvényszéken és 360 járásbíróságon indult el az ítélkezési tevékenység. A következő években e számok változtak, a törvényszékeké csökkent, a járásbíróságoké nőtt. Az így létrejött dualizmus kori bírósági szervezet általános hatáskörű, elsőfokú ügydöntő fórumai a törvényszékek lettek, s mellettük – a struktúra alapegységeként – a járásbíróságok jártak el, amelyek a kisebb vagyoni értékű polgári pereket és a csekélyebb súlyú büntetőpereket bírálták el. A következő évtizedekben szervezeti reformok sora (1876, 1881, 1890, 1897, 1912) révén megszilárdult a hierarchikus rendben, helyhez kötötten és állandó jelleggel működő ún. rendes bíróságok – királyi járásbíróságok, törvényszékek, ítélőtáblák, Kúria – rendszere.

A bíróságok elhelyezése

A szervezet alapjait jelentő elsőfolyamodású bíróságok 1872. január 1-jei indulásukkor még többnyire elődszerveik épületében kezdték meg munkájukat. Ez azt jelentette, hogy igazgatási épületek, községházák, városházák, megyeházák vagy éppenséggel szolgabírói hivatalok helyiségeiben folyt az igazságszolgáltatás. A bírósági szervezetrendszer megszilárdultával – és a kedvezőbb gazdasági helyzetnek köszönhetően is – az 1880-as évektől kezdődően egymás után épültek fel az új bíróságok Magyarország városaiban.

Az 1880–1890-es évtizedben elsősorban törvényszéki épületeket emeltek. Ennek praktikus okai lehettek, hiszen ahol törvényszék működött, ott járásbíróság is, s ezekhez telekkönyvi hatóság kapcsolódott. Mindemellett az 1871-es szervezeti törvény a törvényhatóságoktól a bíróságokhoz rendelte áttenni a börtönöket. Ettől kezdve az újonnan emelt törvényszéki épületek szerves része lett a büntetés-végrehajtási szárny. 1874-től pedig az egész börtönügy legfőbb irányítója az igazságügyi tárca lett, ennek megfelelően az igazságügy részeként épültek az új országos büntetés-végrehajtási intézetek is (pl. a szegedi [1884], a soproni [1886], a budapesti Gyűjtő [1896]). Ezek a funkciók komplex kialakítást követeltek meg, amit nagyméretű – és a feladatot méltón reprezentáló –, ún. igazságügyi paloták biztosítottak. Ezen paloták mellett megjelentek a kisebb méretű járásbírósági épületek is, amelyek elsősorban a századfordulót követő évtizedekben épültek fel a magyar városokban, meghatározva azok településképét.

Nemcsak a szervezet felépítésétől, hanem a peres eljárás jellegétől is nagyban függ az igazságügyi épületek kialakítása, hiszen egy épület megalkotásánál a funkció mindenkor meghatározó jelentőségű. A magyarországi négyszintű igazságszolgáltatási szervezet elvileg négyféle bírósági épülettípus kialakítását követelte volna, azonban a célszerűség megkívánta, hogy a különböző funkciók ugyanazon épületben kapjanak helyet, mint az igazságügyi palotákban. Az így kialakított komplex épületek azoknak a kívánalmaknak is eleget tettek, amelyek a polgári társadalmak kialakulásával merültek fel a jogrendszerrel szemben. Ezeknek megfelelően a bírák függetlensége, a szóbeliség, a nyilvánosság és a közvetlenség alapelve, valamint a laikusok részvétele a (büntető)eljárásban felváltotta az írásbeli és titkos eljárást. Míg ez utóbbi számára tökéletesen megfelelt egy kis terem, addig a szóbeli és nyilvános peres eljárások nagy teret igényeltek.

A sokfajta feladat és szempont speciális térigényt támasztott az igazságügyi építészettel szemben. Alapvető elvárás volt a komplexitás, amely a funkcióból következett. Egy igazságügyi palota jellemzően alsófokú és fellebbviteli bíróságokat is magába foglalt. Ez azt jelentette, hogy egyazon épületben helyezkedett el a járásbíróság és a törvényszék, valamint az ezek mellett működő ügyészi szervek, illetve a büntetés-végrehajtás intézményei, sőt a telekkönyvi hatóságok is.

Máramarossziget, Királyi Törvényszék (tervező: Wágner Gyula)

Praktikus szempontok alapján helyezték el ezeket a szerveket az épületen belül, figyelemmel az eljárás és a működés sajátosságaira. A nagy ügyfélforgalmú szervek a várakozás céljára is használt széles folyosóikkal rendszerint a földszintre kerültek, így a járásbíróság – hiszen ez volt az a fórum, ahol a legtöbb ügy elindult –, valamint a telekkönyvi hivatal. Sokszor ugyanitt kaptak helyet a vizsgálóbíró helyiségei is. Az emeleteken jellemzően az elnökség, a törvényszéki helyiségek, a segédhivatalok, az ügyészségi helyiségcsoportok nyertek elhelyezést. A nagy nyilvánosságot vonzó büntető-, illetve esküdtszéki tárgyalások terme mindig kiemelt helyet kapott az igazságügyi palotákban. Ehhez a tárgyalóteremhez a főbejárathoz kapcsolódó előcsarnokból induló díszlépcső vezetett fel, s a terem a legreprezentatívabb helyisége volt az épületnek.

Egyfajta jogtörténeti lenyomat egy-egy ilyen esküdtszéki terem a bíróságainkon, ugyanis amikor ezek az épületek elkészültek, eljárási rendszerünknek még része volt az esküdtszéki bíráskodás. A tizenkét laikus, valamint a három bíró alkotta tanácsból felépülő fórum – és az előttük tárgyalt, rendszerint nagyobb hallgatóságot vonzó ügy – nemcsak nagyobb teret igényelt, hanem kiegészítő helyiségeket is. Így az esküdtszéki terem mellett elvonulószobákat alakítottak ki külön a bírói tanács, illetve az esküdtek számára, de a tanúk, az ügyvédek, a vádlók és vádlottak is a részükre fenntartott külön helyiségekben várakoztak jelenésükre a tárgyalás folyamán.

A büntetés-végrehajtási feladatokat rendszerint „elrejtették", így jellemzően a törvényszéki épületek főszárnya mögött, a hátsó, udvari szárnyban alakították ki az erre szolgáló épületrészeket. Ezek a törvényszéki fogházak egyszerű külsővel, messzemenően a funkciót kiszolgáló jelleggel épültek, rendszerint nagyobb emeletszámmal – tehát kisebb belmagassággal –, mint a bírósági szárnyak. Társas és egyéni zárkák – a hozzájuk tartozó kiszolgálóhelyiségekkel – egyaránt megtalálhatók voltak bennük. A mögöttük lévő, hátsó telekrészen pedig sétálóudvart létesítettek a rabok számára, elzárva őket a (jogkereső) közönségtől.

Kolozsvár, Bocskai tér (Piața Avram Iancu), balra a Honvéd utca (Calea Dorobanților), szemben az Igazságügyi Palota (fent)
Mezőcsát, Királyi Járásbíróság, 1912 (középen)
Makó, Széchenyi tér 7., a Járásbíróság épülete, 1951 (lent)

Az igazságügyi paloták

A Monarchia korában épült igazságügyi épületek – hasonlóan a kor más középületeihez – a historizmus különböző stílusirányzataihoz igazodtak. Mindenekelőtt neoreneszánsz és neobarokk jegyek jelentek meg a törvényszéki paloták homlokzatán, s később – az 1910-es évektől – a magyaros szecesszió formái is helyet kaptak ezeken

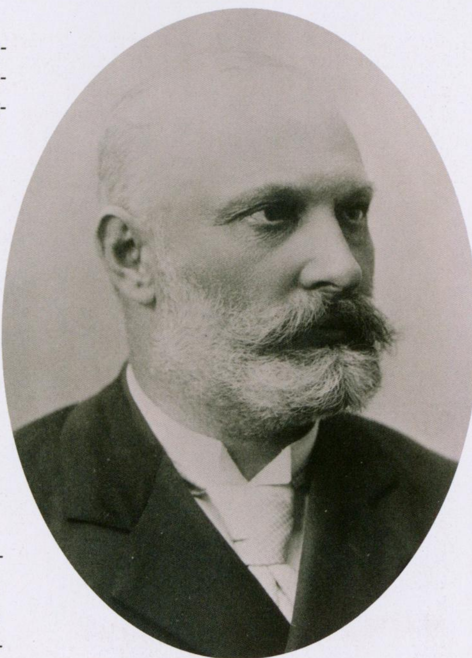
Budapest V., Markó utca 16., ekkor a Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium épülete, 1926

A Magyar Királyi Kúria aulája (jobb oldalon)

Wágner Gyula

Hauszmann Alajos

az épületeken. Ugyanakkor mindvégig egyfajta konzervatív szemlélet jellemezte e komplexumokat az architektúra terén. Ez érthető is, hiszen ezeknek az állam által emelt palotáknak komolynak, tekintélyt parancsolónak illett lenniük, reprezentálva az állam jogszolgáltató hatalmát.

Mindezt a történeti stílusok formakincse megfelelően ki is szolgálta, így a homlokzattagolás, a hangsúlyos lábazati zónák, a díszes emeleti ablakkeretezések, a több emeletet átfogó pilaszterekből álló ún. nagyoszloprend, a hangsúlyos koronázópárkányok és sok esetben a látványos manzárdokkal és kupolákkal hangsúlyozott rizalitok eleganssá tették ezeket az épületeket, amelyek jelentősen meghatározták az adott település városképét.

Ezek a többfunkciós épületek gyakran a városok főterén, központjában vagy olyan helyen épültek fel, amely jó közlekedési kapcsolódásokkal rendelkezett. Nem véletlenül, hiszen az volt a cél, hogy a jogkereső közönség minél könnyebben elérhesse az igazságszolgáltatás épületeit, amelyeket a reprezentatív palotajelleg mellett a feliratok (pl. Törvényház, Kir. Törvényszék), az államcímer plasztikus megjelenése a homlokzat hangsúlyos helyén vagy egy-egy esetben Justitia, az igazság istennőjének szimbóluma is karakteressé és azonosíthatóvá tett.

Az igazságügyi épületek tervezése speciális építészeti ismereteket igényelt, így hamarosan kialakult építészeinknek egy olyan rétege, amelybe a bírósági épületekre szakosodott mesterek tartoztak. Közülük az egyik legfontosabb és legtermékenyebb tervező Wágner Gyula (1851–1937) volt, aki börtön- és törvényszéki épületeiről vált ismertté. A korszak elején az igazságügyi tárca közvetlen megbízása alapján tervezték bíróságokat az építészek, így válhatott például Wágner a minisztérium „házi építészévé”. A századfordulót követően megjelenő építészeti pályázatok révén színesedett a tervezők palettája. Jablonszky Ferenc (1864–1945) az első világháborúig terjedő időszakban elsősorban járásbíróságokat tervezett. De jelentősek Aigner Sándor (1857–1912), Kiss István (1857–1902), Tóásó Pál (1870–1927) bírósági épületei is a korszakból.

Budapest, Nagy Ignác (Koháry) utca–Alkotmány utca sarok, Magyar Királyi Törvényszéki Palota. 1896 (balra) a Törvénykezési Palota Nagy Ignác (Koháry) utcai szárnya, a Budapesti Törvényszéki Fogház folyosói (ma a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet börtöne), 1892 (fent)

A Budapesti Királyi Törvényszék és a Magyar Királyi Kúria épületével Hauszmann Alajos (1847–1926) is beírta a nevét az igazságügyi építészek közé. Az általa tervezett budapesti Igazságügyi Palota nem pusztán a legfelső szintű fórum, a Magyar Királyi Kúria otthona volt, hanem itt kaptak helyet a Budapesti Királyi Ítélőtábla, valamint a Királyi Fő- és Koronaügyészség hivatali helyiségei is. Hauszmann közvetlenül kapta meg a felkérést a tervezésre 1891. november 7-én az igazságügy-minisztertől. Az építkezés 1893 augusztusában kezdődött, s zárókövének letételére 1896. október 20-án került sor a millenniumi ünnepségek keretében. Az épület helyét a parlament közelében, a tér szemközti oldalán jelölték ki, s e különleges helyzetre Hauszmann figyelemmel volt a tervezésnél. Felismerte, hogy az épülő Országház magasba törő kupolája mellett nincs helye egy másik hasonló épületelemnek, ezért inkább a vízszintes párkányokra helyezte a hangsúlyt, s eltérő stílust választott, a *„római barokk-stílust, melyet az arányok és részletek szigorúságának fenntartása mellett az antik szellemben”* alkalmazott.

A századfordulót követően kisebb járásbíróságok is épültek, miután a nagy törvénykezési paloták többsége elkészült. A járásbíróságok székhelyein ezek az épületek hasonló súlyúak voltak, mint a nagyvárosi igazságügyi paloták: a település fontos középületévé váltak, s reprezentálták az állami igazságszolgáltatást. Értelemszerűen volumenük kisebb volt, hiszen egy-egy járásbíróságon csak néhány bíró és a kisegítő személyzet dolgozott, illetve itt is helyet kaptak a telekkönyvi hivatalok és a kis fogházak. Az 1910-es években épült járásbíróságoknál már a szecessziós formavilág is megszokottá vált. Ebben a körben például Jablonszky Ferenc téglaszalagos homlokzati architektúrájú járásbíróságai váltak karakteressé.

A polgári korban felépült magyar bírósági épületek napjainkig jól szolgálják az igazságügyet. Magyarország a dualizmus korában a legkorszerűbb igazságügyi épületekkel büszkélkedhetett, hiszen ezek nemcsak az állami jogszolgáltató hatalmat reprezentálták nívós építészeti kialakításukkal, hanem a korabeli európai tendenciákba illeszkedő eljárási jogi kívánalmaknak is megfeleltek. Az akkor létrejött épületállomány mára igazi kincsévé vált a magyar igazságszolgáltatásnak. ◆

Franz Milfait
berüchtigter Räuber, welcher d. 24.t Dec. 1836. mit „
telst Standrecht, im Weszprimer Comitat, durch
den Strang hingerichtet wurde.

Milfait Ferencz
Híres rabló ki 1836.ik eszt. December 24.én,
Veszprém vármegyében Rögtön törvény
mellett felakasztatott.

TÓTH J. ZOLTÁN

RENDKÍVÜLI BÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON

STATÁRIUM, FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉK, NÉPBÍRÁSKODÁS…

A rögtönbíráskodás olyan büntetőeljárási forma, melynek során a büntetőjogi felelősségre vonás garanciális elemei nem érvényesülnek. Célja a bűncselekmények elharapózásának gyors és hatékony megakadályozása a rend helyreállítása érdekében.

A statárium során a rögtönbíráskodás alá vont deliktumok – rendszerint tetten ért – elkövetőit azonnal bíróság elé állítják, és döntenek arról, hogy a vád tárgyává tett cselekményt elkövették-e. Ha igen, az elrettentés érdekében általában halálra kell, hogy ítéljék és rövid időn belül nyilvánosan ki is végzik őket.

Magyarországon a statárium szokásjogi alapon alakult ki; a 19. században azonban a köztörvényes, a 20. században pedig mind a köztörvényes, mind a politikai jellegű bűncselekmények elkövetőivel szembeni statáriális eljárásokat már törvényi felhatalmazás alapján folytatták le.

Bár a rendkívüli bíráskodás egyik – statáriumon kívüli – formáját jelentő népbíráskodás egészen a múlt század ’60-as éveinek elejéig tartott, a rögtönbíráskodás lehetősége Magyarországon 1957-ben véget ért.

Milfajt Ferkó bakonyi betyár, akit a Veszprém megyei statáriális bíróság 1836. december 24-én kötél általi halálra ítélt s még aznap felakasztatott

Elítélt búcsúja

A rögtönbíráskodás (statárium) fogalmának három jelentése van. Egyrészt azon kivételes állapotot jelenti, amelyben – meghatározott feltételek megléte esetén – rendkívüli rendszabályok alkalmazására kerül sor, illetve rendkívüli jogi szabályozás válik szükségessé; másrészt az ezen állapot során alkalmazandó jogi normák rendszerére; harmadrészt pedig az ezen állapot során speciális szabályok alapján lefolytatott eljárásra utal. A kivételes állapotnak csak egyik megnyilvánulási formája a statárium. Ide sorolandók az egyéb elnevezéssel illetett rendkívüli helyzetek is, amelyeket nem így hívnak ugyan, de a statárium jellemzőivel rendelkeznek (pl. „hadiállapot", „ostromállapot", amennyiben azokban a statáriális büntetőeljárások tulajdonságai érvényesülnek).

A rögtönbíráskodás törvényi szabályozása

A statáriális (rögtönítélő) eljárás vagy „talponálló" per – Erdélyben elterjedt elnevezéssel: „tüsténtes per" – legkorábbi magyarországi előzménye a 17. században kialakult „cirkálás" intézménye volt, amikor is a közrend és közbiztonság megrendülése idején (például rablóbandák fosztogatása esetén vagy háborús években) a vármegyei közgyűlés eseti felhatalmazása alapján az alispán néhány szolgabíróval és esküdttel mint rendkívüli bíróság járta azokat a vidékeket, ahol a bűnözés gyors és hatékony felszámolására égető szükség volt, és faluról falura menve ítélkezett az elfogott gonosztevők felett.

A cirkáló bíróság által kiszabott büntetés rendszerint azonnali akasztásra szólt, mégpedig mindazokban az – akár meglehetősen csekély súlyú – ügyekben, amelyekre a vármegyei közgyűlés által adott hatáskör kiterjedt. Ebből a cirkálásból alakult ki a 18. század második felére a statáriális eljárás, amely ekkor még szokásjogi alapon – de királyi engedéllyel – tette lehetővé egyes elharapózott és veszélyes bűncselekmények elkövetőinek meghatározott területeken való, a rendes szabályoktól eltérő, „rögtönös" felelősségre vonását.

A rögtönbíráskodás első magyar törvényi szabályozása a katonai büntetőjog terén született meg 1808-ban. Ekkor került sor ugyanis a katonai deliktumok kompilációjára – bűncselekmények összeállítására –, s a legsúlyosabb vétségek esetében a statáriális eljárást is lehetővé tették, ha az *„a közbiztonság fönntartása okából"* elkerülhetetlennek látszott. A polgári rögtönbíráskodást ezzel szemben 1813-ig tisztán a szokásjog, azt követően pedig különböző helytartótanácsi rendeletek, illetve királyi leiratok szabályozták.

1813. február 23-án a Magyar Királyi Helytartótanács által 4783. számon közzétett kódex egyebek mellett kimondta, hogy valamely vármegye csak akkor rendelhet el statáriumot, ha erre a nádortól vagy a Helytartótanács elnökétől engedélyt kap. A bűnözés helyzetéről a vármegye háromhavonként be kellett, hogy számoljon a Helytartótanácsnak, amely ez alapján felülvizsgálta az engedély szükségességét, és adott esetben – ha a közbiztonság ezen idő alatt helyreállt – visszavonhatta azt; egyébként a rendkívüli állapot egy év után automatikusan megszűnt, hacsak a vármegye meg nem hosszabbíttatta.

A rendkívüli állapot kihirdetését csak meghatározott bűncselekmények üldözésére lehetett kérni, így rablásra, rablógyilkosságra, útonállással elkövetett fosztogatásra és szándékos gyújtogatásra. Rögtönítélő eljárásnak ezen bűntettek elkövetői közül is csak azokkal szemben lehetett helye, akiket vagy tetten értek, vagy elfogatásuk során a letartóztatással szemben fegyveresen ellenálltak. Az eljárásnak a letartóztatástól számított három napon belül meg kellett indulnia és a statáriális tárgyalás megnyitásától számított 24 óra alatt be kellett fejeződnie, ellenkező esetben az ügyet át kellett tenni a rendes bírósághoz.

A statáriális bíróság öt tagból állt, s csak kétfajta ítéletet hozhatott: a vádlottat vagy halálra ítélte (ehhez egyhangú döntés szükségeltetett), vagy felmentette. A halálos ítélet meghozatalát követően legfeljebb három órán belül a kivégzést végre kellett hajtani, és a holttestet három napig az akasztófán kellett hagyni „elrettentő példaadás" végett, ezt követően pedig az akasztófa mellett kellett elföldelni. 1846. május 19-én ezt a szabályzatot megerősítették, bár néhány apróbb kiegészítést és módosítást eszközöltek benne, így például az ítéletet az összeülő statáriális bíróságnak nem 24 óra, hanem 3 nap alatt kellett meghoznia.

Bebörtönzött paraszt

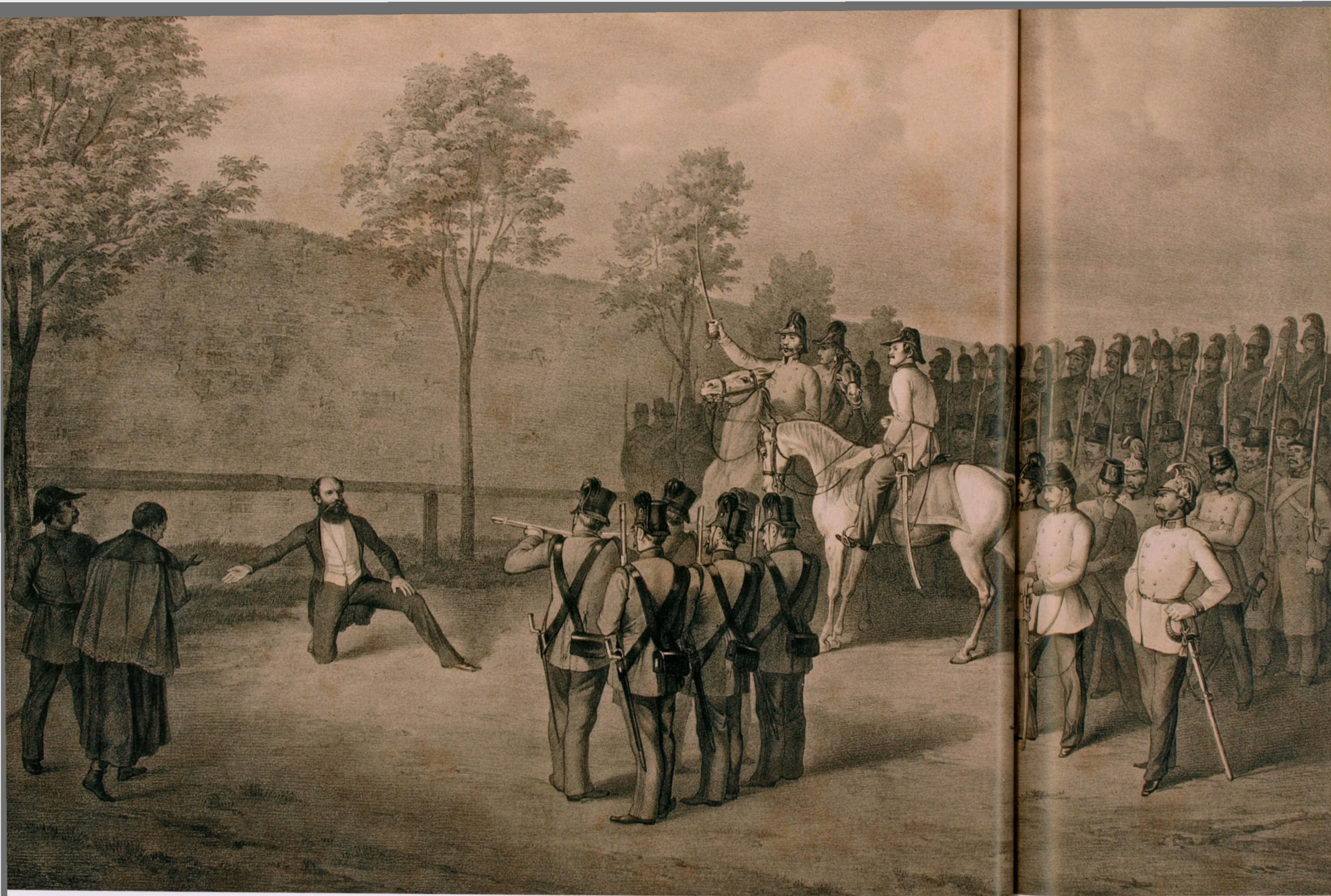
A rögtönbíráskodás 1848–1900 között

Az 1848–49-es szabadságharc alatt kettős jogrendszer érvényesült: a magyar ellenőrzés alatt maradt területeken új statáriális szabályokat alkottak, míg a tényleges osztrák uralom alá kerülő részeken egyrészt fennmaradt az 1846-os polgári rögtönbíráskodás, másrészt a katonák bűncselekményeinek elbírálására haditörvényszékeket állítottak fel. A magyar kormányzat ellenőrzése alatti területeken Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. június 12-én az ország egész területére statáriumot hirdetett; július 19-én pedig egyes, főként délvidéki megyékben kinyilvánította az ostromállapotot. Ezzel egyidejűleg rögtönítélő haditörvényszékeket állítottak fel, melyek a terhelt bűnösségének egyhangú megállapítása esetén kizárólag halálbüntetést szabhattak ki, s azt három órán belül végre kellett hajtani.

A debreceni országgyűlés által 1849. február 13-án elfogadott 1849. évi I. tc. (az ún. vésztörvény) a hazaárulás, az

A statárium 7 legfőbb kritériuma

1. Elrendelése és/vagy kihirdetése végrehajtási szintű jogszabályokkal történik, általános törvényi felhatalmazás alapján.
2. Feltétele a törvényben meghatározott valamely rendkívüli (extra ordinem) állapot bekövetkezte.
3. Elsődleges célja a generális prevenció, melynek kizárólagos eszköze az elrettentés (olyankor rendelik el, ha a bűncselekmények elszaporodtak vagy azok elszaporodásától lehet tartani, esetleg egy rendes körülmények között viszonylag kis súlyú bűncselekmény is rendkívüli károkat tud okozni).
4. Az eljárási garanciák hiányoznak vagy fogyatékosak (például nem érvényesül a törvényes vád, a védelemhez való jog, avagy a jogorvoslathoz való jog követelménye).
5. Az eljárás gyors és egyfokú.
6. Az ítélet rendszerint felmentés vagy halál.
7. Az ítéletet azonnal vagy nem sokkal annak kihirdetése után – gyakran néhány órán belül – végrehajtják.

tthyány Lajosnak, az első felelős magyar rmány miniszterelnökének kivégzése z Olmützben 1849. augusztus 16-án szeült haditörvényszék ítélete alapján – esti Neugebäude (Újépület) nevű tanya udvarán október 6-án

ellenség segítése, az ellenséggel szövetkezés és a magyar honvédelem gyengítése fogalomkörébe vonható cselekményeket már törvényi szinten rendelte statáriális eljárás keretében halállal büntetni, kivéve ha azokat 18 éven aluli személyek, őrültek vagy terhes nők valósították meg. Ha a vád alá vont személyt a vésztörvényszék egyhangúlag bűnösnek találta, akkor kizárólag halálra ítélhette, s az ítéletet *„mindenkor puskapor és golyó által”*, az ítélet meghozatalától számított három órán belül kellett végrehajtani.

1849 márciusa és júniusa között 18 ilyen rendkívüli bíróságot állítottak fel, melyek összesen 122 halálos ítéletet hoztak. Ezeket a bíróságokat azonban júniusban megszüntették, és helyettük egy országos központi vésztörvényszéket hoztak létre; ám ez utóbbi mindössze két ügyben járt el, ítéletet ezekben sem hozott, július 20. körül pedig Görgei Artúr kezdeményezésére tevékenységét formálisan is beszüntette.

Az osztrák fennhatóság alatt lévő területeken egyrészt megmaradt a polgári statárium, másrészt királyi felhatalmazás alapján Jellasics, Windischgrätz, Welden, Haynau, illetve más, különböző szintű katonai parancsnokok adtak ki statáriális rendelkezéseket. Ezek közül a legfontosabb a teljhatalommal felruházott Haynau 1849. július 1-jei győri proklamációja volt, melynek alapján már másnap felállították a különleges haditörvényszékeket, s ezek feladatává tették a forradalomban és szabadságharcban részt vevő személyek felelősségre vonását. A szabadságharc alatt a magyar honvédségben szolgált, majd a fegyverletétel után az osztrák hadseregbe besorozott és onnan megszökött személyekkel szemben Haynau külön is elrendelte a rögtönbíráskodást, s az eljárás lefolytatását ugyancsak a haditörvényszékek hatáskörébe utalta.

Ezek a rendkívüli bíróságok összesen ötszáznál biztosan több, de pontosan nem ismert számú halálos ítéletet hoztak, és több mint száz esetben a halálos ítélet tényleges végrehajtása is megtörtént. Az, hogy a megtorlás áldozatai nem voltak ennél többen, részben épp Haynaunak volt köszönhető, aki, miután megtudta, hogy le akarják váltani teljhatalmú parancsnoki és kormányzói pozíciójából, 1850. március 5-én több mint négyszáz elítéltnek kegyelmet adott. Az osztrák katonai jog polgári alkalmazása és a katonai statárium azonban csak 1854. május 1-jén ért véget.

A polgári rögtönbíráskodás ugyanakkor 1854 után is érvényben maradt, mégpedig lényegileg az 1846-os szabályozás alapján. Ezt a 19. század második felében a betyárokkal, haramiákkal szemben alkalmazták a leggyakrabban, ám az intézmény lassan, fokozatosan veszített fontosságából, a század végére pedig megszűnt a gyakorlati jelentősége. (A statárium keretében nagyobb számban a szabadságharc előtt ítéltek betyárokat halálra; a híresebb betyárok közül így végezte például Zöld Marci 1816-ban, Milfajt Ferkó 1836-ban.) A rögtönbíráskodás e formája hivatalosan 1900. január 1-jén, Magyarország első büntetőeljárási törvénykönyvének hatályba lépésével szűnt meg, ennek 590. §-a ugyanis kimondta, hogy *„jelen törvény életbeléptével a törvényeknek, rendeleteknek, szabályoknak és a szokásjognak e törvénynyel ellenkező megállapításai hatályukat vesztik”.*

A statárium 1912–1945 között

A rögtönbíráskodás a 20. században a jogi rendelkezések szintjén 1912-ben, gyakorlati alkalmazását tekintve pedig 1914-ben jelent meg, hogy azután fél évszázadon keresztül a joggyakorlat szerves, sőt megszokott része legyen. A 20. századi statárium elsősorban abban tért el a 19. századitól, hogy azt immáron nem a köztörvényes bűnözők békeidőben elkövetett bűncselekményeinek rendkívüli mértékű elszaporodása miatt, hanem kifejezetten háborús vagy (ellen)forradalmi helyzetben, továbbá rendkívüli – tipikusan állam elleni vagy katonai – deliktumok, akár súlyos köztörvényes bűncselekmények esetében rendelték el.

A katonai büntetőjogban a statáriumot az 1912. évi XXXII. és XXXIII., ún. ikertörvénycikkek szabályozták, a polgári rögtönbíráskodást pedig a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1912. évi LXIII. törvénycikk tette lehetővé. Ez utóbbi felhatalmazta a kormányt, hogy háború idején, sőt már *„a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt előkészületek esetében”* is különleges intézkedéseket tegyen, anélkül hogy azok megalkotásához kikérné az országgyűlés beleegyezését. A kormány már a háború elején (1914. július 27-én, vagyis a hadiállapot hivatalos beállta előtt egy nappal) élt e lehetőséggel, rendelkezései pedig egészen a háború végéig hatályban maradtak.

Az eljárási szabályokat egy 1914-es, illetve egy 1915-ös igazságügyi miniszteri rendelet tartalmazta. Ezek értelmében a terhelt csak akkor volt statáriális bíróság elé állítható, ha tetten érték vagy ha bűnössége minden valószínűség szerint haladéktalanul bebizonyosodik. A húsz év alatti személyek és a terhes nők kivételével a bűnösséget megállapító ítéletben kötelezően halálbüntetést kellett kiszabni, és ha a rögtönítélő bíróság a terheltet nem ajánlotta kegyelemre, a halálbüntetést a bírói döntés meghozatalától számított két órán belül végre kellett hajtani. Az ítélet ellen semmilyen jogorvoslatra nem nyílt lehetőség, védőként pedig szükség esetén bárki eljárhatott (sem jogvégzettség, sem más feltétel nem kellett hozzá); papot vagy lelkészt azonban minden körülmények között – még a harcoló csapatoknál is – biztosítani kellett.

A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács által felállított ún. „forradalmi törvényszékek” statáriális bíráskodást is végezhettek; egy ideig a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteiben meghatározott konkrét bűncselekmények (pl. olyan különleges deliktumok, mint ékszerek, aranytárgyak beszolgáltatásának elmulasztása, fürdők, panziók köztulajdonba vételének akadályozása, élelmiszer túlzott mennyiségű felhalmozása és ezáltal a „közfogyasztás” alóli elvonása) esetében, később már bármely bűnügyben. Amikor pedig a Forradalmi Kormányzótanács lehetővé tette a forradalmi törvényszékek ítéleteivel szemben az ún. „panaszt”, melynek a halálbüntetés végrehajtására – és semmi másra – halasztó hatálya volt, névleg is újraélesztették a rögtönítélő bíráskodást.

A Tanácsköztársaság bukása után mindössze három hétre volt szükség, hogy az új kormány a korábbi törvényes állapotot helyreállítsa: erre az 1919. augusztus 20-án hatályba lépett 4.038. és 4.039. kormányrendeletekkel került sor. Utóbbi rendelkezett a rögtönítélő bíráskodásról is, amelynek eljárására a korábbi, 1915-ös szabályozásban foglaltak alkalmazását mondta ki. 1921-ben lehetővé tették a polgári rögtönbíráskodás „könnyített elrendelését” is. Ezzel a lehetőséggel élt a kormány, amikor a Horthy-korszakban többször (így 1921-ben, 1924-ben és 1931-ben is) elrendelte – vagy kiterjesztette – a statáriumot.

Tényleges szerepe azonban a rögtönbíráskodásnak csak 1931-től lett, amikor is azt a biatorbágyi viadukt szeptember 13-i felrobbantása miatt szeptember 19-én – vagyis hat nappal a merényletet követően – Zsitvay Tibor akkori igazságügy-miniszter kiterjesztette számos hatóságellenes, illetve erőszakos cselekedetre. Bár a Bécsben elfogott merénylőt, Matuska Szilvesztert végül nem végezhették ki, mivel az osztrákok az általuk kiszabott hatéves börtönbüntetés letöltése után csak azzal a feltétellel adták őt ki Magyarországnak, hogy az nem alkalmaz halálbüntetést, és így Horthy kénytelen volt a büntetést kegyelemből életfogytig tartó szabadságvesztésre átváltoztatni, ám több másik személyt az így lehetővé vált rögtönítélő eljárás keretében nemcsak halálra ítéltek, hanem ténylegesen ki is végeztek.

Matuska Szilveszter bírósági tárgyalása Magyarországon. Bár a magyar bíróság halálra ítélte, az Ausztriában elfogott merénylőt azzal a feltétellel adták ki az osztrákok, hogy a halálos ítéletet nem hajtják végre, így a Váci Országos Királyi Fegyintézetbe került (fent)

Matuska Szilveszter a bíróság előtt. Az 1931. szeptember 13-án általa elkövetett biatorbágyi merénylet nyomán vezették be a rögtönítélő bíráskodást (statáriumot) Magyarországon (balra)

Közülük a leghíresebbek Sallai Imre és Fürst Sándor illegális kommunista vezetők voltak, akiket 1932 júliusában tartóztattak le, ítélték halálra és végeztek ki államellenes bűncselekmények, konkrétan a munkásosztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalom, illetve szervezkedés kezdeményezése és vezetése miatt. Ez a per volt az, amelynek hatására József Attila számos társával együtt megírta híres statáriumellenes röpiratát, melyben követelte a politikai célú leszámolások jogi úton történő elintézésének azonnali beszüntetését. A rögtönbíráskodás alkalmazása végül csak több mint egy évvel annak kihirdetését követően, 1932. október 10-én ért véget, amikor is a Zsitvay Tibor helyére kinevezett Lázár Andor mind az 1931-es, mind a még szintén hatályban lévő 1921-es és 1924-es statáriális rendeletek által kihirdetett rögtönbíráskodást az ország egész területén megszüntette.

1939-ben született meg a háború esetén alkalmazható statáriumra felhatalmazást adó törvény. Az 1939. évi II. törvénycikk szinte korlátlan lehetőséget biztosított rögtönbíráskodás elrendelésére mind a polgári, mind a katonai büntetőbíráskodás körében, amelyet a kormány rendeletileg akár az ország – illetve a honvéd büntetőbíráskodás – egész területére, akár pedig annak (azoknak) egy részére is bevezethetett, mégpedig bármely bűncselekmény vonatkozásában.

Rögtönbíráskodás a II. világháború alatt

A statáriumra vonatkozó anyagi jogi normák a II. világháború alatt gyakran változtak. Egyrészt újabb és újabb bűncselekményekre terjesztette ki a kormány a statáriumot; másrészt ezek területi hatályát is gyakran módosította. 1939-ben még csak a lőfegyverrel vagy robbantószerrel elkövetett gyilkosságra és szándékos emberölésre, a hatóság akadályozására és hatósági személy bántalmazására, valamint a magánosok személyével vagy azok dolgaival szembeni csoportos erőszakra tették lehetővé a statáriumot. 1940-ben ezeken felül számos más, döntően politikai jellegű bűncselekményt (felségsértés, hűtlenség, lázadás, a honvédelem érdekét veszélyeztető rongálás) is e körbe vontak.

1941-ben mind a polgári, mind pedig a katonai büntetőbíráskodás körében elrendelték a rögtönbíráskodás kihirdetését a különböző közérdekű üzemekben, honvédelmi üzemekben vagy közegészségügyi intézményekben folyó munka meghiúsítását okozó bűntettekre; a katonai vezetővel szemben elkövetett engedetlenség és tettleges bántalmazás bűntettére; a légvédelmi készültséggel kapcsolatos elsötétítés, illetve a légiriadó ideje alatt elkövetett gyilkosság, szándékos emberölés, súlyos testi sértés, rablás és lopás bűntettére; végül mindeme bűncselekmények kísérletére. Még ugyancsak 1941-ben a kormány kiterjesztette a statáriumot az ún. „közegészség elleni bűntettre" (idetartozott a kút, vízvezeték vagy víztartó megmérgezése, illetve életveszélyes vagy egészségre ártalmas anyaggal kevert élelmiszer árusítása); a gyújtogatásra; a „vízáradás okozásának" bűntettére; a vaspályákon, távírdákon, hajókon, légi járműveken, áramtermelő és -elosztó berendezéseken elkövetett közveszélyű cselekményekre; valamint a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és használatával elkövetett bármely bűncselekményre.

Egy 1943-as kormányrendelet már a hadműveleti területre feladott postai küldemények és az oda irányuló katonai szállítmányok ellopását és elsikkasztását is a statáriális bíráskodás körébe vonta. Előbbi elsősorban a harci morál fenntartásában játszott fontos szerepet, utóbbi pedig a harctéri ellátmány és hadi felszerelés biztosítását szolgálta. Majd még ugyanebben az évben kiterjesztették a statáriumot a lopás és a rablás azon eseteire, amelyeket légitámadás alatt vagy közvetlenül azt követően, illetve egy terület hatósági kiürítése során a kiürített területen követtek el. Mindennek elsősorban a krónikussá váló élelmiszerhiány, illetve az emberek egyéb tartalékainak kimerülése volt az oka, hiszen például egy légópincébe menekülő család maradék élelmének ellopása közvetlenül a létüket fenyegette, vagy éppen arra ösztönözte a család felnőtt tagjait, hogy életüket kockáztatva a bombázások alatt is maradjanak a házukban, lakásukban, hogy megvédjék értékeiket.

Rendkívüli bíráskodás a II. világháborút követően

Az 1944 decemberében felálló Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány a büntető jogszolgáltatást részben a rendes bíróságok, részben pedig négy külön-, illetve rendkívüli bíróság hatáskörébe utata. Ez

A népbíróság Major Ákos vezette tanácsa a Bárdossy-tárgyaláson, 1945

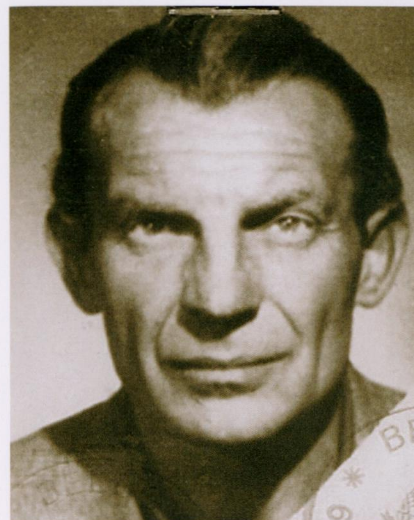
utóbbiak közül elsőként a népbíróságok felállítása történt meg. A népbíróság által halálra ítélt és kivégzett háborús és népellenes bűnösök közül a leghíresebbek Szálasi Ferenc „nemzetvezető", illetve Bárdossy László, Imrédy Béla és Sztójay Döme egykori miniszterelnökök voltak, de az egyéb hatásköri szabályok alapján a hírhedt Rajk-perben is a népbíróság, pontosabban a Budapesti Népbíróság különtanácsa hozott ítéletet. Emellett egyes gazdasági tárgyú, az ország lakosainak ellátását veszélyeztető bűncselekmények elbírálása az ún. uzsorabíróságok hatáskörébe került; megszervezték a katonák által elkövetett deliktumok elbírálására a haditörvényszékeket; továbbá elrendelték (fenntartották) a rögtönbíráskodást is.

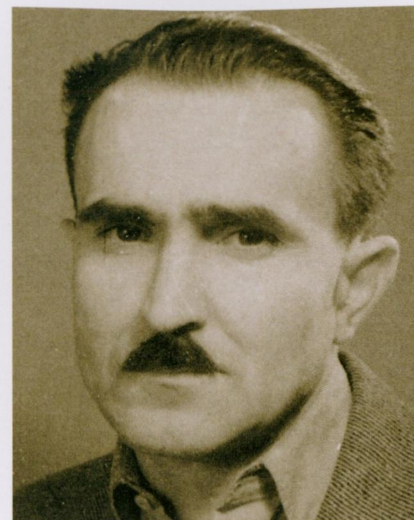
Ez utóbbi újbóli bevezetésére 1945. október 18-án került sor, majd az ezt követő kormányrendeletek a rögtönbíráskodást fokozatosan egyre több és több deliktumra terjesztették ki. A statáriumot ugyan 1954-ben eltörölték, ám a forradalom után visszaállították. Az 1956-tól (újra)kezdődő rendkívüli bíráskodás így részben a gyorsított eljárás, részben a rögtönbíráskodás, részben pedig az újra felállított népbíróságok (népbírósági különtanácsok) révén valósult meg.

A gyorsított eljárást az 1956. november 12-én kihirdetett és hatályba lépett 1956. évi 22. törvényerejű rendelet (röviden: tvr.) vezette be; ezt azonban sokkal részletesebb szabályozásával hamarosan felváltotta az 1957. január 15-én kihirdetett és hatályba lépett 1957. évi 4. tvr., amely visszaható hatállyal is rendelkezett. A fellebbezés megengedett volt, azonban a rendes határidők sem az elsőfokú, sem a fellebbezési eljárásban nem voltak irányadóak. Ezt 1957. július 3. napjával az 1957. évi 34. tvr. helyezte hatályon kívül.

A statáriumot 1956. december 11-én az 1956. évi 28. törvényerejű rendelettel vezették be, s ennek alapján Miskolcon már négy nappal később meghozták – és végre is hajtották – az első halálos ítéletet. A jogszabály a forradalom (a hivatalos szóhasználat szerint az „ellenforradalom") megtorlásának jegyében született, és gyilkosságra, szándékos emberölésre, gyújtogatásra, rablásra, fosztogatásra, közérdekű üzemek megrongálásával elkövetett bűntettekre, valamint lőfegyver, lőszer, robbanószer vagy robbanóanyag engedély nélküli tartására írt elő rögtönítélő eljárást. A processzust a katonai bíróságok mint rögtönítélő bíróságok folytatták le, de a Népköztársaság Elnöki Tanácsa más bíróságokat is felruházhatott ilyen eljárások lefolytatásának jogával.

Tóth Zsigmond, az 1946. május 21-ei kunmadarasi pogrom fővádlottja. A szolnoki statáriális bíróság felbujtói bűnrészesség vádjával 1946. július 25-én halálra ítélte. A másodfokú bíróság november 30-án a büntetést életfogytiglani fegyházra módosította, mivel a pogromban tevőlegesen nem vett részt. 1956-ban kiszabadult s elszökött Magyarországról.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának utolsó áldozatai: Hámori István, Kovács Lajos és Nickelsburg László. Az 1961. július 15-én meghozott halálos ítéleteket augusztus 26-án hajtották végre.

A rögtönbíráskodást végül az 1957. évi 62. tvr. 1957. november 3-i hatállyal szüntette meg; eddig az időpontig a statáriális eljárásokban összesen hetven halálos ítélet született. Ezek közül huszat köztörvényi bűncselekmények miatt hoztak, amely ítéletek mindegyikét kivétel nélkül végre is hajtották; ötven pedig „ellenforradalmi bűntettek" miatt született, ezek közül azonban ténylegesen „csak" 26-ot hajtottak végre, a halálra ítéltek közel felének megkegyelmeztek.

Az „'56-os perek" eljárási formája: a népbíráskodás

A forradalom utáni idők harmadik jellemző – és utolsóként megszüntetett – különleges bírósági formája az ismét életre hívott népbíráskodás volt. Az „ötvenhatos pereket" döntően a népbíróságok (pontosabban az ún. „népbírósági különtanácsok") folytatták le. Ezt az ítélkezési formát az 1957. évi 34. tvr. vezette be újra, de arra nem hozott létre önálló törvénykezési szervezetet, hanem a népbíráskodással kapcsolatos feladatok ellátását a rendes bíróságok keretében működő különtanácsokra bízta.

A megyei (fővárosi) bíróságokon a népbírósági tanács egy hivatásos bíróból mint tanácsvezetőből és két laikus, joghoz nem értő népbíróból, a Legfelsőbb Bíróságon pedig a hivatásos tanácsvezető mellett négy népbíróból állt. Ezenkívül a katonai büntetőeljárásban is bevezették a „népbíráskodást"; itt a katonai bíróságoknál alakított különtanácsok jártak el, amelyeknek a hivatásos katonai bíró mellett (ugyancsak nem jogász) katonai ülnökök voltak a tagjai. A népbírósági különtanácsok előtti eljárás a gyorsított eljárás szabályai szerint folyt, mégpedig ugyanazon bűncselekmények miatt, mint amelyek elkövetőivel szemben az 1957. évi 4. tvr. szerint a gyorsított eljárást egyébként alkalmazni lehetett. Tulajdonképpen a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendelet a gyorsított büntetőeljárás szabályozásáról szóló tvr. „utódjának", felváltójának és helyettesítőjének tekinthető.

A népbírósági törvényerejű rendeletben foglalt tényállások megvalósítóit a népbírósági tanácsoknak főszabály szerint halálra kellett ítélniük, de méltányosságból lehetőségük volt arra is, hogy ehelyett életfogytiglani vagy 5–15 év közötti börtönbüntetést szabjanak ki. A törvényerejű rendelet visszaható hatállyal rendelkezett, ám ez a halálbüntetés alkalmazhatóságára nem vonatkozott. A kor „igazságszolgáltatását" jól jellemző körülmény volt, hogy a fellebbezésnél nem létezett a súlyosítási tilalom; a fellebbezés folytán az LB-hez került elsőfokú ítéletet ugyanis akkor is meg lehetett az elítélt hátrányára változtatni, ha csak ő maga (és az ügyész nem) fellebbezett. A népbírósági eljárások során három vádlottal történt meg az, hogy a nem halálos ítéletet kimondó döntés ellen csak a védő fellebbezett, ám a Legfelsőbb Bíróság mégis a terhelt hátrányára változtatta meg az elsőfokú ítéletet, és másodfokon halálbüntetést szabott ki. E törvényerejű rendelet népbírósági tanácsokra vonatkozó részének hatályát 1961. április 16-ával az 1961. évi 7. tvr. szüntette meg.

1958. október 7-ig a „civil" népbírósági tanácsok összesen 93 jogerős halálos ítéletet hoztak, s az elítéltek közül 81 főt ténylegesen kivégeztek, a katonai tanácsok 63 halálos ítéletéből pedig 62-t hajtottak végre. Ha ezeket a számokat hozzáadjuk a rögtönbíróságok által halálra ítéltekéhez – most csak kifejezetten az „ellenforradalmi bűntettek" miatt halálra ítéltekkel számolva –, láthatjuk, hogy 1958 őszéig 206 halálos ítélet született, s 169 személyt ki is végeztek. 1956. november 11. és 1958. október 7. között 30 személyt köztörvényi bűncselekmények miatt ítéltek halálra (ebből húszat a rögtönítélő, egyet a katonai, kilencet pedig a rendes bíróságok), és őket mind ki is végezték. Így az ekkor jogerősen halálbüntetéssel sújtott 236 emberből 199 elkövetővel szemben hajtották végre ténylegesen a halálos ítéletet.

Az 1956. november 4. és 1962. december 31. közötti időszakban mindösszesen 341 személyt végeztek ki, közülük 229-et a forradalomhoz kapcsolódó deliktum miatt. Az 1956 miatti utolsó kivégzésre 1961. július 15-én került sor. Az 1961. évi V. törvény, vagyis az új Btk. hatályba léptével Magyarországon a rendkívüli bíráskodás időszaka véget ért. ◆

1911

GALI MÁTÉ

KÁROLYI MIHÁLY HAZAÁRULÁSI PERE

Nagykárolyi gróf Károlyi Mihály máig gyakran vitatott életútjának egyik fontos állomását képezte a két világháború között lefolytatott hazaárulási pere.

Az emigrációban élő „vörös gróf" ellen 1921-ben indult polgári peres eljárás a Budapesti Királyi Törvényszéken, amely a Horthy-korszakban a történelmi magyar állam összeomlásának egyik fő felelőseként számon tartott arisztokratát megfosztotta az összes belföldi ingó és ingatlan vagyonától.

A hét éven át húzódó per nagy sajtónyilvánosság mellett zajlott, számos alkalommal a nemzetgyűlésben is terítékre került, s ezáltal egyike lett a '20-as évek Magyarországának közérdeklődésre leginkább számot tartó jogvitáinak.

A Magyarországi Tanácsköztársaság összeomlását követően berendezkedő, önmagát „ellenforradalmiként" meghatározó jobboldali-konzervatív rendszer eltökélt szándéka volt, hogy felelősségre vonja az 1918–19-es baloldali forradalmak résztvevőit, hiszen értelmezése szerint az őszirózsás forradalom, főképpen pedig a kommün döntő mértékben járult hozzá az évezredes magyar állam felbomlásához.

Alapos gyanú

A hatalom birtokosai és hívei egyetértettek abban, hogy az általuk a magyar történelem mélypontjának tartott proletárdiktatúra vezetőit és működtetőit bíróság elé kell állítani. A polgári demokratikus forradalom szereplőinek megítéléséről ugyanakkor viták folytak, mivel például Friedrich István kormányfő korábban az 1918–19-es első Magyar Népköztársaság hadügyi államtitkára volt, Nagyatádi Szabó István pedig Berinkey Dénes kabinetjének minisztereként tevékenykedett, mielőtt 1919 és 1924 között elvállalta volna a közélelmezésügyi, majd földművelésügyi tárcák vezetését.

A döntéshozók teljesen másként viszonyultak gróf Károlyi Mihályhoz, aki előbb az ország miniszterelnöke, később köztársasági elnöke volt. Az 1919 júliusa óta emigrációban – Jugoszláviában, Ausztriában, Csehszlovákiában – élő arisztokratára egyöntetűen a történelmi Magyarország egyik elveszejtőjeként tekintettek, akin jogi és vagyoni elégtételt kívántak venni. 1920 tavaszán ezt szorgalmazta több képviselő is a nemzetgyűlésben, mígnem 1920. május 31-én Váry Albert királyi főügyész, a Budapesti Királyi Ügyészség vezetője a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915: XVIII. tc. alapján zárlat elrendelését indítványozta a Budapesti Királyi Törvényszéknél a „vörös gróf" összes belföldi ingó és ingatlan vagyonára.

Indoklása szerint Károlyit alapos gyanú terhelte egyebek mellett azért, mert az első világháború alatt külföldre utazva ellenséges kémekkel érintkezett, 1918-ban anyagilag támogatta a pacifista-antimilitarista diákegyesület, a Galilei-kör működését, illetve részt vett a Budapesti Katonatanács nevű forradalmi testület megalakításában, amivel az volt a célja, hogy a főváros katonai helyőrségét a maga számára

megnyerje. Az ügyészi előterjesztést, amely többek között felségsértést, hűtlenséget, valamint az ország haderejé ellen elkövetett bűntetteket állapított meg, a törvényszék vizsgálóbírója befogadta.

A magyar államot képviselő Kincstári Jogügyi Igazgatóság ezt követően nem siettette a peres eljárás megindítását, ugyanis felperesként csak 1921. június 2-án nyújtott be keresetet Károlyi Mihály elsőrendű alperessel és örököseivel szemben. A keresetlevélben újabb vádpontok is szerepeltek, így például hazánk katonai erejének szétzüllesztése, ebből következően az ország területének szabad prédául dobása ellenségeinknek, a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-án történt kikiáltásával egyidejűleg az Országgyűlés két kamarájának törvényellenes feloszlatása, illetve 1919. március 21-én a hatalom átjátszása a tanácskormány kezére.

Károlyi felelőssé tétele

Röviddel ezt követően, 1921. május 25-én a kormány német nyelvű félhivatalos lapjában, a *Pester Lloyd*ban Windisch-Graetz Lajos herceg *Der Zusammenbruch der Monarchie (A Monarchia összeomlása)* címmel publikált vezércikket. A herceg – aki egyébként Károlyi rokona volt – 1920-ban *Küzdelmeim* címmel megjelent memoárjában a régi Magyarország szétesésééért egyértelműen Károlyit tette felelőssé. Hírlapi cikkében az egykori kormány- és államfőt meggyanúsította azzal, hogy társaival együtt Svájcból és Franciaországból komoly összegeket kapott az első világháború alatt pacifista-defetista célokra, az Osztrák–Magyar Monarchia ellenségeinek hadititkokat szivárogtatott ki, hovatovább összeköttetésben állt a bolsevista Szovjet-Oroszországgal. Az emigráns Károlyi a vádakat élesen tagadta, miközben Windisch-Graetz – akivel szemben az őszirózsás forradalom idején büntetőeljárás indult egy 1918-as burgonyapanama ügyében – a saját álláspontját a nemzetgyűlés 1921. július 6-i ülésén is megismételte.

A vagyonzár elrendelése, illetőleg Windisch-Graetz Lajos írása megágyazott a polgári per lefolytatásának. Az 1921. június 2-án benyújtott keresetlevél az 1921: XLIII. tc.-re hivatkozott, amely akkor még nem is létezett, hiszen a nemzetgyűlés csak két hónappal később tárgyalt róla. Az említett jogszabály az 1915: XVIII. tc. módosítása volt, mivel az eredeti törvényt nem lehetett változtatás nélkül Károlyira alkalmazni. A gróf egyebek mellett 40 ezer holdnyi földet magában foglaló vagyona ugyanis hitbizományban volt, melynek ő csupán haszonélvezője volt, nem pedig a tulajdonosa. A hitbizomány hazaárulóktól való elvételére pedig az 1915-ös törvény nem adott lehetőséget, ezért kellett kiterjeszteni az új jogszabályt erre a tulajdonmegkötési formára is. Az 1921: XLIII. tc. a köznyelvben a „Lex Károlyi" nevet kapta.

Károlyi Mihály a Vaderland fedélzetén

Éveken át húzódó jogvita

A perfelvételi tárgyalásra 1921. október 31-én és november 28-án került sor. Az éveken át húzódó jogvita során Károlyi Mihályt először egykori híve, Nagy György ügyvéd képviselte a tárgyalásokon, akinek halála után az ügyet Nagy Vince, a gróf korábbi belügyminisztere vette át. Rajtuk kívül Szabadkai Ács Jenő ügyvéd, illetve Buza Barna, az őszirózsás forradalom földművelésügyi minisztere látta el az emigráns arisztokrata jogi képviseletét.

Az elsőfokú eljárásban az alperes több előkészítő iratot is benyújtott. A keresetlevélre 1922. február 14-én beadott 499 oldalas dokumentumban Károlyi visszautasította az ellene felhozott vádakat. Kifejtette, hogy a Galilei-kört sem anyagilag, sem más módon nem támogatta, a katonatanácsok – akárcsak a Monarchia népeinek különböző nemzetiségi tanácsai – az uralkodó, IV. Károly „engedélyével" alakultak, s amennyiben *„ez forradalmi tény, akkor Károly király volt a legelső forradalmár"*. A haderő szétzüllesztésének vádját úgyszintén elvetette, mivel meglátása alapján az első világháborús vereségünket a kül- és hadügyi vezetés hibái mellett súlyos ellátási problémák, továbbá ellenségeink létszámbeli és hadianyagbeli fölénye okozták.

Indoklása szerint nem vetette az ország területét „szabad prédául" az utódállamok elé, mivel azt az antanthatalmak már a világégés alatt titkos megállapodások keretében odaígérték nekik a hadba lépésért cserébe. Állítá-

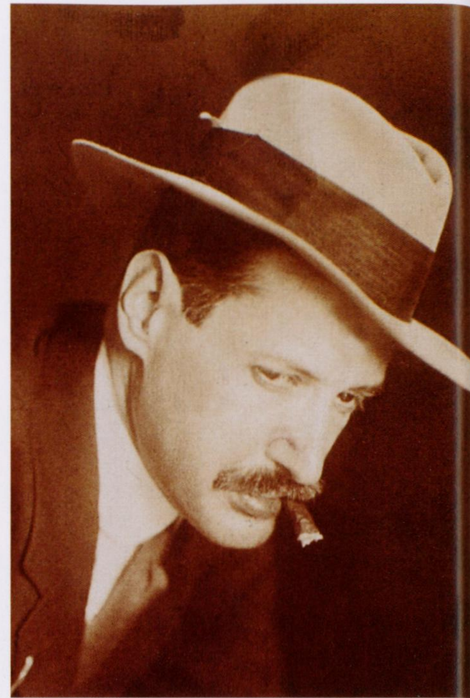
sainak azonban ellentmond, hogy a katonatanácsok spontán jöttek létre, nem pedig IV. Károly jóváhagyására, a katonaság antantbarátságtól is ösztönzött leszerelése kapcsán pedig nem ejtett szót arról, hogy a Károlyi-rezsim még az antant által 1918 novemberében megkötött belgrádi katonai konvencióban hazánk számára engedélyezett 6 gyalogos- és 2 lovashadosztályt sem töltötte fel.

Károlyi előkészítő iratai nyomán a Budapesti Királyi Törvényszék előzetes bizonyítást rendelt el a Kincstári Jogügyi Igazgatóságnál. A felperes ennek eleget téve választ fogalmazott meg, amelyben arra hivatkozott, hogy a gróf mellékvágányra kívánja terelni a pert, valamint *„az októberi forradalom előtti és utána következő gyászos események megdönthetetlen bizonyítékok Károlyi Mihály ellen, nemcsak a magyar történelemben, de a világtörténelemben is eddig példátlanul álló hazaárulására. Bizonyításra, különösen messze szétágazó és mélyreható bizonyításra nincs szükség."*

A felperes elvágólagos reakciója után a jogvita az alperes feleletével, majd a bizonyítékok előterjesztésével folytatódott. A törvényszék végül első fokon 1923. február 21-én hirdetett ítéletet. Az öt ítélőbíró 3:2 arányban Károlyi ellenében határozott, és végzésük kimondta, hogy a hazaárulókra vonatkozó 1915: XVIII. tc. értelmében a gróf *„belföldön található összes vagyona* […] *az államra szállott át".*

1914 EMLÉK

GRÓF KÁROLYI MIHÁLY
AMERIKAI UTJA ALKALMÁBÓL
1914 APRILIS

A határozat ellen az egykori kormány- és államfő három hónappal később fellebbezést nyújtott be, az ügy pedig a Budapesti Királyi Ítélőtáblához került. Károlyi ügyvédei ekkor már a trianoni békediktátum 76. cikkelyére hivatkoztak, amely kimondta: *„A volt Osztrák–Magyar Monarchia területeinek egyik lakosát sem lehet zavarni vagy zaklatni sem amiatt a politikai magatartása miatt, amelyet az illető 1914. évi július hó 28. napjától kezdve az említett területek állami fennhatóságának végleges elismeréséig tanúsított, sem pedig állampolgársági viszonyainak a jelen Szerződés alapján való rendezése miatt."* Érveik azonban nem hatottak az ítélőtáblára, amely helybenhagyta az elsőbíróság döntését.

A per utóélete

A bírósági eljárás – melyet 1924-ben Rupert Rezső liberális politikus az 1633-as Galilei-perhez hasonlított – ezen a ponton még nem ért véget. Károlyi 1923 őszén felülvizsgálati kérelmet adott be a Magyar Királyi Kúriához. Az ítélet tárgyalását viszont elhalasztották, mert a Külügyminisztérium jelezte a kúria felé, hogy *„fontos politikai szempontok kívánatossá teszik az ügy felülvizsgálati tárgyalásának elodázását".* A háttérben az állt, hogy 1924 elején Angliában James Ramsay MacDonald vezetésével megalakult a szigetország történetének első munkáspárti kormánya. Károlyi jó viszonyt ápolt e párttal, a magyar kormány pedig attól tartott, hogy veszélybe kerülne a népszövetségi kölcsön folyósítása hazánk számára, ha az angolok megvonnák támogatásukat a grófot elmarasztaló ítélet miatt.

Ám amint 1924 őszén megbukott a MacDonald-kabinet, a kúria elővette az esetet, és 1924. december 16-án jogerős ítéletet hirdetett, amelyben kisebb változtatásokkal, de helybenhagyta a törvényszék és az ítélőtábla döntését. Károlyi Mihály tehát elvesztette minden hazai ingó és ingatlan vagyonát, míg hitbizománya 60%-ban az államot, 40%-ban pedig a rokonságot illette. A gróf képviseletében Nagy Vince 1928-ban előbb az ítélőtáblánál, majd a kúriánál próbált meg perújítást elérni, ám egyik esetben sem járt sikerrel. Utóbbi szerv 1928. október 26-án hirdette ki a perújítást elutasító ítéletét.

A perújrafelvétel megtagadása olyannyira bizonyos volt, hogy már azt megelőzően kezdetét vette a vagyonfelosztási megállapodás végrehajtása az állam és a Károlyi család között. Károlyi Mihály féltestvére, Károlyi József a família egy részével egyetértésben morális kötelességének érezte, hogy a hitbizomány jelentősnek mondható bevételeiből gondoskodjék az emigráns gróf három gyermekéről (Ádám, Éva, Judit). Károlyi József 1934-ben bekövetkezett haláláig több-kevesebb rendszerességgel, de támogatta bátyja családját, melynek anyagi helyzete ettől rendezettebbé vált. Ráadásul Károlyi Mihály felesége, Andrássy Katinka a nevelőapja, ifjabb gróf Andrássy Gyula 1929-es halála után számára jelentős örökségben részesült. Ezért nem teljesen igaz, hogy a Károlyi házaspár sokat nyomorgott volna az emigrációja alatt, amit a memoárjaikban szerettek kihangsúlyozni.

Károlyi Mihály és neje a második világháború végével, 1946 májusában tért haza az emigrációból. A nemzetgyűlés ekkorra már elfogadta az 1946: II. tc.-t, amely hatályon kívül helyezte a korábban Károlyi ellen hozott ítéleteket, köztük a hazaárulási per rendelkezéseit is. A jogszabály szólt a vagyona visszaadásáról is, ám azzal komolyabban még a gróf sem számolt. Károlyi megítélése ekkortól megváltozott. Amíg a Horthy-rendszer rendkívül negatív személyiségként, a trianoni országcsonkítás egyik bűnbakjaként tekintett rá, addig a berendezkedő kommunista diktatúra felelős államférfit látott benne, a szocialista forradalom előfutárát.

Károlyi Mihály és felesége

Károlyi a rákosista rezsim koncepciós pereinek hatására eszmélt rá a szovjet típusú rendszer erőszakos és hazug mechanizmusára, aminek nyomán Franciaországban önkéntes száműzetésbe vonult, ahol 1955-ben hunyt el. Személye körül később mesterséges kultuszt alakítottak ki, melynek célja az volt, hogy a Kádár-rendszer a nem kommunista baloldalt is integrálni tudja. Ennek részeként 1962-ben díszsírhelyet kapott a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben, 1975-ben pedig felavatták szobrát az Országház mellett. Az emlékmű 2012 óta Siófokon áll. ◆

Rákosi Mátyás a Szemák-tanács előtt

DRÓCSA IZABELLA

A POLITIKAI BŰNCSELEKMÉNYEK ÉS A RENDTÖRVÉNY

A KOMMUNISTA MOZGALMAKKAL SZEMBENI BÜNTETŐPEREK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Tanácsköztársaság bukását követően a politikai bűncselekmények minősége és azok megítélése jelentős változáson ment keresztül.

A századforduló előtt a politikai bűnöket elkövetők megítélése kevésbé volt negatív a köztörvényesekhez képest, mert az akkori közfelfogás szerint egy államellenes bűncselekmény esetén különböző értékek, elképzelések ütköztek egymással. E nézet szerint politikai elítéltnek minősült többek között Kossuth Lajos, az aradi tizenhárom vértanú vagy gróf Batthyány Lajos, az első felelős magyar miniszterelnök. Ennek következtében az 1878-ban elfogadott Csemegi-kódex büntetési rendszerébe a jogalkotó belefoglalta az államfogház büntetési nemet, így biztosítva a „politikaiak” számára a privilegizált pozíciót a büntetés-végrehajtás során.

Ezeket az előzményeket figyelembe véve a Horthy-korszakban az alkotmányos restauráció mellett felmerült az igény az államellenes bűncselekmények körének újraszabályozására és a büntetési tételek szigorítására, aminek eredményeképpen az első Teleki-kormány alatt a Nemzetgyűlés elfogadta *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről* szóló 1921. évi III. törvényt, a rendtörvényt.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának a két világháború közti történetét jogi, jogtörténeti szempontból vizsgálva sok érdekes megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a szovjet típusú rendszerekben nagyon sok esetben bizonyos intézményeket propagandacélokból teljesen másként neveztek el, mint amik valójában voltak. Ilyen például a „békeharc" vagy a „termelőszövetkezet". Hasonló megfontolás alapján nevezte el pártját Lenin bolseviknak (a „többség" jelentésű orosz bolsinsztvo szóból), annak ellenére, hogy a bolsevikok sohasem voltak többségben, csak egyetlen szavazásnál, amikor arról döntöttek, hogy ki kerüljön be a párt lapja, a *Szikra* szerkesztőségébe.

A kommunista párt emellett sohasem volt valódi párt. A párt ugyanis önkéntes, közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szervezet. Célja a kormányzati hatalom választások útján történő megszerzése. Párt nincs önmagában (egypártrendszer). A latin „pars" szóból eredő párt elnevezés eleve részt jelent. A kommunista párt ezzel szemben – programjának megfelelően – erőszakkal kívánja megszerezni a hatalmat, s kizárólagosságra törekszik, valódi országgyűlési választásokon legfeljebb taktikai okokból vesz részt. A hatalom megszerzése után pedig a lakosságot terrorizálva tart választást, miközben nem enged más pártokat, ideológiákat legálisan működni. A Kommunista Párt programja tehát ellentétes a demokráciával és a jogállamisággal. Ezért is tiltották be mint törvénytelen terrorista szervezetet az alkotmányos berendezkedésű országok többségében.

A magyar társadalom 1918 őszétől szerezhetett tapasztalatot arról az addig teljesen szokatlan politikai mentalitásról, amely a kommunistákat jellemezte. A Moszkvából hazaérkező agitátorok által létrehozott kommunista párt olyan, addig ismeretlen eszközökkel vette át a hatalmat Magyarországon, amelyekre a politikai vezetés egyáltalán nem volt felkészülve. A Kun Béla által vezetett Kommunisták Magyarországi Pártja Oroszországból jelentős anyagi támogatást kapott, amit elsősorban propagandacélokra fordított az újonnan megalakult népköztársaság megyengítése érdekében. Ennek köszönhetően számos sztrájkot és felvonulást szerveztek, amelyek egyre erőszakosabbá és radikálisabbá váltak. Az 1919. március 21-én államcsínnyel kikiáltott Tanácsköztársaságot pedig a moszkvai utasításoknak megfelelően alakították ki, súlyos károkat okozva ezzel a magyar társadalomnak.

A moszkvai koncepció a proletárdiktatúra visszaállítására

Az 1918–19-ben történtek a jogalkotó számára is új kihívást jelentettek. A kormány részéről nem volt alaptalan a kommunistáktól való félelem. Bár a Tanácsköztársaság bukása után a Kommunisták Magyarországi Pártját (KMP) betiltották, a Magyar Kir. Államrendőrség detektívcsoportjai 1919-től számos alkalommal tartóztattak le olyan személyeket, akikkel szemben felmerült a gyanú, hogy a bolsevik ideológia népszerűsítése érdekében titkos agitációs tevékenységet folytatnak. A gyanúsítottak vallomásai, illetve a házkutatások során lefoglalt röpiratok nyomán a nyomozó hatóság kiderítette a III. Internacionálé végrehajtó bizottságának szándékát a Tanácsköztársaság restaurálásával kapcsolatban.

A Rákosi Mátyást elfogó detektívcsoport (balról a negyedik Hain Péter detektívfelügyelő), 1926

Moszkvában már az 1920-as évek elején egyre nagyobb elégedetlenséggel figyelték a Bécsbe emigrált magyar kommunisták tevékenységét, mert a proletárdiktatúra ismételt bevezetésére irányuló előkészületeik folyamatosan kudarcba fulladtak. Ezért az orosz központi vezetés arra ösztönözte őket, hogy alapítsanak Magyarországon titkos bolsevik szervezetet. A megszervezésre váró mozgalomnak mindenekelőtt „zártnak és illegálisnak" kellett lennie. Vagyis kizárólag megbízhatónak titulált személyek számára tették lehetővé a párthoz való csatlakozást, az illegalitás pedig abban nyilvánult meg, hogy nem ismerték el a kapitalista államot és annak intézményeit. Ebbe a körbe tartozott a parlament, a kormány, a hadsereg, a társadalmi berendezkedés, valamint a történeti alkotmány. Az alkotmányos renddel szemben fellépő kommunisták azonban legfeljebb fegyveres úton remélhettek sikert. Ennek alapján megállapítható: a Horthy-korszakban nem elsősorban a Tanácsköztársaság miatt üldözték a szélsőbaloldali mozgalmakat, hanem azok erőszakos programja miatt.

Mivel a kommunista mozgalom célja a magyar társadalom „forradalmasítása" volt, meg kellett találni azokat a helyszíneket, ahol munkások tartózkodtak, mivel ezek körében nyílt leginkább lehetőség a bolsevik ideológia eredményes népszerűsítésére. Ennek érdekében három szervezetbe próbáltak beépülni: az üzemekbe, az ott lévő szakszervezetekbe, valamint a szociáldemokrata pártba (Magyarországi Szociáldemokrata Párt – MSZDP). A gyárakban megpróbálták a dolgozók bizalmába férkőzni ideológiájuk terjesztése érdekében, amit a KMP saját sajtótermékeivel igyekezett elérni. Ilyen újság volt többek között az *Ellenzéki Munkás*, a *Fiatalmunkás* vagy a *Munkanélküliek Lapja*. A szakszervezetekben arra törekedtek, hogy az ott lévő mérsékelt baloldali politikusokkal szemben ellenzéket hozzanak létre és vezető pozíciókat szerezzenek meg. Mivel a kommunista agitátorok az ország szinte összes érdekvédelmi szervezetébe beépültek, a párt központi vezetése létrehozta az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék nevet viselő csúcsszervet annak érdekében, hogy a bolsevikok egységes tevékenységet folytathassanak.

Az SZDP-vel szembeni taktikát azonban némiképpen eltérően határozták meg. Ez esetben ugyanis nem ajánlották komoly pozíciók betöltését, tekintettel arra, hogy egy párton belüli radikális csoport megszervezésével szándékozták a szociáldemokratákat meggyengíteni. A beépülést követően az ott lévő kommunista tagokból ún. „sejteket" kellett létrehozni, amelyek működését a KMP központi vezetése hangolta össze. Azonban a gyárakban és a szakszervezetekben a kommunisták csak csekély támogatottságot tudtak elérni, a balközép pártba való beépülés pedig mindössze egy alkalommal sikerült.

Vági István 1924-ben radikális csoportot hozott létre az SZDP-n belül. A csoport tagjaival később megalapította a Magyar Szocialista Munkáspártot (MSZMP), amely néhány hónapig legális keretek között működhetett. A párt feloszlatására 1925-ben került sor, amikor a rendőrségnél felmerült annak gyanúja, hogy a Vági-csoport valójában kommunista tevékenységet folytat és kapcsolatot tart fenn Rákosi Mátyással, aki 1924-től kezdve több alkalommal illegálisan átlépte a magyar határt annak érdekében, hogy élére álljon egy titkos bolsevik szervezkedésnek. Ezért a volt népbiztos 1925-ös leleplezését követően mind a Vági-, mind a Rákosi-féle szervezkedés tagjait letartóztatta a rendőrség. Az ügyészség indítványozta a két büntetőeljárás egyesítését. Így ez az ügy Rákosi–Vági-perként került be a köztudatba, s a két világháború közötti korszak egyik leghíresebb politikai perévé vált.

Rákosi Mátyás a bíróság előtt, 1926

A rendtörvény alkalmazása

A rendtörvényt 1921 és 1939 között több száz esetben alkalmazták, amiből megállapítható, hogy a magyar igazságszolgáltatás e jogszabály segítségével eredményesen tudott fellépni a szélsőséges politikai mozgalmakkal szemben, melyek közül a legnagyobb veszélyt a külföldről irányított és jelentős anyagi eszközökkel támogatott kommunista „sejtek" jelentették az 1920-as években. Velük szemben e jogszabály 1–5. paragrafusa által szabályozott államfelforgatás törvényi tényállása alapján emelt vádat az ügyészség. Illegális pártszervezés élére állt többek között Andics Erzsébet, Demény Pál, Gerő Ernő, Rákosi Mátyás, Vági István, Stromfeld Aurél és Révai József.

A bírói fórumok pártatlanságát mutatta, hogy számos esetben ha az ügyészség nem tudta kétséget kizáróan bizonyítani a vádlott kommunista

A sajtó és a közönség karzata a Tisza-gyilkosság vádlottainak tárgyalásán, 1921

tevékenységét, nem ítélték el államfelforgatás miatt a gyanúsítottat (számos esetben már a nyomozati szakban vagy a vádemeléskor megszüntették az eljárást). Például a Vági István által alapított MSZMP-vel szemben a vád nem tudta bebizonyítani, hogy együttműködött a Rákosi által vezetett illegális kommunista mozgalommal. Vági Istvánt ezért jóval enyhébb bűncselekményért, a Csemegi-kódex 172. § (2) bek. szerinti osztályellenes izgatásért vonták felelősségre.

A biatorbágyi merényletet elkövető Matuska Szilveszterrel szemben a helyszínen hagyott politikai tartalmú röpirata miatt merült fel az államfelforgatás minősített esetének gyanúja. A hosszúra nyúlt tárgyalási szakaszt követően a bíróság mégsem alkalmazta a rendtörvényt az elkövetővel szemben, mert a politikai motívum meglétét az ügyészség nem tudta perdöntően bizonyítani. A politikai perekben az igazságszolgáltatás függetlensége valamennyi szélsőséges ideológiától való elzárkózást is jelentett, hiszen nemcsak bolsevikok ellen emeltek vádat és születtek elmarasztaló ítéletek, hanem nyilasokkal szemben is számos büntetőeljárás indult. Például Szálasi Ferencet mint a Nemzeti Akarat Pártjának vezetőjét 1938-ban államfelforgatás miatt elítélték, és Rákosi Mátyással együtt a szegedi Csillagbörtönben raboskodott.

A kommunista perek tárgyalása során a vád alá helyezett elkövetők tárgyalóteremben tanúsított magatartása jelentősen megnehezítette a bizonyítási eljárás lefolytatását. A terheltek többsége a letartóztatása után beismerő vallomást tett, viszont ezt a bíróságon visszavonta, arra hivatkozva, hogy kihallgatása során a rendőrök brutálisan bántalmazták. Mivel a kommunista perekben a vádlottak ismétlődően ezt a gyakorlatot alkalmazták, a nyomozó hatóságoknak készen kellett állniuk arra, hogy meg tudják cáfolni ezeket a vádakat. Schweinitzer József rendőrtanácsos például a beismerő vallomások hitelességének megőrzése érdekében a kihallgatást követően általában elrendelte a gyanúsított orvosi vizsgálatát, így bizonyítva fizikai sértetlenségét, amit a törvényszék elfogadott.

Jellemző volt továbbá, hogy a tanácsot vezető bíró által feltett kérdésekre a vádlottak nem válaszoltak, ehelyett a tárgyalást lényegében a kommunista ideológia népszerűsítésére próbálták felhasználni. Ezért a büntetőeljárás ezen szakaszában igen sokszor került sor különböző intézkedések foganatosítására a rend fenntartása érdekében. Rákosi Mátyással szemben első perének tárgyalásakor a bíróság elnöke egy alkalommal két nap sötétzárkát, ételés fekhelymegvonást, valamint a vádlottnak a tárgyalóteremből való eltávolítását rendelte el. A kommunista vádlottak egyéb módon is igyekeztek lassítani az eljárást: a Gerő Ernő és társai elleni perben az elkövetők jelentős része ügyvédjén keresztül kifogást nyújtott be a vádtanácsnak, mert álláspontjuk szerint nem követték el bűncselekményt, és jogtalanul tartják őket előzetes letartóztatásban. Ezenkívül Gerő ügyvédje védence kóros elmeállapotára hivatkozott annak érdekében, hogy e büntethetőséget kizáró ok megállapítása miatt mentesüljön a felelősségre vonás alól.

Az államfelforgatási perekben a védelem rendre úgy érvelt, hogy a vád tárgyává tett cselekmény nem azonos a rendtörvény által szabályozott törvényi tényállással, mert az elkövetők a kivitelezésekor nem alkalmaztak erőszakot. A problémafelvetés logikusnak tekinthető, mivel a kommunista párttagok olyan agitációs tevékenységet folytattak, mint a lapszerkesztés, röpiratterjesztés, bolsevik ideológiát népszerűsítő cikkek írása vagy találkozók szervezése. Ezzel szemben az erőszakos elkövetési mód a büntetőjog megközelítése szerint akkor valósul meg, ha annak akaratot megtörő vagy akaratot hajlító hatása van. Ez a körülmény azonban az illegális kommunista mozgalmak kiépítése során egyáltalán nem valósult meg.

Ítéleteikben tehát a bíróságoknak választ kellett adniuk arra a kérdésre, hogy ezeknél a bűntetteknél miért a rendtörvényt alkalmazzák a Csemegi-kódex helyett. A Gerő Ernő és társai ellen indított büntetőeljárásban a törvényszék ennek a körülménynek a fennállását egyrészt az 1919-es proletárdiktatúra eseményeiből, másrészt Karl Marx *Kommunista kiáltvány* című művéből vezette le. Ennek zárótétele ugyanis megfogalmazta a proletárok végső célját, ami *„minden társadalmi rend erőszakos megbuktatása”* volt. Ezekre a forrásokra hivatkozva a bíróság így fogalmazta meg végkövetkeztetését: az erőszaknak elsősorban nem az elkövetők cselekményében kell megnyilvánulnia, hanem a *„mozgalom végczéljának* [sic!] *kell* […] *erőszakos uralom létesítésére irányulnia”.* Tehát az erőszak az új állam természetében van jelen, és nem az ennek céljára kifejtett elkövetési magatartásokban található meg.

Számos illegális tevékenység leleplezése ugyanis hatalmas médiavisszhangot váltott ki, nagy politikai nyomást helyezve ezzel a törvényszékre, hogy kellően szigorú ítéletet hozzon a vádlottakkal szemben. Példaként említhető a Rákosi–Vági-per, ahol az egyik védőügyvéd a perbeszédében kiemelte: az ezzel az üggyel kapcsolatban kialakult *„izzó hangulat”* ellehetetleníti a történeti tényállás tárgyilagos elbírálását.

Sallai (1916-ig Hollender) Imre, aki társával, Fürst Sándorral együtt a Magyarországi Kommunista Párt (MKP) titkárságának tagja volt. A Moszkvából pártmegbízatásból Magyarországra küldött pártvezetők 1932 júliusában lebuktak, s gyorsított eljárással hozott halálos ítélet alapján kivégezték őket. Ez volt a Horthy-korszak egyetlen politikai okokból végrehajtott halálos ítélete.

A Sallai–Fürst-per

A kommunisták ellen indított büntetőeljárások közül Sallai Imre és Fürst Sándor 1932-es perét máig az egyik legismertebb politikai bűnügyként tartják számon arra hivatkozva, hogy a vádlottak a Horthy-korszak igazságszolgáltatásának áldozatai, hiszen ártatlanul, kizárólag bolsevik meggyőződésükért ítélték őket halálra. Valóban felmerül a kérdés, hogy a KMP vezetői közül miért éppen őket sújtotta ez a szigorú büntetés, hiszen már az 1920-as években is számos alkalommal hozott a párttagokkal szemben elmarasztaló ítéletet a bíróság.

A moszkvai központi vezetés 1931-ben ismételten vizsgálatot indított a magyar kommunistákkal szemben, mert a proletárdiktatúra bukását követő valamennyi agitációs tevékenységük kudarcba fulladt a magyar hatósá-

Fürst Sándor tárgyalása Töreki Géza statáriális tanácsa előtt

gok fellépése miatt. Ezen eljárás eredményeképpen döntést hoztak a magyar központi bizottság átszervezéséről: Fürst Sándort nevezték ki a párt élére, míg Sallai Imrét azzal a feladattal bízták meg, hogy gyűjtsön információkat a magyar gazdasági és társadalmi viszonyokról. A szovjet koncepció szerint ugyanis a gazdasági válság időszakában ezen problémák elemzésével lehetett volna növelni az elégedetlenséget a munkások körében.

A moszkvai utasításnak megfelelően újabb kommunista szervezkedés indult 1932-ben. Fürst Sándor a VIII. kerületi Thék Endre utca 32. szám alatt ingatlant bérelt a bolsevik mozgalom számára, ahol irodát alakítottak ki a párt titkárságának. Itt szerkesztették a *Kommün* és az *Ifjú Proletár* című újságokat, miközben állandó összeköttetésben voltak a moszkvai központi bizottsággal, amely, amellett, hogy utasításokat adott, a működéshez szükséges anyagi eszközöket is biztosította a KMP számára. A párt felvette a kapcsolatot Kilián Györggyel, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének (KIMSZ) vezetőjével is annak érdekében, hogy a sztálini ideológiát minél szélesebb körben terjesszék a fiatalok között. A mozgalom jövőbeni terveiben szerepelt egy budapesti sztrájk megszervezése is, melynek időpontját 1932 augusztusára tűzték ki.

A magyar hatóságok hamarosan értesültek a szervezkedésről, melynek leleplezése érdekében Hetényi Imre főkapitány-helyettes arra utasította Schweinitzer József rendőrtanácsost és Hain Péter detektívfelügyelőt, hogy a nyomozást titokban folytassák tovább. A rendőrség számos fényképet készített a Thék Endre utcai titkárságról, valamint a detektívek álruhában több alkalommal is bejutottak a titkárságra: a *Népszava* és *Az Est* napilapok beszámolója szerint az egyik nyomozó vízszerelőnek, míg egy másik koldusnak adta ki magát a sikeres tettenérés érdekében. A párttagokat végül 1932 júliusában tartóztatták le.

A házkutatás során a rendőrség számos olyan dokumentumot foglalt le, amely alapján megismerhetővé vált a mozgalom működése. Moszkvából érkezett utasításokat, pénzügyi elszámolásokat, kéziratokat, hamis útleveleket és személyi okmányokat, továbbá olyan speciális tintát találtak, amelyet csak különleges eljárással lehetett láthatóvá tenni. Mindezek alapján megállapítható, hogy a KMP tagjai tevékenységükkel egyszerre több bűncselekményt is megvalósítottak: nem csupán a fennálló alkotmányos rendet akarták megdönteni, hanem ezzel egy időben a közokirat-hamisítás bűntettét is elkövették. Emellett Sallai Imrének a magyar gazdasági és társadalmi helyzetről szóló jelentései felvetették a kémkedés gyanúját is, ami komoly veszélyt jelentett a magyar állam szuverenitására.

A gyanúsítottak az őrizetbe vételt követően beismerő vallomást tettek. Sallai elmondása szerint nem önkéntesen, hanem a moszkvai kommunista vezetés utasítására tértek vissza Magyarországra. Illegális politikai tevékenységük célja a Tanácsköztársaság restaurálása volt, amit a következőképpen szándékoztak megvalósítani: a bolsevik ideológia népszerűsítése céljából röplapokat készítettek, hogy a munkások, a katonák és a rendőrök körében terjesszék. A kommunista ideológia sikeres ismertetése nyomán felhívták volna őket arra, hogy fegyveres támadást intézzenek a magyar állam ellen.

A súlyosabb retorziót az indokolta, hogy a Matuska Szilveszter által elkövetett 1931-es biatorbágyi merénylet után Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter kiterjesztette a statárium alkalmazásának lehetőségét a rendtörvényben szabályozott bűncselekményekre is. Az ügyész a bizonyítékok mérlegelését követően a rögtönítélő bíróság előtti tárgyalást kizárólag Sallaival és Fürsttel szemben indítványozta, mivel őket tekintette a kommunista szervezkedés vezetőinek. A többi letartóztatott párttag ügyét a törvényszékhez helyezte át. Tehát megállapítható, hogy a különleges bíróság összehívása nem önkényesen történt, hiszen azon agitátorokkal szemben, akiknél felmerült, hogy a statáriális eljárásban hozott ítélet túlzottan aránytalan büntetés volna, egy másik vádiratot nyújtott be az ügyészség. A terheltek szétválasztására azért volt szükség, mert a rögtönítélő bíróság elmarasztaló ítélet esetén kizárólag halálbüntetést szabhatott ki.

Karikás Frigyes. A KMP titkárságának tagjaként – Sallaival és Fürsttel együtt – tartóztatták le 1932-ben, de nem került statáriális bíróság elé, s három év börtön után szabadult. 1935-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol 1938-ban ellenforradalmi szervezkedés vádjával letartóztatták és kivégezték.

Dr. Lengyel Zoltán, a Tisza-gyilkosság vádlottainak védőügyvédje

A gyorsított bűnvádi eljárás azonban heves indulatokat szított mind a jogászok, mind pedig a politikusok körében. Az SZDP ugyanis már a biatorbágyi vonatszerencsétlenséget követően is több alkalommal tiltakozott a statárium bevezetése ellen, álláspontja szerint a kormány így akarta elhallgattatni az ellenzéki véleményeket. Emellett számtalan nemzetközi szervezet – többek között az Emberi Jogok Európai Ligája, a bécsi Halálbüntetés Elleni Liga, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Jogászok Szervezete – tüntetést szervezett a törvényszék döntése ellen.

A vádlottak védői, Lengyel Zoltán és Szőke András a tárgyalásra szóló idézés kézhezvételét követően levélben kérték Zsitvay igazságügyi minisztert, hogy ne adjon engedélyt a bíróságnak a büntetőeljárás lefolytatására. Úgy vélték, az ügy történeti tényállása semmiben sem különbözik a korábban megvalósult politikai deliktumok körülményeitől, tehát a per ily módon való folytatása indokolatlan. E tekintetben valóban helyt lehet adni az ügyvédi érvelésnek, mert az 1920-as években több alkalommal is kezdeményezte az ügyészség a rögtönítélő bíróság felállítását, azonban ezeket az indítványokat egytől egyig elutasították. A Gerő Ernő és társai ellen indított eljárásban az ügyész a vádlottak nagy száma miatt nem tudta kezdeményezni a gyorsított eljárást (a törvényszéknek ugyanis ebben az esetben három napon belül kellett ítéletet hoznia). Rákosi Mátyás és Szántó Zoltán ügyében már sor került a különleges bíróság megalakulására, azonban a bírói tanács mindkét alkalommal saját hatáskörének hiányát állapította meg, és rendes bíróság elé utalta ezeket a bűncselekményeket.

A védők szerint a Sallai és Fürst által működtetett „mozgalom" békés szervezkedés volt, így nem valósult meg az az erőszakos elkövetési mód, ami az államfelforgatás törvényi tényállásának megállapításához szükséges. Felhívásukat végül az alábbiakkal zárták: *„felemeljük tiltakozó szavunkat, hogy a vádlottak politikai meggyőződésükért* [...] *rögtönítélő bíróság elé kerüljenek!"* Az igazságügyi miniszter elutasította a védők kérelmét, így sor kerülhetett a tárgyalásra, amelyet a Budapesti Kir. Törvényszék esküdtszéki termében tartottak meg 1932 júliusában. A bíróság végül helyt adott az ügyészség által megállapított vádaknak, így Sallai Imrét és Fürst Sándort az Átv. 1. §-a szerinti államfelforgatás bűntettében bűnösnek találta, és a 9550/1915. I. M.

Vámbéry Rusztem, Rákosi Mátyás védőügyvédje az ellene lefolytatott második perben (1934–35)

rendelet 38. §-a alapján halálbüntetést szabott ki rájuk. Az ítélet mindenképpen precedensértékűnek tekinthető, hiszen ez a politikai per volt az egyetlen, ahol a törvényszék a legsúlyosabb szankciót alkalmazta a KMP vezetőivel szemben. Ennek oka a bűncselekmény kiemelkedő súlyossága mellett a gazdasági válságot kísérő politikai radikalizmus megerősödésében és a statárium szigorításában található meg.

A Magyarországi Vörös Segély

A Horthy-korszakban a kommunisták sorozatosan lebuktak. (A korabeli vicc szerint egy háromtagú sejt egy moszkovitából, egy besúgóból és egy balekból állt.) A leleplezést követően szinte valamennyi párttagnak szembe kellett néznie az igazságszolgáltatással. Így felmerül a kérdés, vajon hogyan biztosították az őket megillető védelmet a rendkívül hosszúra nyúló büntetőeljárások során, tekintettel arra, hogy a szervezkedés kezdeményezői és vezetői az esetek jelentős részében nem rendelkeztek állandó munkahellyel. E probléma megoldásában Moszkva sietett a segítségükre. A Komintern 1923-ban pénzügyi alapot hozott létre Nemzetközi Vörös Segély elnevezéssel. Ennek magyarországi fiókszervezete finanszírozta a vád alá helyezett bolsevikok védelmi költségeit, gondosan ügyelve arra, hogy a kor legnevesebb ügyvédeit bízza meg a képviselettel.

Rákosi Mátyást első perében Lengyel Zoltán védte, aki az első világháború kitörése előtt számos híres perben állt a védelem oldalán. A második, 1935-ben indított büntetőeljárásban, ahol népbiztosi tevékenységéért vonták felelősségre, már három ügyvéd látta el a védelmet: Lengyel mellett a Horthy-korszak elismert jogásza, Vámbéry Rusztem és a politikai perekre szakosodott Domokos József. Rákosi ügyének pozitív elbírálását a francia Nemzetközi Jogász Szövetség is segítette, amely a moszkvai direktíváknak megfelelően a politikai okokból üldözött személyek számára nyújtott jogi segítséget.

A megbízott ügyvédek általában maguk is kommunisták voltak. Ezt bizonyítja többek között Domokos József visszaemlékezése is, aki több alkalommal Moszkvából kapta megbízási díját, mégis voltak olyan ügyei, amelyeket szívességből is elvállalt, ha úgy érezte, hogy a „jó ügyet" képviseli. Így egyéni meggyőződésükből a jogi képviseleten túl egyéb feladatokat is elláttak, melyek közül a legjelentősebb a szovjet központi vezetéssel való kapcsolattartás volt. Számos esetben előfordult ugyanis, hogy a vádlottak azzal kapcsolatban is utasítást kaptak a Szovjetunióból, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a tárgyalóteremben vagy nyújtsanak-e be fellebbezést az elsőfokú ítéletet követően.

A pénzügyi segítségen túl Moszkva más alternatívát is biztosított a magyar kommunistáknak arra, hogy elkerüljék az igazságszolgáltatás szigorát. A Szovjetunió több hadifogolycsere-egyezményt kötött Magyarországgal, melynek értelmében az orosz fogságban lévő magyar katonákat elengedik, cserébe viszont az illegális kommunista tevékenységért elítélt agitátorokkal szemben nem hajtják végre a kiszabott büntetést, hanem kiküldik őket a Szovjetunióba. E megegyezés alapján Andics Erzsébet és Gerő Ernő, akikkel szemben több mint tízévnyi szabadságvesztést szabott ki a törvényszék első fokon, nem töltötték ki büntetésüket. Általánosságban is megállapítható, hogy valamennyi illegális párttag, aki kitöltötte a bíróság által kiszabott büntetést, külföldre távozott, és ott folytatta politikai tevékenységét. Az esetek többségében a korábbi elítéltek Moszkvába emigráltak.

A Szovjetunióban a nagy sztálini tisztogatások során a magyar kommunistákat valósággal megtizedelték. Így ért véget az élete például Vági Istvánnak és a KMP első vezetőjének, Kun Bélának. A Tanácsköztársaság sikertelensége miatt felelősségre vonták a korábbi népbiztosokat, akik közül tizennégyet ugyancsak kivégeztek. Ezzel szemben Rákosi Mátyást azért nem számoltatta el a szovjet vezetés, mert ezekkel az eseményekkel egy időben a magyar bíróság által kiszabott fegyházbüntetését töltötte. ◆

VERESS EMŐD

A JOGEGYSÉGESÍTÉS ÚTVESZTŐI

POLGÁRI PERJOG ERDÉLYBEN 1918/1920 ÉS 1945 KÖZÖTT

A tág értelemben vett Erdély (azaz a tényleges, „történeti" Erdély, valamint Máramaros, a Partium és a Bánság egy-egy része) 1918 végétől de facto, majd a trianoni békeszerződés alapján 1920. június 4-től de iure is Románia részévé vált. Sikeres politizálásának köszönhetően Románia az első világháború végén nem csak Magyarországtól, hanem más államoktól is szerzett területeket: Ausztriától Bukovina egy részét, Oroszországtól Besszarábiát, Bulgáriától Dél-Dobrudzsát. „Nagy-Románia" jogrendje, így a polgári perjog is nagyon széttöredezett képet mutatott. E tanulmányban arra keressük a választ, hogy milyen polgári perjog alapján működtek 1918/1920 és 1945 között az erdélyi bíróságok.

Nagy-Románia jogrendje

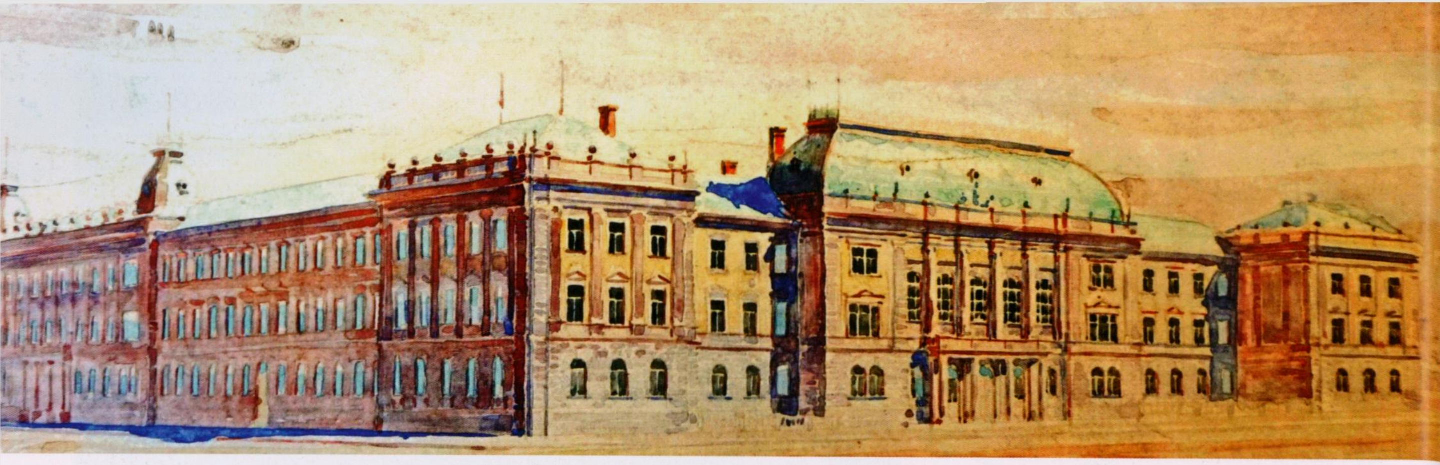
A polgári anyagi jogban hat jogrend élt együtt. Az Ókirályságban (a havasalföldi és moldovai fejedelemségek egyesüléséből 1859-ben létrejött, 1866-tól Románia [Ókirályság – Regát] nevet viselő államalakulatban) a francia ihletésű, 1864-ben elfogadott polgári törvénykönyv, a történeti Erdélyben az osztrák polgári törvénykönyv – a magyar törvények által 1867 óta hatályba léptetett módosításokkal és joganyaggal –, a többi, Magyarországtól Romániához csatolt területen a magyar magánjognak 1918. december 1-jét megelőzően keletkezett szabályrendszere, a történeti magyar szokásjog volt hatályban. Dél-Dobrudzsában (Bulgáriától szerzett területek – Quadrilater) általánosan az ókirálysági jogot alkalmazták, de jelentős eltérésekkel a muzulmánok joga tekintetében. Besszarábiában az orosz törvények mellett a *Hexabiblosz (Hatos könyv)* – a bizánci feudális jog egyik forrása, melyet a szaloniki jogász, Harmenopulosz állított össze 1345-ben – volt hatályban, majd 1921-től néhány részletkérdés kivételével áttértek az Ókirályság jogára.

A helyzet a perjog területén sem volt sokkal egyszerűbb. A polgári perjog kapcsán négy párhuzamos törvénykönyv létezett: az Ókirályságban a francia és a svájci Genf kanton szabályozásának mintájára megalkotott *Polgári eljárási törvénykönyv* (1864), Erdélyben a polgári perrendtartásról szóló, 1911. évi I. törvénycikk, Bukovinában az osztrák, Besszarábiában pedig az orosz perjog. Erről a helyzetről írta Erdély vonatkozásában Camil Negrea (1882–1956) jogász, 1919–1948 között a kolozsvári egyetem professzora, hogy *„1918 előtt Erdélyt olyan törvények kormányozták, amelyek a Magyar Királyság jogrendjének részét képezték, és az (osztrák-)magyar szellem alkotásai voltak. Erdély Romániával való egyesítésének, ezen államjogi aktusnak szükségszerű következménye, hogy a széles körű és megalapozott román jogalkotás olyan törvényekkel lássa el Erdélyt, amelyek a román nép nézeteinek felelnek meg."* Erdélyben a korábbi jog hatályban maradását a Kormányzótanács rendeletei-nek, illetve az 1923. évi alkotmány átmeneti rendelkezéseinek alapján – a kor felfogása szerint – szintén a román nép döntése alapozta meg.

Ilyen körülmények között a bukaresti centralizáló politikai vezetésnek azonnali célkitűzése volt a jogegységesítés. Ennek létezett valóban gyors és radikális módszere: az Ókirályság jogának egyszerű kiterjesztése az újonnan megszerzett területekre. Az alternatíva a jogegységesítést a modernizációval összekötő megközelítés volt, azaz Románia teljes területén hatályos új reformkódexek elfogadása.

Az első módszer előnye a gyorsaság, viszont ez teljesen figyelmen kívül hagyta volna a helyi sajátosságokat, és az újonnan megszerzett területek román nemzetiségű jogászainak támogatását sem élvezte. A második módszer előnye pedig, hogy lehetővé tette volna a helyi sajátosságok legalább részleges figyelembevételét, illetve Románia egészének szempontjából nemcsak egységesítést, hanem jogi reformot, modernizációt valósított volna meg.

A két világháború közötti időszakban hol az egyik, hol a másik módszer került napirendre. A reformkódexek elfogadásának előnyeit elismerték, de megalkotásuk elhúzódó folyamata miatt és az egységes román nemzetállami logika által terhesnek és túlzónak

Kolozsvár, Igazságügyi Palota

tekintett jogi partikularizmusok gyors felszámolása érdekében a jogegységesítésnek az első módszerrel való lezárása is napirendre került. Az ókirálysági jog kiterjesztése Erdélyre elsősorban Constantin Hamangiu igazságügy-miniszteri mandátuma alatt (1931–1932) merült fel, és ennek komoly előkészületei meg is történtek, de a miniszter halála, majd a kormány bukása megakadályozta, hogy e tervek megvalósuljanak.

Párhuzamos perjogi rendszerek

Az első világháborút követően Nagy-Románia közjogi alapdokumentuma az 1923. évi alkotmány volt. Az alaptörvény a román királyságot egységes és oszthatatlan nemzeti államként határozta meg, és deklarálta, hogy a román állam hivatalos nyelve a román. Az 1918. december 1-jei román nemzetgyűlés gyulafehérvári nyilatkozata szerint Románia biztosítja az együtt élő népek számára a teljes nemzeti szabadságot, egyebek mellett azt a jogot, hogy saját nyelvükön pereskedjenek, és a jogvitákat saját közösségükből választott egyének oldják meg. A gyulafehérvári nyilatkozatba foglalt vállalás, noha a dokumentum jogi jellege és tartalma nem igazán vitatható, soha nem valósult meg. 1919 januárjában törvényrendeletben még elismerték azt a jogot, hogy ahol a magyarok részaránya az egyötödöt eléri, ott az igazságszolgáltatás magyar nyelven is működhessen, ez viszont rendkívül korlátozottan valósulhatott meg.

A Magyarországtól Romániához csatolt területeken a polgári perrendtartásról szóló, 1911. évi I. törvénycikk – a Plósz-féle polgári perrendtartásnak nevezett kódex – volt hatályos. (A tervezetét kidolgozó Plósz Sándor 1872 és 1881 között a kolozsvári egyetemen tanított.) A törvényt *Erdélyi polgári eljárási törvénykönyv (Codul de procedură civilă din Transilvania)* elnevezéssel hivatkozták és alkalmazták. Az 1918 előtt elfogadott magyar törvények román fordítása a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában megalkotott 1868. évi XLIV. törvénycikk alapján készült el. Ez a következőket írta elő: *„a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók."* A polgári perrendtartás az impériumváltás pillanatában mégsem állt rendelkezésre, mert azt román nyelven csak 1920-ban tették közzé. 1925-ben a kolozsvári ítélőtábla kiadásában jelent meg a polgári perrendtartásnak az a román fordítása, amely az 1918 előtti magyar bírósági gyakorlatot is feldolgozta. Ez a kötet azzal magyarázza a polgári perrendtartás hivatalos indoklásának közzétételét, hogy az Erdélybe áttelepült, korábban más jogrendet tanuló és alkalmazó bíráknak nem elég a törvény szövegét olvasniuk, hanem meg kell érteniük a jogszabály rendszerét, logikáját és céljait, amihez a gazdag összehasonlító jogi anyagot is tartalmazó indoklás megismerése elengedhetetlen.

A bevezető utal arra is, hogy a *„régi erdélyi polgári eljárást"* (az 1868. évi LIV. magyar törvénycikket a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában) is alkalmazni kell egyes perekben, de ennek román nyelvű szövegét nem tartották fontosnak közölni, mert az ilyen perek száma egyre kevesebb, és *„még szinte minden törvényszéken és táblán vannak erdélyi származású bírák, akik – meggyőződésünk szerint – nem fogják elutasítani új kollégáiktól a segítséget".* A bírói kart ugyanis erdélyi, román anyanyelvű jogászokból, például ügyvédekből vagy közjegyzőkből is rekrutálták (több mint száz erdélyi román ügyvéd vállalt ekkor bírói megbízatást), illetve sokan az Ókirályságból jöttek Erdélybe.

Az I. Ferdinánd királyra és Romániára az esküt megtagadó magyar jogászok elvesztették tisztségüket és a szolgált éveik után járó nyugdíjjogosultságot. Kolozsváron például az ítélőtábla teljes bírói kara megtagadta az esküt, kivéve a szász Gustav Hauptot. Az esküt megtagadta a teljes adminisztratív személyzet is. Hasonló volt a helyzet a marosvásárhelyi ítélőtáblán. Az eskütétel elutasításának fő oka egyébként az a félelem volt, hogy a hűségeskü a még le nem zárt béketárgyalásokon Magyarország ellen felhasználható érvvé változnak. A bírósági épületeket legtöbbször karhatalmi erővel vették át. A hivatalukban maradó bíráknak és ügyészeknek 12 hónapot, a praxisukat folytató ügyvédeknek 6 hónapot biztosítottak a román nyelv elsajátítására.

1911-ben a polgári perrendtartás fő újítása az osztott perszerkezet bevezetése volt: az elsőfokú eljárás perfelvételi és tárgyalási szakaszra történő felosztása, és két szakasznak a „permetszéssel" történő elválasztása. A reform elemét képezte a bírói szerepkör átformálása is: a bizonyítékok szabad mérlegelésének, a hivatalbeli bizonyítás lehetőségeinek megnyitása. A tárgyalás irányításának jogával a bíró rendelkezett, hogy az eljárások időtartama ne a felektől függjön. A polgári perrendtartás törvényszéki, ítélőtáblai és a Kúria előtti eljárásban előírta a kötelező jogi képviseletet. Az erdélyi perjogot az impériumváltás után a román jogszabályok módosításai minimálisan – elsősorban illetékességi kérdésekben – érintették, viszont a kötelező jogi képviseletet eltörölték.

Erdéllyel kapcsolatban is történtek román reformok: a bírókat és ügyészeket képviselő Magisztratúra Legfelső Tanácsa fontos szerepet kapott a bírák és ügyészek előléptetésében, és ezt az igazságügyi miniszter szerepének és befolyásának visszaszorítása miatt fejlődésnek értékelték az erdélyi joghoz képest. Ugyanígy a bírósági végrehajtók testületének létrehozása, javadalmazásuk rendjének szabályozása, az árvaszékek felszámolása (hatáskörüket a közigazgatási jogból kiemelve a polgári jog és az igazságszolgáltatás vette át), az ügyvédi hivatás újraszabályozása mind olyan kérdéskörök voltak, amelyek vonatkozásában a román jog által bevezetett újításokat egyidejűleg az erdélyi partikuláris jog meghaladásának, ahhoz képest fejlődésnek értékelték. A Kolozsváron működő erdélyi igazságügyi főtitkárság (majd vezérigazgatóság) 1924-ben szűnt meg, ennek következményeként a bíróságok személyi ügyeit már nem az „erdélyi" törvények szabályozták.

Az Ókirályságban hatályos eljárásához viszonyítva a polgári perrendtartás jelentős eltéréseket tartalmazott. A román *Polgári eljárási törvénykönyv* kapcsán történtek modernizációs kísérletek, de a kor jogászai tényként kezelték, hogy az elavult, hiszen a mintaként felhasznált francia és genfi kódexek a 19. század elején születtek meg (1806, illetve 1819), és a polgári eljárásjog tudománya azóta rendkívüli fejlődésen ment át. A reformkísérletek (1900), illetve az elsősorban a perek gyorsítását szolgáló kisebb módosítások (1925, 1929) nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a polgári perjogot felzárkóztassák az elvárásoknak megfelelő szintre. Az Ókirályság polgári perjogának kiterjesztése Erdélyre pontosan ezért nem volt kívánatos. Elismerték, hogy a Romániához csatolt területek perjoga, elsősorban az Erdélyben és a Bukovinában hatályos (magyar, illetve osztrák) kódexek újabbak (1911, illetve 1895), fejlettebbek és modernebb szemléletet képviselnek, ezért hatályon kívül helyezésük és a román *Polgári eljárásjogi törvénykönyv*vel való helyettesítésük nem a megfelelő megoldás. Inkább új, a magyar és osztrák perjoggal azonos színvonalú, egész Románia területén egységes kódex megalkotása jelenti a helyes és követendő utat.

Kodifikációs kísérletek és a reformkódexek kudarca

Románia megpróbálta az új törvénykönyvek révén történő kodifikációt. 1934-ben fogadta el a jogalkotó a váltótörvényt és a csekktörvényt, amely a váltóperek sajátos szempontjairól egységes eljárásjogi szabályokat alkotott Románia teljes területén. 1938-ban új *Kereskedelmi törvénykönyvet* fogadtak el (1940-ben módosították), 1939-ben pedig új *Polgári törvénykönyvet* (1940-ben szintén módosították) és új *Polgári eljárási törvénykönyvet*, amelyet viszont formálisan új kódexre (valójában újabb szövegváltozatra) cseréltek le 1940-ben. Mindhárom kódex modern, komoly szakmai erőfeszítést tükröző, de számos részletkérdésre vitatható tartalmú megoldást kínáló törvénykönyv volt. Elkészítésük széles szakmai összefogáson alapult. A Törvényhozási Tanács, bírák, ügyvédek, jogtudósok, parlamenti képviselők működtek együtt a szöveg megírásában és véglegesítésében. A kódexek felvették II. Károly nevét is a címükbe, jelezve, hogy Romániában 1938-tól egyszemélyi korporatista diktatúrát vezetett be az uralkodó.

Az említett kódexek tervezett hatályba lépésének dátuma 1940. szeptember 15. lett volna. Csakhogy Románia 1940 júniusában a Szovjetunió által adott ultimátum következtében elvesztette Besszarábiát és Észak-Bukovinát, augusztus végén pedig a második bécsi döntőbíráskodás Észak-Erdélyt visszajuttatta Magyarországnak. A területi veszteségek következményeként szeptember elején II. Károly király megbukott, elhagyta az országot, a hatalmat pedig diktátorként Ion Antonescu koncentrálta a kezében. A törvénykönyvek hatályba lépését bizonytalan időre elhalasztották.

Észak-Erdélyre kiterjesztették a magyar jogot, viszont ez a polgári perjog szempontjából nem jelentett tartalmi törést – mert korábban is a polgári perrendtartás volt hatályban –, csak nyelvi váltást. Az anyagi magánjog esetében a helyzet összetettebb volt, elsősorban az osztrák polgári törvénykönyv hatálya alá tartozó területeken (a „történelmi" Erdélyben), ahol a régi magyar jog bevezetése helyett az erdélyi magyar jogászok is az osztrák polgári törvénykönyv fenntartását kérték (sikertelenül) a magánjogi törvényjavaslat (szintén elmaradt) hatályba léptetéséig.

A jogegységesítés lezárása

Erdélyben a második bécsi döntés által bevezetett rendezést azonban elsősorban a második világháború végének körülményei (az a tény, hogy a bécsi döntőbíráskodás alapja a legyőzött és teljesen kompromittált Hitler és Mussolini döntése volt, a második világháborúból való sikeres román kiugrás, Sztálin viszonyulása az erdélyi kérdéshez stb.).

A román jogalkotó Dél-Erdélyben már 1943-ban (az 1943. évi 389. törvénnyel), a Romániához visszakerült Észak-Erdélyben pedig 1945-ben, rögtön azután, hogy a szovjetek átadták e területet a román közigazgatásnak, villámgyorsan bevezette a román polgári perjogot (az 1945. évi 260. törvénnyel), azaz a korábban nem megfelelőnek tartott 1864. évi *Polgári eljárási törvénykönyvet*.

Az 1945. évi 260. törvény gyakorlatilag (minimális kivétellel, például a telekkönyvi jog területén) eltörölte és felszámolta Erdély jogi partikularizmusát, mert Románia bármilyen természetű jogszabályait kiterjesztette *„az 1940. augusztus 30-i bécsi diktátum által kikényszerített magyar megszállás alól felszabadított összes erdélyi területre".* Ez a törvény Észak-Erdélyben elismerte a polgári vagy kereskedelmi ügyekben elfogadott határozatokat, és elrendelte a végrehajtásukat is, kivéve, ha azok ellentétesek voltak a román közrenddel vagy diszkriminatívnak nyilvánított jogszabályokon alapultak. Az ellenőrzést a végrehajtás helye szerinti törvényszék végezte el a határozatoknak végrehajtási záradékkal történő ellátása során. A le nem zárt ügyeket az Észak-Erdélyre kiterjesztett illetékességi és eljárási szabályok szerint kellett folytatni. A nem jogerős határozatok ellen viszont a magyar jog által elismert perorvoslatokkal lehetett élni, kivéve, ha a román jog egyéb perorvoslatokat is elismert, mert akkor ezek alkalmazása előtt is megnyílt az út.

Az erdélyi partikuláris jogot, kiemelten a polgári perjogot, a nemzetállami logika a román állami szuverenitás korlátozásaként élte meg, ezért cseréjére minél gyorsabban sort akart keríteni. A jogegységesítést Erdély Romániába integrálásának alapvető eszközeként kezelték. Viszont a két világháború között követett fokozatos, tudományos alapokra helyezett, reformkódexek révén megvalósított jogegységesítés helyett a kényszerítő körülmények hatására végül a korábban elvetett gyorsított, mesterséges jogi egyesítés valósult meg – Dél-Erdélyben 1943-ban, Észak-Erdélyben 1945-ben. Ezzel Erdély Romániába történő jogi integrációja alapvetően lezárult. Az 1940. évi *Polgári eljárási törvénykönyv* soha nem lépett hatályba. Az 1864. évi, „régi" *Polgári eljárási törvénykönyv* szovjet típusú, majd a rendszerváltás után „jogállami", modernizációs célzatú módosítások sorozatán esett át és 2013-ig volt hatályos – Erdélyben is. ◆

SZERENCSÉS KÁROLY

A POLITIKAI ÉRDEK ÜTI A JOGI ÉRVET

AZ „IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS" MŰKÖDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI MAGYARORSZÁGI DEMOKRÁCIAKÍSÉRLET FELSZÁMOLÁSA IDEJÉN

Magyarországon ellentmondásoktól terhes történelmi helyzet alakult ki 1945 tavaszán. Ezeket az ellentmondásokat a mai napig nem sikerült megnyugtatóan feldolgozni. Alapvetően azért, mert foglyai vagyunk az 1945 utáni – a gondolatokat is győztesekre és vesztesekre osztó – mentalitás béklyóinak.

Ezek a bilincsek nemhogy lazultak volna távolodóban a háborús kataklizmától, hanem mintha egyre jobban szorítanának.

Ebbe a körbe tartozik a politikai természetű számonkérés és így mostani témánk is: a bíróságok szerepe az 1945 és 1949 tavasza közti reményteli, ám végül kiábrándító korszak politikai küzdelmeiben.

A Magyar Függetlenségi Párt nagygyűlése, Miskolc, 1947. augusztus 24.

Látjuk, hogy a kommunista párt, miként korábban a nyilas párt, politikai eszközökkel – például választásokkal – képtelen volt megszerezni a hatalmat, s amikor ez kiderült, a politikai küzdelmet jogi útra terelte. Vagyis felhasználta az igazságszolgáltatás komplett apparátusát saját céljai eléréséhez. Ez csak úgy volt lehetséges, ha az egész igazságszolgáltatási vertikumban döntő befolyásra tesz szert. Ennek alapfeltétele volt a szovjet megszállás és beavatkozás. Talán itt érdemes rögzíteni: ez a vertikum a nyomozati szakasszal kezdődött – PRO, ÁVO, Katpol –, majd a Népügyészség vádemelési tevékenységével, a Népbíróság különféle tanácsainak ítélkezésével és más rendkívüli bíróságok működésével folytatódott. Meghatározó szerep jutott a belügyminisztériumnak és főleg az igazságügy-minisztériumnak, valamint a köztársasági elnöknek. Utóbbinak a kegyelmezés terén. (Korábban ezt a funkciót a Nemzeti Főtanács gyakorolta.) S végül – de nem utolsósorban – jelentős szerepe volt a büntetés-végrehajtásnak, amely nemritkán a ki nem mondott halálos ítélet „végrehajtója” volt.

Páter Kiss Szaléz. Szovjet katonai bíróság ítélte golyó általi halálra

A megszállás szerepe

A vizsgált korszakban szovjet katonai bíróságok is működtek Magyarországon. Ilyen bíróság ítélte halálra páter Kiss Szalézt és számos gyöngyösi fiatalembert, akik szembeszálltak a szovjet katonák erőszakoskodásával és megpróbáltak szervezett keretet létrehozni a megszállók és a kommunisták önkényeskedése ellen. A forrásokból kiderül, hogy a kommunista pártnak szándékában állt már 1946 nyarán ezt az ügyet felhasználni eljárás kezdeményezésére Mindszenty József esztergomi érsek és Kovács Béla kisgazda főtitkár ellen. Akkor erről még letettek, talán nem kis mértékben Kiss Szaléz hősies és a mártíriumot is vállaló ellenállása miatt. Elsőként Kiss Szalézt, Kizmann Ottót, Bodnár Lászlót és ifj. Kiss Sándort ítélte halálra a Szovjet Központi Hadseregcsoport bírósága. Őrizetbe vételüket a Vidéki Rendőr Főkapitányság rendelte el, kihallgatásuk az Andrássy út 60.-ban kezdődött, majd átadták őket a szovjet hatóságoknak.

A magyar (kommunista) és megszálló (szovjet) hatóságok ilyen mértékű „együttműködése” rémisztően hatott a kortársakra. Tudatosította, hogy a magyar politikai rendőrség a megszállók eszköze, és viszont: a kommunista párt ilyen szinten is számíthat a megszálló hatóságok támogatására. Gyöngyösről és környékéről százakat hurcoltak Karéliába és más lágerekbe. Sokan nem tértek vissza. Ami biztos: az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészsége Kiss Szalézt 1993-ban rehabilitálta. Per nélkül távolították el az országból – közös akcióval –, és szovjet fogságban hunyt el több tízezer ember mellett Bethlen István volt miniszterelnök is.

Itt kell megemlékezni a „népítéleteknek” nevezett lincselések és gyilkosságok áldozatairól, akik száma nyugodt lelkiismerettel meg sem becsülhető. (Miképpen Európában sehol sem.) A gyilkosok (pl. a gyömrői, szentesi esetekben) számonkérésének elmaradása szintén gyengítette a magyar igazságszolgáltatásba vetett hitet. A bíróságoknak a demokráciakísérlet felszámolásában játszott szerepe értelmezhetetlen e körülmények figyelmen kívül hagyásával. Miképpen a rendőrség által – azaz bírósági ítélet nélkül – elrendelhető internálás, kitelepítés, felügyelet alá helyezés ismerete nélkül is.

Nem túlzás azt állítani, hogy az igazságszolgáltatási vertikum túlnyomórészt a kommunista párt vezetőinek irányítása alatt működött már 1945 februárjától. Ez alól 1947 decemberéig csak az igazságügy-minisztérium és – kisebb jelentőséggel – az államfő hivatala volt kivétel. Az igazságügy-minisztériumban Pfeiffer Zoltán államtitkár akadályozta a bíróságok pártcélra történő felhasználását – ért is el sikereket –, ezért nem véletlen, hogy 1946 nyarától első számú céltáblája lett a kommunista pártnak. Ennek jegyében Szviridov, a SZEB alelnöke is interveniált a menesztése mellett. Szviridov 1946. június 28-i hírhedt levelében Pfeiffert első helyen említette azok között, akik *„nyíltan vagy leplezetten támogatják a fasiszta elemeket”.*

1945–46 folyamán tizenéves fiúk 4 (vagy 5) merényletet követtek el szovjet katonák ellen Gyöngyös környékén. A letartóztatások során lefoglalt fegyverek szolgáltak bizonyítékul a fegyveres „összeesküvés” vádjához

Pfeiffer Zoltán a petíciós per tárgyalásán, 1947. október 20.

Renitens kommunisták

Melyek is voltak azok az ügyek, amelyeknél a kommunista párt igénybe vette a bíróságokat ellenfelei likvidálására? Sokan azt állítják, hogy a „Párt” csak 1949-től fordult el a „helyes gyakorlattól”, s ezt kisiklásnak, a „személyi kultusz” következményének állítják be. Erről szó sincs. Ez a „gyakorlat” akkorra már bő harminc éve működött a Szovjetunióban, a Komintern apparátusában, a nemzetközi kommunista mozgalomban. Nem véletlen, hogy a Moszkvából érkezett kommunisták első dolga itthon a magyar talajban gyökerekkel rendelkező – Demény Pál vezette – marxista csoport likvidálása volt. Legnagyobb szellemi hatása erre a mozgalomra Weisshaus Aladárnak, a szerveződésre Dudás Józsefnek és Benke Miklósnak volt. Ezek a marxista csoportok az 1944. évi ellenállásból ismerték a Magyar Testvéri Közösség egyes tagjait. Kétségtelen tény, hogy 1946 őszén a megmaradt deményisták, weisshausisták felvették a kapcsolatot a kisgazdapárttal (Arany Bálinton keresztül) és a szabadságpárttal is. Mindkét csoport a kisgazdapártnak és szabadságpártnak azt a szándékát erősíthette volna, hogy befolyást szerezzen a munkásság soraiban (munkástagozat).

Deményt már 1945. február 12-én őrizetbe vette Péter Gábor, s a Népbíróság háborús és népellenes bűncselekményért négy és fél évre ítélte. A büntetés leteltével internálták, majd 1954-ben tíz évre ítélték. Hasonló volt Weisshaus Aladár sorsa is: 1946-ban a Népbíróság három és fél évre ítélte a köztársaság és a demokratikus államrend veszélyeztetéséért *(„kapcsolatban állt a Magyar Testvéri Közösséggel, és Kovács Bélával meg akarta dönteni a demokratikus államrendet”).* Ő sem szabadult időben, 1956-ig internálótáborban élt. Weisshaust a Mistéth Endre építés- és közmunkaügyi miniszter nevével fémjelzett per harmadrendű vádlottjaként ítélték el. Benkét, aki az MKP megújítását szorgalmazta – főként a zsidóságnak a vezetők közti túlreprezentáltsága miatt – első fokon tíz évre ítélték. A vád antiszemita és demokráciaellenes röpcédulák terjesztése, izgatás volt. Benke ügyét a Péter Ernő és 74 társa ügyben tárgyalták. Dudás Józsefet internálták, kiadták Romániának, végül a forradalom alatt játszott aktív szerepéért 1957 januárjában kivégezték.

Ilyen kapcsolati szálak sokasága létezett ezekben az időkben, hiszen 1945-ben Kádár János és Rajk László

is csak taktikai okokból és ideiglenesen menekülhetett meg – fegyelmivel – a hasonló sorstól. Kádárnál „pártfeloszlatás”, Rajknál „trockizmus” volt a vád, s mindkettőjük feje felett ott lebegett a besúgás gyanúja is. A „renitens kommunisták” (Kádár és Rajk semmi esetre sem voltak ilyenek) és a Magyar Testvéri Közösség közti kapcsolat az egyik legérdekesebb eleme az 1945 és 1947 közötti korszak politikatörténetének.

Háborús bűnös vagy összeesküvő?

A politikai ellenféllel történő bírósági leszámolás kiindulópontja a Népbíróság felállítása volt. Erről az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M.E. sz. rendelete intézkedett, amelyet kiegészített az 1440/1945. M.E. sz. és a 6750/1945. M.E. sz. rendelet. Ezeket emelte törvényerőre az 1945: VII. tc. Az így felállított 24 népbíróság feladata a háborús és népellenes bűncselekmények megtorlása volt. Ez szervesen illeszkedett a második világháború utáni – a győztes szövetségesek által megkövetelt – számonkérésbe, de sajnos már e fázisban tapasztalhatjuk a politikai ellenféllel történő leszámolás szándékát is. Erre – többek közt– lehetőséget adott az is, hogy a rendelet 1919-ig visszamenőleg a Népbíróság kezébe tette a politikai jellegű cselekmények büntetőjogi megítélését. S mivel a Népbíróság egyértelműen politikai bíróság volt (az 1919 és 1945 között illegalitásban vagy ellenzékben lévő pártok által delegált tagokkal), nem lehetett kétséges, hogy ezt a fórumot is felhasználják ellenfeleik likvidálására.

Nem feladatunk most a háborús és népellenes bűncselekmény vádjával indított perekkel foglalkozni, de meg kell állapítani, hogy ez a „számonkérés” 1945–46 folyamán még „koalíciós alapon”, azaz a kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt aktív közreműködésével történt. A bírói, népügyészi, politikai ügyészi posztokon is előszeretettel alkalmaztak nem kommunista múltú személyeket. Varga László, a kiváló ügyvéd írta: *„Sokkal jobb volt valódi kommunista vagy szociáldemokrata vagy múltjában erős kisgazda, parasztpárti bírónál tárgyalni, mint olyan kereszténymozgalmi bírónál, aki nemcsak a múltját tagadta meg, de hitét és emberségét is.”* Ilyen bíró volt többek közt Olti Vilmos (Mindszenty-per) és Major Ákos (Bárdossy-per) is.

A két elem összemosására egyetlen példát említünk, a dr. Kádár Mihály és társai ügyet. A perben 23 embert vontak felelősségre „demokráciaellenes összeesküvés” és Bilkey-Papp Zoltán, valamint Homolay Zoltán esetében „háborús bűntett” vádjával. Szempontunkból most az indoklás szövege fontos, mert benne van a későbbi sorozatos „összeesküvési” perek csaknem minden eleme. Ezek szerint a vádlottak *„bűnszövetkezetet alakítottak, melynek közvetlen célja az izgatás volt a demokratikus magyar kormány, magyar igazságszolgáltatás, magyar rendőrség és a zsidó vallású magyar állampolgárok ellen, továbbá irredenta propaganda folytatása. További célkitűzéseikben vádlottak mint bűnszövetkezet tagjai robbanóanyaggal végrehajtandó merényleteket terveztek demokratikus politikusok* [sic], *a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai és orosz hősi emlékművek ellen.”*

Bárdossy László volt miniszterelnök a Népbíróság dr. Major Ákos (balról a negyedik) vezette tanácsa előtt a Zeneakadémia Nagytermében, 1945. október 29.

A valós cselekmények kimerültek krétafirkákban: *„Halál a népügyészségre!”, „Szar-Vas”;* illetve röplapban: *„Meddig tűritek még a zsidók terrorját? Cselekedjetek! Vár a Magyar Front!”* szöveggel. Bilkeyt (21 éves orvostanhallgató) és Homolayt halálra ítélték. Utóbbit az igazságügy kegyelemre ajánlotta, előbbit azonban – a legfőbb ügyész, Domokos József (MKP) követelésére – nem. Tildy Zoltán köztársasági elnök azonban megmakacsolta magát – ritkán tett ilyet –, és megkegyelmezett Bilkeynek. Végül 1951-ben, amikor Domokos már a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt, Molnár Erik igazságügyi miniszter kezdeményezte Bilkey kivégzését, s ehhez az Elnöki Tanács hozzájárult. Bilkey-Papp Zoltánt hat év (!) elteltével, 27 éves korában kivégezték. Sorsa szörnyű kétségeket, lelki kínokat okozva ott lebegett több száz halálra ítélt, de ki nem végzett rab feje felett.

A „hóhértörvény”

Ilyen előzmények után kezdett hozzá 1946 legelején a Magyar Kommunista Párt „szövetséges” politikai ellenfelei likvidálásához. Felső szinteken (pártvezetők, miniszterek) nem szívesen alkalmazták a bírósági eljárást. Mégis megalkották – s ez már szakadáshoz vezetett a kisgazdapártban – az 1946: VII. tc.-t, a hírhedt „hóhértörvényt”, amely a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről rendelkezett. Ötfős népbírósági különtanács jött létre a koalíciós pártok delegáltjaiból, immáron az 1946-tól elkövetett politikai „bűncselekmények” elbírálására. Ez volt a jogi vízválasztó. A törvényben megfogalmazott, igen szabadon értelmezhető kitételek lényegében megszüntették a jogállam 1946: I. tc.-ben garantált kritériumait. A törvény szerint ugyanis már a szándék is büntethető volt, ha azt a bíróság megállapította. Cselekmény nélküli bűncselekmény került a jogszabályba. Legalábbis számos bíró – azaz ítélethirdető – így értelmezte.

Ezekben a politikai bíróságokban a Baloldali Blokknak minimum 3:2, de mivel a tanácsvezető bírák kinevezése a szociáldemokrata igazságügy-miniszter kezében volt, inkább 4:1 arányú többsége volt. Összességében megállapíthatjuk, hogy a demokráciakísérlet felszámolásának ez volt a legfőbb bírósági színtere. Az igazságszolgáltatás ilyen mérvű kiszolgáltatásáért a politikának nemcsak a bíróságok tagjai, de a koalíciós pártok vezetői, képviselői is felelősek. (Akkor is így van ez, ha később áldozataivá váltak ennek a rendszernek.) Miként a köztársasági elnök, Tildy Zoltán is. Az 1946: VII. tc. alapján több mint tízezer embert ítéltek el.

Miért nem alkalmazták „felső szinteken” a kommunisták a bírósági eljárást a szövetségeseikkel történő leszámoláshoz 1945 és 1948 között? Mert ekkor a perek még nyilvánosak voltak. A sok tízezer „névtelen” perében ez nem számított. Ellenben a háborús „főbűnösök” nyilvános perei nem úgy alakultak, ahogy várták. Kiváltképpen Bárdossy László pere. Rákosiékban az a meggyőződés alakult ki, hogy az ilyen típusú eljárásokat egyelőre kerülni kell.

A kommunista párt 1946 késő őszén kapta meg a szovjetektől az utasítást, hogy térjen le a látszatdemokrácia útjáról. Addigra a politikai rendőrség, az ügyészség, a bíróságok készen álltak, s ehhez a „baloldali” pártok asszisztáltak. A legfőbb ellenség előbb a kisgazdapárt volt, majd a Magyar Szabadság Párt. Az igazságügy-minisztériumban volt a legnagyobb probléma, ahol Pfeiffer Zoltán államtitkár blokkolta a kommunista törekvéseket. Leleplezte a kommunista rendőrök önkényeskedését, próbálta jogállami mederben tartani a bíróságok működését. Védte a bírákat, akik a törvény szellemében jártak el. Például akik azokat a nyilasokat is elítélték, akik beléptek a kommunista párta. Részlet egy kommunista jelentésből: *„A székesfehérvári népbíróság sokkal súlyosabban bünteti azokat a megtévedt kisnyilasokat, akik a felszabadulás után valahogy bekerültek az MKP-ba. Mindez kizárólag a reakciós, munkáspártellenes bírák és ügyészek ördögi aknamunkájának eredménye.”* Ezt nagyon nehezményezték a kommunisták. Árulkodó szavak a minisztérium egyik legártalmasabb kommunista főosztályvezetőjétől, Zolnay Kálmántól: ha a rendőrség önkényeskedését Pfeiffer kivizsgáltatja, *„rövidesen valamennyi rendőrségi elvtársunk börtönbe jutásával számolhatunk”.*

Elképesztő idegharc kezdődött, amibe beavatkozott a szovjet főparancsnokság és a SZEB is, agresszív baloldali sajtókampány indult, végül a kisgazdapárt vezetői cserbenhagyták Pfeiffert. Mint ahogy 1946 februárjában cserbenhagyták Sulyok Dezsőt. Pfeiffer december 18-án távozott az igazságügy-minisztériumból. Akkor az ÁVO-nál már dolgoztak az első nagy koncepciós persorozaton, amelynek célja a kisgazdapárt szétverése s ezáltal a parlament legitimitásának megkérdőjelezése, előrehozott választások kicsikarása volt.

Összeesküvés a köztársaság ellen

Január elején nyilvánosságra hozták, hogy megkezdődtek a letartóztatások a „Magyar Testvéri Közösség köztársaság-ellenes összeesküvés” ügyében. Valójában „köztársaság-ellenes összeesküvés” nem létezett, bár a letartóztatottak közül egyesek naiv vagy idejétmúlt álmokat kergettek. A politikai rendőrség már a nyomozati szakaszban és az eljárás során is bevetette teljes „repertoárját”. Ez az ügy is az NKVD konkrét részvételével zajlott. A válogatott kínzások és „finomabb eszközök” legtöbbször – bár nem mindig – elérték céljukat. Hét nagyszabású per zajlott 229 vádlottal. Számos beismerő vallomás született.

Az eljárás közben hurcolták el a szovjet megszállók Kovács Bélát, az FKGP főtitkárát, aki végül 1955-ben szabadult. (A nyilvános pert ezúttal sem vállalták.) Emberek százai tűntek el nyomtalanul. Megindult a menekülés újabb hulláma. Így tett az eljárás végén Nagy Ferenc miniszterelnök és Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke is. Érthetően: ők sem vállalták a pert. A persorozat legfelemelőbb eleme Donáth György kiállása volt eszméi mellett, aki ezért életével fizetett. (Kivégezték 1947. október 23-án.) Volt, aki még bízott a bíróság nyilvánosságában, de csalódnia kellett, mint Arany Bálintnak, aki kikényszerített vallomását visszavonta, de a tárgyalást ekkor félbeszakították, és újabb kínzásokkal törték meg.

A lényeget a szabadságpárt elnöke, Sulyok Dezső mondta ki: *„Amely állam nem tartja be a saját törvényeit és önmagával meghasonlik, az elvész.”* Márpedig a magyar államhatalom kulcsfontosságú szervei megsértettek minden létező törvényt, az emberiesség legalapvetőbb normáit. A persorozat végére a kisgazdapárt valóban szétesett, és félelem lett úrrá Magyarországon. A vádlottak közül sokan csak 1954–1956 között szabadultak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista párt minden eszközt bevet a hatalom teljességének megszerzéséért. S aki ennek útjában áll, eltapossák. Ez a félelem vált

az elkövetkező év döntő jellemzőjévé. Az emberek maradék hite is megingott az igazságszolgáltatás szerveiben.

Az akció elérte a másik célt is, a parlament feloszlatását és az előrehozott választások kiírását. Ebben partner volt az államfő (Tildy Zoltán), valamint a kisgazdapárt demokráciát eláruló (Dobi István) vagy a helyzetet teljesen félreértő (id. Antall József) csoportja is. Sulyok Dezső, az ellenzék vezére emigrált. Őt is fenyegették – a még 1945-ben a Bácskában és a keleti fronton teljesített katonai szolgálatai alatt történteket firtatva –, végül „jogászi bravúrral" megfosztották passzív választójogától. („Lex Sulyok" – 1947: XXII. tc.) Mindez valóban összeesküvés volt a köztársaság ellen, csak éppen a MKP és szövetségesei hajtották végre.

Petíciós per

A Népügyészség megvádolta az új szociáldemokrata párt alakítását tervező Peyer Károlyt, a kollaboráns Nemzeti Parasztpártot elhagyó Kovács Imrét és a szabadságpárt örökségét továbbvivő Pfeiffer Zoltánt is. A kérdés most már csak az volt, felfüggeszti-e a mentelmi jogukat a parlament. Ez nem lehetett kétséges, a Mentelmi Bizottságban és a parlamentben a látszatkoalíciónak a választási visszaélések révén megvolt a többsége. A Népbíróság „igazságszolgáltatását" egyikük sem várta meg. A jeladás Pfeiffer menekülése volt, akit bűnpártolással és összeesküvéssel vádoltak.

A Pfeiffer által újonnan alapított Magyar Függetlenségi Párt megtámadta az 1947. augusztus 31-i – „kékcédulás" – választások eredményét a nagyszámú hamis szavazatra hivatkozva. Az eljárás a Választási Bíróságon folyt – akkor ilyen is létezett –, amelynek elnöke Major Ákos volt. Ez a „bíróság" is politikai alapon működött. A petíciós per óriási figyelmet kapott itthon és külföldön is. Pfeiffer Zoltán, Moór Gyula és Reicher Endre igen nagy bátorságról és felkészültségről tett tanúbizonyságot a per során.

Közben megalakult a Kominform, és a kommunisták már nem hagytak kétséget afelől, hogy minek kell történnie. A Budapesti Népügyészség 1947. október 31-én indítványozta Pfeiffer mentelmi jogának felfüggesztését, beleértve az azonnali letartóztatását is. A vád „népellenes bűntett" és „hivatali bűnpártolás" volt. A parlament mentelmi bizottságának elnöke – Farkas Mihály – november ötödikére tűzte ki a tárgyalást. Negyedikén Pfeiffer illegalitásba vonult, s nemsokára elhagyta az országot. A Választási Bíróság végül nem fejezte be az ügyet, átadta a döntést az Országos Nemzeti Bizottságnak, amely a Magyar Függetlenségi Párt választási eredményét (13,43% – 49 mandátum) megsemmisítette. A döntés egyhangú volt, de előtte dr. Molnár Kálmán egyetemi tanárt, a függetlenségi párt képviselőjét felszólították, hogy távozzon a teremből…

Pfeiffer emigrálását követően menekült el Kovács Imre és Peyer Károly is az országból. Utóbbit távollétében – a szociáldemokrata párt erkölcsi felszámolása jegyében – nyolc év börtönre ítélték összeesküvésért és kémkedésért. Hasonlóképpen Kelemen Gyula szociáldemokrata iparügyi államtitkárt is, de ő 1956-ig börtönben is ült. Tulajdonképpen ilyen „leszámolási" pernek kell tekinteni minden olyan magyar állampolgár elítélését, akit az államosítások ürügyén ítéltek halálra vagy hosszú börtönbüntetésre. Akkor is, ha politikai aktivitást nem fejtettek ki.

Donáth György, a köztársaságellenes összeesküvés koncepciós perének fővádlottja és társa a Népbíróság előtt, 1947. április 16. Donáthot halálra ítélték és 1947. október 23-án kivégezték

Elmosódó határok

Szigorú határvonalakat húzni – keresve a demokráciakísérlet elbukásának pillanatát – nem lehet. Folyamatról van szó, amely már a kezdet kezdetén rossz alapokról rossz irányba indult. A második világháború utáni évek egyik legsúlyosabb belső tehertétele a bíróságok és az egész igazságszolgáltatási vertikum átpolitizáltsága volt. Jellemzően már 1947-ben felállították a „munkásbíróságnak" nevezett uzsorabírósági különtanácsokat is. Céljuk a közellátási, árdrágítási, csempészési ügyek vizsgálata volt, de ezek az ügyek már a kezdetekkor (hároméves terv, a forint „védelme" stb.) politikai tartalommal telítődtek.

Mivel a kommunisták ebben a korban nem szívesen alkalmazták a pereket első vonalbeli riválisaikkal szemben, hagytak kiskapukat. Elsősorban a menekülésre (emigráció), de az „együttműködésre" (Népfront) és bizonyos esetekben a belső emigrációra is. Ilyenkor a kiszemelt személynek illett felhagynia korábbi szakmájával, megszabadulnia földjeitől stb. (pl. Vásáry István, Magyar Szabadság Párt), „visszavonulnia" a katedráról, a Magyar Tudományos Akadémia életéből (pl. Eckhardt Sándor, DNP). S aki nem tette meg, minimum kizárták (Moór Gyula, MFP).

De akik egyikre sem voltak hajlandóak, csúnyán megfizettek. Így a szabadságpártból Nagyiván János első fokon 15 évet kapott, de nem kerülte el a börtönt Kéthly Anna (SZDP) és Matheovits Ferenc (DNP) sem, akit 19 évig (!) tartottak fogságban rendíthetetlen keresztény hitéért és szabadságvágyáért. Kisházi Mihály (KNT) hét évet kapott, Pártay Tivadar, a kisgazdapárt utolsó legitimen megválasztott főtitkára Recskre került, és a sort nagyon hosszan lehetne folytatni. Nem feladatunk itt az egyházak elleni bírósági eljárások tárgyalása, de a Demokrata Néppárt tulajdonképpeni szellemi vezetőjeként meg kell említeni Kerkai Jenő jezsuita szerzetest, aki 1949-től tíz évig volt börtönben.

A remények és illúziók összecsúszásának jelképe lehetne az a per, amelynek célja a köztársasági elnök, Tildy Zoltán eltávolítása volt. Az emberi romlottságot szimbolizálja, hogy e pert közvetlenül nem is Tildy ellen indították – hiszen ő sok szolgálatot tett a kommunistáknak –, hanem egy családtagjával szemben. Kevés cinikusabb politikai sakkhúzást ismerhetünk – főként, amely halálbüntetéssel végződött –, mint Tildy vejének, Csornoky Viktornak kémkedéssel történt megvádolását és halálra ítélését. Tildy végül lemondott, a vejét viszont – ez is üzenet volt – négy hónappal(!) később mégis kivégezték.

A közvélemény ekkor már kevésbé érdekelte Tildy meg a parlamentben még utolsókat rúgó ellenzék sorsa. Már lehetett érezni, hogy sztálini világ következik. Nyilvánvaló volt 1948 őszén, hogy a szabadság, a parlamentarizmus, a jogállam egy időre elveszett. De egy kérdés megmaradt. Mi történik a lelkekben, a fejekben? Mi történik a hittel? Az egyházzal? A nemzettel? A kommunisták ezeket is meg akarták szerezni, s ha nem lehet, elpusztítani. Ennek tudatosítását szolgálta az esztergomi érsek, Mindszenty József elleni koncepciós per. Az eljárás idején szervezték a Magyar Függetlenségi Népfrontot s tartották az első egylistás országgyűlési választást. Az érsek elleni per sok fejfájást okozott Rákosinak, de az eminenciás nem hajlott a kapitulációra – hamisan „kompromisszumnak" mondják ezt ma is sokan –, nem is futamodott meg, miként letartóztatásának hírére az utolsó ellenzéki politikusok is. Ennek hatására távozott a „kompromisszumokra" kész Barankovics István (DNP) és a keresztény politikai eszméiért mindig a legkeményebben kiálló Slachta Margit. A bíboros nem ment. Hogyan is tehette volna, amikor sok millió híve már csak benne bízhatott! A Mindszenty-perre és az egész korszak bíróságokra kényszerített küzdelmeire is vonatkozott Marosán György válasza egy jogi érveket firtató megjegyzésre: *„Csak politikai érveim lesznek, Uram! Azok ütik a jogi érveket!"* Farkas Mihály helyeselt: *„Mindig!"* A következő negyven évben valóban, de szerencsére mégsem mindig. ◆

Kerkai Jenő jezsuita szerzetes, aki 1949-től tíz évig volt börtönben

HORVÁTH ATTILA

A BÍRÓSÁGI SZERVEZET MAGYARORSZÁGON A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA KORÁBAN

„A bíróság nem azért van, hogy megszüntesse a terrort […] hanem azért, hogy megalapozza és legitimálja."
(Lenin)

A szovjet típusú diktatúrában a hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan formában jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgástereinek teljes kiiktatásához vezetett, amit úgy tudtak elérni, hogy az uralomgyakorlás technikáját leegyszerűsítették. A hatalommegosztás elvét tagadva a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állami és pártfunkciók összefonódtak. A II. világháború után a bírósági szervezetet is szovjet (orosz) mintára építették ki Magyarországon.

Jankó Péter népbíró (középen szemüveggel) a Markó utcai törvényszéki épület udvarán, miután felolvasta a háborús bűnökért halálra ítélt Jaross Andor kegyelmi kérvényének elutasításáról szóló végzést. Budapest, 1946. április 11.

Oroszországban soha nem alakulhatott ki a bírói függetlenség, nem teremtődhetett meg a bírói hivatás presztízse. Ez még a felvilágosultabb cárok uralma alatt sem változott. A cári birodalomban a bírák a belügyminiszter irányítása alatt mint államigazgatási tisztviselők működtek. Döntéseik ellen fellebbezni nem lehetett, legfeljebb alázatos kérelemmel fordulni a felettes hatóságokhoz. A szovjet bírósági szervezet – Lenin útmutatása alapján – ezt a gyakorlatot nem változtatta meg. Az 1936-os, sztálini alkotmány alapján 1938-ban a bíróságokat szorosan egybeépítették az államigazgatási szervezettel. A területi, városi és helyi bíróságok igazgatását a területi, városi és a helyi szovjetek keretében működő igazságügyi osztályok látták el.

Népbíróságok 1945 után

A szovjet típusú diktatúrára jellemző törvénytelen perek sorozata Magyarországon először az ún. népbíróságok gyakorlatában alakulhatott ki. Kezdetben a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása érdekében szervezték meg – a 81/1945.ME sz. rendelet, illetve az 1945. évi VII. tv. alapján – a népbíróságokat. A vádat a népügyészségek képviselték, a népbírósági tanács tagjait a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) jelölte ki.

Az igazságügyi miniszter minden tanács mellé jogvégzett tanácsvezető bírót és helyettes bírót nevezett ki, de nekik általában nem volt szavazati joguk. Az 1440/1945. ME sz. rendelet a népbírósági tanácsok létszámát ötről hat főre emelte, s a hatodik rendes és a póttagot a fokozatosan kommunista vezetés alá vont Országos Szakszervezeti Tanács helyi szerve jelölhette ki. Az 1947. évi XXXIV. tv. megszüntette a szakszervezetek és a Polgári Demokrata Párt bíróküldési jogát, egyúttal a szakbíró a tanács teljes jogú tagjává vált. Közben a kommunista szalámitaktika következtében sorra szűntek meg a pártok, ezért már teljesen önkényesen állították össze a népbíróságokat.

A népbíróságoktól a Népbíróságok Országos Tanácsához lehetett fellebbezni, melynek tagjait az említett öt párt delegálta. A tagok bírói és ügyvédi képesítéssel rendelkeztek, s az igazságügyi miniszter közülük jelölte ki a tanács elnökét.

A Magyar Kommunista Párt kezdettől fogva ellenőrzése és irányítása alatt tartotta a népbíróságokat, ezt Major Ákos, a Budapesti Néptörvényszék elnöke, majd a Népbíróságok Országos Tanácsának vezetője is elismerte. A népbíróságok a valódi háborús és népellenes bűnöket elkövetők mellett egyre több ártatlant ítéltek el. Börtönbüntetés, sőt halálos ítélet várt a Horthy-rendszer politikusaira és minden, a kommunistákkal nem szimpatizáló közéleti személyre. Ha mégis felmentő ítélet született, az Államvédelmi Osztály internálhatta a népbíróság által ártatlannak nyilvánított embereket. A kommunisták viszont még akkor is számíthattak felmentő ítéletre, ha gyilkosságokat, emberiesség elleni bűncselekményeket követtek el (pl. a miskolci pogrom, a gyömrői tömeggyilkosságok, a szentesi rendőrkapitány megölése esetében). Az emberek igazságérzetét sértő ítéletek nagymértékben aláásták a bíróságok addigi erkölcsi tekintélyét. Még a valódi bűnösök ítélete is relativizálódott, hiszen pl. ugyanaz a Jankó Péter ítélte el a háborús bűnös Szálasi Ferencet, Endre Lászlót, illetve a köztársaság elleni összeesküvési per ártatlan vádlottjait, majd a kommunista Rajk Lászlót és társait.

A népbíróság tagjai Imrédy Béla végső ítélethirdetése előtt, 1946. február 28.

Az 1946. évi VII. tv., amely elvileg a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szólt, még szélesebb körben tette lehetővé koncepciós perek százainak lefolytatását. Ez a jogszabály ugyanis szinte mindenfajta politikai megnyilvánulást büntethetővé tett. A legszélsőségesebb bírói jogalkalmazást lehetővé tevő jogszabály szerint a bűncselekményt meg lehetett valósítani jogellenesség nélkül is, és nem volt szükség erőszakos cselekmény elkövetésére sem, sőt elegendő volt a békés átalakulásra irányuló szándék vagy az erre célzó beszélgetés is. A bíróságok jogértelmezése szerint a szándék célzat nélkül is elegendő volt. A bűncselekményt az is elkövette, aki pusztán csak résztvevője volt valamilyen szervezetnek, de ezenkívül nem csinált semmit sem. Esetleg még a szervezet valódi céljával sem volt tisztában. Az ilyen esetekben hosszú szabadságvesztést vagy halálos ítéletet is kiszabhattak.

A Sulyok Dezső által méltán hóhértörvénynek nevezett jogszabály alapján tárgyalták le a legtöbb koncepciós pert. Az 1946. évi VII. tc.-re hivatkozva halálos ítéletet szabtak ki például az alábbi indokolással: *„a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségben bízva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népünk szabadságát eltiporják és rabszolgasorba döntsék."* Bűncselekménynek minősítették azt is, ha egy feltételezett csoport nem tett semmit, de az ítélet szerint *„ugrásra készen várta a rendszer összeomlását"* vagy *„ha belügyminiszter lett volna, lövetett volna a tüntető dolgozókra"*. A népbíráskodás első korszaka Magyarországon a Rajk-perrel fejeződött be.

A népbíróság tagjai a Szálasi-per tárgyalásán. Középen Jankó Péter. A népbíróságok egyik feladata a háborús és népellenes bűnök feltárása és a bűnösök felelősségre vonása volt. Bár sok esetben az egyéni bosszú és a politikai célok vezették ezen ügyek irányítóit is, továbbá eljárási hibák, bizonyítási hiányosságok jellemezték e pereket, mégis az itt elítéltek döntő többsége valóban bűnöket követett el.

Népbíróságok 1956 után

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a megtorlás levezénylésének megkönnyítése érdekében az 1957. évi 25. sz. tvr.-tel újra népbíróságokat szerveztek. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa négy laikus népbíróból és egy szakbíróból állt. E régi-új bírósági fórumot különleges hatáskörrel ruházták fel, és jogosult lett a gyorsított büntetőeljárás szabályai szerint lefolytatni a tárgyalásokat. Ítélete ellen pedig nem lehetett fellebbezni. Első fokon tehát statáriális tanácsként járhatott el, így halálos ítélet kiszabása esetén a vádlottat két órán belül kivégezték. (Ez történt Nagy Imre és társai perében is.) A népbírósági tanács törvényességi óvást is elbírálhatott. Ezzel lehetővé vált, hogy még jogerős ítéleteket is felülbíráljon, továbbá bármely ügyben perújítást kezdeményezhetett.

A népbírákat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „választotta", valójában

A FÉLELEM PSZICHÓZISA

A központi hatalom az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta, így például az öltözködést vagy a hajviseletet is szabályozni akarta. Nemcsak politikai, gazdasági, társadalmi, de még kulturális téren is minden kérdést egy szűk elit döntött el, élén egy korlátlan hatalommal bíró diktátorral, a párt főtitkárával. A bolsevik típusú párt a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékaként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta.

A társadalom, az állam, de még a párt felett is totális ellenőrzést gyakorolt egy terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A totális diktatúrában a félelem pszichózisa a hatalomkoncentráció fenntartója és újratermelője. A politikát kriminalizálták, bárkit, bármilyen ürüggyel – még a legfelsőbb vezetők közül is – felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.

Az uralkodó elit szinte minden részletre kiterjedően ellenőrzése alatt tartotta a gazdaságot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem volt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna. Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával. Közvetlen irányítása alatt tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást" kényszerítették rá a lakosságra. Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak és egyben megoldják az emberiség problémáit.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot militarizálták és atomizálták. Meg akarták semmisíteni a társadalom alulról fölfelé történő szerveződését, önálló létét, a civil társadalmat. Ezeknek az elveknek megfelelően igyekeztek átalakítani a bírósági szervezetet is.

személyükről a politikai rendőrség és a pártvezetés döntött. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa ebben a formában nem sokáig működött, hiszen 1957. június 15-én hatályba léptették az 1957. évi 34. sz. tvr.-et *A népbírósági tanácsokról és a bíróság szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról* címmel. Ez a jogszabály elrendelte a népbírósági tanácsok felállítását minden megyei bíróságon és a Legfelsőbb Bíróságon is a korábban bevezetett gyorsított eljárás fenntartása mellett. Létrejöttét Kádár János így indokolta meg: *„Itt muszáj erősíteni.* […] *Előfordult például, hogy Nezvál elvtárs egy ilyen ügyben kiizzadt egy halálbüntetést, és a felső bíróságon megesett a szívük rajta, és a büntetést átváltoztatták életfogytiglani börtönre.* […] *Össze kell szedni egy tucat ilyen ügyet.* […] *A bírósági munka most a Népköztársaság létét jelenti. Aki ellenforradalmár volt, meg kell büntetni. A népbíróság szervezetét fel kell állítani úgy, hogy mód legyen bármilyen ügyet tárgyalni."*

Ezen túlmenően alapvetően módosították a büntetőeljárást. A népbíróságok által meghozott elsőfokú ítéletek másodfokú felülbírálása során nem érvényesült a súlyosbítási tilalomra vonatkozó alapelv *(reformatio in peius).* Ezért megtörténhetett az, hogy az első fokon eljáró bíró, aki személyesen látta is a vádlottat, rövidebb tartamú szabadságvesztés büntetést szabott ki, majd védői fellebbezés után másodfokon a vádlottat halálra ítélték. Korlátozták a vádlottak védőválasztási jogát is, hiszen csak az igazságügy-miniszter által kijelölt ügyvédek láthatták el a védői feladatokat.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlások végeztével a népbíróságokról szóló jogszabályokat az 1961. évi 7. sz. tvr. helyezte hatályon kívül.

„RENDES BÍRÓSÁGOK"

A „fordulat éve" után a rendes bíróságokat is a szovjet modellnek megfelelően szervezték át. A szovjet mintától egyetlen eltérést engedtek: a magyar bíróságok nem épültek be teljes mértékben a helyi tanácsok szervezetébe, hanem megőrizték különállásukat; „csak" az Igazságügyi Minisztérium végezhette el „külső" irányításukat. Radikálisan leszűkítették a bírósági fórumok adta lehetőségeket, a bírósági út mint alkotmányos biztosíték egyre szűkebb körben érvényesülhetett. Megszüntették a Közigazgatási Bíróságot, a Szabadalmi Bíróságot, a Tőzsdebíróságot, elsorvasztották a választott bíróság intézményét. Az állami vállalatok és dolgozóik közötti jogviták első fokon történő rendezésére egyeztetőbizottságok jöttek létre.

Az 1950. évi IV. tv. megszüntette az ítélőtáblákat. A miniszteri indoklás szerint azért, hogy *„az igazságügyi apparátusunkat szervezetileg összhangba hozzuk a tanácsrendszerrel és ezzel megteremtsük a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködésének szervezeti előfeltételeit".* Valójában a perorvoslathoz való jogot korlátozták ezzel az intézkedéssel, hiszen a három szintre zsugorodott bírósági szervezetre tekintettel a perorvoslati lehetőségek számát is csökkenteni lehetett. Ennek megfelelően a tvr. általános érvénnyel kimondta, hogy másodfokú bírói ítélet ellen további fellebbvitelnek (fellebbezés, felfolyamodás, felülvizsgálat) sem peres, sem pedig nem peres eljárásban helye nincs.

A Kúria helyébe a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága lépett, amelynek az ítélkezés mellett egyik alapvető feladata lett, hogy iránymutatást adjon a felügyelete alatt álló valamennyi bíróság számára a jogszabályok egységes értelmezése és alkalmazása érdekében. (A „Legfelsőbb Bíróság" elnevezés ellentétes a magyar nyelvtan szabályaival. Helyesen Legfelső Bíróság lenne, de amikor az orosz terminológiát lefordították magyarra, nem „vették észre" a hibát.) Az 1954. évi II. tv. a Legfelsőbb Bíróság elnökének megadta azt a jogot is, hogy bármely ügyet az eljárás bármely szakaszában saját hatáskörébe vonhasson (52. §). A Legfelsőbb Bíróság vezetését 1949. november 2-tól a koncepciós perek hírhedt bírája, Jankó Péter látta el, aki itt is bevezette a munkaversenyt. Ennek eredményeként 1952. május 1-jén ő maga is „élmunkás" lett. A legtöbb elmarasztaló ítéletet hozó bírák között nagy összegű jutalmakat osztottak szét.

Az 1949. évi XX. tv. – a Magyar Népköztársaság Alkotmánya – kimondta, hogy a bírói tisztségeket választás útján töltik be. A Legfelsőbb Bíróság bíráit ötévi (mint a Szovjetunióban), a megyei bíróság és a járásbíróság bíráit háromévi időtartamra „választották". A kinevezés jogát ténylegesen a Legfelsőbb Bíróság esetében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a többi bíró esetében 1968-ig részben korlátozottan, majd azután korlátlan jogosultként az igazságügyi miniszter gyakorolta. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa kinevezési jogkörének formalitására jellemző, hogy Lee Tibor már egy hete a Legfelsőbb Bíróságon dolgozott, amikor „megválasztották". A területileg illetékes tanácsok ténylegesen soha nem „választottak" bírákat. Ugyanígy nem gyakorolták beszámolási kötelezettségüket az őket megválasztó testületeknek (Népköztársaság Elnöki Tanácsa, tanácsok), továbbá a helyi (járási) lakosságnak.

Szovjet mintára Magyarországon is bevezették az ún. népi ülnöki rendszert, ami elvileg a laikus elemek közreműködését jelentette volna a bírósági munkában. Valójában megbízható káderekkel akarták ellenőrizni a „gyanús" jogászokat. Az alkotmány mint elvet említette, az 1949. évi XI. sz. tv. pedig konkrét szabályozását adta a népi ülnöki rendszernek. Eszerint a bírósági tanácsok kezdetben mind első, mind pedig másodfokon népi ülnökökkel működtek. A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. tv. az előzőeknek megfelelően mind a helyi (két laikus és szakbíró elnökből álló, háromtagú), mind a másodfokú (három szakbíróból és két laikusból álló) tanácsban deklarálta a népi ülnök részvételét.

A népi ülnökök „választását" a 92/1952. (X. 5.) MT sz. rendelet szabályozta részletesebben, és a tanácsok feladatává tette az ülnökök megválasztását, a Legfelsőbb Bíróság ülnökeit pedig a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta. Az ülnököt a választó szerv bármikor visszahívhatta.

A népi ülnökök elvileg egyenrangúak voltak a hivatásos bírákkal, egy háromtagú tanácsban akár le is szavazhatták a hivatásos bírót. A valóságban a kezdeti aktivitás után egyre inkább passzívan viselkedtek. Egy bonyolultabb bírósági ügyet különösen az alacsonyan iskolázott népi ülnökök alig értettek. Hogyan is várhatták volna el egy olyan embertől, aki legutóbb a gázórát olvasta le, hogy értő módon végigolvasson több ezer oldalnyi hivatalos iratot?

A bírósági szervezeti törvény a hivatásos bíró megválasztásának feltételéül nem írt elő jogi végzettséget és bírói szakvizsgát. Az állampárti vezetés ugyanis nem bízott a II. világháború előtt végzett és gyakorlatot szerzett bírákban, akik „jogászi szőrszálhasogatással" a törvényességet kívánták védeni. Ezért igyekeztek minél hamarabb megszabadulni a „reakciós" bírói kartól, és helyettük megbízható káderekkel meghozatni az előre megrendelt ítéleteket.

Különböző adminisztratív eszközök alkalmazása révén ezért 1956-ig kb. 1100 bíró veszítette el az állását. Hogy az eltávolított bírák helyébe minél hamarabb megbízható káderek kerülje-

„Előfordult például, hogy Nezvál elvtárs egy ilyen ügyben kiizzadt egy halálbüntetést, és a felső bíróságon megesett a szívük rajta, és a büntetést átváltoztatták életfogytiglani börtönre." (KÁDÁR JÁNOS)

A népbíróság tagjai kihirdetik a halálos ítéletet Szőllősy Jenő, Kemény Gábor és Csia Sándor felett a Markó utcai börtön udvarán. A népbíróság elsőfokú ítélete jogerős volt, ha minden népbíró egyetértett a büntetés mértékével. Ha a népbírák között nem volt egyetértés, az ügy automatikusan a Népbíróságok Országos Tanácsa elé került.

„A párt- és kormányhatározatokat a bíróságok is kötelesek betartani, semmilyen tekintetben nem áll ellentétbe a bírói függetlenséggel." (Molnár Erik igazságügyi miniszter)

nek, nem várták meg, hogy azok leérettségizzenek, elvégezzék az egyetemet, majd szakvizsgázzanak. Ezért a 4181/1949. Korm. sz. rendelet megszervezte a Büntetőbírói és Államügyészi Akadémiát. (A 265/1950. MT sz. rendelettel Bírói és Államügyészi Akadémiává szervezték át.) Az egyéves gyorstalpaló tanfolyamon nyelvtant, irodalmat, számtant, földrajzot, történelmet, marxista–leninista ideológiát és jogot oktattak. A tanrend szerint két napon át ideológiai, négy napig pedig jogi oktatás folyt.

A képzés rövid időtartama és a hallgatók előképzettségének hiánya miatt az oktatók kényszerűségből az elsajátítandó ismeretanyag minimalizálására törekedtek. A végzett hallgatók mégis vezető beosztásokba kerültek. Ezért Magyarországon bírák és ügyészek lehettek olyan, jogi végzettség nélküli emberek, akik irtóztak az olvasástól és hadilábon álltak a betűvetéssel. A végzettek közül később igazságügy-miniszter, legfőbb ügyész, miniszterhelyettes, legfelsőbb bírósági tanácselnök és bíró, budapesti rendőrfőkapitány, megyei bírósági elnök, megyei és fővárosi főügyész, miniszteri és pártközponti munkatársak stb. kerültek ki. Major Ákos visszaemlékezésében leírta, hogy a Budapesti Ítélőtábla elnökévé egy lyukasztós kalauzt neveztek ki, akinek a székfoglaló beszéde így hangzott: *„Tisztelt bírákok és ügyészségek! A nagygyűlést ezennel berekesztem!"*, majd melegen kezet rázott a Csepelről érkezett új párttitkárral.

A doktori címet az egyetemi oktatásban is megszüntették, így formailag nem volt olyan feltűnő a szerepeltetésük. A doktori címet az 1956. évi 11. sz. tvr. állította vissza. A szakvizsgázás bevált módját azonban csak 1977-ben állították helyre. A Kádár-rendszerben ugyan sok bíró szerzett később jogi diplomát, de őket általában olyan „joghallgatóként" emlegették, akiknek „nem voltak évfolyamtársaik", hiszen gyakran a titkárnőjük vitte be az egyetemre az indexüket, hogy a jól sikerült vizsga eredményét bejegyezhessék.

Az 1949. évi XX. tv. – a Magyar Népköztársaság Alkotmánya – deklarálta, hogy *„A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve"* [41. § (2)]. Ezzel szemben az Igazságügyi Minisztérium utasíthatta a bíróságokat, hogy milyen ítélkezési gyakorlatot kövessenek egyes ügyekben. A bírói függetlenségnek még a formális szabályozását is megszüntették. Az 1948. évi XXII. tv. hatályon kívül helyezte az 1869. évi IV. törvénynek a bírák elmozdíthatatlanságáról és áthelyezhetetlenségéről szóló rendelkezéseit. Ezzel megszűntek a bírói függetlenség személyi garanciái, hiszen a bírákat bármikor áthelyezhették, sőt állásukból fel is menthették.

Az 1949. évi 9. sz. tvr. engedélyezte a bírák párttagságát. Ettől kezdve egészen 1989-ig a bírák meghatározó része tagja volt az állampártnak, s a pártutasítások, pártfegyelmik alkalmazása révén függőségük nőtt. Az új irányvonalat a törvény előterjesztője, Ries István igazságügy-miniszter (akit aztán egy koncepciós eljárásban kilenc hónappal később halálra kínoztak) a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának 1949. november 18-án megtartott teljes ülésén a következőként fogalmazta meg: *„Kövessük ennek a pártnak és Rákosi Mátyásnak az irányítását, és akkor könnyű dolga lesz a bírói karnak, amely már kivetette maga közül azokat, akik nem odavalóak voltak."* Ugyanezt erősítette meg Jankó Péter, aki a Legfelsőbb Bíróságot vezette: *„A bírói ítélkezés nem nélkülözheti a párt, a kormányzat részéről adott, általános elvi síkon mozgó politikai iránymutatást […], az ilyen politikai iránymutatás a bírósággal, bíróval szemben is a törvény erejének kötelező hatályával szól."* A Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusa határozatban deklarálta: *„Az a bíró, aki […] nem hajlandó bírói munkáját az osztályharc követelményeinek megfelelően végezni, akkor sem maradhat a népi demokrácia bírája, ha egyébként nincs fasiszta múltja."*

Jankó Péter, aki a Magyar Testvéri Közösség elleni koncepciós perben a Budapesti Népbíróság Különtanácsának elnöke volt.

1956 októberében Molnár Erik igazságügyi miniszter felügyeleti tájékoztatót adott ki a bíróságok irányításáról és felügyeletéről: *„a párt- és kormányhatározatokat a bíróságok is kötelesek betartani, semmilyen tekintetben nem áll ellentétben a bírói függetlenséggel […] nélkülözhetetlen feltételei a bíróságok jó munkájának."* Emellett *„az általános jellegű miniszteri utasítások normatív aktusok, amelyek természetesen minden bíróságra feltétlenül kötelezőek"*. Az igazságügyi miniszter ezenkívül ide sorolta még a felügyeleti tájékoztató útmutatásait. Molnár Erik hozzátette, hogy a minisztérium *„fegyelmi eljárás kezdeményezése"* útján is *„gondoskodik a törvény és a jogszabályok alkalmazásának biztosításáról"*. A bírói státus egy államigazgatási tisztviselői poszt szintjére süllyedt. A bírákat szinte mindegyik párt-, illetve állami vezető utasíthatta. (Sokszor telefonon vagy személyes találkozások során.) A leginkább figyelemre méltó megoldás az volt, amikor Jáhner-Bakos Mihály, aki a Nagy Imre-ügy idején az Legfelsőbb Bíróság elnöki tisztét töltötte be, Kádár János hátsó szomszédjaként kapta a kerítés mellől az instrukciókat.

A bíróságokhoz folyamatosan érkeztek a bizalmas, illetve titkos utasítások, sőt minisztériumi főosztályi leiratok, főosztályvezetői, miniszterhelyettesi utasítások, miniszteri tájékoztatók, valamint ún. felügyeleti tájékoztatók. Emellett az Államvédelmi Osztály, majd az Államvédelmi Hatóság is felügyelte a bíróságok tevékenységét. A bírói ítéletet még a kihirdetése előtt meg kellett küldeni a politikai rendőrség illetékes osztályának. Az utasítások sokszor egészen konkrétak voltak. Például a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének titkársága 1949. június 28-án az alábbi utasítást adta: *„a jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenty ügyet, és hozzon helybenhagyó ítéletet."* (Jellemző módon az elsőfokú ítéletet a bírósági tárgyalás befejezésénél korábbi dátummal hozták meg.)

Ries István szociáldemokrata politikus. Még hivatalban lévő igazságügy-miniszterként tartóztatta le 1950. július 7-én az ÁVH, majd kínzás közben halt meg a váci börtönben az év szeptember 15-én.

A megyei bíróságok elnökei hetente, 1953. szeptember 23-tól félhavonta kötelesek voltak jelentést készíteni az Igazságügyi Minisztériumnak. A jelentésben közölni kellett a vádlottak személyi adatait, ezen belül kiemelten az „osztályhelyzetét", a tényállást, az ítéleti rendelkezést stb. Különösen fontosnak ítélték a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket, a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásával, a hivatalos személy elleni erőszakkal, a magzatelhajtási, az igazgatási és a munkafegyelmet sértő cselekményekkel összefüggő ügyeket. A párt- és a tanácsi funkcionáriusok elleni erőszak, a fegyverrejtegetés, az üzemi balesetek stb. miatt indított perekről is tájékoztatót kellett küldeni. Ezen túlmenően be kellett számolni a bíróság működéséről, a bírák hangulatáról, bírósági értekezletekről, esetleges fegyelemsértésekről is.

A beszámolókra – rendszerint egy főosztályvezető aláírásával – negyvenötven oldalas „válaszok" érkeztek, amelyekben kitértek egyes konkrét ügyekben elkövetett „hibákra" is. Az 1960-as évektől a minisztériumi utasítások egyre általánosabbá váltak, és egyre kevésbé szóltak bele egy-egy konkrét ügy elbírálásába. A korabeli hivatalos ideológia szerint ezeket az iránymutatásokat „jogpolitikai irányításnak" nevezték. A „jogpolitikáról" pedig úgy nyilatkoztak, mint a politika egyik ágáról.

A magyar bíróságok az 1970–1980-as években visszanyerték függetlenségük egy részét, mindeközben tekintélyük csökkent, és munkafeltételeik egyre rosszabbak lettek. A tárgyalótermek elrendezése, berendezése nem volt méltó az igazságszolgáltatáshoz. Például a tárgyaláson lócára és padra ültették le a vádlottakat, de a bírókat is. A jogszociológiával foglalkozó jogtudós, Kulcsár Kálmán így nyilatkozott a bíróságok helyzetéről: *„a bíróság egyike a legrosszabb körülmények között dolgozó, legrosszabbul fizetett hivatalnokoknak."*

Az Igazságügyi Minisztérium Tudományos Tájékoztatási Főosztályának kutatási anyaga is lesújtó véleményt fogalmazott meg: *„Az egyetem elvégzése után a kontraszelekciós folyamat a bírói pálya tekintetében sajátosan alakul, hiszen – anyagi okok miatt – gyakran csak a szerényebb képességű végzősök helyezkednek el a bíróságokon, illetőleg azok, akik az egyik legmagasabb szintű szaktudást garantáló fogalmazói időszakot átmeneti megoldásként választják."* A bírói tekintély lesüllyesztése megmutatkozott az öltözködésben és a viselkedéskultúrában is.

A bíróságok szerepe a koncepciós perekben

A bírósági szakasz a koncepciós per legkevésbé jelentős része volt. Sokszor futószalagon hozták az ítéleteket. 50 vádlottas ügyeket néhány óra alatt letárgyaltak. A vádlottak védekezését meg sem hallgatták, az esetleges mentő tanúkat be sem idézték. Az ügyvédek, akik a legtöbb esetben csak a bírósági szakaszban találkozhattak védenceikkel, nem sokat tehettek. Amikor mégis előfordult, hogy egy bátor ember tanúvallomásában elmondta:

„Az a bíró, aki […] nem hajlandó bírói munkáját az osztályharc követelményeinek megfelelően végezni, akkor sem maradhat a népi demokrácia bírája, ha egyébként nincs fasiszta múltja." (A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának határozata)

„Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai feszültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlévőknek érzés- és gondolatvilágában kifejt."

(Olti Vilmos)

„Szemtanúja voltam annak, amikor Dancs György főhadnagy V. Z. lakásán elrejtette a szekrény mögé a házkutatásnál megtalált pisztolyt", a rögtönítélő bíróság maga cáfolta meg a tanú állítását: *„Fel sem tételezhető tehát, hogy Dancs György rendőrnyomozó főhadnagy helyezte el […] rendőrségünknek nincs szüksége arra, hogy bárki ellen is ilyen egészen együgyű és ponyvaregénybe illő módon koholjon és szerezzen bizonyítékot."* Majd gyorsan felolvasták a már előre elkészített ítéletet.

Néhány tucat kiválasztott vádlott esetében nagy nyilvánosság előtt – szovjet mintának megfelelően – a lakosság megfélemlítése vagy a gyűlöletkeltés érdekében ún. kirakatpereket rendeztek. A. J. Visinszkij, a Szovjetunió főügyésze így írt erről: *„A Szovjetunióban a nyilvános bírósági tárgyalások a szocializmus ellenségei elleni harc legélesebb és legfontosabb pillanataiban megmozgatják a társadalom és nép figyelmét. A Szovjetunióban a nyilvános bírósági tárgyalások nevelik a tömegeket azáltal, hogy megmutatják nekik az osztályellenség és ügynöksége gonoszságát, leleplezik előttük mindenféle »mesterkedésüket«, fokozzák a tömegek éberségét és növelik odaadásukat a szocialista építés ügye iránt. A szovjet bíróság hatalmas társadalmi és politikai jelentősége ebben rejlik."*

Magyarországon az egyház elleni perek hírhedt bírája, Olti Vilmos 1952. szeptember 27-én a Budapesti Megyei Bíróságon tartott bírói értekezleten az alábbi instrukciókat adta: *„Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai feszültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlévőknek érzés- és gondolatvilágában kifejt. […] A bíróságnak gondolni kell arra, hogy az emberek legnagyobb részben életükben csupán egy-két alkalommal jönnek el a bíróságra, és az itteni élmények számukra maradandóak lesznek. A bírói tárgyalás nevelő hatása a gyakorlatban észlelhető, közvetlenül is."*

A kirakatperek tárgyalásakor a médiában szinte minden eszközt bevetettek, hogy az emberek minél inkább gyűlölhessék a vádlottakat. A média, a tömegtájékoztatás már jó előre bűnösnek kiáltotta ki a vádlottakat, emellett minden elképzelhető módon negatív képet festett róluk. Ezek a perek úgy zajlottak le, mint egy hatalmas színielőadás. A vádlottak, a tanúk, a bírák és az ügyészek mint a színészek tanulták meg a szerepüket és mondták fel az előre megírt forgatókönyvet a tárgyaláson. A tárgyalásokat nagy, de válogatott közönség előtt, megbízható – köztük nyugat-európai – újságírók tudósítása mellett, manipulált rádióközvetítéssel rendezték meg. A perekről végül nagy példányszámban propagandaanyagokat adtak ki. Ilyenek voltak a Szovjetunióban a híres moszkvai perek, Magyarországon a Magyar Közösség, a MAORT elleni, a Mindszenty-, a Rajk-, a Grősz- és Friedrich-per. Azt csak kevesen tudták, hogy e perek tanúit a legtöbb esetben titkos, ún. mellékperekben ítélték el. Különbség az ilyen perekben csak annyiban mutatkozott, hogy amíg az elsőrendű vádlottak közül például Donáth György és Mindszenty József nem volt hajlandó együttműködni az Államvédelmi Osztállyal, addig Rajk László elvállalta a kirakatper főszerepét.

A népbíróság tagjai a Rajk-per tárgyalásán, Budapest, 1949. Középen a népbírósági különtanács elnöke, Jankó Péter. A laikus bírókat Péter Gábor választotta ki (balról az első Barcs Sándor), a tárgyalás során ők nem szólaltak meg.

A koncepciós perekben született ítéletek felépítése és stílusa sokszor szembetűnően primitív, ami nem annyira a bírák hozzá nem értéséből, hanem a nyomozó hatóság által elkészített nyomozati tervnek való megfelelni akarásból eredt. Emiatt gyakran mellőzték a jogászi stílust, okfejtést, inkább egy marxista brosúrára emlékeztettek. Az ítéletek szókészlete is rendkívül szegényes, mindössze 1150 szót használnak. Ez a szám a hétköznapi magyar beszéd szavainak egyharmada. Ha levonjuk az összevonásokat, névelőket és betűszavakat, akkor csak 465 szó marad. A leggyakoribb főnevek: dolgozó, terv, gyár, szocializmus, magatartás, kizsákmányolók, állam, munkafegyelem, társadalom, ország, öntudat, bér, éhség, béke, munkanélküliség stb. (Az egydimenziós nyelv jellemzője, hogy a főnév uralkodik a mondaton.) Gyakoribb igék: dolgozik, teljesít, veszélyeztet, megsért, történik, akadályoz, megvalósít. Az ítélet öt részből állt: az első a büntetés kiszabása, a második a vádlott személyi viszonyainak ismertetése (osztályidegen vagy osztályáruló származás és végzettség), rövid életrajz (mit csinált 1945 előtt), a harmadik a tényállás, végül pedig a jogi minősítés, valamint a bizonyítási kérdések magyarázata.

A VÉRBÍRÓ FELOLDOZÁSA

A súlyos betegeknek kórházakban lelki vigaszt nyújtó Kerényi Lajos atya a Vatikáni Rádióban számolt be megrendítő találkozásáról Olti Vilmos vérbíróval. Elöljáróban tudnunk kell, hogy Kerényi Lajost 1948-ban azért tartóztatták le az ávósok, mert az egyházi iskolák államosítósával szemben tiltakozó szórólapokat terjesztett. A népbíróságon az az Olti Vilmos – a Budapesti Népbíróság tanácsvezető bírója – ítélte el, aki Mindszenty és Grősz érsekek felett is ítélkezett. Az '56-os forradalom alatt felmentették, s bírói hivatalát a forradalom leverése után sem nyerte vissza, mert Rajk és más kommunisták elleni koncepciós perekben is bíráskodott. Fél évszázad múltán találkoztak.

„Járom a kórházakat, 10-15 órát töltök el hetente kórházakban, ez küldetés, mindenhova megyek, mindenkivel beszélek. Az egyik szobában látom, az egyik ágyon ott van egy nagyon öreg ember. Bóbiskol, odaülök mellé, megfogom a pulzusát, kinyitja a szemét, s mondom neki, én vagyok itt a lelki orvos, Lajos atya, Jézus üdvözli – soha nem mondom, hogy gyóntatni jöttem. Fölült a segítségemmel, felállítottam, hogy menjünk ki a folyosóra. Egyszer csak a vállamra teszi a kezét, és megkérdezte, mi a véleményem Olti Vilmosról. Haha, mondom, az volt ám egy vérbíró, mennyi embert megölt, elítélte a Mindszentymet, a hazámat,

engem, s mennyi embert! Őrület, borzalom! S azt mondja könyörgő hangon: Ne mondja, hogy vérbíró, mert én vagyok Olti Vilmos. Gyökeret vert a lábam a betonon. Akkor azt mondja: Irgalom! Hát irgalmat kapott. Föloldozást, szent kenetet. Úgy sírt, rám borult. Én is majdnem sírtam. Azt mondja: Akkor most már minden rendben? Mondom: Igen, Jézus megbocsátott. S akkor sírva bement, vissza a szobába."

Olti Vilmos, a statáriális bíróság elnöke a Pócspetri-per tárgyalásán a Budapesti Büntető Törvényszék tárgyalótermében. Budapest, 1948. június 11.

Szoboszlay Aladár

VEKOV KÁROLY

EGY ERDÉLYI MÁRTÍR KATOLIKUS PAP

A SZOBOSZLAY-PER

1958. szeptember 1-jén végezték ki Szoboszlay Aladárt és kilenc társát, továbbá súlyos börtönbüntetésre ítéltek még másik 47 személyt Romániában. Az 1957 őszén megkezdődött, több száz személyt érintő letartóztatási hullám után, 1958. április–májusban Temesváron megrendezett kirakatpert elrettentésnek szánták minden romániai lakos, köztük elsősorban az erdélyi magyarság számára. Az 1956-os szervezkedések elleni megtorlások között nyilvántartott Szoboszlay-per jellegénél és főleg célkitűzéseinél fogva elüt az 1956-tal szolidarizáló nagyszámú erdélyi megmozdulástól, ugyanis a mozgalom névadójának elképzelése szerint nem reformokat, hanem tényleges rendszerváltást tűzött zászlajára.

Szoboszlai Aladár tevékenységét nehéz lenne megérteni életútjának ismerete nélkül. Számos nemzedéktársához hasonlóan rendkívül mozgalmas és egész életét meghatározó, élményekben igen gazdag korszakban élt, felnőttkorára óriási élettapasztalattal rendelkezett, amit meghatványozott rendkívüli megfigyelőképessége és elemzőképessége.

Élete

Szoboszlay Aladár templomba járó, polgári családban született 1925. január 18-án a soknemzetiségű Temesváron, ahol a magyarság nem volt többségben, de ahol megtanulta tisztelni bármely nemzet fiát. A piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait a II. bécsi döntésig, amely után a család Észak-Erdélybe, Kolozsvárra menekült, ahol Aladár 1943-ban leérettségizett. Mivel gyermekkorától elköteleződött a papi hivatás iránt, érettségi után beiratkozott a Gyulafehérvárról Kolozsvárra átköltöztetett teológiára.

A háború pusztításai elől 1944 őszén a teológusok és a tanárok egy része Zircre menekült, ahol a ciszterci apátság fogadta be őket. Közülük öt végzős erdélyi teológust 1944. december 10-én a nyilasok által letartóztatott Mindszenty József veszprémi püspök a börtönben szentelt pappá. 1944. december 17-én ők öten Zircen tartották primiciájukat (első miséjüket), melynek során Szoboszlay másodmagával ministrált az egyik primiciásnak, Bodoni Árpádnak. Erdélybe visszatértük során az oroszok agyon akarták lőni mindkettejüket.

Miközben a Szoboszlay család az oroszok előrenyomulása elől Kolozsvárról Gyöngyösre menekült és ott telepedett le, Aladár Erdélyben maradt, mert Márton Áron püspök szolgálatra hazahívta teológusait és papjait. A püspök – tehetségét elismerve – különösen kedvelte Szoboszlayt, aki gyakran szerepelt a teológia önképzőkörében. Ezért Márton Áron eltekintett attól, hogy a negyedéves, Temesvárra átiratkozó teológus négyévi iskoláztatásáért jelentős összeget fizessen a temesvári püspökség. 1948 őszén ott szentelte fel őt titokban Pacha Ágoston, az akkor már püspökként el nem ismert temesvári püspök.

Az elég gyakran megtapasztalt nélkülözés és főleg a keresztényi szeretet eszméje, amely végigkísérte életét, tette Szoboszlay Aladárt, a majdani papot érzékennyé a szociális kérdések iránt. Ez a szenzibilitás párosult a második világháború után a gyökeres változás igényével, amely megoldást várt az erdélyi társadalmat feszítő számtalan kérdésre. A Szoboszlay körül és a feje felett zajló világesemények így válnak szociális szempontból fontosakká, így lesz „szocialista", azaz a szociális kérdésekre megoldást elváró/kereső, majd keresztény szociális pártot szervező, cselekvő személlyé.

A pécskai segédlelkész

A frissen végzett Szoboszlay rövid temesvári tevékenység után, 1948 őszén segédlelkészként kezdte meg tevékenységét az Arad melletti Pécskán, ahol rövid időn belül felfigyelt rá a Szeku (a román titkosrendőrség). A kitűnő szónok Szoboszlay prédikációival, ugyanakkor lelkes hitoktatói tevékenységével – több száz gyermekről van szó – hamar kivívta a helyiek elismerését. A gáncsoskodó és túlbuzgó tanügyesekkel szemben volt mersze kiállni a hitoktatás mellett, méghozzá nyílt levélben is.

Néhány hónappal később újabb összeütközésre került sor Szoboszlay és a helyi potentátok között, amikor be akarták őt választani a helyi békebizottságba. Miközben egyesek számára úgy tűnhetett, hogy a fiatal káplánt sikerült a maguk oldalára állítani és engedelmes eszköze lesz a hatalomnak, kiderült, hogy ennek épp az ellenkezőjéről van szó: Szoboszlay nagyon is az elvek embere, aki nem hajlandó részt venni az állam egyházellenes politikájában.

Neveltetése és meggyőződése arra késztette, hogy a leghatározottabban visszautasítsa azt az állami törekvést, amely a békepapi mozgalommal próbálta – részben sikerrel – megbontani a romániai, különösen pedig a romániai magyar katolikus egyház egységét. Nyilvánosan tiltakozott békebizottsági szerepeltetése ellen, majd helyi szinten is érzékelve a hatóságok egyházellenességét s hitet téve a Vatikán mellett, otthagyta a járási békebizottság alakuló ülését. Ezek után a maga vitriolos stílusában újabb levelet írt a helyi tanács elnökének és a párttitkárnak, melyben kifejtette, miért nem tud ilyen akciókban részt venni és miért nem vállalhatja a békepapságot *(„1. azért, mert erre püspöki utasításom volt, 2. mert a béke alatt nem értünk harcot a pápa ellen, 3. mert az előadó engem úgy konferált be, mint már az új egyház képviselőjét").*

A gyermek Szoboszlay (fent)
Az ifjú teológus Kolozsvárott, 1943 (középen)
Szoboszlay érettségi képe, 1944 (lent)

Ekkor, de később is Szoboszlay tudatosan élt a nyilvánosság eszközével, egyrészt hogy tájékoztasson, másrészt hogy valamelyes védettséget is biztosítson magának. Még pécskai tartózkodása idején erkölcsi kötelességének tartotta megszervezni az élelmiszer- és pénzgyűjtést azon minorita szerzetesek számára, akik a 18. századtól biztosították Arad és környéke katolikusainak egyházi istápolását, és akiket 1952-től a székelyföldi Esztelnekre internáltak minden ellátás nélkül.

Mindezek nyomán 1951 elején a Szekuritáté beidézte, s többórás beszélgetés után felszólították, hogy hagyjon fel „antidemokratikus" tevékenységével, amit ő meg is ígért, azonban amikor arra próbálták rávenni, hogy támogassa tevékenységüket, azt ő kategorikusan visszautasította! A Szeku róla készített jellemzése sokatmondó: *„A katolikus reakció szellemében nevelkedett személy, aki valási szempontból fanatikus, a katolikus reakció és a pápa híve. Határozott, akit nem lehet befolyásolni, aki képes a rend megbontását célzó cselekedetekre."*

Aradon

A romániai katolikus püspökök letartóztatása és a szerzetesrendek betiltása után, amikor a gyulafehérvárin kívül felszámolták a többi „erdélyi" katolikus püspökséget, visszaminősítve őket főesperességekké és – Márton Áron letartóztatása után – alárendelve a hatalompárti gyulafehérvári egyházi vezetésnek, az Aradon keletkezett paphiány feloldására, feltehetően a temesvári egyházi vezetésnek, nemkülönben egykori hittantanárának, Köpeczi János támogatásának köszönhetően, Szoboszlay Aladár Aradra került. Személyi adottságainak, kiváló munkabírásának és szervezőkészségének köszönhetően az újonnan kinevezett aradi plébános mellett rövid időn belül ténylegesen ő intézte az aradi plébánia és az aradi esperesség ügyeit. Temesvári és gyulafehérvári kapcsolatainak és főleg tárgyalási készségének köszönhetően több alkalommal sikerült – az érdekeltek megelégedésére – egyes papok áthelyezési kérdéseit megoldania.

A korszak egyházellenes intézkedései és kemény adópolitikája közepette Szoboszlayra hárult az egyház gazdasági ügyeinek, főleg a volt minorita birtok- és adóügyeknek a rendezése, s nem kis mértékben neki volt köszönhető az aradi Minorita Palota sikeres megtartása egyházi tulajdonban. Nem

idegenkedett akár „unortodox" módszerek alkalmazásától sem, ha az ügy ezt megkívánta. Egy alkalommal például eladta a minoriták Arad melletti farmjának egyik csikóját, hogy az annak árából vásárolt gyógyszerrel megmentse paptársa életét; később eladott két lovat, és azok árából vett egy autót, hogy időben eleget tudjon tenni egyházi kötelezettségeinek. Egyesek megvádolták a minorita vagyon elherdálásával, de tisztázta magát a vád alól, sőt még Esztelnekre is elment ez ügyben.

Ott megígérte – és ígéretét be is tartotta –, hogy Aradon és a környező településeken folytatni fogja az élelmiszergyűjtést az Esztelnekre internált szerzetesek számára. Sőt, az esztelneki internáltak érdekében megpróbált eljárni a gyulafehérvári Egyházi Főhatóságnál. Mivel jól tudott románul, számos egyházi kérdésben Szoboszlay tárgyalt a helyi egyházügyi hatóságokkal is, ami zavarta a Márton Áron fogsága alatt regnáló hatalombarát gyulafehérvári egyházi vezetést. A besúgói jelentésekből az is kiderült, hogy Szoboszlay állítólagos szekus kapcsolataira hivatkozott, mi több, az is érdekelte, hogy kik is a Szeku kiszolgálói az egyháziak közül, akikről azután listát állított össze és azt terjesztette egyházi körökben.

Változatlan szembenállása a békepapi mozgalommal és rendíthetetlen kiállása a Vatikán fennhatósága mellett kiváltotta mind a gyulafehérvári hatalombarát egyházi vezetés, mind a Szeku rosszallását, és – milyen érdekes – az említett intézmények vezetői szinte egy időben fogalmazták meg Aradról történő eltávolításának szükségességét.

Erre a feladatra az új esperes-plébánost neveztek ki Aradra, aki élvezte a hatóságok támogatását. Miközben az új plébános azon volt, hogy felszámolja a Szoboszlay által Aradon elért eredményeket – egyebek mellett az élelmiszergyűjtést az Esztelnekre internált minoritáknak –, mind jobban megromlott viszonyuk, amit a segédlelkész nem rejtett véka alá. Átlátva, hogy a fő cél az ő sarokba szorítása, engedelmességi fogadálmát megszegve nyíltan szembefordult plébánosával, sőt a hatalombarát gyulafehérvári egyházi vezetéssel is. Ezzel párhuzamosan egyre szorosabb kapcsolatba került a Mária-Radnára internált, az egyház belső ellenzékét képviselő ferencesekkel, akikkel együtt most már ténylegesen megkérdőjelezte a gyulafehérvári egyházi vezetés jogszerűségét (lásd jurisdictiós vita).

Ilyen körülmények között – és hamis vádak alapján – sikerült olyan lehetetlen helyzetbe hozni Szoboszlayt, hogy „vétkesnek találtatván" nem csupán feljebbvalóival szembeni engedetlenségben, hanem az egyház és a hívek megosztásában is – bár utóbbiak sok száz aláírással álltak ki mellette! –, a gyulafehérvári hatalombarát egyházi vezetés felfüggesztette Szoboszlayt papi tisztségéből.

Szoboszlay első miséje, 1948

Az első letartóztatása

Miután Szoboszlay ezután is misézett magánházaknál, és „nem átallotta" továbbra is kritizálni az őt félreállító gyulafehérvári egyházi vezetést, foglalkozás törvénytelen gyakorlása és a rendszer elleni bujtogatás vádjával 1953 őszén letartóztatták, majd félévi vizsgálati fogságot követően az utóbbi vádpont elejtése után(!) éppen félévi börtönbüntetésre ítélték. Szoboszlay fellebbezett, és becsületsértésért pert indított plébánosa ellen, majd – valószínűleg háttéregyezkedések eredményeként – kiszabadulva újra gyakorolhatta papi hivatását Arad és Temesvár környéki falvakban.

Pártalapítás és az „erdélyi kérdés"

Szabadulása után – egyrészt csalódva az akkori egyházi vezetésben, másrészt megtapasztalva a rendszer kérlelhetetlen egyházellenességét – folytatta kora főbb politikai, gazdasági, társadalmi kérdéseinek részletes elemzését. Ezek során jutott arra a felismerésre, hogy a hazai valóság megváltoztatásának egyedüli eszköze a politikai cselekvés. A magyarországi 1956-os forradalom során megfogalmazott reformkövetelésektől eltérően ő tényleges rendszerváltást szeretett volna megvalósítani, egy se nem kommunista, se nem kapitalista, harmadik utas, új típusú rendszert, amelyben a keresztény értékrend – valójában a mai kereszténydemokrácia alapelvei – alapján kívánta megoldani a társadalmat feszítő ellentmondásokat.

1954–55-ben kidolgozta a Keresztény Dolgozók Pártjának programját. Ennek megfogalmazásában és megvitatásában közeli barátai – Lukács István, Ferenc Béla Ervin és a román Fîntînaru Alexandru – is segédkeztek. Általános erkölcsi megújulás szükségességét hirdette a párt vezetői, tagsága, majd az egész társadalom szintjén, s programjával az emberi jogok és szabadság korlátozások nélküli biztosítását, illetve a magántulajdon tiszteletét kívánta megvalósítani. (Elképzeléseiben szerepelt, hogy vissza kell szolgáltatni az elvett gyárakat és üzemeket, 500 hektárig vissza kell adni az egykori tulajdonosoktól elvett földeket, és mindenkinek annyi földet adni, amennyit meg tud művelni.) Programjának egy másik alapvonása volt a részvényesítés, amellyel fel kívánta számolni a kizsákmányolást. Eszerint a gazdasági tevékenységek minden ágában a dolgozónak nem csupán a munkabérét kellett megkapnia, hanem – a fejlesztésre szánt tőkén kívül – a nyereség egy részét is.

Érzékelve az „erdélyi kérdés" súlyosságát, az abban rejlő veszélyt, hogy akár nagyobb arányú etnikai konfliktus is kialakulhat, Szoboszlay a megoldhatatlannak tűnő kérdést magyar–román konföderáció létrehozásával kívánta rendezni, a két ország lehetőleg hasonló jellegű pártjai együttműködésének eredményeként. Ennek kapcsán felvázolta, hogy miként lehetne méltányosan szabályozni a konföderáción belül az együtt élő népek, illetve a többségiek és kisebbségek viszonyát, biztosítani kulturális és tanügyi jogokat az egyes közösségek kebeléből választott felelősök kinevezésével.

1955-ben, miután véglegesítette a párt programját, nagy körültekintéssel elkezdte előkészíteni a tagtoborzást. Jó taktikai érzékkel megértette, hogy egy ilyen nagy jelentőségű terv megvalósításában a tömbmagyarságra kell támaszkodni. Így – túl az Arad és Temesvár környéki szervezkedésen – a toborzás súlypontja a Székelyföldre esett (Marosvásárhely, Csík- és Háromszék térségére), ahol elsősorban Huszár József volt segítségére, míg a románok beszervezését Fîntînaru Alexandru vállalta magára. Utóbb sor került más városokra, így Bukarestre is, ahol románokat is sikerült beléptetnie. 1956-ban gyorsult fel ténylegesen a szervezkedés és tagtoborzás, különösen Szoboszlay nyári magyarországi útja, majd főleg a magyar forradalom kirobbanása után.

Szabadtéri mise falun

A második letartóztatása

Ezenközben egyre több, személyével kapcsolatos jelentés futott be a Szekuhoz, amely mindinkább megfigyelés alá vonta őt. A pártszervezés érdekében egyre többet utazó Szoboszlay, aki örökösen pénzhiánnyal küszködött, a legkülönfélébb módszerekkel kísérletezett, hogy pénzhez jusson. Sikerült kidolgoznia néhány olyan növényi alapú szert, amelyek gyomorbajra, reumára hatásosak voltak. Miután – 1956. november 4. után – próbálkozásai ellenére sem sikerült eljutnia a Vatikánba, kuruzslás vádjával 1957. szeptember 16-án sor került Szoboszlay és Huszár József letartóztatására, akiket a gyors ítélethozatal után át is adtak a Szekunak.

Ezt követően megkezdődtek a letartóztatások (egyesek 200–400 főről tudnak). 1958. februárig letartóztatták azt az 57 embert, akit később perbe fogtak. Voltak regáti románok is köztük, tehát nem csak magyarok vettek részt ebben a mozgalomban, a letartóztatott 14 pap között volt egy ortodox és egy görögkatolikus is. A vádirat megfogalmazása szerint *„26 egykori gróf, báró és földesúr, 15 értelmiségi, ügyvéd, tanító, 1 paraszt és 1 munkás"* vett részt a szervezkedésben. A mozgalom tömegbázisát a Székelyföld adta, meghatározó személyiségei, Szoboszlay és közeli barátai aradiak és Arad környékiek voltak.

A vád

Szoboszlayék „bűne" a Keresztény Dolgozók Pártjának megalapítása és programjának kidolgozása volt, valamint egy magyar–román konföderáció létrehozásának kísérlete, amely Románia területi szuverenitását csorbította volna.

Az 1956-os megmozdulások retorziójának csúcsán, megrettenve a Szoboszlay-féle szervezkedés meghirdetett céljától, amely széles tömegeket állíthatott volna maga mellé, a hatalom kidolgozott egy olyan forgatókönyvet, amely szerint a letartóztatottak fő bűne az volt, hogy két alkalommal – 1956. augusztus 28-án, majd októberben szintén 28-án – katonai felkelést akartak szervezni a „népi demokratikus rendszer" megdöntésére. A kihallgató tisztek már ennek a vádnak a bizonyítékait kívánták kipréselni a vádlottakból.

A per

A vádlottak többsége a Kolozsvári 3-as Katonai Körzet Törvényszékének illetékességi körébe tartozott, a hatalom azonban félt, hogy az akkor még magyar többségű városban a magyarok szolidaritást vállalnak a vádlottakkal, a bíróság ezért elrendelte, hogy a perre Temesváron kerüljön sor. A letartóztatottakat Temesvárra szállították, és ott folytatták le a kihallgatásukat.

A kirakatper 1958. április 17-én kezdődött egy temesvári munkásklubban. A korabeli fogalmak szerint úgymond „nyilvános" volt. Valójában a hivatalból kirendelt ügyvédeken, az egy-egy rokonon és a belügyeseken kívül csak „megbízható elvtársak és elvtársnők" voltak jelen. Az eljárás a külsőségek, de a lebonyolítás tekintetében is jól megszervezett koncepciós per volt. A bíró a könyörtelen ítéleteiről hírhedt – gyorstalpaló jogi „végzettséggel" rendelkező – Macskási Pál volt.

Szoboszlay Aladár az aradi plébánián (fent)
A prédikáló Szoboszlay (lent)

Április 18-ától 23-áig tartott a vádlottak kihallgatása. 23-án a vádlottak megtették módosító megjegyzéseiket a kihallgatási jegyzőkönyvekben foglaltakat illetően. Április 24-én került sor a vád 35 tanújának meghallgatására. (A vádlottakkal előzőleg[!] aláírattak egy olyan nyilatkozatot, hogy nem kívánnak tanúkat megidéztetni a maguk érdekében.) Mivel mind a vád, mind a védelem képviselői lemondtak arról, hogy a továbbiakban sor kerüljön a meg nem jelent tanúk kihallgatására, berekesztették a tárgyalást. Április 25-én a katonai ügyész megtartotta vádbeszédét, majd többszöri halasztás után, 1958. május 30-án kihirdették az ítéletet.

Tíz vádlottat (Szoboszlay Aladár, Huszár József, Fîntînaru Alexandru, Lukács István, Orbán Károly, Tamás Imre, Tamás Dezső, Orbán István, Kónya István, Ábrahám Árpád) halálra ítéltek. A többieket életfogytiglani vagy tizen-, huszonévnyi kényszermunkával, illetve legkevesebb 6-8 évnyi nehéz börtönnel sújtották. (Két héttel az ítélet kihirdetése után került sor a Nagy Imre-perre.)

Fellebbezés és kegyelmi kérvény

Eltérően bebörtönzött társai ügyvédeinek rutinszerűen enyhítésért folyamodó fellebbezési szövegeitől, Szoboszlay fellebbezéséhez mellékelt indoklása nagyon röviden és tömören a bírósági eljárás és így közvetve a vizsgálati fogságban felvett tanúvallomások „módszertanával" és az azok alapján levont következtetésekkel foglalkozott. Ezeknek a ténymegállapításoknak az együttese világos, ugyanakkor nagyon is egyértelmű kritika volt mind a kihallgatások jegyzőkönyveit, mind a bírósági eljárást illetően. Ebben az írásban Szoboszlay nem bűnössége tagadásával foglalkozott, hanem a hatóságok eljárásának mikéntjével, s eleve megkérdőjelezte az ítéletek megalapozottságát.

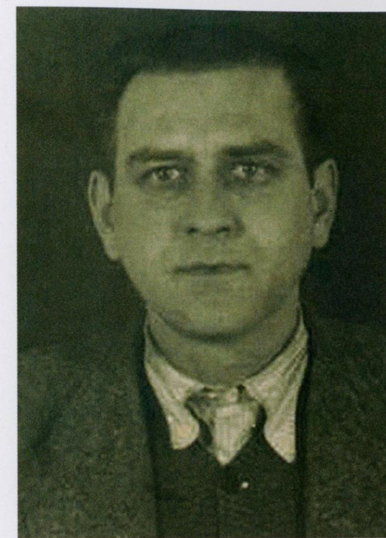
Valószínűleg azért halasztották el többször is az ítélethirdetést, hogy érvénybe léptethessék a Btk.-t és a büntető perrendtartást módosító titkos törvényerejű rendeletet (318/1958. július 21.), amely súlyosbította az addigi büntetéseket. Így a Legfelsőbb Bíróság katonai tanácsa ugyan módosította a Szoboszlay-perben kimondott egyes ítéletek besorolását, de a kirótt büntetéseket nem.

A Román Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Katonai Tanácsa 1958. július 25-én iktatott és elküldött átiratában felterjesztette a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségéhez a tíz halálraítélt kegyelmi kérvényét, melyekhez mellékelte az ítéleteket. A Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége, élén Petru Groza egykori miniszterelnökkel, 1958. augusztus 22-én – egy nappal Románia akkori hivatalos ünnepe előtt – elutasította a tíz halálraítélt kegyelmi kérvényét.

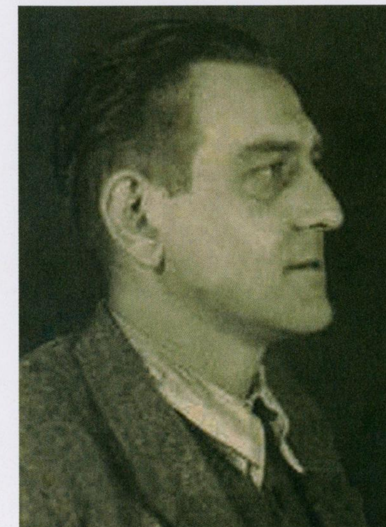
A kivégzés

A Kolozsvári 3. Területi Katonai Törvényszék 6127/357/58 augusztus 29-i átiratában továbbította a belügyminisztérium 0232-es egységének (vagyis a temesvári börtönnek) a Szoboszlay Aladárra és társaira vonatkozó kivégzési parancsot. A kivégzési jegyzőkönyv szerint a kivégzés helyszínén az elítélt azonosítása után került sor az ítélet, illetve a fellebbezés és a kegyelmi kérvény elutasításának ismertetésére. *„A halálraítéltet háttal a kivégzőosztagnak, lőfegyverrel végezték ki 1958. szeptember elsején 23 és 24 óra között. Ezután a törvényszéki orvos megállapította a halál beálltát. A kivégzés után a holttesteket átadták a temesvári börtön parancsnokának."* A halálraítéltek kivégzéséről csak az erről kiállított tíz kivégzési jegyzőkönyv ismeretes. Ezt hatan írták alá, többek között a temesvári börtön parancsnoka, Bodor százados.

Mindmáig nem tudjuk, hol végezték ki és hol hantolták el Szoboszlayt és társait. Az anyakönyvi hivatalban csak évekkel később vezették be az elhalálozásukat minden pontosítás nélkül.

Rabosítási fénykép, 1957. szeptember 16.

Szoboszlay utóélete

Hivatalosan a kommunista diktatúra bűneit összegző elnöki bizottság 2007. évi jelentése említi meg először Szoboszlayt és társait mint a kommunista rendszer áldozatait. E hivatalos állásfoglalás nyomán, illetve Szoboszlay Aladár húga, Alexandra perújítási kérelmének eredményeként – hosszas illetékességi viták után – került sor a kolozsvári törvényszék előtt lefolytatott tárgyalásra, majd ugyanott a 2010. május 13-i ítélethirdetésre.

A törvényszék a Szoboszlay-per részletes elemzése során megállapította, hogy a tanúvallomásokat meg nem engedett módszerekkel, fizikai vagy pszichikai erőszak alkalmazásával csikarták ki a vádlottakból, ugyanakkor nem rögzítették a vádlottak minden kijelentését és már megírt kihallgatási jegyzőkönyvek aláírására kényszerítették őket; másrészt számos tekintetben nem tartották be a perrendtartás előírásait. Ilyen módszerek alkalmazása nyomán fogalmazták meg azokat a vádakat, amelyek alapján meghozták a rendkívül súlyos ítéleteket. Ezért a kolozsvári törvényszék 52 év után kimondta – a vizsgálati szakasz, majd a per során tapasztalt törvénytelenségek alapján – az 1958-as hadbírósági ítélet semmisségét az összes, tehát mind a halálos, mind a többi ítélet tekintetében. Egyúttal elrendelték az elkobzott javak visszaszolgáltatását azok számára, akik ezt igényelték(!).

2018 májusában, többévi előzetes elemzés, majd földradar segítségével folytatott kutatás nyomán került sor a Romániai Kommunizmus Bűntetteit Kivizsgáló Intézet és az Aradi Múzeum részvételével az első – sajnos sikertelen – próbálkozásra, melynek célja a tíz kivégzett földi maradványainak megtalálása lett volna az aradi Alsótemetőben.

Szoboszlay és társai emlékét napjainkban elsősorban helyi szinten ápolják. A kivégzettek egykori lakóhelyén emléktábla és kopjafa őrzi az áldozatok emlékét. Csak Pécskán sikerült egy '56-os emlékművet felállítani, amely valójában Szoboszlay Aladárnak és társainak állít emléket. Viszont őrzik a karizmatikus pap politikai elképzeléseit Szoboszlay Aladár mintegy 300 oldalt kitevő rendszerellenes kéziratai, amelyeket a Szeku elkobzott és amelyek bűnjelként bekerültek a peranyagba. A csak részben fennmaradt kéziratok egy rendkívül merész és elkötelezett, ugyanakkor művelt és sziporkázó egyéniségű erdélyi magyar katolikus papról tanúskodnak, akire méltán lehet büszke az egész Kárpát-medence magyarsága. Ő, aki alig 33 évet élt, rájött, hogy papként nem tud az általa vallott elvek és értékrend alapján úgy szolgálni, ahogyan szeretne, rádöbbent arra, hogy csakis a politikai páston lehetne eredményt elérni, ezért politikussá lett, aki tenni akart az emberekért, és változtatni kívánt a valóságon. Nem az ő hibája, hogy ez akkor nem sikerült. Művei egy nagyon tehetséges és elkötelezett ember emlékét őrzik, aki haláláig hű maradt elveihez és egyházához, amit a kivégzésekor mondott utolsó szavai is tükröznek: *„Éljen Krisztus király!"*

RÉVÉSZ BÉLA

Köztudott, hogy a társadalom kisebb-nagyobb alrendszereiben bekövetkezett változások periodizációja és a társadalmi-politikai változások szakaszhatárai nem feltétlenül esnek egybe. Ez még egy olyan „politikafüggő" intézmény esetében is igaz, mint amilyen a Kádár-korszak bírósági szervezete. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a jelentős politikai fordulatok ellenére érintetlenek maradhatnának az intézmény belső viszonyai. Mint általában, itt is a mérték a lényeg.

Jahner-Bakos Mihály, a Legfelsőbb Bíróság elnöke (1958–1963) felszólal az Országgyűlés ülésén, mögötte Vass Istvánné, az Országgyűlés alelnöke, 1960. január 30.

BÍRÓSÁGOK A KÉSŐ KÁDÁRI ÉVEKBEN

A klasszikus sztálinista állam- és jogtudomány előszeretettel hivatkozott Marxra, aki „bebizonyította”, hogy az államhatalmi ágak megosztásának tétele *„gyökerében tudománytalan”.* Rámutatott ugyanis arra, hogy az államhatalmi ágak megosztása ténylegesen sohasem valósulhat meg, lényegében nem egyéb, mint az állami mechanizmusban megvalósuló közönséges munkamegosztás, amely ugyanúgy, mint a többi *„örök, szent és megváltozhatatlan burzsoá alapelv”* csak az adott viszonyoknak megfelelően nyer alkalmazást, és ez a tétel tulajdonképpen az állami szervek hatáskörében meglévő különbségeknek *„teljesen önkényes és tudománytalan elvi alapokra helyezése”.* A marxizmus–leninizmus fényében tehát – amint Beér János korabeli államjogász hirdette – az államhatalom megosztásának tétele mint *„cáfolhatatlanul tudománytalan szemfényvesztés”* lelepleződik le. Szöges ellentétben áll ugyanis a marxizmusnak és leninizmusnak az államról szóló tudományos tanításával, mely szerint az *„állam az uralmon lévő osztály erőszakszerve, tehát oszthatatlan osztályhatalom”.*

Hatalommegosztás vs. osztálybíróság

A hírhedt sztálinista jogász, Andrej Visinszkij az államhatalom egységének elvéből vezette le azt a konklúziót, hogy az állam mindenkori funkciói, feladatai szabják meg a bíróságok funkcióit, feladatait is. A bírói függetlenség elvét eredetileg a burzsoázia hirdette a feudalizmus elleni harcában. A kapitalizmus fejlődése során azonban ez az elv rövid idő alatt formalitássá és fikcióvá torzult. *„A burzsoá bíró független a dolgozó néptől, de egyáltalán nem független az uralmon lévő burzsoáziától. A burzsoá államban a bíró kinevezésének és előrejutásának előfeltétele a kizsákmányoló uralkodó osztály feltétlen kiszolgálása”.* Ezzel szemben „a nép államában” a bírák választásának rendszere és tisztük megszűnésének módozatai (fegyelmi eljárás, visszahívás) a bírói függetlenség legfőbb biztosítékai. *„A bírói függetlenség nem a néptől való függetlenséget, a néptől és a népi demokráciától való elszakadást jelenti, hanem ellenkezőleg: éppen eszköz arra, hogy a bíróságok a dolgozó nép és a proletariátus állama érdekeinek mindenkori szem előtt tartásával hozhassák meg ítéleteiket.”*

Marosán György, az MSZMP adminisztratív KB-titkára (1957–1962), belügyminiszter (1957–1962)

Furcsa megerősítést kapott ez a sztálinista érvelés Magyarországon Szabó Imrétől. Az akadémikus szerint a polgári korszak bírái úgy értelmezték a bírói függetlenséget, hogy ők, illetőleg a bíróságok nem függenek az adott államrendszertől, nem kell megfelelniük egy bizonyos államrendszer igényeinek, azaz szabadon és saját belátásuknak megfelelően dönthetnek minden ügyben, legfeljebb a törvényeknek vannak alávetve, de a törvények értelmezésében már egy bizonyos függetlenség illeti meg őket. *„Fölösleges mondani, hogy a függetlenségnek ez az értelmezése túlzott, mert nem lehet elképzelni olyan bírói függetlenséget, amely elkülöníthetné a bíróságokat attól az államrendszertől, amelyben működniük kell, és amelynek alapelveit és alapvető célkitűzéseit meg kell védeniük, meg kell őrizniük.”* Ezért már 1950-ben örömmel üdvözölte a bírák áthelyezésének lehetőségét, vagyis azt, hogy az igazságügyi kormányzat a bírákat nem tekinti többé elmozdíthatatlanoknak, hanem áthelyezhetők, és ezzel *„megingatta a talajt a bírák lábai alatt”* (az Igazságügy-minisztérium Törvény-előkészítő Osztályának akkori vezetőjeként nyilván neki is lehetett ebben némi szerepe). Nem hivatkozik ugyan rá, de Szabó Imre tulajdonképpen Rákosi Mátyásnak a bíróságokra utaló, 1948-as gondolatát eleveníttette fel: *„A népi demokrácia szelleméből folyik az Alkotmánytervezetnek az a javaslata, hogy véges-végig meg kell valósítani a visszahívás lehetőségét.”*

1971-ben az MSZMP XI. kongresszusán Biszku Béla is utalt az igazságszolgáltatásban dolgozók utólagos felelősségre vonhatóságára: *„A központi és területi pártszervek irányító tevékenységéhez tartozik a belügyi, ügyészi, igazságügyi és államigazgatási szervek együttműködésének segítése, tevékenységük koordinálása. A párt által kezdeményezett rendszeres megbeszéléseknek nagy szerepe van az itt dolgozók egységes tájékoztatásában, valamint más társadalmi szervezetekkel és a dolgozókkal való kapcsolatuk erősítésében. A területi pártszervek sajátos feladata, hogy elemezzék a bírói, ügyészi gyakorlat politikai hatását, általánosítsák a befejezett ügyek tapasztalatait, és ezek alapján kialakított elvi-politikai állásfoglalással segítsék e szervek munkáját.”*

Szabályozástörténeti változások

A belső, intézménytörténeti átalakulások a Kádár-korszak bírósági rendszere esetében elsősorban a vonatkozó jogszabályok módosításaiban képeztek rendszerbeli szakaszhatárokat, míg a politikai, ideológiai változások főleg a vezetőcseréken és az éppen aktuális jelszavak átírásán keresztül érzékeltették az intézmény diszkontinuitását. Az 1956 utáni megtorlásokat követő konszolidációs időszak már magában hordta a Kádár-korszak szakaszolásának sajátos, belső problémáit.

A hatvanas évek reformkorszakának éveiben már eleve jelen voltak a hatalomkoncentrációra és a szervezeti centralizációra törekvő erők, amelyek a hetvenes évek antireformista tényezőivé váltak. A reformhullám újabb megerősödése a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején pedig egyértelművé tette, hogy a politika túlsúlya a legfőbb akadálya az újabb gazdasági-társadalmi reformoknak. A nyolcvanas évek első fele a mélyülő konfliktusok időszaka, amelyek az évtized második felére már a rendszer saját keretein belüli megváltoztathatatlanságát is világossá tették.

A bíróságtörténeti periodizáció azonban azt jelzi, hogy sajátos története ezektől a politikai változásoktól ugyan nem függetlenül, de mégis bizonyos autonómiával reflektált a külső változásokra. 1970 és 1990 között 183 törvény megalkotására, illetve módosítására került sor. A gazdasági és politikai reformok lefékezésének időszakában az igazságszolgáltatás terén olyan új szabályozások születtek – az Alkotmányt módosító 1972. évi I. törvényen túl –, mint a bíróságokról szóló 1972. évi IV., az ügyészségről szóló 1972. évi V. vagy a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény.

Milyen szervezeti átalakulásokat eredményeztek a jogszabályi változások abban a szocialista igazságszolgáltatási modellben, amelynek kereteit végső fokon még az 1936. évi szovjet alkotmány, illetve az 1938. évi szovjet bírósági szervezeti törvény jelölte ki? Az 1949. évi XX. törvénnyel elfogadott Alkotmány a törvényszékeket megyei bíróságokként, az ítélőtáblákat felsőbíróságokként, míg a Magyar Kúriát a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságaként jelölte meg. A különbíróságok közül gyorsan felszámolták a közigazgatási bíróságokat, de megszűnt az önálló munkaügyi bíráskodás is. Az elsőfokú eljárás súlypontja a törvényszékekről a járásbíróságokra (később: helyi bíróságokra) tevődött át.

A Legfelsőbb Bíróság eredetileg nem rendelkezett elsőfokú hatáskörrel, de az ötvenes évek közepétől bármely ügyet a saját hatáskörébe vonhatott. Az 1972-es bírósági törvény a szocialista szervezetek egymás közötti jogvitáiban elsőfokú hatáskört biztosított a Legfelsőbb Bíróságnak, amely másodfokon a megyei bíróságok elsőfokú ítéletei ellen benyújtott fellebbezések tárgyában járt el.

Biszku Béla belügyminiszter (1957–1961), az MSZMP adminisztratív KB-titkára (1962–1963 és 1966–1978)

Domokos Józsefnek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének (1954–1958) beszámolója az országgyűlés előtt, 1957. december 21.

A Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész bármely polgári ügyben hozott jogerős határozat ellen törvényességi óvással élhetett. Az ítélkezés elvi irányítását már az 1954. évi bírósági szervezeti törvény is a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe utalta, miközben a bíróságok általános működése feletti felügyeleti, igazgatási jogosítványokat a törvények az igazságügy-miniszternek biztosították.

Az Igazságügyi Minisztérium Kodifikációs Munkabizottsága az 1972-es alkotmánymódosítás során fontosnak tartotta, hogy a hivatásos bírákat a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa válassza határozatlan időre (addig csak a Legfelsőbb Bíróság bíráit, illetve a népi ülnököket választották). A rendelkezésben a bírói függetlenség biztosítékát látták annak érdekében, hogy a bírák a helyi szervek befolyásától függetlenül lássák el ítélkező tevékenységüket. Az 1972. évi szabályozás ugyan – a szocialista dogmatikának megfelelően – választásról rendelkezett, valójában kinevezési rendszert hozott létre. Mindenesetre Korom Mihály igazságügyi miniszter a törvény elfogadásakor elégedetten jelentette ki: *„Meggyőződésünk, hogy az új bírósági törvény rendelkezései és azok maradéktalan megvalósítása sikeresen járul majd hozzá az igazságszolgáltatás munkájának fejlesztéséhez, és a bírói kar a jövőben is jól teljesíti nemes hivatását szocialista társadalmunk javára és a dolgozó nép megelégedésére."*

A bíróságok és a pártapparátus

Korom Mihály utalása, mely szerint a bírói karnak *„szocialista társadalmunk javára"* kell gyakorolnia hivatását, az unalmas retorikán túl felvillantja annak valószínűségét, hogy valahol, valakik mérlegelik és értékelik ennek a követelménynek a bírák általi teljesítését. Annak ellenére, hogy az 1949-es Alkotmány szerint *„a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve"*, bármikor kiderülhetett – nem csak Pelikán elvtárs számára –, hogy *„ez nem a vallomás, hanem az ítélet"*. A szakirodalom mára egyre teljesebben és pontosabban dokumentálja a koholt vádakkal, hamis tanúkkal és bizonyítékokkal lefolytatott koncepciós perek történeteit, amelyek szereplői között ott találjuk az igazságszolgáltatás legkülönbözőbb posztjain működő, félelemből, meghunyászkodásból engedelmeskedő, illetve a hatalom céljaival értékelvűen azonosuló bírákat, ügyészeket is.

A forradalom utáni évek megtorlásait követő „konszolidációs" időszak cizellálltabb eszközök és módszerek alkalmazását tette lehetővé a politika számára. A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3221/1963., a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 14/1973., majd 20/1986. számú határozatai a jogpolitikai elvekről világossá tették, hogy az igazságszolgáltatást érintő, politikai tartalmú jogalkotás, illetve a jogalkalmazást befolyásoló eseti és informális pressziók, elvárások, befolyásolások szintjei között létrehozható a törvénykezés politikai vonatkozású szabályozásának normatív rendszere is.

A bíróságok pártirányításának bevált formája volt a pártbizottságok létrehozása és működtetése az igazságszolgáltatás rendszerén belül. A Csongrád Megyei Bíróság elnöke például 1986-ban így összegezte az MSZMP XIII. kongresszusa alapján a Csongrád megyében működő bíróságokra háruló feladatokat: *„A megyében dolgozó valamennyi bírósági vezető politikailag és szakmailag igen jól képzett, a legmagasabb elvárásoknak is megfelelnek, irányító, vezetői feladataikat magas színvonalon látják el. Egy kivételével párttagok. A bírák is jól képzettek politikailag, szakmailag egyaránt. A vezetők és a bírák 75 százaléka elvégezte, illetve most végzi a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem általános, szakosított vagy speciális tagozatát. A bírák 43 százaléka párttag."*

Az Igazságügyi Minisztérium Pártbizottságának fontos feladat jutott, hiszen – amint a pártbizottság titkára 1984-ben nyilatkozta – *„az igazságszolgáltatás az állam hatalmi funkciójának egyik megnyilvánulási formája, a szocialista törvényesség pedig az MSZMP politikájának egyik fontos eleme.* […] *A feladatoknak a teljesítését pedig megkönnyíti a XIII. kongresszusra való felkészülés, a pártszervezetek és a PB eddigi munkájának megvitatása, a beszámoló elkészítése s az újabb pártvezetőségek megválasztása is. Ebben a munkában kezdeményezően élenjárnak a minisztérium kommunistái."*

Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter (1956–1966)

Egy titkos csúcsszerv tagjai
A Koordinációs Bizottság

ADMINISZTRATÍV KB-TITKÁROK	
Marosán György	1957. II. 26.–1962. X. 12.
Fehér Lajos	1962. X. 12.–1962. XI. 24.
Biszku Béla	1962. XI. 24.–1963. XII. 5.
Korom Mihály	1963. XII. 5.–1966. XII. 3.
Biszku Béla	1966. XII. 3.–1978. IV. 20.
Korom Mihály	1978. IV. 20.–1985. III. 28.
Horváth István	1985. III. 28.–1987. VI. 23.
Fejti György	1987. VI. 23.–1988. XII. 15.
AZ ADMINISZTRATÍV OSZTÁLY, 1966-TÓL KÖZIGAZGATÁSI ÉS ADMINISZTRATÍV OSZTÁLY VEZETŐI	
Czinege Lajos	1955–1957
Kaszás Ferenc	1957–1961
Tömpe András	1961–1962. XI. 24.
Rácz Sándor	1962. XI. 24.–1966. XII. 3.
Borbándi János	1966. XII. 3.–1974. III. 20.
Rácz Sándor	1974. III. 20.–1983. VII. 6.
Varga Péter	1983. VII. 6.–1988. XI. 22.
BELÜGYMINISZTEREK	
Münnich Ferenc	1956. XI. 4.–1957. III. 1.
Biszku Béla	1957. II. 28.–1961. IX. 13
Pap János	1961. IX. 13.–1963. XII. 7.
Benkei András	1963. XII. 7.–1980. VI. 27.
Horváth István	1980. VI. 27.–1985. III. 29.
Kamara János	1985. III. 29.–1987. XII. 16.
Horváth István	1987. XII. 16.–1990. I. 23.
IGAZSÁGÜGY-MINISZTEREK	
Nezvál Ferenc	1956. XII. 29.–1966. XII. 7.
Korom Mihály	1966. XII. 7.–1978. IV. 22.
Markója Imre	1978. IV. 22.–1988. VI. 29.
Kulcsár Kálmán	1988. VI. 29.–1990. V. 23.
A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG ELNÖKEI	
Domokos József	1954–1958
Jahner-Bakos Mihály	1958–1963
Szalay József	1963–1968
Szakács Ödön	1968–1980
Szilbereky Jenő	1980–1990
LEGFŐBB ÜGYÉSZEK	
Szénási Géza	1956. XI. 16.–1975
Szíjártó Károly	1975–1990. II. 14.

A bírói karrierutakban a legfelső szintre kerülés mindvégig megőrizte politikai tartalmát, a megbízhatóság, a politikai lojalitás elvárásai megmaradtak. A bírósági kulcspozíciókra aspirálókat a megyei és a helyi pártszervek tartották szemmel, ahogyan ellenőrizték a már vezetői posztra került igazságügyi dolgozókat is. Az MSZMP Központi Bizottsága 1988. november 22-i ülésén hozott döntést arról, hogy *„megszünteti a kormányzati tevékenyégi körök közvetlen irányítását”.* Túl azon a bizonytalanságon, hogy mit jelent a „közvetlen irányítás”, figyelemre méltó, hogy a Politikai Bizottság által négy hónappal korábban összeállított káderhatásköri lista szerint még mindig a Központi Bizottság előzetes állásfoglalása kellett a Legfelsőbb Bíróság elnökének és a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészének jelöléséhez, kinevezéséhez, illetve felmentéséhez, a Politikai Bizottság pedig mindig zárt ülésen hozta meg ez irányú a javaslatait.

A pártirányítás legintézményesebb formában természetesen a pártközpont apparátusának közvetítésével érte el a bíróságot. Az Adminisztratív Osztály, majd 1966-tól Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) látta el a honvédelem, az állam- és közbiztonság, az igazságszolgáltatás, a tanácsi és államhatalmi, valamint államigazgatási szervek pártirányítását és ellenőrzését. Politikai befolyás, illetve a pártirányítás szempontjából a legtekintélyesebb szerve volt a pártapparátusnak. Vezetői – 1962 és 1988 között Rácz Sándor, Borbándi János, Varga Péter – mindenkor katonai, rendőrségi, állambiztonsági előélettel rendelkeztek és gyakran cserélgették az állami és pártvezetésben betöltött vezető pozícióikat. Ugyanakkor sem osztályvezetői, sem igazságügyi alosztályvezetői pozíciót nem töltött be állami-jogi vonalról érkezett szakember.

Amikor az MSZMP KB Titkársága 1969-ben (ismét) meghatározta a KAO feladatát, kiemelkedő jelentőségű célként jelölte meg az Igazságügyi Alosztály számára annak biztosítását, hogy az igazságügyi szervek a párthatározatoknak, törvényeknek és jogpolitikai elveknek megfelelően végezzék munkájukat. Mindezt anélkül kell elérnie, hogy az igazságügyi és ügyészi szervek jogait csorbítaná – teszik hozzá –, *„a kommunista vezetőkkel együtt segíti a helyes döntések meghozatalát”.*

A Koordinációs Bizottság

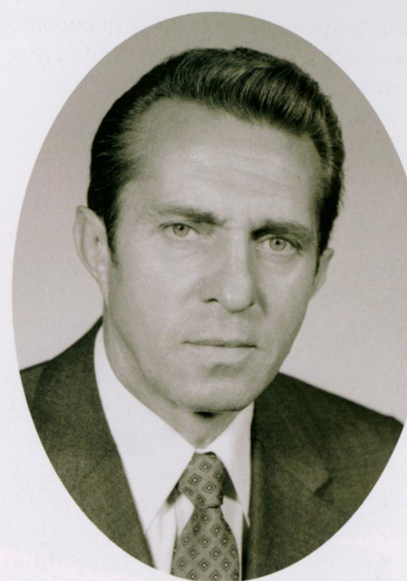
A KAO égisze alá tartozott az igazságszolgáltatás pártirányításának legrejtélyesebb intézménye, a Koordinációs Bizottság. Az MSZMP Központi Bizottságának adminisztratív ügyekért felelős titkára, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész, valamint a Legfelsőbb Bíróság elnöke működtette ezt a titokban tevékenykedő, de nagy hatalmú grémiumot 1957 és 1988 között. A pártvezetés, valamint az igazságügyi és bűnüldöző szervek közötti koordináció fő módszerévé vált, hogy a szervek vezetői a felmerült vitás kérdéseket maguk között megtárgyalták. E négy évtizedes folyamatos tevékenység meghatározó jelentőségű iratai – emlékeztetők, az ülések elé terjesztett jelentések, beszámolók, döntési javaslatok, politikai és jogi

Münnich Ferenc belügyminiszter (1956–1957), miniszterelnök (1958–1961)

Korom Mihály, az MSZMP adminisztratív KB-titkára (1963–1966 és 1978–1985), igazságügy-miniszter (1966–1978)

Borbándi János, az MSZMP Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának vezetője ((1966–1974), majd a minisztertanács elnökhelyettese (1974–1984)

Szénási Géza jogász, legfőbb ügyész (1956–1975), az MSZMP KB tagja

ügyek – tartalmazzák az igazságszolgáltatás leplezett befolyásolásának módszereit. A testület több évtizedes összetétele pontosan érzékelteti a párt és az állam felső szintű vezetésének személyi és intézményi összeolvadását.

A koordinációs értekezlet hivatalos célja a bűnüldöző szervek tevékenységének összehangolása a jogpolitikai elvekben, a törvényekben, határozatokban foglalt feladatok eredményes végrehajtása érdekében. Az értekezlet foglalkozott az MSZMP vezető szervei vagy a kormány elé terjesztendő olyan javaslatokkal is, amelyek a bűnüldöző munkát tervezték eredményessé tenni. Az értekezlet 1967-ben maga alkotta működési szabályzatát. Negyedéves munkaterv alapján dolgozott, kéthetenként – 1978-tól havonta – ülésezett a Központi Bizottság épületében.

A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály gondoskodott az ülések összehívásáról, az egyes napirendi pontokhoz szükséges előterjesztések, háttéranyagok előkészítéséről, illetve az ülések emlékeztetőinek a résztvevőkhöz történő eljuttatásáról. Ami különösen foglalkoztatta:

- a bűnözés, a bűnüldöző munka átfogó, elvi jelentőségű kérdései, ideértve a büntetőjog, valamint a polgári jog politikai vonatkozású problémáit is,
- a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, a Titkárság elé kerülő fontosabb jogi vonatkozású előterjesztések véleményezése, javaslatok, ajánlások kialakítása,
- a bűnüldözést érintő fontosabb kormány-előterjesztések, törvények, törvényerejű rendeletek és más rendelettervezetek,
- a párt vezető szervei és a kormány határozatainak jogi konzekvenciái, az azokból adódó feladatok.

Az üléseken elvi jelentőségű problémák és olyan konkrét ügyek megbeszélésére is sor került, amelyekből elvi következtetéseket lehetett levonni, vagy a bűnüldöző munka jobb összehangolását, a bűnüldöző szervek együttműködését kívánták, illetve amelyek az ország közvéleményét élénken foglalkoztatták. A koordinációs ülésen született megállapodásokról az MSZMP KB KAO emlékeztetőt küldött a résztvevőknek, és ellenőrizte a meghatározott feladatok végrehajtását.

Megalakulásakor a Koordinációs Bizottság még a kormányzati munka körében tevékenykedett. 1965-ben viszont – Kádár távozásával a kormány éléről – átkerült a párt környezetébe. A Politikai Bizottság határozata szerint *„a kormánynál meg kell szüntetni az adminisztratív munka felső politikai koordinálását, irányítását. Ezt a munkát a pártközpontban az illetékes KB-titkár köteles ezentúl elvégezni, illetve biztosítani. Ezzel megszűnik bizonyos zavaró és a munkát lassító kettősség e téren.”* A Kádár-rendszer végén, 1988-ban úgy döntöttek, hogy a párt vezetői testületei számára készített elvi-politikai jellegű előterjesztéseiket előbb a Minisztertanácshoz kell benyújtaniuk.

Mivel a grémiumot létrehozó dokumentum mindmáig ismeretlen, csak Kádár Jánosnak a Politikai Bizottság tagjaihoz intézett 1973-as felszólalása ad némi támpontot. *„Minden illetékes tudja, hogy egy 1957-es párthatározat alapján van, és azóta működik a pártközpontban egy úgynevezett Koordinációs Bizottság. Ennek vezetője a K. B. adminisztratív ügyekért felelős titkára, tagja a K. B. Adminisztratív Osztályának vezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész és a legfelsőbb bíróság elnöke. Ez elé a bizottság elé kell vinni minden olyan büntetőpolitikai kérdést vagy konkrét bűnügyet megvitatásra, melynek megítélésében bizonytalanság vagy eltérő vélemény van az illetékes szervek vezetői között.”* A Kádár által forrásként megjelölt 1957-es párthatározat mindeddig nem került elő. Annyi azért még kiderül Kádár kioktatásából, hogy a testület titkosan működik, ezért állásfoglalásaira (mivel ő maga határozatot nem hoz) *„a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet”.* Amennyiben a grémium tagjai egymás között mégsem jutnának egyetértésre, az első titkárhoz, a Titkársághoz vagy a Politi-

kai Bizottsághoz kell fordulniuk „eligazításért”.

A „konkrét bűnügyek megvitatása” odáig terjedt, hogy esetenként a rendőrségnek, az ügyészségnek vagy a bíróságnak jelöltek meg feladatokat. Ilyen napirendi pontok voltak például: Kröszl Vilmos háborús bűnös ügye (1967), Pór György és társai ügye (1968), Kirják János és a Szolnok megyei gyilkosságok ügye (1969), Apaceller József, dr. Ujfaludi Gyula és társai, illetve Szenes Mihály háborús bűnösök ügyei (1970), Száll József volt római nagykövet ügye (1971), a Haraszti Miklós elleni eljárás (1973), a Szentesi „Termál” Kertészeti és Mezőgazdasági Termelőszövetkezet vezetőinek ügye (1974), a Konrád–Szelényi-ügy (1975), Illés Dezső erdőgazdasági igazgató visszaélései (1976), Bánhegyi László pártfegyelmi ügye, tulajdon elleni bűncselekményei (1977), Gergely János és társai bűnügye – Rozmaring Tsz. (1978), Kecskeméti Miklós és társai „ikon”-ügye (1979), Déri János televíziós riporter felelősségre vonása (1980), Abdullah Neik Mohammad és Mohammad Omar afgán állampolgárok ügye (1981), az Agromax műtrágyaexportügye (1982), a Bács-Kiskun megyei főügyész fiának kegyelmi előterjesztése (1983), az „Amnesti Internacional” (sic!) leveleinek negligálása a Legfőbb Ügyészségen (1984), Hegedüs András interjúkötetének *(Élet egy eszme árnyékában)* büntetőjogi megítélése (1985), vádemelés Keszthelyi Zsolt szolgálatmegtagadási ügyében (1987) vagy az egykori politikai ellenzékkel kapcsolatos perek (1988).

A Koordinációs Bizottság utolsó ülését 1988. november 12-én tartotta, megszűnése összefüggött az állampárt irányításának november 22-én meghirdetett befejezésével. (Az ugyanekkor Grósz Károly pártfőtitkár vezetésével megalakult – szintén homályban maradt – Közigazgatási, Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottság azonban megörökölte feladatainak egy részét, no meg Fejti Györgyöt, aki mindkét bizottságnak tagja volt.)

A rendszerváltás felé

A nyolcvanas évektől – külső és belső hatások eredményeképpen – az Igazságügyi Minisztérium is egyre terhesebbnek érezte a bíróságok pártállami irányítási-szervezési szerepét. Megszűnt a Törvény-előkészítő Főosztály, viszont az új Alkotmány előkészítésére létrejött az Alkotmány-előkészítő Kodifikációs Titkárság. A Minisztérium irányító szerepének jövendő változását jelezte az Igazságügyi Igazgatási Főosztály létrehozása. Nem létezett már a pártállam jellegzetes alakulata, az igazságügyi káderpolitikát meghatározó és előíró Személyzeti Főosztály sem. Munkaügyi és főleg szervezési feladatokat ellátó, hasonló elnevezésű főosztállyá alakult át.

Kulcsár Kálmán még 1988. június 29-i, igazságügyi miniszteri kinevezése előtt jogszociológusként hívta fel a figyelmet a „relatív bírói függetlenség” jelentőségére a hatalmi ágak megosztásának rendszerében, és ezen álláspontját miniszterként is következetesen képviselte.

1987 júniusában megjelent a *Beszélő* folyóiratban a *Társadalmi szerződés (a politikai kibontakozás feltételeiről)* című program-tanulmány. Ennek V. pontja tartalmazta a demokratikus ellenzéknek a bíróságokra vonatkozó követeléseit: *„Független és ellenőrzött bíróságokra van szükség: szűnjön meg a bírói testület feletti igazságügyi minisztériumi gyámkodás, a hivatásos bírákat ne a Minisztérium jelölése alapján válasszák, ne a Minisztérium ossza be őket meghatározott bíróságokhoz.”*

Az Igazságügyi Minisztériumban 1988 novemberében készült egy feljegyzés Kulcsár Kálmán miniszter részére a minisztérium átszervezésével összefüggő személyi kérdésekről. Ebben a körben került első alkalommal szóba, hogy létre kell hozni egy Országos Igazságügyi Tanácsot (ekkor még ennek nevezték) mint állami koordináló szervet azzal a érveléssel, hogy az MSZMP KB *„munkamódszereinek, szervezetének korszerűsítése folytán – mivel feltehetően megszűnik az igazságügyi szervek pártkoordinációja – a sokéves tapasztalatok szerint továbbra is szükség lesz egy koordináló testületre”.*

Amikor az Igazságügyi Minisztériumnak az MSZMP Központi Bizottsága 1989. február 20–21-i ülését is megjárt alkotmánytervezete végül az Országgyűlés elé került, az elaborátum már intézményes garanciákkal kívánta felruházni a bírói függetlenséget: *„A bírói függetlenség személyi biztosítékait a bírák jogállására vonatkozó rendelkezések szabályozásával is biztosítani kell. Ennek megfelelően az alkotmányban kell rögzíteni, hogy a bírákat az államfő nevezi ki és menti fel. A kinevezés, illetőleg választás határozatlan időre szól. A bíró más közéleti tisztséget nem tölthet be, képviselőnek nem választható meg, továbbá tudományos és oktatói tevékenységen kívül más kereső tevékenységet nem vezethet. A bírói függetlenség kérdésével függ össze a bírák elmozdíthatatlansága is. E körben az Alkotmánynak le kell szögeznie, hogy a bírákat akaratuk ellenére csak az illetékes bírói testület javaslata alapján, a bírósági törvényben meghatározott okok miatt lehet felmenteni, felfüggeszteni, áthelyezni vagy nyugállományba helyezni.”*

Benkei András belügyminiszter (1963–1980)

Bár 1989 nyarán a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során elsősorban az Alkotmánybíróság körül folyt a vita, a középszintű egyeztetőbizottság 1989. augusztus 30-i ülésén Somogyvári István az MSZMP képviseletében ismertette a bíróságokra vonatkozóan a munkabizottságokban elhangzott különböző véleményeket:

„A vitakérdés a felek között abban volt, hogy az Ellenzéki Kerekasztal azt javasolta, hogy az alkotmányban a különbíróságok létére utaló rendelkezés szűnjön meg, ennek megfelelően a különbíróságokat mielőbb számoljuk fel. Ők ez alatt elsősorban kifejezetten a katonai bíróságok felszámolását értették. Az MSZMP álláspontja ebben a kérdésben az, hogy tekintettel arra, hogy Magyarország új alkotmányának az Országgyűlés által elfogadott koncepciójában is szerepel, miszerint a különbíróságok felszámolása felé kell törekedni, delegációnk véleménye szerint amit most meg tudunk ebben a kérdésben lépni, azt lépjük meg. Véleményünk szerint ebbe az irányba mutat, hogy a választási bíráskodás körében nem különbíróságot hoztunk létre, hanem a Legfelsőbb Bíróságot bíztuk meg a választási bíróság funkciójának az ellátásával. Véleményünk, hogy a munkaügyi bíróságoknak a rendes bíróságok körébe vonása végrehajtható a mostani időszakban is. Ez szakmailag az Igazságügyi Minisztériumban elő van készítve.

A katonai bíráskodás tekintetében azt javasoljuk, hogy a katonai bíráskodás személyi és tárgyi hatásköre szűküljön, annak megfelelően, ahogy tulajdonképpen már csütörtökön a középszintű megállapodás létrejött az I/4-es (büntetőjogi) bizottság eredményeinek a tárgyalása során. Röviden ez azt jelentené, hogy a katonáknak a katonai bűncselekményeiben lenne a továbbiakban a katonai bíróságoknak hatásköre. A katonai bíráskodást jelenleg nem tudjuk teljes körűen felszámolni. […]

A Harmadik Tárgyalófélnek az a javaslata, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyetteseit és a legfőbb ügyész helyetteseit ne az MSZMP által javasolt módon, vagyis ne a köztársasági elnök nevezze ki ezeket a személyeket, hanem az Országgyűlés. A felek között egyetértés van abban, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a legfőbb ügyészt természetesen az Országgyűlés nevezze ki, juttatná pozíciójába, itt a helyettesi kör kérdésében van a felek között vita. Mi úgy ítéljük meg, hogy nincs különösebb indoka annak, hogy a jelenlegi helyzet megváltozzon. Jelenleg az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozik a helyettesi körnek a kinevezése, megválasztása. Mi úgy gondoljuk, hogy az új államfő ugyanezt a jogkört átvehetné.”

A bírói függetlenség kérdésében kialakult konszenzus végül megjelent a politikai egyeztető tárgyalások 1989. június 13. és szeptember 18. közötti szakaszának lezárásáról szóló megállapodásban is. Ennek nyomán az Országgyűlés elfogadta az 1989. évi XXXI. alkotmánymódosító törvény vonatkozó rendelkezéseit:

„48. § (1) A Legfelsőbb Bíróság elnökét a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés választja, elnökhelyetteseit a Legfelsőbb Bíróság elnökének a javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki.

(2) A hivatásos bírákat törvényben meghatározott módon a köztársasági elnök nevezi ki.

(3) A bírákat tisztségükből csak törvényben meghatározott okból és eljárás keretében lehet elmozdítani.”

Ezzel lezárult az igazságszolgáltatás kommunista párt általi irányításának, befolyásolásának közel fél évszázados története. ◆

KAHLER FRIGYES

EGY HALÁLOS ÍTÉLET

MI AZ IGAZSÁG KRISTÓF LÁSZLÓ ÜGYÉBEN?

A Legfelsőbb Bíróság 2006. március 6-án nyilvános ülésen ítéletet hozott a háborús bűntett és más bűncselekmények miatt halálra ítélt és kivégzett Kristóf László ügyében. Az alapítéletek ellen Kristóf László testvére nyújtott be felülvizsgálati kérelmet a Budapesti Katonai Bíróság, illetve a Legfelsőbb Bíróság által 1959-ben megállapított bűnösség miatt. A Legfelsőbb Bíróság 2006-os ítélete felháborodást váltott ki a közéletben egyes értelmiségiek és szervezetek körében. Az emocionális felhangoktól sem mentes nyilatkozatok azt sérelmezték, hogy a felmentő rendelkezés a Ságvári Endre – halállal végződő – elfogásában részt vevő csendőrnyomozót mentesítette az emberek törvénytelen kivégzésével elkövetett háborús bűntett terhe alól. Álláspontjuk lényege szerint mindazok, akik az antifasiszta Ságvári Endre hatósági elfogásában részt vettek, büntetőjogilag is bűnösök, így Kristóf László felmentésével valójában a „fasiszta rendszer" mellett, az antifasiszta mozgalommal szemben foglalt állást az ítélet. Mi az igazság ebben a kétségtelenül kusza ügyben?

A Legfelsőbb Bíróságnak a közelmúltban egy olyan ügyben kellett eleget tennie jogállami igazságszolgáltatási kötelezettségének, amelyben az alapügyben eljáró katonai tanácsok a tényállás felderítésére vonatkozó kötelezettségüket sem teljesítették. Ehelyett a tényállást a koncepciós perekben ismert módon konstruálták meg, másrészt – s ez a dolog súlyosabb oldala – a büntetőjogi bűnösséget nem a büntetőjog belső szabályai szerint megállapítandó kategóriaként kezelték, hanem azt egy előre eldöntött politikai követelménynek alávetve mondták ki.

A felülvizsgálati eljárásban két kötöttsége volt az eljáró tanácsnak. Kötve volt a felülvizsgált ítélettel megállapított tényálláshoz, valamint a megtámadott határozat meghozatala idején hatályos jogszabályokhoz. Ez a jogszabályi helyzet azt eredményezte, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak egy megalapozatlan és koncepciós elemeket tartalmazó tényállás alapján kellett elbírálnia, hogy a vádlott bűnös volt-e a vád tárgyává tett háborús bűncselekmény elkövetésében.

A TÉNYÁLLÁS REKONSTRUÁLÁSA, 1944–1959

Ahhoz, hogy az ügyben világosan lássuk a történéseket, tekintsük át – a rendelkezésre álló anyag alapján –, mit állapítottak meg tényállásként az eljáró hatóságok, s próbáljuk meg rekonstruálni – sine ira et studio –, mi történt a hűvösvölgyi Nagy Béla-féle cukrászdában (ma: Remíz kávéház) 1944. július 27-én.

A Ságvári Endre halálával kapcsolatos első hatósági vizsgálatot nem sokkal az események után a csendőrség végezte. 1944. augusztus 2-án Cselényi Antal és Kristóf László nyomozók, valamint Pétervári János rendőr őrmester-gépkocsivezető kitüntetésére tettek előterjesztést. Az itt megállapított tényállás szerint az előállításával szemben ellenálló Ságvári Endrével Kristóf és Cselényi dulakodott, miközben Ságvári a *„szomszéd asztalon lévő táskájából előrántotta pisztolyát és tüzelni kezdett"*. Lövései Kristóf jobb combját és Cselényi jobb vállát találták el, Pétervári Jánost pedig hasba lőtte. A sebesült Cselényi a cukrászdából kimenekülő Ságvári Endre után ment, aki a rendőr *„lövéseitől eltalálva holtan rogyott össze"*. Arról, hogy Ságvári lelövése pontosan hol és milyen módon történt, nem tett említést az előterjesztés.

Ezt követően a – többek között – Palotás Ferenc volt csendőr törzsőrmester ellen folyamatban lévő büntetőeljárásban érintette magyar bíróság a Ságvári Endre halálával összefüggő történéseket 1949. november 1-jén kihirdetett ítéletében. Az itt tett megállapítások azért is fontosak, mert az 1959-es ítéletben – lényegüket illetően – újból megjelennek.

Az ítélet tényállása egyebek mellett megállapította: Kristóf László csendőrnyomozó törzsőrmester 1944 júliusában feladatul kapta Sugár György figyelését, akiről megállapította, hogy a Tömpe Andor fedőnéven ismert Ságvári Endrével tart kapcsolatot. Követve Ságvári Endre úját, 1944. július 27-én Budán behatoltak a hűvösvölgyi Nagy-féle cukrászdába. Ságvári Endre *„menekülni igyekezett, mire nagy kavarodás támadt. A kavarodásban több lövés hangzott el, és Ságvári bizonyíthatóan legalább egy, de feltehetően több lövéstől találva a cukrászdában menekülés közben lerogyott. Testét egy autóba tuszkolták, azonban rövid időn belül kiszenvedett. A gépkocsivezető Szabó* [-elírás, helyesen Pétervári] *és egy Kristóf nevű nyomozó is megsebesült a kavarodás közben, ki nem derített körülmények között, lehetséges, hogy amint a nyomozók össze-vissza lövöldöztek, véletlenül találták el ezeket."* Az ítélet megállapította: *„Valóban lehet, hogy Cselényi adta le a halálos lövést."*

A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság – iratellenesség okán – kirekesztette a tényállásból a Ságvári Endre elfogásával kapcsolatos megállapításokat. A tényállás egyéb megállapításait elfogadta. Nem látta bizonyítottnak azonban, hogy Palotás a nyomozók között volt, amikor azok Ságvári elfogására megjelentek.

Az ügyben a következő lépésre csak 1958 januárjában került sor, amikor is – az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlására indított eljárások kiegészítéseként – a hatalom újabb csapást akart mérni a volt csendőrökre. A nyomozást elrendelő határozat szerint *„Kommunisták és hazafiak ellen irányuló nyomozásban tevékenyen részt vett volt csendőrök és volt horthysta detektívek részt vettek kommunisták és hazafiak elhurcolásában, kihallgatásában és meggyilkolásában is."*

Az 1949-ben jogerősen életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt Palotás Ferencet újból eljárás alá vonták, mert *„alaposan gyanúsítható azzal, hogy 1944-ben részt vett kommunisták üldözésében és Ságvári Endre elvtárs meggyilkolásában"*. A nyomozás eredményeként a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya perújítási indítványt terjesztett elő, mely új tényállásból indult ki: *„Ságvári Endre pisztolyt rántott és Kristóf László csendőrnyomozóra rálőve menekülni próbált. Dulakodás kezdődött, melybe Palotás Ferenc is bekapcsolódott és Kristóf Lászlóval együtt több lövést adott le Ságvári Endrére, aki halálos sebet kapott, néhány lépés után összeesett és kórházba szállítás közben meghalt."*

A NYOMOZÁS, 1958

A terjedelmes nyomozati anyagnak a Ságvári Endre elfogására és halálos sebesülésére vonatkozó része roppant ellentmondásos. A vádlottak vallomásait nem számítva az egyik fontos tanú Szabados Lajos, akivel Ságvári Endre elfogásakor találkozott. Szabados szerint amikor a nyomozók megjelentek, őt (ti. Szabadost) megkötözték. Ezt látva a pincérnő kérte, hogy fizessenek. Ságvári a kabátjába nyúlt, mintha a pénztárcáját venné elő, azonban nem fizetett, hanem pisztolyt rántott és belelőtt az egyik nyomozóba. Ságvári menekülni próbált, de dulakodtak vele, miközben lövöldözés volt.

A dulakodás során Ságvári kiszabadította magát, egy szembejövő *„nagy testű"* nyomozót hasba lőtt. A kapu felé menet a nyomozók lőttek rá, 4-5 lövés érhette, *„de ezek akkor közvetlenül halálos lövések nem lehettek"*. A bejárathoz érve – mert a nyomozók kiabáltak, hogy fogják meg – egy katona és egy Beszkárt-alkalmazott útját állta, felbuktatta. Bukdácsolva menekült, már kint, amikor a nyomozók – többek között Palotás – a kapuból lőttek utána. A lövések hatására hasra vágódott, majd meghalt.

A cukrászda felszolgálónője, Fenyő Manóné a dulakodásra figyelt fel. Látta, hogy Ságvári az egyik nyomozót lábon lőtte, majd *„a kövér férfit, aki bejött, meglőtte"*. Dulakodás közben kibújt a kabátjából, így sikerült kimenekülnie a cukrászdából. A tanú szerint Palotás Ságvári után ment, és hátulról lelőtte.

Figyelmet érdemel még Bagdi Mihály, az események idején még csak 11 éves szemtanú kihallgatása. Ez a tanú a kihallgatása idején belügyi dolgozó volt. Azt vallotta, határozottan emlékszik a 14 évvel korábbi eseményekre, és állította, hogy Ságvárit elölről érte a lövés. Arról is beszélt, hogy a lövedék Ságvári Endre hátán távozott, és szerinte nem az utcán, hanem az épületben történt a halálos lövés.

Sugár György tanúvallomásában előadta: Ságvári *„egy nyomozót leütött, egyet pedig agyonlőtt, majd kifelé rohant a cukrászdából. Akit leütött, az a hátába lőtt, és ő az ajtóban holtan esett össze."* Sugár hozzátette: *„Szikra elvtárs elbeszéléséből"* ismeri a történteket.

A szemtanúk vallomásai közötti lényeges eltéréseket sem a nyomozás, sem a tárgyalás során nem tisztázták a hatóságok. S bár a nyomozás során megkísérelték fényt deríteni a használt fegyverek kérdésére, az adatok itt sem egyértelműek.

Palotás – aki helyszíni szemlén igyekezett cáfolni, hogy Szabados és Fenyőné tanúk láthatták, hogy ő Ságvárira lőtt volna – a lövöldözés után összeszedte a cukrászdában maradt fegyvereket. *„2 pisztolyra emlékszem, de lehet, hogy 3 volt"* – vallotta. Megtudjuk, hogy a csendőröknek kis kaliberű pisz-

Ságvári Endre

tolyuk volt. Palotás úgy vélekedik, hogy az általa összeszedett fegyverek között egy nagyobb volt, s ez lehetett Ságvárié. Olyan vallomása is van, mely szerint Cselényi Antalnak volt nagyobb – 7,65 mm-es – pisztolya.

A nyomozati iratok között elfekszik egy – a történeti tényállás megállapításánál alapvetően fontos – bizonyíték, a Ságvári Endre holttestének vizsgálatáról dr. Tamáska Lóránd rendőrboncnok által 1944. augusztus 3-án készített jegyzőkönyv. A boncolás eredményét rögzítő jegyzőkönyv tartalmára sem a vádhatóság, sem a bíróságok nem fordítottak figyelmet. Hogy miért, arra később még visszatérünk. A vádirat felsorolja ugyan a bizonyítékok sorában, de érdemben nem értékeli.

A tényállás tisztázásához fontos – a nyomozás során is felmerült –, hogy a lábon lőtt Kristófot még egy lövés érte a jobb vállán. A röntgenfelvételen látható lövedéket 1959. április 23-án operálták ki a rabkórházban Kristóf vállából. A fegyverszakértő szerint a lövedék 6,35 mm-es pisztolygolyó.

A vádirat e tényállást illetően az alábbiakat tette vád tárgyává: „*A fasiszta pribékek a legkegyetlenebb kínzási módszereken kívül nem riadtak vissza attól sem, hogy az illegális Kommunista Párt egyik vezetőjét, dr. Ságvári Endrét 1944. július 27-én egy budai cukrászdában agyonlőjék, s az ebben részt vett pribékeket pedig kormánykitüntetésben részesítették, Kristóf László és Palotás Ferenc csendőrnyomozókat.* […] *I. r. Kristóf László részt vett dr. Ságvári Endre meggyilkolásában. Fegyveréből lőtt dr. Ságvári Endrére. E cselekményéért ő is kitüntetésben részesült.*" E tényállás alapján a vád a BHÖ 82. pont (e) alpontjában foglalt – halállal is büntethető – háborús bűntett.

Az elsőfokú eljárás, 1959

Az elsőfokú eljárásban megállapított tényállás előrebocsátja, hogy Kristóf László „*1944 nyarán részt vett Ságvári Endre elvtárs nyomkövetésében, leplezésében, elfogásában és megölésében*". Az ítélet a továbbiakban rögzítette, hogy a nyomozó szervek mielőbb igyekeztek megtalálni és őrizetbe venni a már évek óta illegalitásban élő Ságvári Endrét.

A nyomozók „*ellenőrzési körük alá tudták vonni Sugár György illegális kommunistát*", akinek „*nyomonkövetésére*" 1944. július 27-én parancsot kapott „*Cselényi Antal detektív, Kristóf László csendőrnyomozó, Palotás Ferenc csendőrnyomozó* […] *hogy Pétervári r. örm.* [rendőr őrmester] *gépkocsiján végezzék a figyelést*". Sugár György figyelése során észlelték, hogy a megfigyelt személy találkozik Szabados Lajossal, s ezután a nyomozók Szabadost követték. „*Ezt követően Szabados találkozott Ságvári Endrével* […] *A két személy kerülő utakon egyik hűvösvölgyi cukrászdába ment és annak kerthelyiségében foglaltak helyet és fagylaltot fogyasztottak.*"

Annak tisztázására, hogy a két személyt őrizetbe vegyék-e vagy csak a megfigyelést teljesítsék, Cselényi a parancsnokától kért utasítást telefonon. „*Juhász István – az azóta halálra ítélt csö.* [csendőr] *nyomozó alhadnagy*" azt az utasítást adta, hogy az „*őrizetbevételt feltétlen foganatosítsák*". A nyomozók megegyeztek abban, hogy Szabados Lajossal szemben Kristóf és Palotás, Ságvárival szemben pedig Cselényi és Pétervári intézkedik. Az ítélet megállapítja, hogy Pétervárinak nem volt pisztolya. „*A csoport tagjai a csőre töltött és kézben tartott pisztollyal léptek be a cukrászda helyiségébe.*"

Cselényi megkezdte Ságvári, Kristóf pedig Szabados igazoltatását. Szabados nem tanúsított ellenállást, „*hanem látva a helyzet, megadta magát a sorsának, miközben Palotás vádlott megkezdte annak* [sic!] *összekötözését*". Cselényi igazoltatási felhívására Ságvári Endre „*először illegális igazolvánnyal próbálta kilétét fedni, azonban ekkor Cselényi őt felismerte, és »kár a gőzért, Endre« szavakkal megadásra szólította fel.* […] *Ságvári Endre azonban az ott keletkezett zűrzavarban pillanatnyi előnyhöz jutott, és sikerült az aktatáskájában lévő pisztolyát magához venni, és ennek birtokában menekülni próbált.*"

A tényállás további megállapítása szerint Kristóf és Pétervári sietett Cselényi segítségére, és Kristóf Ságvárit a földre rántotta, „*miután kezét elkapta, azt fegyverrel együtt a betonra szorította. Közben Ságvári pisztolyából több lövést adott le, de ugyancsak lövöldöztek most már – meg nem állapítható mérvben és nem tisztázott körülmények között – a csendőrnyomozók is. A lövöldözés során egy lövés, amely feltehetően Palotástól vagy Cselényitől származott, Kristófot találta el deréktájon, mire az erejét vesztette, kezei közül kiengedni kényszerült Ságvári Endrét. Ugyanezen idő alatt Ságvári Endre egyik lövése eltalálta a gépkocsivezetőt is, aki haslövést kapván nyomban elesett.*" Szabados – látván a helyzetet – menekülni igyekezett, de őt Palotás ebben megakadályozta. Ságvári Endre – kihasználva, hogy Palotás mással van elfoglalva, Kristóf és Pétervári pedig magatehetetlen állapotba került – igyekezett a helyiséget futva elhagyva menekülni. Így „*Ságvári elvtársnak sikerült a helyiség ajtajáig eljutni, ahol őt egy katona és egy MÁV-alkalmazott feltartóztatta*".

Az ítélet szerint „*Ezen idő alatt Cselényi, felocsúdva meglepetéséből, utána rohant a már a helyiségen kívül lévő Ságvári Endrének, akit sikerült lőtávolságra utolérnie és az épület melletti sövénynél hátulról lelőtte.*" Az is megállapításra került, hogy Ságvári a kórházba szállítás közben meghalt, s a haslövést szenvedett Pétervári ugyancsak életét vesztette. Kristóf László és Cselényi „*akik csak könnyebb sérülést szenvedtek*", felgyógyultak. Cselényi „*később nyugatra távozott és jelenleg is ott van*".

Az elsőfokú ítélet Kristóf László védekezését részletesen leírta ugyan, de nem fogadta el. Kristóf tagadta, hogy tüzelt volna, s állította, hogy szolgálati pisztolya nem volt nála, azt otthon hagyta, mert nem készült elfogásra, csak megfigyelésre. Állította, hogy ő csak birkózott Ságvárival, „*melynek során megsérült*", ugyanis Cselényi segítségére sietett, „*amikor már ott tűzharc kezdődött*". A bíróság ezzel szemben azt állapította meg, hogy Kristóf nem szavahihető, s volt nála fegyver, amelyből lövéseket adott le Ságvárira, de azok nem találtak.

Az ítélet fogalmazása szerint „*Ságvári Endre megölését I. r. vádlott ugyan Cselényinek tulajdonította, de azt megelőzően közbeiktatta azt a mozzanatot, hogy, amikor Ságvári menekült, akkor Palotás volt az, aki utána ugrott, fegyverével tarkón ütötte őt, amikor fegyverét is elejtette*". Az elfogással kapcsolatosan Palotás Ferenc vallomására is kitért az ítélet. Eszerint Palotásnál nem volt fegyver, azért ment Kristóf után, hogy megkötözze Szabadost. Tagadta, hogy fegyverrel megütötte volna Ságvárit, s hogy lövést adott volna le. Állítása szerint Kristóf adott le lövéseket.

Palotás vallomását – aki most már nem állította, mint korábbi perében, hogy nem volt jelen az elfogáskor – annyiban elfogadta a bíróság, amennyiben terhelő volt Kristófra nézve, továbbá, hogy Palotás aggályoskodott és felettesének telefonált az elfogási parancs ügyében. Nem fogadta el ugyanakkor, hogy Palotás fegyvertelen volt, noha ezt feleségén kívül Czigány csendőr ezredes – egykorú értesülése alapján – vallotta. Az ítélet megállapítása szerint „*Palotás is jelen volt az elfogásnál, abban tevékenykedett, sőt fegyverrel is rendelkezett, melyből lőtt is, de találatot nem ért el*".

A bíróság objektív tényként kezelte – tanúvallomások alapján –, hogy a cukrászdában 10-20 lövés történt, „*a helyszínen egy nagyobb és két kisebb fegyvert találtak, és hogy Ságvári Endre megölése a helyiségen kívül történt* […] *feltehetően Cselényitől*". Megállapította még az ítélet, „*hogy Kristóf valóban megsebesült, mégpedig két helyen, a deréktájon és a karban*". A Kristóf karjába fúródott kisméretű lövedéket a nyomozás során operálták ki a vádlott karjából. Rögzítette még az ítélet, hogy „*Cselényi különleges típusú, kisméretű fegyverrel rendelkezett* […] *Ságvári Endre viszont nagyméretű fegyverrel rendelkezett*". Nem fogadta el a bíróság, hogy a 7,65-s pisztoly Cselényié volt. Fontos megállapítás még, hogy a „*két kisméretű és egy nagyméretű fegyverből* […] *több-kevesebb lövedék ki volt lőve*".

Ezzel a tényállás megállapítása e vádkörben be is fejeződött. A bíróság úgy állapította meg ítéletében a tényállást, hogy meg sem jelölte azokat a konkrét bizonyítékokat, amelyekre ténymegállapításait alapozta (a vádiratban ez legalább megtörtént). Nem beszélve arról, hogy a kihallgatott tanúk vallomása korántsem egybehangzó, ráadásul a már említett boncjegyzőkönyvről szó sem esik az ítéletben.

Hiányzik a helyszín leírása is, amelyben ugyancsak eltérőek a vallomások. Pedig a bíróságnak – az akkori perrend szerint is – törvényi kötelezettsége volt az ítélet indokolása: „*Ki kell fejteni, hogy a bíróság azokat* [ti. az egyes bizonyítékokat] *miért fogadta el valónak.*" A törvényhelyhez fűzött hivatalos kommentár szerint „*A 184. §-ban előírt indokolási kötelezettségnek pusztán a tanúk nevének felsorolása csak akkor felel meg, ha a tanúk vallomása lényegében egybehangzó. De nem felel meg* […]*, ha a tanúk vallomása lényeges részekben eltérő, sőt határozottan ellentmondó. Ilyen esetekben a bíróság az ellentmondó adatokat mérlegelni és mérlegeléséről az ítéletben beszámolni köteles.*"

Az indokolási kötelezettség nem teljesítéséhez a büntető perrendtartás súlyos jogkövetkezményt, az ítélet hatályon kívül helyezését kapcsolja. Mindez talán be is következik, ha ez a büntetőeljárás nem két előre meghatározott koncepció mentén folyt volna.

A másodfokú eljárás, 1959

A másodfokú eljárásra a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumának Különtanácsa előtt, zárt fellebbezési eljárás keretében került sor 1959. november 25-én. Az elsőfokú ítélet ellen a katonai ügyész többek között Palotás Ferenc terhére súlyosításért fellebbezett – más szóval halálbüntetés kiszabását kérte –, míg Palotás és védője az elsőfokú bíróság ítéletét tudomásul vette. Kristóf László és védője a tényállás részben téves megállapítása miatt enyhítésért fellebbezett (Kristóf az egyéb vádpontok tekintetében bűnösnek érezte magát). Bejelentették továbbá, hogy kegyelmet kérnek. Az ügyész Kristóf vonatkozásában nem fellebbezett.

A jogerős ítéletben a tényállást illetően a fellebbezési fórum túllépett minden, a nyomozás során már felbukkanó és az elsőfokú bíróság által nem indokolt ellentmondáson. „*A Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú bíróság ítéletének felülbírálásánál azt tapasztalta, hogy a katonai bíróság valamennyi vádlott tekintetében helytállóan állapította meg a tényállást.* […] *A katonai bíróság részletesen foglalkozik a vádlottak fenti védekezésével és lényegében azt állapítja meg, hogy mindketten részt vettek Ságvári Endre és társa elfogásában, ezen keresztül közreműködtek abban, hogy a velük lévő harmadik csendőr végül is Ságvári Endrét pisztolylövéssel halálosan megsebesítette.*"

A másodfokú ítélet lényegtelen részletnek látta, hogy „*a közösen végrehajtott cselekmény során*" kinél volt fegyver s kinél nem. „*Annál is inkább nincs jelentősége annak a részletes feltárásának, hogy I. és XIII. r. vádlott fegyveresen vagy fegyvertelenül vettek részt a támadásban, mert a katonai bíróság tényként állapítja meg, hogy Ságvári Endre halálát okozó lövést nem a vádlottak, hanem a velük lévő harmadik csendőr adta le* […] *Tény, hogy az I. r. vádlott tevékenysége folytán leplezték le Ságvári Endrét.*"

Úgy tűnik, a fellebbezési fórumot sem érdekelte, hogy a tanúvallomások ellentmondásai nincsenek feloldva, hogy az ügyben rendelkezésre álló objektív bizonyítékok mit tartalmaznak, s hogy az elsőfokú bíróság indokolási kötelezettségét súlyosan megszegte.

Mi történt tehát a hűvösvölgyi cukrászdában?

A nyomozás kezdettől fogva nem törekedett a valós tényállás felderítésére, ezért vannak olyan mozzanatok, amelyeket ma már nem lehet pontosan rekonstruálni. A lényeges kérdésekre azonban választ kaphatunk.

Az előzményeket illetően tény, hogy Kristóf László, Cselényi Antal, Palotás Ferenc csendőrnyomozók Pétervári János rendőr őrmester gépkocsijából együtt figyelték 1944. július 27-én Sugár György illegális kommunistát, akit Nógrádverőcétől Budapestig követtek. Délután Sugár találkozott Szabados Lajossal. Ezután a nyomozók Szabadost figyelték, aki Ságvári Endrével találkozott Hűvösvölgyben, a Nagy-féle cukrászdában. Cselényi telefonon utasítást kért parancsnokától – Juhász alhadnagytól – a két személy elfogását illetően. A parancsnok utasította Cselényit az elfogás végrehajtására. Ezt a parancsot Palotás Ferenc telefonon visszakérdezte, mire a parancsnok korábbi utasítását megerősítette.

A cukrászdába belépő csendőrök közül Cselényi Ságvárit igazoltatta úgy, hogy közelükben tartózkodott a fegyvertelen Pétervári. Kristóf László eközben – Palotás segítségével – Szabadossal szemben intézkedett. Nincs semmiféle bizonyítéka annak az ítéleti megállapításnak – sőt a szituáció inkább ellene szól –, hogy „*a csoport tagjai csőre töltött és kézben tartott pisztollyal léptek a cukrászdába*". Pétervárinak és Palotásnak az volt a feladata, hogy megkötözze a foglyokat. Ez aligha volt lehetséges kézben tartott pisztollyal. Később 3 pisztolyt találtak a helyszínen. Ezek közül két kis kaliberű pisztoly volt a csendőröké. Mindez inkább azt támasztja alá, hogy két csendőrnél, Cselényinél és Kristófnál volt fegyver az akcióban.

Az a tény, hogy a személyének felismerése után ellenállást tanúsító Ságvári „*az ott keletkezett zűrzavarban*" ki tudta venni aktatáskájából pisztolyát, arra utal, hogy dulakodás volt Cselényi és Ságvári között – ebbe avatkozott be Kristóf –, ami ugyancsak aligha képzelhető el kézben tartott fegyverrel. Ha a csendőrök valamelyike csőre töltött pisz-

tolyt tartott a kezében, miként volt Ságvárinak ideje arra, hogy lábon lője a vele szemben lévő Kristófot – s nem derékon, ahogy az a katonai bíróság ítéletében szerepel –, majd megsebesítse a vállán Cselényit, és eltalálja a hasán Pétervárit? Ságvárinak a három lövés leadására csak akkor lehetett ideje, ha a csendőrök fegyverei nem voltak kézben. Nem változtat ezen az sem, hogy amikor Kristóf földre szorította Ságvárit, ő még a betonba is adott le lövéseket.

A katonai bíróság másik ténymegállapítása – mely szerint Ságvári, a pisztolyt magához véve, *„ennek birtokában menekülni próbált”* – ugyancsak valótlan. Ságvári csak azután kezdett menekülni, hogy két embert súlyosan, egyet pedig halálosan megsebesített.

Ságvári lövéseit viszonozva dördültek el a nyomozók lövései. Ha túlzottnak is találjuk a cukrászdában leadott 10-20 lövést (a 3 fegyverből – mint leírták – „több kevesebb” lövedék volt kilőve), valószínű, hogy a csendőrök fegyvereiből is történt 4-6 lövés. Ezekből egy találhatta el Kristóf vállát. Ezt csak az 1958. évi nyomozás során távolították el, s annyit lehet megállapitani róla, hogy 6,36-os kaliberű – ez a csendőrségnél rendszeresített pisztoly átmérője milliméterben – fegyverből kilőtt lövedék volt. A fegyver azonosítására azonban nem volt lehetőség. Ennek ellenére a katonai bíróság úgy foglalkozik a fegyverek kérdésével, mintha azokat a szakértő azonosította volna.

Az tény – s ezt a katonai bíróság is megállapította –, hogy Kristóf és Pétervári magatehetetlen állapotban feküdt a cukrászdában, amikor Cselényi lelőtte Ságvárit. Az is bizonyított tényként fogadható el, hogy Ságvárit Cselényi lövése sebesítette meg halálosan. Nagy kérdés, hogy miként. A vád és a katonai bíróság szerint Cselényi hátulról lőtte le a menekülő Ságvárit. Ennek azonban ellentmond a boncolási jegyzőkönyv tartalma, amelyet egyetlen bíróság sem értékelt mind a mai napig. Ez egyedül a Legfelsőbb Bíróság 2005. évi eljárásában nem róható fel hibaként. Súlyos hiba viszont a katonai bíróságok eljárásában a tényálláshoz való kötöttség törvényi parancsa miatt!

Boncolási jegyzőkönyv, 1944

„Dr. Ságvári (Spitzer) Ernő halálának oka heveny belső elvérzés volt, ami tüdőlövés folytán jött létre. A bemeneti nyílás a mellkas bal oldalán, a II. bordaközben volt feltalálható és minősége, az ovális alakú hámhorzsolásos udvar miatt azt a látszatot keltheti ugyan, hogy a lövés ferdén érte a testet, de a lőcsatorna egyenes lefutása azt határozottan megcáfolja. A bemeneti nyílás körüli ovális alakú hámhorzsolásos udvar úgy keletkezett, hogy a lövés pillanatában a bal felső végtag előre volt nyújtva. A lövedék a II. bordaközben fúrta át a mellkas falát, és innen egyenesen, a gerincoszloppal párhuzamosan haladva elölről hátrafelé átfúrta a bal tüdő felső és alsó lebenyét, a rekeszt, a gyomorboltozatnak elülső és hátsó falát, átütötte a lépet, és a rekeszen újra áthaladva visszakerült a mellüregbe, és itt a XII. borda magasságában, mégpedig a lapockavonalban volt feltalálható a hát bőre alatt a 6 mm-es »Long-Rife« ólomlövedék, melynek felszínén 6 huzag lenyomata észlelhető. A nyomozati adatok, különösen a helyszínnek ismerete hiányában a lövési sérülés mechanizmusát illetően határozottan nem nyilatkozhatunk. A bemeneti nyílás minősége és a lőcsatorna lefutása alapján az a valószínű, hogy a lövés Dr. Ságvárit szemtől-szembe érte, mikor is nevezett vagy előredőlt testhelyzetben volt, vagy pedig a lövést leadó egyén sokkal magasabb helyen, például lépcsőn állt.”

Nincs semmi okunk arra, hogy Dr. Tamáska Lóránd orvosszakértő véleményét megkérdőjelezzük. Sokkal inkább indokolt a katonai bíróság által megállapított tényállást a legendák honába utalni, hiszen az kezdettől foga egy mitológia felépítését szolgálta.

Mi történt tehát, miután Ságvári Endre leadta lövéseit, és elindult az ajtó felé? Pontosan nem lehet rekonstruálni a mozzanatokat, mert nem rögzítették a helyszín nyomait. Tény, hogy a jobb vállán sebesült Cselényi nem *„utána rohant”* Ságvárinak, hanem szembekerült vele. Nem tudjuk, hogy ez hol történt, a cukrászdában-e, esetleg a teraszon vagy a kijáratnál, ahol a katona és a vasutas elgáncsolta(?) Ságvárit. Ma ez aligha pontosítható.

A 11 éves Bagdi Mihály úgy emlékezett, hogy az épületben történt a halálos lövés, Fenyőné szerint viszont kint, az ajtón túl. Bárhol történt is az egyetlen találatot eredményező lövés, azt szemtől szemben adták le abban a tűzharcban, amelyet Ságvári Endre kezdeményezett. Valótlan tehát az az állítás is, hogy több lövés érte menekülés közben. Azok a tanúvallomások, amelyek Ságvári Endre orvul történő meggyilkolásáról szólnak, nem a valóságot tartalmazzák. Ezen vallomások elfogadása – mellőzve a boncjegyzőkönyv adatait – arra utal, hogy ez a per konstruált tényállást tartalmazó, koncepciós eljárás volt.

Jogellenesség nélküli büntetőjogi bűnösség, 1945–1950

Evidencia egy jogállamban, hogy a büntetőjogi bűnösség alapja olyan jogellenes magatartás, amely a büntetőtörvény valamely különös részi tényállásába ütközik. Ez az igény már megjelent a 18. században Cesare Beccaria méltán világhírű művében. A *„nullum crimen sine lege”* és a *„nulla poena sine lege”* elve a civilizált világban a büntetőjog feltétel nélkül elismert és tisztelt alapelve lett.

A magyar liberális jogállam első büntető törvénykönyvében Csemegi Károly így határozza meg a büntetendő magatartásokat: *„Bűntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Bűntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra, elkövetése előtt a törvény megállapít.”*

Olyan magatartásért tehát, amely jogszerű – nem sért semmilyen jogszabályt –, elképzelhetetlen a büntetőjogi bűnösség megállapítása. Ezt az elvet Magyarországon az államhatalmi ágak megosztásának elvét tagadó és a monolit hatalom megvalósítását célul kitűző kommunista párt vetette el.

Az 1945–48 közötti demokráciáról és az e folyamatot lezáró fordulat évéről M. Kiss Sándor pályája kezdetétől „fenyegetett”, „korlátozott” demokráciaként beszél – teljes joggal. A tényleges hatalom a szovjet vezetés által irányított kommunisták kezében volt. A kommunisták azonnal a kezükbe kaparintották a végrehajtó hatalom legfontosabb eszközét, a belügyminisztériumot. Ennek kebelén belül került sor 1945. január 17-től Péter Gábor vezetésével – de szovjet tanácsadók felügyelete alatt – a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Ennek személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött.

1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tartóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak hogy közük nem volt a nácizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak, igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Révai József, az MKP főideológusa a „reakcióról” a *Szabad Nép*ben megjelentetett cikkében elárulta, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. *„Reakciós az, aki antikommunista.”* Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, avagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra többmilliósra tágult az ellenség köre – kiterjedt csaknem az egész társadalomra. Körvonalazódott tehát a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája.

Ezzel egy időben felszámolták a bírói függetlenséget, és a bíróságok nagyrészt a hatalom elvárásainak végrehajtóivá váltak. Tág tér nyílt a koncepciós perek megrendezésére, a büntetőjogi alapelvek – esetenként tételes rendelkezések – áthágására. Ennek egyik legsúlyosabb formája a jogellenesség nélküli büntetőjogi bűnösség alkalmazása volt. Jankó Péter tanácsa a Mindszenty-perben mondta ki másodfokú ítéletben: *„Tűrhetetlen volna, hogy demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse.”*

Más szóval: a jogszerű magatartást tanúsító személy is lehet büntetőjogilag bűnös, ha reakciós. A jogellenesség jól körülhatárolt és pontosan körülírható fogalmát a „reakciós” képlékeny politikai fogalmával helyettesítették. Amellett, hogy ez a „megoldás” eltöröl minden szabadságjogot a diktatúra útjából, szabad folyást biztosít mindazon személyek büntetőjogi üldözésére, akiket a hatalom a maga ellenfelének ítél, tekintet nélkül arra, hogy jogellenes magatartást tanúsítottak-e vagy sem. Ennek megfelelően az 1950. évi II. törvény bevezette a társadalomra veszélyesség fogalmát: *„Társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.”*

Történelmi helyzetértékelés, 1959

Kristóf László bűnösségének alapjául sem az első-, sem a másodfokú ítélet nem hivatkozik olyan jogszabályra, amelynek megszegése folytán a büntetőjogi bűnösség és a bűncselekményi minősítés megállna. Bő kifejtést ad ugyanakkor az elsőfokú ítélet – a vádirattal azonos tartalommal – arról az általa igaznak vélt történelmi helyzetről, amely Magyarországon 1919 augusztusától 1944 végéig fennállt:

„A népellenes horthysta kormányzat […] *a tömegeket leigázni akaró politikája* […] *szükségszerűen háborús vereségbe sodorta a magyar népet. A horthysta államapparátus erőszakszervei, a csendőrség és rendőrség* […] *állandóan fokozták az elnyomást a hazafiak, baloldali, valamint haladó gondolkodású emberekkel szemben* […], *akik* […] *igyekeztek gátolni a fasizmus magyarországi térhódítását* […] *A haladó baloldali erők ezen akciója féktelen terror és elnyomásban megmutatkozó ellenakciót eredményezett az uralkodó osztály részéről* […] *az államapparátus a látszat törvényességet is felrúgva mindent megtett akaratának keresztülvitelére* […] *A horthysta államhatalom erőszakszervei* […] *igyekeztek oda hatni, hogy az ország teljesen és mielőbb a fasizmus hatalma alá kerüljön és a hitleri klikk hűséges kiszolgálójává váljon* […]

A háború kitörése után a terrorista erők akciói dühödtebben felújultak, mikor megérezték, hogy a kommunista párt körül mind szélesebb és szélesebb körben tömörülnek haladó erők, és igyekeznek gátat szabni a fasizmus céljainak. […] *a magyar nép legjobbjai, élükön az illegális kommunista párttal, 25 éven keresztül hősi, lankadatlan harcot folytattak az ellenforradalmi rendszer és annak célkitűzéseivel szemben. Bár a magyar fasiszta államgépezet a haladó erők, a háborúellenes erők ellen fordult* […] *a kommunista párt köré tömörültek a leghaladóbb hazafias erők, akik harcolni készek voltak a horthy-fasizmus* [sic!] *németbérenc diktatúrájával.*

A fasizmus politikai célkitűzéseinek és hódító politikájának megfelelően a magyar fasiszta kormány katonai erejével megszállta a Felvidéket, Erdélyt és Jugoszlávia egyes részeit. […] *1944 márciusa után a német megszállás bekövetkeztével a Gestapo égisze és irányítása mellett hajtottak végre* [ti. nyomozásokat], *emberek tömege került letartóztatásra, megkínzásra, majd a haladó erők tagjai bíróság elé lettek állítva, ahol a kikényszerített vallomások alapján természetesen igazságtalan, túlzó, szigorú ítéletek születtek.”*

Az elsőfokú bíróság ezekre a „történelmi tényekre” alapozva megalkotta a Kristóf László vádlott büntetőjogi bűnösségére vonatkozó következtetését: *„minden cső.* [csendőr] *nyomozó, ugyanúgy, mint minden üldözött személy, tisztában volt, hogy az ő munkájának mi a célja, és ha az eredménnyel jár az üldözöttekre, milyen sors következik be. Már pedig ezt tudva, az ezzel szembeni ellenállást jogosnak, az ilyen igazságtalan, törvénytelen cselekvőséget pedig a népbírósági törvény szellemétől, a szocialista jogtudat és igazságérzetből kiindulva törvénytelennek kell tekinteni, így az ebben részt vevők jelen bűnügyben is megállapított bűncselekmény tettesei.”*

A fellebbezési tanács sem a ténymegállapításokkal, sem azokból a bűnösség ilyen módon történt levezetésével szemben nem támasztott kifogást. Az ítélet ezen része Révai József és Andics Erzsébet – a dogmatikus marxista történetírás fő magyarországi képviselője –, valamint Mód Aladár nézeteit tükröző, a háború utáni „hivatalos” pártpropaganda által „kinyilatkoztatott” szöveget tartalmazza. Ennek célja a Horthy-rendszer fasiszta, törvényeket nem ismerő diktatúraként történő feltüntetése, amellyel szemben a kommunista párt komoly ellenállást fejtett ki, különösen a háború utolsó időszakában.

A Rákosi-rendszer propagandaállításait a katonai bíróság 1959-ben úgy tette büntetőjogi bűnösség alapjává, hogy annak igazságtartalmára semmilyen bizonyítást nem folytatott, hanem olyan köztudomású tényként kezelte, amelyre bizonyítás nem rendelhető el. Ennek alapján a katonai bíróság ítélete egy hamis történelmi értékelésre alapította a büntetőjogi bűnösség kérdését.

Epilógus, 2019

Kristóf László bűnösségének kimondása tehát nem állta ki a büntetőjoggal szemben támasztott alkotmányossági követelményeket. Teljes joggal állapította meg 2005-ben a Legfelsőbb Bíróság: *„Ebben a helyzetben a csendőrök eljárása az intézkedés során törvényes volt.”* Ezért *„Kristóf László I. r. terhelt bűnösségének megállapítására e bűncselekmény miatt a büntető anyagi jog alapvető általános tételei szerint törvénysértően került sor.”* Az ügy tanulságaként leszűrhetjük: az alkotmányos jogállam büntetőjoga – és bírósága – nem vállalhat közösséget olyan bűnösség kimondásával, amely ellentétes a büntetőjog alapelveivel, és semmilyen formában nem adhat teret a jogellenes magatartás nélkül kimondott büntetőjogi bűnösségnek. ◆

OSZTOVITS ANDRÁS

Európai bíróságok

Nemzetek feletti intézmények

A magyar jogrendszerben, bírói gyakorlatban lényeges változást hozott az európai integráció. Az *Emberi jogok európai egyezményé*hez, majd az Európai Unióhoz való csatlakozás eredményeként mind az alkalmazandó joganyag, mind a bírói jogvédelem kibővült. Ez utóbbinak meghatározó fórumai a tagállamokra kötelező döntést hozó Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága.

A II. világháború egyik elementáris felismerése az volt, hogy az emberi jogok védelme nemzeti szinten nem minden esetben biztosítható megfelelően, szükséges ezért egy nemzetek feletti, regionális szintű védelmi mechanizmus kialakítása is.

Ennek a gondolatnak állt az élére az Egyesült Királyság, amelynek vezetésével összesen tíz európai ország 1949-ben megalapította az Európa Tanácsot. Ennek máig legfontosabb jogi dokumentuma az *Emberi jogok európai egyezménye,* amelyet 1950. november 4-én írtak alá Rómában, és három évvel később lépett hatályba. Ekkor kezdte meg működését az egyezményben rögzített alapjogok betartását ellenőrizni hivatott testület, a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága. Az Európa Tanácsnak ma már 47 ország a tagja (az Európai Unió tagállamain kívül elsősorban a Szovjetunió utódállamai, balkáni országok, valamint Törökország is), így az egyezmény szinte a teljes eurázsiai térségben érvényes.

A francia–német tengely mentén indult gazdasági integráció kezdeti időszakában, 1952-ben létrehozták az Európai Szén- és Acélközösséget, majd 1957-ben megalapították az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget. Mindhárom közösség jellemzője, hogy az alapító tagállamok – a nemzetközi jogban addig ismeretlen megoldást választva – úgynevezett szupranacionális jogkörökkel ruházták fel az intézményeket. Ez annyit jelent, hogy a nemzetközi szervezetekre jellemző kormányközi döntéshozatal helyett a közösségi intézmények a nemzeti kormányoktól függetlenül, de rájuk nézve kötelező döntéseket hozhatnak. Kiemelkedik közülük az Európai Unió Bírósága, amely azt a feladatot kapta, hogy a közösségi (ma hatályos elnevezése szerint uniós) jog értelmezésével és alkalmazásával biztosítsa annak hatékony, egységes érvényesülését.

Európai Unió Bírósága

Az Európai Unió Bírósága (EUB) szervezeti felépítése, eljárási rendje, hatáskörei több nemzeti bíróságra jellemző funkciót, megoldást ötvöznek. Éppen sokszínűsége miatt különbözik lényegesen minden más nemzetközi bíróságtól. Feladatai között klasszikus alkotmánybírósági, közigazgatási bírósági, polgári-munkaügyi jellegűeket is találunk, a különböző eljárásaiban általában ezek keverednek egymással. Több mint 60 éves történetére jellemző: ahogy bővült az EU jogalkotási hatásköre, úgy nőtt az Európai Unió Bíróságáé a jogértelmezés területén. Bár az EU intézményei között fontossági sorrendet meghatározni nem lehet, az EU jogfejlődésére legnagyobb hatással kétségtelenül az Európai Unió Bírósága volt a kezdetektől fogva.

Az EUB magán viseli az európai gazdasági integráció szinte összes eredményét és ellentmondását. Az alapításkor a legfontosabb kompromisszum az volt, hogy az új európai szintű bíróság nem kap kizárólagos hatáskört a közösségi jogból eredő jogviták elbírálására, hanem az ezzel kapcsolatos feladatokat megosztja a tagállami bíróságokkal. Ebben mindmáig nincs változás, így az uniós polgárok, vállalatok a közösségi jogból eredő jogosultságaikat többnyire a tagállami bíróságok előtt érvényesíthetik. A nemzeti bíróságok, illetve az EUB nem kerültek egymással szervezeti hierarchiába sem, azokban az ügyekben, amelyekben a tagállami bíróságok járhatnak el, a jogalanyok nem vihetik ügyüket az EUB elé jogorvoslat formájában sem.

Amint az alábbi rövid áttekintésből is kiderül, az Európai Unió Bírósága konkrétan nevesített eljárások keretei között értelmezheti az uniós jogot, határozatainak száma azonban elenyésző a tagállami bíróságok uniós jogot értelmező döntéseihez képest. Az EU igazságügyi szervezetrendszerének legfontosabb jellemzője, hogy az Európai Unió Bírósága nem felettes intézménye a nemzeti bíróságoknak, ami megfelel az alapító szerződéseknek és maximálisan tiszteletben tartja a nemzeti szuverenitást, a mindennapi jogérvényesítés szempontjából azonban nehézkes. Ahány tagállam, annyiféle bírósági szervezetrendszer, annyiféle nemzeti eljárásjogi szabály, eltérő igazságügyi hagyományok. Ilyen körülmények között kellene az uniós jognak a tagállamok területén egységesen érvényesülnie, ami inkább elméleti esély, mint valóság.

Az EUB szervezeti felépítése

Az alapításkor még csak egyszintű Európai Unió Bírósága 1989 óta kétszintű: Törvényszékből és Bíróságból áll. E két fórum osztozik az egyes eljárásokon azzal, hogy meghatározott törvényszéki ügyekben a Bíróság másodfokon dönthet. Kizárólag a Bíróság határoz a tagállamokkal szemben indítható kötelezettségszegési eljárásban, valamint a tagállami bíróságok által kezdeményezett előzetes döntéshozatali procedúrában. Főszabály szerint a Törvényszéken indul a megsemmisítési eljárás és a mulasztási eljárás.

A Bíróságon jelenleg még az egy tagállam, egy bíró elv érvényesül, azaz jelenleg 28 bíró dolgozik ott. A Törvényszékre érkező ügyek száma az elmúlt másfél évtizedben látványosan emelkedett, a perek időtartama ezzel együtt nőtt, így szükségessé vált annak átgondolása, hogy miként lehetne a kialakult helyzetet orvosolni. A különböző reformelképzelések közül végül az győzött, hogy a Törvényszéken tagállamonként két bíró legyen. A létszámbővítés több lépcsőben zajlik, s 2019 végére fejeződik be. Kedvező hatása azonban már jól észrevehető a Törvényszék ügyhátralékának csökkenésében.

A francia jogi kultúra befolyását mutatja a főtanácsnokok közreműködése a Bíróságon. Ők a bírák ítélkezési tevékenységét segítik azzal, hogy egyes ügyekben indítványt készítenek, amelyben összegzik jogi álláspontjukat, és javaslatot tesznek a döntés konkrét tartalmára. Ez a Bíróságra nem kötelező, attól bármiben eltérhet, mégis sokszor kérik a főtanácsnok jogi szakvéleményét. Jelenleg 11 főtanácsnok van, de csak a Bíróságon, a Törvényszék munkáját nem segítik. A főtanácsnokok közül öt főt az öt nagy tagállam jelöl (Németország, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Nagy-Britannia), hatot pedig a többi tagállam egymást követően, rotációs rendszerben.

A bírákat, főtanácsnokokat az egyes tagállamok jelölik. Az alapító szerződés csak annyit ír elő, hogy olyan személyek közül kell kiválasztani őket, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik megfelelnek az országokban a legfelsőbb bírói tisztségbe történő kinevezéshez szükséges feltételnek vagy elismert szakértelemmel rendelkező jogtudósok. Az elmúlt évtizedek során nem minden tagállam vette komolyan még ezt az általános feltételt sem, és nem kellő körültekintéssel jelöltek bírákat. A szakmai képességek előzetes ellenőrzése érdekében a bíró- és főtanácsnokjelölteket hétfős bizottság hallgatja meg, amely véleményezi felkészültségüket. Bár ennek a bizottságnak a végkövetkeztetése nem kötelező, tekintélyét jól mutatja, hogy azok a jelöltek, akiket nem támogatott, végül nem lettek a Bíróság tagjai.

A Bíróság szervezetéből ki kell emelni a Hivatalt, amelynek feladata a beérkező ügyek kezelése az iktatástól kezdve az ítélet kézbesítéséig. (A digitalizáció hatása itt is megfigyelhető, ma már szinte minden irat megküldhető online módon is, és a Bíróság is így kommunikál az ügyfelekkel.) Az úgynevezett kabinetrendszer keretében minden bíró munkáját 3–5 tagú csoport segíti.

A Bíróság azon kevés uniós intézmények közé tarozik, ahol a munkanyelv még ténylegesen a francia, a tanácskozás, a döntéshozatal kizárólag ezen a nyelven történik. Ez nem érinti a peres felek jogát ahhoz, hogy az általuk ismert nyelvet használják az EU hivatalos nyelvei közül. A tolmácsolási, illetve fordítási feladatok a bíróság költségvetésének 40%-át teszik ki, illetve teljes munkavállalói létszámának közel 40%-át kötik le. Érdekességként említjük, hogy az EU hivatalos nyelveinek nagy számára tekintettel (24 nyelv) a bíróságon belül nincs minden nyelvről közvetlen fordítás, ezért úgynevezett pivo (közvetítő) nyelvek alkalmazására van szükség. Ez a magyar esetében annyit jelent, hogy az így beérkezett beadványokat előbb spanyolra fordítják le, utána pedig franciára, és ez kerül a bírák elé áttanulmányozásra.

Az Európai Unió Bíróságának legfontosabb eljárásai

Kötelezettségszegési eljárás

Az uniós intézmények közül a Bizottság feladata annak folyamatos figyelemmel kísérése, hogy a tagállamok mindenben eleget tesznek-e az uniós jogból eredő kötelezettségeiknek. Amennyiben azt észleli, hogy valamelyik tagállam nem vagy nem megfelelően végzi ezzel kapcsolatos feladatát, kötelezettségszegési eljárást indíthat. Ennek első, úgynevezett informális szakaszában a két fél szóban és írásban egyeztet egymással, ami a legtöbb esetben eredményre is vezet: vagy a tagállam változtat addigi elutasító magatartásán, vagy a Bizottságot sikerül meggyőzni arról, hogy a megtett nemzeti intézkedések megfelelőek voltak. Abban az esetben, ha az egyezetések nem vezetnek eredményre, a Bizottság keresetlevelet nyújthat be a Bírósághoz, kérve annak megállapítását, hogy a tagállam nem tett eleget konkrét uniós jogi kötelezettségének.

A bíróság előtti eljárás írásbeli és szóbeli szakaszból áll, amelynek során a felek kifejthetik véleményüket, a bíróság pedig ítélettel dönt: ha a tagállamnak ad igazat, a Bizottság keresetét elutasítja, fordított esetben pedig megállapítja a tagállam jogsértését. Bár a tagállamok szinte kivétel nélkül végrehajtják a bíróság ítéletét, annak esetleges elmaradása esetén a Bizottságnak lehetősége van újabb kötelezettségszegési eljárást indítva azt kérni a bíróságtól, hogy pénzbírság megfizetésére kötelezze a tagállamot. Kötelezettségszegési eljárást tagállam is indíthat másik tagállam ellen, ez azonban viszonylag ritkán fordul elő, az ezzel járó bel- és külpolitikai érzékenység miatt.

Döntéshozatali eljárás

A tagállami bíróságok és az Európai Unió Bírósága közötti legfontosabb összekötő kapocs az előzetes döntéshozatali eljárás. Valamennyi tagállami bíró az Európai Unió Bíróságához fordulhat folyamatban lévő ügyében az alkalmazandó uniós jogszabály értelmezését vagy érvényessége vizsgálatát kérve. Az Európai Unió Bírósága az előzetes döntéshozatali eljárásban bár ítélet formájában válaszolja meg a feltett

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK HATÁSA AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓRA

Az Európai Unió Bírósága határozatainak indokolásában több olyan alapelvet is kidolgozott, amelyek kivétel nélkül felgyorsították és elmélyítették az uniós jog és integráció fejlődését. Ezek közül hármat érdemes kiemelni.

❶ Az uniós jog közvetlen hatályának elve nagyon leegyszerűsítve annyit jelent, hogy a legtöbb uniós jogforrás a tagállamok területén nemzeti jogalkotás nélkül is érvényesül.

❷ Ennek logikus következménye volt az uniós jog elsődlegességének doktrínája, amely szerint ha egy konkrét nemzeti, illetve uniós jogszabály egymásnak ellentmond, akkor az uniós jogot kell alkalmazni.

❸ Közel 30 évvel később jutott el az Európai Unió Bírósága annak kimondásához, hogy a tagállamokat kártérítési felelősség terheli az uniós jogból eredő kötelezettségeik megszegése esetén. Ezt az elvet az évek során a tagállamok mindhárom hatalmi ága (törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás) vonatkozásában kidolgozta.

Kezdetben több tagállam és a jogászi szakma meghatározó képviselői is kritizálták ezeket a doktrínákat, elsősorban azért, mert azokat az alapító szerződések nem tartalmazták. Az Európai Unió Bírósága következetes joggyakorlatának és egyre erősödő tekintélyének köszönhetően ezek a kritikák mára szinte teljes egészében eltűntek, a kidolgozott alapelvek a joggyakorlat részévé váltak.

kérdéseket, ez mégsem az alapügy érdemében hozott döntés, a konkrét jogvitát változatlanul a tagállami bírónak kell eldöntenie. Fontos kiemelni, hogy a peres felek ezt az eljárást nem kezdeményezhetik, kizárólag a tagállami bíró döntésén múlik, hogy azt igénybe veszi-e vagy sem. A mai napig ez az eljárás jelenti a bíróság ügyterhének legnagyobb részét, ami arra utal, hogy fontos gyakorlati jelentőségű jogintézményről van szó. Hátránya, hogy átlagos időtartama jelenleg körülbelül másfél év, ennyivel megnöveli a kezdeményező tagállami bíró előtti alapeljárás pertartamát is, ami nagyban befolyásolja annak hatékonyságát.

Megsemmisítés iránti per

A megsemmisítés iránti per – néhány kivételtől eltekintve – első fokon a Törvényszék hatáskörébe tartozik. Ebben az eljárásban magánszemélyek, uniós intézmények, illetve a tagállamok uniós jogszabály megsemmisítését kérhetik. Az alperes mindig az az uniós intézmény, amelyik a konkrét jogi normát hozta. Ez klasszikus alkotmánybírósági hatáskör, amely alapján a Törvényszék a konkrét uniós jogi normát ítéletével megsemmisítheti. Határozatával szemben fellebbezésnek van helye, így a végső szót ezekben az ügyekben a Bíróság mondja ki.

Mulasztás megállapítása iránti kereset

A mulasztás megállapítása iránti kereset az uniós intézményekkel szemben indítható a Törvényszéken, ha az adott intézmény jogszabályba ütköző módon nem tett eleget jogszabályi kötelezettségének. Ezt a keresetet csak azt követően lehet benyújtani, hogy az intézményt sikertelenül szólították fel az eljárásra. Amennyiben a Törvényszék helyt ad a keresetnek, az érintett intézmény megfelelő intézkedés megtételével köteles véget vetni a mulasztásnak.

Emberi Jogok Európai Bírósága

Az emberi jogok védelme nemzeti szinten a bíróságok, alkotmánybíróságok kiemelt feladata, a legfontosabb európai szintű intézménye pedig az Emberi Jogok Európai Bírósága. Kizárólag az Emberi Jogok Európai Egyezményében biztosított jogok betartását ellenőrzi a részes tagállamok vonatkozásában. Itt is érvényesül az egy tagállam, egy bíró elve, jelenleg tehát 47 bíró dolgozik ott. Fontos megjegyezni, hogy a bírák nem országuk képviseletét végzik, kinevezésüket követően mindenkitől függetlenül és pártatlanul kell ítélkezniük.

A bírákat az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése választja meg 9 évre, és nem választhatóak újra. Ezen a bíróságon is érvényesül a társasbíráskodás elve, azaz legtöbb esetben nem egyesbíróként, hanem több bíró együtt, tanácsban (kamarában) hozza meg a döntést. Bár a testület egyszintű, amennyiben kamaraként járnak el a bírák, úgy a peres felek bármelyike kérheti a döntéshozatal után az ügy nagykamara elé terjesztését. A nemzetközi bíróságokra jellemzően a bírák az ítélethez párhuzamos, illetve különvéleményt is írhatnak, amely szintén nyilvános. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának két hivatalos nyelve van, az angol és a francia, a felek és a testület közötti szóbeli, írásbeli kommunikáció csak ezeken a nyelveken lehetséges.

Az emberi jogok védelmének nemzeti, illetve regionális szintű megosztása mutatkozik meg abban, hogy csak akkor lehet az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulni, ha az alapjogaiban sérelmet szenvedő fél ezt megelőzően kérte annak orvoslását a nemzeti hatóságoktól, bíróságoktól, vagyis a rendelkezésre álló nemzeti jogorvoslati lehetőségeket kimerítette. Amennyiben az Emberi Jogok Európai Bírósága érdemben vizsgálhatónak találja a panaszt, kétfajta döntést hozhat: megállapítja, hogy az állított jogsértés nem valósult meg, illetve ellenkező esetben kártérítés megfizetésére kötelezi a tagállamot a panaszos javára.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának tehát nincs hatásköre arra, hogy a nemzeti hatóságok, bíróságok határozatát megváltoztassa vagy hatályon kívül helyezze, kizárólag rögzíteni tudja az alapjog megsértésének tényét. A pervesztes tagállam formailag kizárólag a megítélt kártérítés megfizetésére köteles, de a legtöbb esetben a hasonló tárgyú panaszok elkerülése érdekében a tagállamok módosítják vitatott jogszabályi rendelkezéseiket, vagy a tagállami bíróságok joggyakorlata módosul.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlatának hatása a tagállamok jogfejlődésére, a tagállami bíróságok alapjogokkal kapcsolatos gyakorlatára – a testület korlátozott hatásköre ellenére – kiemelkedő. Nagyrészt ennek is köszönhetően a kontinens országainak alapjogi kultúrája megerősödött, a vonatkozó nemzeti szabályozások és a gyakorlat között ma már sokkal több a hasonlóság, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága létrehozása előtt. ◆

AZ ELSŐ BÁSTYA

2019 05.24 10.31

Pop-up kiállítás egy erődítmény rejtett kincseiről két helyszínen

1014 Budapest, Táncsics u. 9. és a **Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma**

Megtekinthető október 31-ig

Fedezd fel **Az első bástya** feltárt titkait, ismerd meg történelmünk egy, eddig elveszettnek hitt darabját interaktív régészeti kiállításunkon, a Várnegyed szívében! Az október 31-ig látogatható tárlaton vezetett túrákon bejárható a 2018-ban feltárt, Magyarországon egyedülálló erődítmény, az Erdélyi bástya.